

ANUL V. 1999

altera 10

REGIONALISM ȘI/SAU DESCENTRALIZARE

Alice Brown și David McCrone

• NOUL PARLAMENT ȘI
VIITORUL SCOȚIEI

Will Kymlicka

• RELAȚIILE ETNICE ȘI TEORIA
POLITICĂ OCCIDENTALĂ

Sabina Fati

• REGIONALISM PRIN
DESCENTRALIZARE
SAU CRIZĂ PRIN
FRAGMENTARE?

Anna Bull

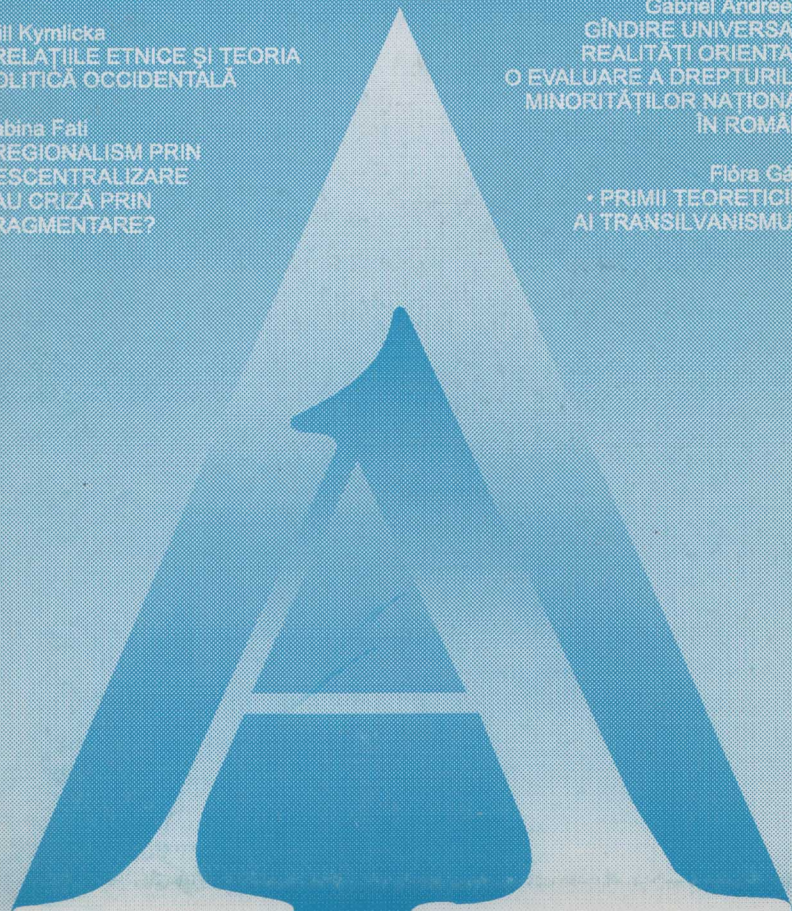
• REGIONALISM ÎN ITALIA

Gabriel Andreescu

GÎNDIRE UNIVERSALĂ,
REALITĂȚI ORIENTALE:
O EVALUARE A DREPTURILOR
MINORITĂȚILOR NAȚIONALE
ÎN ROMÂNIA

Flóra Gábor

• PRIMII TEORETICIENI
AI TRANSILVANISMULUI

Editori:

Smaranda Enache
Elek Szokoly

Colegiul editorial:

Gabriel Andreescu
Nicolae Harsanyi
Jakub Karpinski
Pierre Kende
Adrian Marino

Christoph Pan
Alan Phillips
Paul Philippi
William Totok
Dorin Tudoran

Secretar general de redacție:

Doina Baci

Redactori:

Marius Cosmeanu

István Haller

Mihály Spielmann-Sebestyén

Liviu Vânău

altera este o publicație periodică editată de Liga PRO EUROPA, asociație neguvernamentală non-profit care își propune să stimuleze dialogul social, promovînd valorile pluralismului, respectul pentru diversitate și integrarea europeană.

Abonamente

în România: 80.000 lei/4 numere; în străinătate: 50 USD/4 numere
(cheltuieli poștale incluse)

Cont Banca Agricolă S.A. Sucursala Mureș
4596860100 (Lei); 47968601.300 (USD)

Adresa redacției:

altera

Liga PRO EUROPA

4300 Tîrgu-Mureș, ROMÂNIA, Piața Trandafirilor nr. 5, C.P. 1-154

Tel/fax: 40-(0)65-214076, 40-(0)65-217584

E-mail: altera@proeuro.netsoft.ro

www.proeuro.netsoft.ro

Cuprins

Editorial	5
-----------	---

REGIONALISM ȘI/SAU DESCENTRALIZARE

<i>Sabina Fati</i>	
Regionalism prin descentralizare sau criză prin fragmentare?	7
<i>Anna Bull</i>	
Regionalismul în Italia	19
<i>Liviu Chelcea</i>	
Regionalismul bănățean înainte și după comunism: transformări sociale, relații etnice și memorie istorică	39
<i>Károly Gruber</i>	
Regionalism, state naționale, integrare europeană: perspective vest-europene și central-est-europene	54

DIALOG

<i>Alice Brown și David McCrone</i>	
Noul parlament și viitorul Scoției	77

ANALIZĂ

<i>Will Kymlicka</i>	
Relațiile etnice și teoria politică occidentală	95
<i>Gabriel Andreescu</i>	
Gîndire universală, realități orientale: o evaluare a drepturilor minorităților naționale din România	148

DOCUMENT

Legea nr. 151 din 07.15.1998 privind dezvoltarea regională în România	175
Legea 199/1997 pentru ratificarea Cartei europene a autonomiei locale	181
Carta europeană a autonomiei locale	182
<i>István Haller</i> Autonomia regiunilor în concepția Consiliului Europei și în legislația României	188

CONVERGENȚE TRANSILVANE

<i>Gábor Flóra</i> Primii teoreticieni ai transilvanismului	195
--	-----

ECUMENICA

<i>Nonka Bogomilova</i> Instrumentalizarea etnică a religiei în sud-estul Europei	208
--	-----

RECENZII

Adrian Marino și ideea europeană Europa	218 222
English Summary	223

Editorial

Interesul în creștere față de problematica regionalismului în România — interes ce se traduce într-o diversitate de atitudini, între care respingerea suspicioasă sau acceptarea fără discernământ constituie excesele aceleiași ignoranțe — îndreptățește, credem noi, o nouă aplecare a **alterei** asupra acestei disputate tematici. Dacă în numărul nostru anterior, accentul cădea pe regionalismele moderate și prudente, îndeosebi pe diferitele ipostaze occidentale ale regionalizării administrative, introdus „de sus” — cazul Franței, Olandei, Greciei —, cititorul va descoperi, sperăm cu folos, că în numărul de față al **alterei** regionalismul și regionalizarea sînt examinate în variantele lor mai radicale (cazul Scoției și al Italiei). Un loc proeminent îl dețin din nou, atît ca întindere cît și ca valoare, studiile consacrate României. Autorii locali sînt, după cum se va vedea în cele ce urmează, la fel de tentați, laolaltă cu alți europeni, să investigheze trecutul și perspectivele regionalismului autohton, ca expresie a dimensiunii subnaționale de organizare a statului modern, cu referiri extensive la tradiție și curente interbelice, sau la prezent și eventual viitor.

Două sînt regiunile, provinciile istorice românești, care fac obiectul analizei diacronice și sincrone a autorilor studiilor din acest număr, Banatul și Transilvania, ale căror trăsături culturale provin dintr-o experiență istorică specifică.

Pentru Liviu Chelcea, autor al unei prețioase treceri în revistă a relațiilor interculturale din pătratul de sud-vest al României, perioada interbelică, marcată de competiția dintre naționalismul regional și hegemonia naționalistă, a rezultat într-o relație ambiguă. În prezent, același binom se traduce prin opoziția crescîndă între trendul național-comunist remanent și societatea liberală integratoare pe cale de a se naște.

Pentru Gábor Flóra, explorarea curentului transilvanist, produs al mediilor intelectuale maghiare ca formă de adaptare după intrarea Transilvaniei în Regatul României, relevă fragilitatea unui curent minoritar, rămas în cele din urmă o formă de preservare a identității culturale a unei singure comunități, ratîndu-și astfel aspirația regională.

Pentru Sabina Fati, care formulează antagonismul regionalism/centralizare, ceea ce interesează este studiul mentalității care vede în regionalism, nu una din posibilele

forme de descentralizare, capabilă să corecteze deficitul democratic al statului dirijist, ci dimpotrivă, un atentat la acesta, și ca urmare, un fenomen ce trebuie privit cu aprehensiune, eventual chiar reprimat, iar promotorii săi denunțați ca periculoși pentru integritatea teritorială.

Orice cititor prevenit, își va aminti în context lungile dezbateri sterile care au condus la excluderea formulei de autonomie locală din titlul legii privind administrația publică. Paralela trasată de István Haller între Carta autonomiei locale a Consiliului Europei și Legea privind dezvoltarea regională a României evidențiază aceeași prudență dusă până aproape la anihilarea spiritului documentului european.

La polul opus scenariilor apocaliptice ce se poartă prin zona noastră, studiul lui Károly Gruber susține cu argumente puternice că regionalizarea occidentală a creat adevărate motoare ale Europei în Catalonia, Lombardia sau Baden-Württemberg, adevărate locomotive ale dezvoltării nu numai a statului din care fac parte, ci și a continentului în întregul său. a unei Europe post-moderne pe care autorul o prevestește și jumătății de est a acesteia. Din aceeași categorie a dezbaterilor semnificative pentru avansul autorilor occidentali, fac parte și considerațiile privind devoluția Scoției sau excelența analiză istorică (datorată Annei Bull) a regionalismului italian, de la crearea statului național, la noul federalism.

Nu mai puțin actuală și tot legată de cheștiunea capacitații societăților moderne de a găsi forme de organizare suficient de flexibile, dar și suficient de coerente pentru a gestiona o diversitate umană tot mai îndreptățită în a-și afirma identitatea, fără a conduce însă la nedorite fracturi și disoluții, este prilejuită de polemica intrinsecă pe care replica lui Gabriel Andreescu o conține cu privire la ceea ce Will Kymlicka identifică a fi o ruptură între teoria liberală a neutralității etnice și realitatea Europei Centrale. Obsedanta specificitate a acestei părți de lume este și subiectul studiului dedicat de Nonka Bogomilova instrumentalizării etnice a religiei.

În final, într-o recenzie de mult datorată, **altera** omagiază opera unui clasic al europenismului, a unuia din puținii moraliști ai României contemporane: Adrian Marino. Autor al unei impresionante suite de volume dedicate europenismului. Adrian Marino nu ezită să ofere pilda unui foarte înțelept mod de a fi român, europenismul. Adrian Marino nu obosește a ne aminti rădăcinile noastre europene, dar și handicapul pe care o gândire maniheistă, inspirată de cel mai pur totalitarism, de dreapta sau de stînga, ni l-au indus. Un handicap de care, spune acest adevărat „early warner”, a venit timpul să ne debarasăm.

Regionalism prin descentralizare sau criză prin fragmentare?

SABINA FATI

Amînarea descentralizării, supradimensionarea birocrăției centrale, extinderea activității guvernului, intervenția statului în economie prin numeroase pîrghii, protecționismul exagerat și o anumită precauție în participarea efectivă la cooperarea transfrontalieră demonstrează că România ezită să proiecteze și să pună în practică strategii de dezvoltare regională. Dacă, pînă la alegerile generale din 1996, cantonarea în centralismul democratic era explicată prin orientarea generală a guvernului PDSR care culisa nehotărît între Est și Vest, care încuraja naționalismul extremist și care dezaproba fățiș orice inițiativă regională, după venirea la putere a forțelor democratice era de așteptat o schimbare radicală a modului de abordare a politicilor privitoare la dezvoltarea regională.

Structurile disipative ale politicii reducționiste

Nici unul dintre guvernele care s-au perindat la putere după 1989 nu s-a preocupat de disparitățile regionale. Aceasta temă a revenit, însă, mereu în atenție — într-o formă distorsionată, alterată — în perioadele de criză, în care mișcările sociale erau iminente și în care puterea avea nevoie de subiecte care să distragă atenția de la cauzele nemulțumirilor economice. În vremea regimului Iliescu, discursurile politice erau confecționate programatic în acest fel, iar exacerbarea lor s-ar putea suprapune într-un grafic tridimensional cu următoarele coordonate: creșteri bruște de prețuri (criza economică); acțiuni politice naționaliste; timp. Discuțiile despre regionalism purtate în cadru oficial au mai ales un caracter politic, dimensiunea economică a regionalismului fiind subsumată politicului, care, în parte încearcă să profite de pe urma ei, reducînd-o în mod ridicol la problema Ardealului și pericolul secesionist.

Angoasele, reale sau imagine, nu au rămas doar în luările de poziție ale politicianilor, ele au fost transferate mereu în acțiuni concrete de conservare a

situațiilor existente deja. Tactica puterii de la București a aplicat mereu, prin măsurile sale, ceea ce în matematică se numește modelul structurilor disipative. În mod general, aceste structuri corespund apariției, presupus spontane, a unei ordini, adică a unei morfologii spațiale sau temporale în cadrul unui sistem alcătuit dintr-un număr mare de entități și supus unor constrângeri extrem de speciale. Dar, spre deosebire de structurile de echilibru care, odată create, nu au nevoie de aport energetic extern pentru a se menține, structurile disipative sînt formate și stabilizate de către fluxul de materie și energie pe care acestea le schimbă cu mediul înconjurător.

Prin subvențiile permanente acordate de regimul Iliescu întreprinderilor nerentabile, au fost menținute artificial societățile cu capital majoritar de stat înființate în epoca industrializării forțate, cînd au fost create baze de producție industrială în fiecare județ, indiferent de viabilitatea lor economică. Justificarea, și în același timp obiectivul dezvoltării de acest tip, era de a utiliza integral potențialul resurselor de muncă, precum și diminuarea disparităților dintre județe. Deși rezultatul acestui proces de industrializare a fost în cele din urmă o încetinire a ritmului de dezvoltare economică, fruntașii PDSR, care au administrat șapte ani treburile țării, au păstrat relativ nemodificate principiile economiei socialiste, conservînd sectorul industrial de stat, dovedit, deja, inefficient. În paralel, pentru evitarea unor dezechilibre majore între regiuni, administrația centrală fie a refuzat explicit participarea unor județe la proiectele euroregionale, fie a ezitat să se implice explicit în acțiuni de acest tip. Reacția părții române la inițierea Euroregiunii Carpatice este exemplară din acest punct de vedere. Ion Iliescu, pe atunci președintele țării, spunea că acest proiect i-a produs surprindere: „Nu poate să nu suscite semne de întrebare proveniența acestei denumiri pentru o asemenea colaborare transfrontalieră. Sigur că se pot trage numeroase concluzii cu privire la anumite tendințe ale unor cercuri privind obiective revizioniste teritoriale. Cînd vorbești de Carpați, vorbești de Transilvania, nu? Din acest punct de vedere, am primit cu oarecare surprindere această chestiune”¹. Referindu-se la același subiect, președintele Camerei Deputaților, fost ministru de externe, explica refuzul României de a participa la proiectul Euroregiunii Carpatice prin absența unui Tratat Româno-Ungar, care la vremea respectivă era în curs de negociere: „este esențial de subliniat, dincolo de elementele de exageranță — spre exemplu, unii consideră că Ungaria nu este neapărat o țară carpatică — în sfîrșit, dincolo de aceste elemente care pot să fie corecte sau nu, ceea ce este foarte important este că nu se poate organiza o cooperare transfrontalieră atîta vreme cît chestiunea frontierei nu este foarte clară. Eu cred că, din acest punct de vedere, mai ales în ce privește granița noastră de vest, chestiunea trebuie tranșată fără echivoc”². Reprezentanții guvernului de atunci mai încercau să demonstreze că proiectul regiunii nu ia în seamă concurența reală pentru piețe prin ignorarea diferențelor de dezvoltare, a resurselor și a

legislației și omite posibilitatea transformării Euroregiunii într-o cale de import de criză și șomaj între țările participante. Ioan Mircea Pașcu, secretar de stat în MAPN până în 1996, spunea mai direct că participarea României la Euroregiune ar fi primul pas spre dezmembrarea țării, întrucât partea vestică, Ardealul, s-ar dezvolta mult mai repede decât celelalte regiuni. După tergiversări de acest fel, România a fost primită cu întârziere în CEFTA și a pierdut startul cu euroregiunile eficiente, fără să fi câștigat altceva între timp.

În ciuda politicii forțate de echilibrare regională practică adiduu pînă în 1989 și menținută mai apoi, județele în care ritmul de creștere industrială a fost cel mai ridicat (Botoșani, Bistrița-Năsăud, Olt, Sălaj, Teleorman, Vaslui) au fost, în mod paradoxal, afectate de cele mai înalte rate ale emigrației. În vreme ce regiunile cu un ritm mai scăzut al industrializării (în general fostele județe industrializate și ariile urbane) s-au caracterizat prin rate înalte ale nivelului imigrației³. Odată cu evoluția economiei de piață, resursele tind să se orienteze către regiunile în care maximizarea utilizării lor este posibilă; de aceea, regiunile mai sărace, care au avut parte de o dezvoltare industrială artificială, suportă foarte greu tranziția și ajustările structurale necesare într-o economie liberă. Experții firmelor Ramboll (Danemarca), EPRC (Marea Britanie) și GOM Vlaams-Brabant (Belgia) au alcătuit, pentru Cartea Verde a Dezvoltării Regionale, o hartă a disparităților regionale din România, care localizează sărăcia și subdezvoltarea în două arii principale ale țării: nord-estul, care include în totalitate regiunea istorică a Moldovei, și sudul, respectiv cea mai extinsă zonă agricolă — Cîmpia Română. Spre deosebire de aceste arii, Vestul și Centrul țării concentrează zonele cele mai bogate și mai puternic dezvoltate din punct de vedere al veniturilor din gospodăriile populației, al echipării și dotării tehnico-sociale și al potențialului economic. Cele patru județe cu indicele global al dezvoltării foarte ridicat se aflau toate în Vest și Centru: Brașov, Cluj, Sibiu, Timiș⁴. Peste 45 la sută din numărul total al firmelor înregistrate în România se concentrează în cele mai dezvoltate opt județe, cu un total de 30 la sută din populația țării. Cu excepția județelor Bistrița Năsăud și Sălaj, județele din vestul și nord-vestul țării înregistrează valori ridicate și foarte ridicate pentru indicele global de dezvoltare. Sînt, deci, evidente disparitățile regionale, care în principiu se suprapun regiunilor istorice și care, în absența instrumentelor de echilibrare, tind să devină structuri disipative.

Demersul reduționist cu care a operat pînă acum puterea de la București a accentuat fracturile inter-regionale, fiindcă forțele centrifuge devin periculoase atunci cînd centrul este puternic și sărac, iar provincia bogată și marginalizată. În acest caz unitarismul și centralismul devin surse de instabilitate nu numai la periferie, ci și la centru. Acesta este motivul pentru care unele state europene, în mod tradițional centraliste și unitare ca Franta, Italia și Spania, au stopat nemulțumirile și tendințele

centrifuge de la periferie delegînd regiunilor anumite puteri care pînă atunci fuseseră apanajul birocrăției centrale. Cînd s-au adăugat diferențelor etnice și culturale, nemulțumirile provinciilor față de centralism și unitarism au dus la puternice presiuni separatiste (Țara Bascilor, Tirolul de Sud, Lombardia)⁵.

Datele statistice și calculele economice demonstrează că zona vestică este cu mult înaintea celorlalte, iar potențialul centrifug va crește dacă puterea de la București nu intenționează să delege o parte din atribuții puterilor locale. Conștientizarea contribuției diferențiate la Produsul Intern Brut, care se distribuie apoi uniform, ar putea deveni un punct vulnerabil dacă guvernul nu se preocupă mai mult de echilibrarea disparităților regionale. Cele mai ample diferențe au fost identificate în domeniul dezvoltării economice și al standardului de viață din gospodăriile populației, pentru care valorile medii ale primelor cinci județe sînt de 2,4 ori mai mari decît ale ultimelor cinci, deși în ceea ce privește PIB-ul, valorile medii sînt deocamdată doar de 1,5 mai mari⁶. Procesul descentralizării nu este asociat de clasa politică românească cu cel al consolidării democrației. Autonomia puterii locale și descentralizarea sînt considerate în discursul public problematice și delicate, dar ultracentralismul este tot mai rar așezat pe lista pericolelor majore. Unitarismul și centralismul pot pune, însă, la grea încercare democrația și societatea pluralistă pentru că grupul ajuns la putere are posibilitatea în acest fel să promoveze cu multă ușurință măsuri nu numai nepopulare, dar și în detrimentul interesului public. În același timp, există riscul unei incoerențe care să afecteze politicile publice locale dacă centrul se află sub influența cînd a uneia, cînd a alteia dintre forțele prezente într-o societate pluralistă⁷. Descentralizarea și eficientizarea administrației locale s-au bucurat de o oarecare atenție doar din partea cabinetului Ciorbea, care a și adoptat de altfel Ordonanța de urgență privind modificarea Legii 69/1991. Această lege încerca să asigure o mai bună redistribuire a competențelor la nivel local printr-o reorganizare a prefeturilor, dar ea a fost destul de controversată în legislativ și în final retrasă de guvernul Vasile: totodată, ea nu a fost completată de o Lege a finanțelor publice. Dezbaterile în jurul modificărilor pe care le propunea ordonanța au fost centrate mai mult asupra consacrării dreptului minorităților naționale de a folosi limba maternă în raporturile cu administrația în localitățile în care existau 20 la sută de cetățeni ai respectivei minorități, neglijînd măsurile necesare subsidiarității. Autonomia locală a rămas încă un concept teoretic, iar problematica regionalismului a fost abordată timid în Legea regiunilor defavorizate, destul de greu de aplicat în condițiile unui buget auster.

Combinarea stabilității cu flexibilitatea, descentralizarea prin regionalizare și admiterea compromisului dintre unitate și diversitate sînt căile de transformare a contradictoriului într-o structură viabilă și stabilă. Prin autonomie locală, identitatea specifică fiecărei comunități nu numai că se conservă, dar se și dezvoltă

în concordanță cu nevoile ei reale. Modalitatea concretă de rezolvare a problemelor depinde astfel de gradul de participare la luarea deciziilor privind colectivitatea. Găsirea de soluții și gestionarea comunităților de către membrii lor aleși și responsabili față de alegători detensionează relațiile dintre centru și periferie și responsabilizează colectivitatea.

Tendința de fragmentare

Unul dintre obstacolele serioase în calea descentralizării este discursul de tip naționalist care vede în orice demers care implică regionalizarea o nouă încercare a UDMR de a crea o zonă de autonomie maghiară în centrul țării. În acest fel, conflictului dintre centru și periferie i se suprapune cel dintre minoritate și majoritate, resuscitarea aparentă a conflictului etnic fiind o cale convenabilă de canalizare a insatisfacțiilor politice. Unii autori atrag atenția că grupurile suprapuse folosesc etnicitatea ca principiu organizatoric rațional, întotdeauna la îndemâna elitei politice, ca și la îndemâna celor care caută să o înlocuiască⁸. Rezultă de aici două seturi de contradicții: inegalitatea structurală a regiunilor și grupurilor. În ciuda dezvoltării teoretic egale, și eșecul statului de a pune în practică promisiunea normativă. Hurst Hannum susține, după o trecere în revistă a conflictelor etnice, că aspectele economice sau de clasă nu pot explica intensitatea multor conflicte, dar recunoaște că declarațiile separatiste sau minoritare sînt făcute în aceeași măsură de regiunile sărace, care se plîng de subdezvoltare (țara de baștină a tamiilor sau sudul Sudanului), și de regiunile bogate, care se plîng de exploatare sau tratament inegal (Țara Bascilor, Punjab), de regiuni care ar putea fi mai prospere economic după separare (Biafra) sau de acelea care ar fi mai puțin înfloritoare (Quebec, Irlanda de Nord)⁹.

Discrepanțele economice produc fracturi, accentuează forța centrifugă, dezechilibrează sistemul, facilitînd proliferarea subgrupurilor atunci cînd identitatea etnică contribuie la accentuarea diferențelor. „*Dacă înclinația spre statul național sugerează o mișcare convergentă în jurul valorilor și instituțiilor integrate, înclinația spre subgrupuri implică o convergență în jurul subsistemelor. Înclinația spre subgrupuri este un concept abstract care definește desprinderea uneia sau mai multor părți componente din orice colectivitate. În lumina acestui concept, definițiile convenționale ale națiunii — de exemplu, națiunea este o comunitate limitată prin care se înțelege cea mai largă comunitate care, în situații critice, dirijează în mod efectiv loialitatea oamenilor; neținînd cont de pretențiile comunităților mai mici din cadrul sau, nici de ale celor care o traversează sau care ar avea posibilitatea să o înglobeze într-o societate mai mare — pot fi reformulate cu ușurință pentru a se potrivi oricărui subgrup și fundamentelor păstrării acestuia în orice epocă istorică*”¹⁰

Zona vestică a țării suprapusă peste regiunile istorice Transilvania, Crișana, Mara-

mureș, Banat, are toate datele pentru o mișcare divergentă față de centru și convergentă față de regiune — iar înclinația spre subgrupuri se accentuează atât datorită factorilor economici și sociali, mult mai favorabili decât în celelalte zone, cât și considerațiilor istorice și deosebirilor culturale, care, chiar dacă nu se pot constitui într-o demonstrație științifică, pot totuși ilustra o geneză a diferențelor. Diferențe în interiorul acestei zone și diferențe între aceasta și celelalte regiuni istorice ale țării. Dumitru Sandu observa, de pildă, în *„Sociologia Tranziției”* că *„Transilvania este singura regiune istorică a României cu structură trihotomică sub aspectul problemelor sociale locale, avînd atît arii centrale, cît și periferice și semiperiferice. Moldova, Muntenia și Dobrogea apar ca regiuni lipsite de o arie centrală proprie. Absența unor arii centrale regionale este de așteptat să fie însoțită de o emigrare puternică din regiunile respective spre regiuni care dispun de arii centrale (Transilvania, Banat, Crisana, Maramures, București)”*¹¹. Opoziția centru-periferie nu este definită în sens spațial, ci sub aspectul gravității problemelor sociale locale (indicele gravității problemelor sociale fiind construit ca scor factorial cu rata mortalității infantile, rata șomajului, rata de emigrare în alte județe și suprafața locuibilă pe cap de locuitor). Diferențele economice produc, într-o desfășurare logică, discrepanțe sociale, un fel de dezordine ordonată în prima fază și o analogie forțată a elementelor care nu se aseamănă, în faza următoare.

Transilvania — zonă a delimitării sau a deschiderii ?

Intenția vădită, nedeclarată, dar implicată a tuturor guvernelor care s-au perindat după 1990 la Palatul Victoria a fost aceea de a păstra nealterată puterea centrului. ocolind cu orice preț formele reale ale descentralizării prin menținerea puterii la nivelul administrației centralizate a statului și printr-un control strict al politicului asupra administrației. Scopul urmărit este acela de a avea un stat puternic, monocefalic, care să aibă la dispoziție resursele economice și care să dezvolte relații verticale de subordonare cu unitățile administrative. Cheia menținerii unui centru puternic înseamnă controlul asupra resurselor întregului teritoriu și supravegherea atentă a minorităților care ar încerca să iasă de sub „dominația” politicii majoritare. Păstrarea acestei chei în buzunarul guvernului de la București este din ce în ce mai dificilă în condițiile democratizării vieții publice românești și a dezvoltării mecanismelor de piață. În primul rînd pentru că integrarea în structurile europene presupune respectarea unor standarde în privința minorităților și, în al doilea rînd, pentru că jocul liber al pieței începe să dicteze, chiar dacă timid, un alt mers al lucrurilor.

Dinamica dezvoltării județelor din vestul țării în ultimul deceniu este nu numai o formă de continuitate, ci și rezultatul investițiilor făcute aici de oameni de afaceri autohtoni și străini. Schimburile de toate felurile între această regiune

și statele situate la vestul țării arată că Transilvania devine un punct economic de convergență care se apropie mai mult de Uniunea Europeană decât restul României, iar din acest punct de vedere granița de vest pare mult mai fluidă și mai compatibilă cu evoluția europeană. De aceea, Transilvania ar trebui să devină trambulina care să ne lanseze spre Europa, nu să rămână „teritoriul problemă” folosit pentru apărarea statului național unitar, pentru menținerea statului ca pion principal în viața politică, economică și socială, împotriva dreptului la diferență, împotriva cererilor de descentralizare. Transilvania nu ar trebui să reproducă imaginea delimitării, ci mai degrabă pe cea a deschiderii, fiindcă ea nu este un spațiu-subterfugiu, ci o potențială cale de mediere, o probă de verificare a capacității de democratizare a României.

Supercentralizarea care persistă atât la nivelul conceperii programelor politice și economice cât și la cel al punerii lor în aplicare nu face decât să îndepărteze provincia bogată de centrul dirijist și superbirocratizat. Curba ascendentă a dezvoltării economice din Transilvania semnalează că resursele și poate un grad mai ridicat de civilizație din această zonă atrag investiții semnificative și duc la o redirectionare a fluxului de schimburi dinspre est spre vest, redirectionare accentuată și de minoritatea maghiară orientată în mod natural spre Ungaria. Se poate vorbi în acest fel de o relativizare a distanțelor pentru că densitatea tranzacțiilor — vizite, mesaje, interacțiuni, contacte generale — micșorează distanța. Karl Deutsch susține, de pildă, că „pe măsură ce acestea scad, se pot naște frontiere, linii de graniță și granițe. Granițele pot fi de două tipuri. În tipul clasic, denumit graniță în trepte, frecvența tranzacțiilor scade foarte încet pînă la un punct, apoi scade abrupt pentru o distanță dată, pentru ca în ultima fază să diminueze din nou. Zona în care tranzacțiile scad relativ rapid poate fi la fel de bine îngustă sau largă, dar indiferent de mărimea ei, rapiditatea scăderii tranzacțiilor creează o zonă de graniță”¹². Cu cît puterea centrală va încerca să mențină dirijismul, cu atît forța de inerție a regiunii va crește, iar mijloacele pe care le oferă sistemul democratic și economia de piață vor fi folosite pentru dezvoltarea unui centru zonal. Sigur că, istoric vorbind, dezvoltarea Transilvaniei nu are legătură doar cu integrarea sa în spațiul economic austro-ungar, ci și cu contactele sale economice cu spațiul românesc, dar, pe fondul situației actuale, relațiile cu Vestul tind să se refacă, deși nu neapărat și imediat în detrimentul celor interne.

Centralismul excesiv promovat de guverne democratice nu poate controla mereu gradul de neregularitate și fragmentare a sistemului, nu poate impune și inventa la infinit sincretisme în pretexte străvezii și contradicții simultane. Centralismul democratic și politica regională sînt greu compatibile și chiar periculoase în democrațiile pluraliste. Centralismul, birocrăția centrală, administrația concentrată într-un singur punct conduc inevitabil la un dezechilibru între forțele centripetă și centrifugă. Coeficientul cu care crește forța din inte-

rior, deși este inițial maxim, se diminuează în timp, în favoarea forței care „fuge” spre exterior. De aceea fragmentarea sistemelor se produce fie pentru că se consideră că descentralizarea sistemului îi permite acestuia să avanseze cu mai multă eficiență spre atingerea obiectivelor sale, fie pentru că membrii subsistemelor sale devin tot mai sensibili la diferențele ce există între ele. Rosenau observa că, în primul caz, descentralizarea progresează prin procese formale și legale ce îi acordă recunoaștere oficială. În cel de-al doilea, ea se produce prin procedee neformale și diferite de la caz la caz, ce pot să nu fie nici planificate și nici confirmate. În ambele cazuri, fie că asemenea schimbări apar dintr-o planificare a sistemului sau din inițiative ale subsistemelor, ele duc la o mișcare de „încălinare spre subgrupuri” care este opusă „încălinării spre statul național”, fiindcă încălinarea spre statul național sugerează o mișcare convergentă în jurul valorilor sistemelor integrale, iar încălinarea spre subgrupuri implică o convergență în jurul subsistemelor.¹³ Încălinarea spre subgrupuri este un concept care definește desprinderea uneia sau mai multor părți componente din orice colectivitate: națiune, partid politic, mișcare de opoziție etc. Iar în acest context definițiile convenționale ale națiunii se reformulează pentru a se potrivi oricărui subgrup și păstrării fundamentelor acestuia în orice epocă istorică: națiunea ca o „comunitate limită” este „cea mai largă comunitate care, atunci când situația este limită, dirijează în mod efectiv loialitatea oamenilor neținând cont nici de pretențiile comunităților mai mici din cadrul său nici de ale celor care o traversează sau care ar avea posibilitatea să o înglobeze într-o societate mai mare”¹⁴.

Desființarea „alterității” în acest fel ar continua procesul de omogenizare început cu câteva decenii în urmă, deși tendința de formare a subgrupurilor, accentuată în zonele în care există minorități etnice și în cele în care dinamica economică este în creștere, nu poate fi modificată în condițiile în care identitatea etnică nu este integrată unei identități mai cuprinzătoare și mai tolerante, de natură politică — și în condițiile unor dezechilibre economice tot mai accentuate.

Descentralizarea — condiție a suveranității

Suveranitatea și unitatea statului pot fi menținute fără probleme doar continuând reformele economice și democratizarea instituțională, inclusiv prin delegarea puterii autorităților locale și eliminarea controlului politic asupra administrației. Autonomia locală presupune recunoașterea de către stat a existenței, distinct de interesele publice statale, a unor interese publice locale, precum și a capacității colectivităților locale de a-și satisface prin mijloace proprii aceste interese. Se pot distinge astfel patru atribute ale autonomiei locale: i) capacitatea sa juridică — colectivitățile locale sînt subiecte de drept public, investite cu putere de comandă, care exercită puterea publică; ii) aspectul instituțional — colectivitățile locale aleg, prin vot universal direct, un organ admi-

nistrativ cu caracter deliberativ, care dispune de o componentă executivă, fie aleasă direct, fie indirect, de organul deliberativ; iii) capacitatea decizională — autoritățile administrative alese ale colectivităților locale au dreptul de a lua decizii pentru definirea și satisfacerea intereselor publice locale, și pot cere consultarea cetățenilor în anumite probleme prin referendum; iv) capacitatea financiară și patrimonială — autoritățile locale trebuie să dispună de mijloacele materiale și financiare necesare realizării deciziilor luate și deci satisfacerii interesului public, în special prin dreptul de a avea un domeniu public local și dreptul de a institui impozite și taxe locale. Principiul subsidiarității, care se aplică pentru o descentralizare reală, nu funcționează în România, fiindcă statul omniprezent se teme să aplice normele autonomiei locale, fie și numai la nivel intern. Discursul politic motivează această situație prin „pericolul secesionist” punând în argumentație alături, descentralizarea de federalizare și de mecanismul conspirativ care urmărește segregatia. Demontarea acestei prejudecăți nu face parte din acțiunile politice ale partidelor aflate la putere — cu excepția UDMR — care și din acest motiv este privit ca o forță destabilizatoare. Etnocentrismul manifestat de politicienii români este adesea premeditat, clamînd pretextul obligației politice, dar cu vădită destinație electorală. Nici măcar liberalii nu s-au simțit obligați să explice că descentralizarea este un proces care poate funcționa numai în cazul statului unitar (pentru că statul federal nu mai are nevoie de descentralizare de vreme ce el nu este centralizat) și că pericolul descentralizării este o invenție a naționaliștilor de toate culorile și formele întrucît subsidiaritatea presupune în paralel un mecanism de control al autonomiei locale.

Subiecte oculte și ocultate sau despre regionalism și federalism în România contemporană

În România nu are loc o dezbatere serioasă pe marginea descentralizării, regionalizării, autonomiei locale. Orice tentativă de acest fel este transferată în registru politic și mascată în discursuri patriotice. Chiar și președintele Constantinescu a intrat în panică de îndată ce s-a deschis discuția, teoretică, despre federalizare, pronunțîndu-se în legătură cu opiniile unei persoane private (care se bucură de oarecare notorietate, Eva Maria Barki, căreia în vremea guvernării trecute i se ridicase dreptul de a călători în România) și declarînd că părerea doamnei Barki reprezintă „propagandă anticonstituțională” și cerînd guvernului român să notifice pe canale diplomatice guvernului austriac acest lucru¹⁵. Șeful statului a anunțat astfel că îl va contacta în scris pe omologul său austriac pentru a-l informa în legătură cu „situația creată”. În plus, președintele a cerut organelor de justiție românești să aplice legea în cazul persoanelor care încalcă prevederile constituționale, prevederi ce interzic printre altele „incitarea la separatism teritorial”. Președintele Constantinescu are probabil motive să aducă la cunoștința opiniei publice îngrijorările sale, dar, atunci cînd o face, ar trebui să aibă argumente mai consistente decît cele ale comparației cu Kosovo¹⁶.

Șeful statului pune pe același palier dreptul la opinie cu „incitarea la separatism teritorial”, ca și cum ne-ar oferi o criptogramă pe care nu știm cum să o interpretăm, ca formă sau ca fond. Indiferent cum am lua-o, demersul președintelui provoacă, însă, mirare și surprindere, putînd fi decodificat nu doar în perspectivă conjuncturală, ci și programatică. Dezbaterile în jurul subiectelor legate de regionalizare sau federalizare ar trebui să incite, fără să inflameze, să demonstreze, fără să descalifice. Exclusivismul ideologic, patriotic și intelectual practicat la toate nivelurile aduce în prim plan un discurs oficial unic prin taxarea opiniilor diferite drept manifestări secesioniste sau antipatriotice.

Recursul la istorie demonstrează existența tradiției ideii federaliste la români și legătura sa cu proiectul unității statale. Nicolae Bălcescu și Dumitru Brătianu au fost cucerii de Mazzini care la mijlocul secolului trecut făcea planuri pentru înfăptuirea unei Europe federale democratice și republicane, avînd la bază statul național. Ideea unității poporului român, pan-românismul cum îl numea Bălcescu, era scopul tuturor planurilor de federalizare la care ar fi urmat să participe teritoriile românești. *„Pacea nu se va putea stabili în regiunea Dunării de Jos, spunea Bălcescu. dacă nu se va întemeia o federație bazată pe principiul egalității naționalităților conlocuitoare. Trebuie recunoscute trei națiuni de sine stătătoare: cea maghiară, cea iugoslavă, cuprinzînd pe croați, dalmați, sloveni și sîrbi, și cea română, cuprinzînd pe românii din Transilvania, Banat, Ungaria, la care se vor adăuga românii din celelalte provincii românești. Determinarea teritoriului se va face pe cale plebiscitară, urmîndu-se indicațiile majorității”*.¹⁷ În secolul al XIX-lea au existat numeroase formule de federații și confederații din care românii urmau să facă parte, multe dintre ele fiind propuneri ale reprezentanților români pentru federații româno-maghiare, ca posibile rezolvări ale problemei naționale în teritoriile din Transilvania și Ungaria locuite de români. Dumitru Brătianu și Simion Bărnuțiu au fost principalii adepți ai acestei formule. Ion Maiorescu susține un proiect de dimensiunea celor gîndite de Mazzini, și propune Dietei din Frankfurt, la 1848, crearea unei federații dunărene care să cuprindă spațiul dintre Marea Baltică și Marea Neagră incluzîndu-i și pe români și pe unguri, totul sub conducerea Germaniei: *„O astfel de Ungarie, explica Maiorescu, legată prin alianță ofensivă și defensivă cu România, alipite amîndouă de Germania printr-o legătură de stat, înlătură pericolul panslavismului, asigură Răsăritul Europei și cîștigă Germaniei o influență necesară ce i se cuvine pînă la Marea Neagră”*.¹⁸ Cel care a produs cel mai laborios, dar și cel mai realist, proiect federalist este Aurel Popovici, care era convins că rezolvarea problemei naționale a românilor din afara granițelor regatului este posibilă numai în cadrul unui Imperiu Habsburgic federalizat.

În căutarea soluțiilor pentru unitatea națională, ideile federaliste au jucat un rol pozitiv, chiar dacă nu determinant. Toate proiectele de acest fel au avut ca punct de plecare Transilvania, și probabil că acesta este motivul care îi sferie

astăzi pe politicienii de toate culorile, care oglindesc invers situația de acum 150 de ani, gândind că maghiarii ar avea aceleași motive ca românii Transilvaniei de la mijlocul veacului trecut de a face proiecte federaliste. Pornind, însă, de la această premisă, autoritățile de la București ar trebui să ofere minorității toate drepturile de care aceasta are nevoie pentru a se simți la ea acasă.

Neglijarea unei minorități importante, cum este cea a maghiarilor din România, menținerea unei organizări administrative excesiv de centralizate, refuzarea principiului subsidiarității, a autonomiei administrative și financiare, abordarea superficială a relației centru-periferie creează premisele unei agende secesioniste pe fondul unor dezechilibre economice și sociale din ce în ce mai accentuate. □

NOTE

1. Ion Iliescu în *conferința de presă* din 23 februarie 1993.
2. Adrian Nastase, *declarație* făcută în cadrul simpozionului Asociației de Drept Internațional ADIRI. 18 februarie 1993.
3. Cartea Verde — Politica de dezvoltare regională în România, editată de Guvernul României și Comisia Europeană prin Programul PHARE, București, 1997.
4. Indicele global al dezvoltării cu care se operează în Cartea Verde a fost calculat pe baza agregării unui număr de 17 indicatori: economie (PIB, rata șomajului), infrastructură (drumuri, căi ferate, telefoane, paturi de spital, școli, cantitate de apă potabilă distribuită, procentul locuințelor racordate la sistemele de distribuție a apei), demografie (presiune umană, migrație netă, indicele vitalității demografice), urbanizare (procentul populației urbane, standardul vieții familiale cu număr de autoturisme la 1000 de locuitori), educație, migrație extrajudețeană, rata mortalității infantile.
5. Anton A. Bebler, *A doua prăbușire a Iugoslaviei și federalismul*, în *Altera*, nr.8, 1998.
6. *ibid.*
7. Paul Hirst, *Associative Democracy, New Forms of Economic and Social Governance*, Polity Press, 1994.
8. Joseph Rothschild, *Etnopolitica — Ethnopolitics*, New York, Columbia University Press, 1983.
9. Hurst Hannum, *Autonomy, Sovereignty and Self-Determination: the Accomodation of Conflicting Rights*, University of Pensilvania Press, Philadelphia, 1990.
10. James N. Rosenau, *Turbulența în politica mondială — o teorie a schimbării și continuității*, Editura Academiei Române, București, 1994.
11. Dumitru Sandu, *Sociologia tranziției — valori și tipuri sociale în România*, Editura Staff, București, 1996.
12. Karl Deutsch, *Nationalism and Social Communications*, MIT Press Cambridge, Mass, 1966.
13. *ibid.*, p. 10.
14. Rupert Emerson, *From Empire to Nation*, Cambridge, Harward University Press, 1960.
15. *Comunicat* al biroului de presă al Președinției, 28 septembrie 1998.
16. Într-o *declarație* făcută pentru CNN Internațional pe 17 iulie 1998, Emil Constantinescu spunea că „în România situația este asemănătoare cu cea din Kosovo privind concentrarea unei populații a minorităților”.

17. George Ciorănescu, **Românii și ideea federalistă**, Editura Enciclopedică, București, 1996
18. *ibid.*

*

Sabina FATI, specializată în științe politice, este jurnalistă din 1995 și corespondentă a secției române a postului de radio Europa Liberă; de asemenea, colaboratoare constantă la Curentul, Sfera Politicii și Politica Externă. Co-președintă a grupului interdisciplinar TAC-TIC, axat pe probleme de securitate și naționalism.

Regionalismul în Italia

ANNA BULL

Introducere

Problema regională italiană este una triplă. Este important să facem distincția între regiuni ca entități administrative, între politicile regionale, inclusiv cele de dezvoltare regională, și regionalism/federalism ca mișcare politică și curent de gândire. Încă de la Unificare, toate acestea trei au jucat în Italia un rol în conturarea politicilor naționale și locale chiar dacă în perioade diferite și cu destine diferite. Într-adevăr, abia în anii din urmă aceste aspecte diferite ale regionalismului s-au intersectat profund și au ieșit în evidență concomitent, catalizatorul în acest sens fiind formarea noilor „Ligi” politice cu orientare regională.

Problemele care se desprind din problema regională italiană sînt multiple. În primul rînd, în ce privește regiunile în sine, principala problemă la vremea Unificării a fost dacă să se introducă un sistem administrativ centralizat sau unul descentralizat. În pofida presiunilor exercitate asupra guvernului de unii susținători ai statului federal, nu s-a pus serios întrebarea dacă să se garanteze autonomia regiunilor sau să se ia măsuri în sensul devoluției administrative a puterii. În contrast, problema a suferit între timp mutații majore, pendulînd în momentul de față între a introduce un sistem federal de guvernare și a acorda regiunilor puteri fiscale și administrative suplimentare și într-un grad semnificativ, ca, de pildă, dreptul de a impune taxe proprii.

În al doilea rînd, în ce privește regionalismul/federalismul ca și curent de opinie capabil să influențeze politica partidelor, la vremea Risorgimento-ului problema a fost cum să se reconcilieze și să se integreze mai bine popoare și culturi atît de numeroase și de diferite. Astăzi, după mai bine de 130 de ani de unitate politică, s-a realizat un grad mult mai mare de omogenitate, însă din punctul de vedere al dezvoltării socio-economice (iar de curînd, și din punctul de vedere al comportamentului politic) țara pare să fie divizată în trei „blocuri” interregionale —

Nordul, Centrul și Sudul. Federalismul a reînviat în mare măsură datorită în primul rând apariției și succesului înregistrat de partidul Liga Nordului, și și-a lăsat amprenta în vremea din urmă asupra tuturor marilor partide politice, în pofida unei anume nesiguranțe, precum și a dezacordului în ce privește sensul termenului.

În al treilea rând, în ce privește politicile regionale și dezvoltarea regională, la începutul secolului problema era cum să se realizeze distribuirea resurselor în favoarea regiunilor mai sărace și mai slab dezvoltate ale Italiei, respectiv Sudul. Nordul și-a atras criticile pentru secătuirea resurselor Sudului printr-un sistem injust de impozitare și prin cheltuirea unei proporții mai mari din fondurile publice tocmai aici, în Nordul affluent. După cel de al doilea război mondial problema s-a pus din alt unghi, și anume în ce fel să se promoveze dezvoltarea Sudului prin canalizarea unor fonduri de stat rezervate anume pentru aceasta. Astăzi problema o constituie însăși ideea de dezvoltare regională finanțată de stat.

Pentru ca cititorul să poată urmări evoluția istorică a acestor trei aspecte ale regionalismului italian, începînd cu Unificarea și pînă în anii optezeci ai secolului nostru, am să le abordez pentru început separat. Referindu-mă însă la Italia de astăzi, voi aborda regionalismul ca pe o unică problemă, chiar dacă cu fațete multiple, deoarece, după cum am menționat mai devreme, toate aceste aspecte au devenit inextricabil legate.

Vedere istorică

Sistemul regional și perioada Unificării

Guvernul italian a fost confruntat la vremea Unificării cu dilema alegerii între centralizarea și descentralizarea administrativă. În acele zile „piemontizarea”, adică extinderea pripită a legislației piemonteze asupra nou anexatelor regiuni italiene, a stîrnit resentimente atît în Nord cît și în Sud, deși poate nu în aceeași măsură. Piemontezii și lombarzii reprezentau popoare diferite, cu experiențe politico-istorice profund diferite, și tot așa erau toscanii, emilienii, sicilienii, napolitanii, etc. Numai 2,5% din populație cunoștea limba italiană la vremea Unificării, o cifră în care sînt incluși toscanii, pe al căror dialect se bazează limba națională (De Mauro, 1963, p.43).

Diversitatea regiunilor din componența Italiei precum și resentimentul tot mai mare față de piemontizare l-au convins pe Cavour, precum și pe mulți alți lideri politici italieni, de necesitatea garantării unui anumit grad de devoluție. Cavour însuși era un adept al descentralizării, deși, în formularea lui Mack Smith, „*abia dacă avea vreme să ia hotărîri*” (Mack Smith, 1968, p. 341). În acest caz, ca și în altele, guvernele liberale ale Italiei au avut într-adevăr anumite idealuri, dar, confruntate fiind cu realitatea societății și politicii italiene, au fost silit să introducă în practică lucruri total diferite.

În 1861 a fost elaborată o schemă de devoluție regională, Legea Farini-Minghetti, care a fost aprobată în unanimitate de cabinet, dar care a fost mar-

tîrziu retrasă cînd a devenit evident că forțe centrifuge, mai ales în sudul Italiei, puteau periclita regatul de curînd unificat. Cavour însuși și-a schimbat atitudinea după Unificare, cu puțin înainte de moartea sa din iunie 1861 „*cu toate că a continuat să denunțe centralismul ca neliberal, costisitor și ineficient, el a fost obligat să își schimbe opiniile cînd a sesizat pericolul dezintegrării Italiei dacă nu se impunea rapid un sistem administrativ uniform în întregul regat*” (Mack Smith, 1985, p. 263)

Prioritatea clasei conducătoare italiene a vremii a constituit-o modalitatea de „armonizare” a diferențelor regionale. În acest context, atît susținătorii statului centralizat cît și ai celui federal (vezi mai jos subcapitolul „Regionalismul ca mișcare politică și curent de gîndire”) aveau același obiectiv, diferențiindu-se însă în ceea ce privește modul de atingere a acestui obiectiv: fie „de sus”, adică prin impunerea unui aparat de stat uniform și centralizat, fie „de jos”, adică printr-un proces lent de amalgamare și eliminare treptată a diferențelor locale/locale. Faptul că a fost adoptată soluția centralizării de sus trebuie perceput ca o măsură a slăbiciunii burgheziei agrare și industriale italiene, care constituise forța motrice din spatele Unificării, și a incapacității ei de a-și cîștiga supremația politică și culturală asupra societății în ansamblu.

Astfel, în locul proiectului de lege Farini-Minghetti, Guvernul a adoptat în 1865 o lege (Legea N. 2248) care introducea un sistem prefectorial rigid, în linia celui napoleonic. Prefectul a devenit reprezentantul puterii executive la nivel local și provincial, cu o largă autoritate în numeroase domenii printre care se numărau educația, legea și ordinea, administrația și justiția.

Constituirea regiunilor

Descentralizarea administrativă nu a mai fost luată serios în considerare pînă la sfîrșitul celui de al doilea război mondial. Unul dintre motivele acestei reconsiderări a fost părerea unanim împărtășită că ascensiunea fascismului fusese facilitată de caracterul centralist al statului liberal italian și că o împărțire mai echilibrată a puterii ar putea preveni revenirea la soluția autoritară. Un alt motiv puternic l-a constituit climatul reformator prevalent după război, care a condus la un consens larg potrivit căruia reconstrucția sistemului politic italian trebuia să aibă loc într-o nouă linie democratică, iar nu să fie remodelat potrivit unor instituții liberale anterioare perioadei fasciste.

În ciuda acestor aspirații comune ale partidelor antifasciste, nu a existat o convergență în problema autonomiei regionale. Partidele socialiste și comuniste, mai ales, erau suspicioase față de orice formă de federalism care ar fi promovat la periferie tendințe politice reacționare: în această privință, partidele de stînga au manifestat doar o apreciere limitată față de potențialul inovator al unui sistem politic regional (Ragioneri, 1976, p. 2481).

Rezultatul final a fost acela că constituția italiană, elaborată în 1947 și în vigoare oficial de la 1 ianuarie 1948, a definit regiunile ca entități administrative deținând puteri legislative limitate într-o serie de domenii precum poliția, asistența sanitară, planificarea urbană, turismul, transportul local și comunicațiile, lucrările publice, agricultura și fondul forestier. Regiunilor le-a fost refuzată responsabilitatea legislativă „primară”, adică autoritatea de a legifera independent de stat și le-a fost atribuită doar responsabilitate legislativă „concurrentă” sau „subsidiară”, cu alte cuvinte, autoritatea de a formula inițiative legislative fie complementare, fie în cadrul deja existent al legislației naționale. Constituția de la 1948 stabilea crearea a 20 de regiuni, din care cinci urmau să se bucure de „autonomie (sau „statut”, echivalentul unei constituții regionale) specială”, iar celelalte 15 de „autonomie (sau statut) obișnuită”.

În acest domeniu, ca și în altele, constituția italiană nu a fost aplicată timp de câțiva ani. Statutele a patru din cele cinci regiuni speciale (Sicilia, Sardinia, Valle d'Aosta și Trentino Alto Adige) au fost aprobate în februarie 1948; cea de a cincea regiune specială, Friuli-Veneția Giulia, a fost creată în 1963. Au existat motive politice specifice pe baza cărora aceste regiuni s-au bucurat de un tratament favorabil, și anume faptul că în componența lor se aflau minorități etnice semnificative (cele trei nordice) ori că manifestaseră tendințe separatiste (Sicilia și Sardinia).

Regiunile „obișnuite” au trebuit să aștepte pînă în anii șaptezeci, în ciuda schimbării de atitudine a partidelor de stînga față de descentralizare după ce fuseseră excluse de la guvernare în 1947 și după înfrîngerea suferită în alegerile generale din 1948, cînd a ajuns la putere Partidul Democrat Creștin (Democrazia Cristiana, sau DC) care nu avea nicidecum intenția de a consolida Partidul Comunist (Partito Comunista, sau PCI) în bastioanele regionale pe care acesta le deținea în centrul Italiei. Nu a existat însă nici o voință puternică de descentralizare din partea societății italiene. Potrivit lui Nanetti, *„aceasta era o societate cu un număr restrîns de elite ale căror interese politice și economice erau bine servite de luarea deciziilor de instituții centralizate (...) Aceste revendicări (de guvernare regională) au trebuit să aștepte pînă la evenimentele politice și schimbările sociale și economice din anii șazecei”* (Nanetti, 1988, p. 80).

Mulțumită acestor schimbări și, mai presus de toate, mulțumită dezvoltării unei societăți tot mai pluraliste odată cu apariția unor noi grupuri de interese și sociale, asociată cu succesul politic al partidelor de stînga, în întreaga țară a crescut presiunea pentru destrămarea monopolului de putere politică al creștin-democraților și pentru un grad de devoluție a puterii. Crearea în 1972 a regiunilor a fost garantată de primul ministru din acea vreme, Andreotti, ca răspuns la aceste noi presiuni politice și sociale. S-au exprimat la acea vreme mari speranțe cu privire la efectul regenerator pe care urma să îl aibă descentralizarea administrativă asupra sistemului de guvernare italian, care se arătase pînă atunci

incapabil să implementeze reforme radicale care să țină pasul cu industrializarea rapidă a țării. Totuși, s-au făcut auzite anumite apeluri la prudență. Earle rezuma diferitele reacții la experimentul regional din anii șaptezeci în felul următor: „În cel mai bun caz, acesta poate aduce o nouă vigoare și o mai mare democrație directă în mașinăria guvernării, jucând rolul unui vehicul al progresului și al îmbogățirii vieții la toate nivelele ei. În cel mai rău caz, el poate introduce un nivel parazitar de proastă administrare între guvernarea centrală și cele nouăzeci și patru de provincii, sporind oportunitățile pentru clientelism, intrigă și corupție” (Earle, 1974, p. 90). După cum vom vedea în cele ce urmează, ambele profeții s-au dovedit corecte.

Regiunile din 1970 și pînă astăzi

În anii șaptezeci au fost adoptate o serie de legi în scopul creării unui sistem regional. Decretele din 1972 au urmat alegerilor regionale din 1970 care garantaseră regiunilor puteri limitate. Legea 342 din 1975 acorda regiunilor largi puteri în cadrul constituțional (în consecință, nu o autoritate legislativă primară). Cele 616 decrete din 1977 „au instituționalizat regiunile ca centre reale de elaborare de politici” (Nanetti, 1988, p. 81). Prin aceste decrete, regiunile dobîndeau controlul asupra a 25% din întregul buget național (Putnam, Leonardi & Nanetti, 1985, p. 80). Trebuie remarcat totuși că, potrivit articolului 119 al Constituției, regiunile se bucură de „autonomie financiară în formele și în cadrul limitelor prescrise de legile republicii, acestea din urmă coordonînd-o cu finanțele statului, provinciilor și comunelor”. Interpretarea predominantă a articolului 119 a fost întotdeauna aceea că autonomia financiară a celor 15 regiuni obișnuite este foarte limitată de vreme ce ele nu pot impune noi taxe ori reglementa impunerea ori distribuirea taxelor deja existente. Astfel „autonomia financiară” atribuită regiunilor prin articolul 119 constă în principal în autonomia de a-și administra direct veniturile fixate de stat. O mai mare autonomie financiară este atribuită celor cinci regiuni cu statut special, deși numai în cazuri excepționale au acestea puterea de a impune propriile lor taxe.

În ce privește guvernul regional, articolul 121 din Constituție prevede că „organele regiunii sînt consiliul, junta și președintele”, ale căror funcții corespund în linii mari celor ale Parlamentului, ale Guvernului și ale Președintelui Republicii. Consiliul este compus din 30 pînă la 80 de consilieri și deține responsabilități legislative, reglatoare și administrative, precum și funcții de control politic asupra juntei și președintelui și, de asemenea, asupra politicilor regiunii. Junta constituie puterea legislativă și este aleasă de către consiliu în timp ce președintele, ales și el de către consiliu, este concomitent reprezentantul regiunii și președintele juntei. Consiliile aprobă statutele regiunilor, acțiune care necesită o majoritate absolută și trebuie să fie aprobată de Parlament prin lege. Statutele reglementează organizarea internă a regiunii, inclusiv

componenta juntei și sistemul de alegere a juntei și a președintelui său. Ele reglementează, de asemenea, relațiile dintre diferitele organe guvernamentale regionale și funcțiile acestora. Statutele regionale nu pot totuși reglementa sau modifica tipul sau numărul organelor guvernamentale regionale, funcțiile acestor organe, sistemul electoral în baza căruia sînt aleși consilierii sau extinderea teritoriului unei regiuni. Statutele conțin de asemenea prevederi referitoare la inițiativele legislative populare și referendumurile regionale.

La nivelul inferior regiunilor, descentralizarea administrativă rămîne la latitudinea provinciilor și comunelor. Provinciile au devenit, după crearea regiunilor, instituții destul de hibride deoarece multe din puterile lor s-au pierdut. Mulți experți au fost în favoarea desființării provinciilor, însă o lege de dată recentă, votată de Parlament în 1991, le-a păstrat ca entități administrative (vezi mai jos). Comunele sînt singurele organe teritoriale care au preexistat Unificării Italiei și, într-adevăr, Constituția pur și simplu le-a acordat recunoașterea oficială, netrebuind să le creeze *ex novo*.

De la crearea regiunilor, principalele două arii de litigiu și ambiguitate au fost tocmai relațiile și sferile respective de influență dintre regiuni și stat pe de o parte, și regiuni și celelalte nivele de guvernare locală (provinciile și comunele) pe de altă parte (Cammelli, 1990). În ce privește relația regiune-stat, principala limitare a autonomiei regionale o constituie puterea guvernului de a contesta constituționalitatea unei legi regionale. Guvernul poate invita consiliul regional să reconsidere orice lege pe care acesta din urmă a votat-o; o astfel de lege poate fi reaprobată de consiliu cu condiția să întrunească nu o majoritate simplă, ci una absolută a consilierilor. După aceasta, guvernul central are la dispoziție 15 zile pentru a face apel la Curtea Constituțională. În același chip, regiunile înseși pot recurge la Curte împotriva statului dacă socotesc că acesta le încalcă funcțiile.

Au existat numeroase cazuri supuse atenției Curții Constituționale de cînd au început să funcționeze regiunile. Tendința inițială a Curții a fost de a da verdicte în favoarea statului, în anii șaptezeci atitudinea adoptată de regiuni fiind, de aceea, de a găsi o cale de compromis cu statul și de a evita recursul la Curte de teama orientării antiregionale a acestei instituții (Rodota, 1986, p. 91). În deceniul următor atitudinea Curții față de regiuni a devenit mult mai pozitivă. În același deceniu, a crescut considerabil autonomia regiunilor în raport cu statul, astfel că această problemă nu mai poate fi tratată ca o problemă centrală: ea a fost înlocuită mai degrabă de lupta dintre guvernarea regională și cea locală (Putnam, 1993, p. 46).

Au găsit regiunile susținerea populară? Au reținut ele atenția și au prins rădăcini? Aceste întrebări trebuie cîntărite alături de îndoiala care planează asupra prestației regiunilor, care a ieșit tot mai mult în evidență de la soluționarea problemei relațiilor dintre stat și regiuni. Întrebările formulate mai sus, popularitatea sau nepopularitatea de care se bucură regiunile și prestația lor, sînt strîns legate deoarece este necesar ca noile instituții să aibă un impact pozitiv

asupra societății în care ele funcționează pentru a putea prinde rădăcini și pentru a atrage sprijinul populației.

În opinia lui Hine, prestația practică a regiunilor este decepționantă în măsura în care ele au devenit parte integrantă a sistemului politic și s-au aliniat ele însele „partidocrației”. „*Partidele acționează ca niște canale prin care regiunile și liderii partidelor regionale pot exercita presiuni asupra centrului*” (Hine, 1993, p. 271). De pildă, în pofida autonomiei lor financiare limitate, regiunile au operat deficite mari în anii optzeci mizînd pe faptul că centrul, și contribuabilii naționali, au să le scoată basma curată, ceea ce s-a și întîmplat de obicei. Din acest punct de vedere prezicerea pesimistă potrivit căreia regiunile vor adăuga încă un strat corpului politic italian clientelar poate fi socotită a fi fost corectă. La începutul anilor nouăzeci, un scandal de corupție, cunoscut sub numele de „Tangentopoli” (de la cuvîntul „tangente” care înseamnă o reducere plătită de companii publice și private partidelor politice în schimbul contractelor publice și a unui tratament favorizant), a implicat multe executive locale și regionale din întreaga Italie. Scandalul a fost dezvăluit în Milano, dar s-a extins rapid în alte părți ale Italiei, implicînd toate partidele politice importante, mai ales creștin-democrații și socialiștii (Partito Socialista, sau PSI). În vreme ce scandalurile de acest fel fuseseră anterior asociate deseori cu politica de partid și cu intervenția statului în Sud, Tangentopoli părea să fi unit întreaga Italie pe baza proastei funcționări.

Dincolo și deasupra aspectului clientelar tipic pînă nu demult politiciii italiene de la toate nivelurile, se pot distinge două grupuri diferite de regiuni atît din punctul de vedere al performanțelor lor practice, cît și al aprecierii populare de care se bucură. Numeroase studii au pus în lumină performanța net superioară a regiunilor din centru și nord în comparație cu cele din sud (Leonardi, Nanetti & Putnam, 1985; Putnam, 1993). Percepția italienilor în ce privește performanțele guvernărilor locale și regionale variază contrastant, reflectînd cu acuratețe această diviziune geografică. Italienii din nord și centru sînt în general mulțumiți de guvernările lor locale și regionale și își exprimă nemulțumirea față de guvernul central; în contrast, italienii din sud sînt nemulțumiți de toate nivelele de guvernămînt, pe care le socotesc ineficiente și corupte (Putnam, 1993, pp. 54-56). Motivele sînt variate și au fost detectate în nivelele diferite de dezvoltare economică, distribuția inegală a resurselor, tradiții istorice și, de curînd, grade diferite ale „spiritului civic”, evaluat în termenii participării în asociațiile politice și democratice, încredere și solidaritate, valori comunitare și egalitate politică (Putnam, 1993, pp. 86-120).

Deoarece aceste probleme privesc mai degrabă cultura politică și socială a diferitelor regiuni ale Italiei decît sistemul regional în sine și readuc în discuție proeminența „problemei sudului” italian, ele vor fi discutate în detaliu în cele ce urmează dimpreună cu noile mișcări politice regionaliste și abordările politicilor regionale și dezvoltării regionale.

Regionalismul ca mișcare politică și curent de gândire

Mișcarea federalistă în timpul Unificării

Strict vorbind, nu se poate vorbi de o mișcare politică federalistă în timpul Unificării. Cei doi mari lideri politici ai Risorgimento-ului italian, Cavour și Mazzini, au fost ambii antifederaliști, deși erau în favoarea unui anumit grad de devoluție a puterii. Au existat totuși diferiți gânditori federaliști cu mai multă sau mai puțină influență în cercurile elitei culturale și politice, chiar dacă nu și în rîndul populației. Între aceștia trebuie menționați Carlo Cattaneo (1801-1869) și Giuseppe Ferrari (1811-1876), amîndoi din Lombardia. Cel dintîi era un liberal radical, care punea libertatea individuală mai presus de naționalism și respectul pentru diversitățile locale/regionale mai presus de necesitatea unui stat puternic, centralizat. Înainte de 1848 Cattaneo a fost dispus să accepte autoguvernarea Lombardiei în cadrul Imperiului Austriac (Mack Smith, 1968, p.92) și, chiar și după această dată, s-a arătat mult mai preocupat de abolirea barierelor comerciale existente între diferitele state regionale ale Italiei decît de unitatea națională. Cattaneo nu era lider politic, iar influența lui asupra societății și politicii italiene a rămas una limitată. Cu toate că în Lombardia era o figură populară. În chip asemănător, Ferrari era un intelectual și filosof care a rămas la marginea politicii active. Și el a susținut o Italie federală argumentînd că „istoria noastră respinge posibilitatea sau dezirabilitatea transformării noastre într-o națiune unitară; pe de altă parte, un sistem federal va deschide posibilitatea de a atinge ținte foarte înalte (...) Putem privi federalismul ca pe forma cea mai pură de guvernare constituțională, fondînd libertatea pe un pact scris, pe o multitudine de adunări, pe inviolabilitatea tuturor frontierelor interne, și pe solemnitatea Parlamentului său central” (Discurs în Parlament, 8 octombrie 1860).

Vincenzo Gioberti (1801-1852), piemontez, a susținut o uniune federală sub egidă papală, un proiect care s-a destrămat în momentul în care Papa Pius al IX-lea s-a întors împotriva liberalismului și a cauzei Unificării Naționale după Revoluția din 1848-49. Gioberti a înțeles foarte bine că nu exista un popor italian și că el trebuia creat luîndu-se în considerare diviziunile existente din cadrul „guvernării, legislației, instituțiilor, folclorului, obiceiurilor și tradițiilor”. În acest context, el socotea crearea unui stat unitar unic fie o nebunie, fie, în cazul în care ar fi fost impusă cu forța, un act criminal.

După cum atrage atenția Donzelli (1992, p. 6), curentul federalist de gândire, care poate fi urmărit în timp pînă la tradiția Risorgimento-ului italian, poate fi definit ca „instrumental ascendent”, în sensul de federalism care identifică diferențe etnice, lingvistice, sociale și culturale acute în cadrul unui teritoriu capabil să realizeze unitatea națională. Sistemul federal este văzut în acest context ca un sistem de tranziție, un instrument care urmează să aducă „armonizarea” și unificarea reală a componentelor regionale ale unui stat.

Noul federalism

La sfârșitul anilor optzeci și începutul anilor nouăzeci, federalismul a devenit strigătul de luptă al Partidului Liga Nordului Italian (Lega Nord). Acesta diferea profund de cel al Risorgimento-ului și a fost definit (Donzelli, 1992, p. 6) ca „instrumental descendent”, în ciuda protestelor Ligii care susținea că este continuatoarea lui Cattaneo. Prin această formulare, Donzelli făcea referire la aspirațiile secesioniste ale Ligii și la convingerea susținută deschis că Italia de Nord și Italia de Sud reprezintă două societăți distincte și neconvergente care ar trebui să dispună de libertatea de a se separa. Poziția Ligii presupune respingerea totală a aspirațiilor părinților Italiei de a realiza unitatea totală prin crearea unui popor comun.

În mod paradoxal, revigorarea sentimentelor federaliste/etnice a avut loc într-o vreme în care Italia atinsese un mare grad de omogenitate culturală, chiar și din punct de vedere lingvistic. Pe lângă grupurile etnice minoritare, unificarea lingvistică este în momentul de față o realitate. Rezultatele ultimului recensământ indică faptul că italiana este predominantă, deși dialectele nu au dispărut. Majoritatea cetățenilor vorbesc atât italiana cât și un dialect, iar procentul celor care vorbesc numai italiana este în creștere constantă (Lepschy & Lepschy, 1991; Lepschy, Lepschy & Voghera, 1993).

Liga Nordului a apărut cu ardoare folosirea dialectelor și a cerut provocator ca dialectul „lombard” să fie folosit ca limbă oficială. Totuși, nu „nostalgia” lingvistică este cea care a catalizat noul federalism, ci, mai degrabă, deteriorarea instituțiilor politice, amploarea crimei organizate, și uzul sistematic de practici corupte în tranzacțiile din afaceri ce implicau oficialități de partid și de stat care nu fuseseră scoase la lumină de recentul scandal „Tangentopoli”.

În ochii Ligii, „sudizarea” statului italian — după cum reiese din emergența unui sistem de guvernare clientelar și corupt — în mare măsură constituie un semn clar că procesul Unificării naționale, departe de a promova omogenizarea țării în linia legilor, practicilor, instituțiilor și economiei „Nordului”, a reușit doar să impună întregii țări practicile deviate ale „Sudului”.

În plus, dezvoltarea socio-economică continuă să rămână inegală. Divizarea Nord/Sud este, după cum vom vedea, încă extrem de relevantă, dar există diferențe și între alte regiuni. În anii șaptezeci, Bagnasco (1977) identifica în termenii structurilor economice și sociale „trei Italii” — Nord-Vestul industrial, urban și dominat de firme mari; regiunile centrale și nord-estice nou dezvoltate, semi-rurale încă, și dominate de firme mici; Sudul subdezvoltat. De atunci s-au făcut multe cercetări importante în încercarea de a da o explicație motivelor precum și caracteristicilor aflate la baza fiecărei arii (sau model) de dezvoltare.

Federalismul Ligii, în prezentarea din programul electoral din 1992 al partidului, părea să se fi inspirat direct din descoperirile lui Bagnasco și ale altor sociologi. Liga susținea crearea unui stat federal format din trei macro-regiuni sau republici (Nord, Sud și Centru), fiecare socotită drept omogenă din punct de

vedere socio-economic. Statul federal ar fi responsabil numai de afacerile externe, apărare, justiție, finanțele generale și învățământul superior. Accentul era pus pe crearea Republicii de Nord compusă din Lombardia, Piemont, Veneția, Liguria Emilia-Romagna și Toscana, reprezentată în literatura de partid ca cea mai avansată parte a Italiei din punct de vedere social, guvernată și „oprimată” de sistemul de partid și de birocrăția statului dominate de Sud.

Punctul de pornire pentru constituirea celor trei regiuni, sau în orice caz a celei de nord care era cea care conta într-adevăr pentru Ligă, a fost, din câte susținea aceasta, o procedură constituțională și oficial legală. Conform articolului 132 al Constituției, este legitim să se facă posibilă fuzionarea regiunilor existente prin prevedere constituțională, atîta timp cît aceasta este cerută de un număr de consilii municipale reprezentînd minimum o treime din populația interesată, și cu condiția ca această propunere să fie aprobată prin referendum de majoritatea populației respective.

Liga Nordului a fost considerată la sfîrșitul anilor optzeci o mișcare protestatară marginală, cu un program extrem de populist, care nu avea să reușească să creeze breșe în electoratul mai educat și în cel al clasei de mijloc. Totuși, această prezicere s-a dovedit falsă. La alegerile administrative din 1990, partidul a obținut rezultate electorale bune în provinciile nordice, mai ales în Lombardia, apoi surprinzător de bune la alegerile politice generale din 1992, și a cîștigat peste tot în regiunile nordice la alegerile provinciale și locale din 1993, dominînd orașul Milano precum și numeroase alte orașe industriale bogate mai mici.

Colapsul înregistrat de Partidul Socialist și cel Creștin Democrat în urma scandalului Tangentopoli părea să fi creat o nouă divizare a țării în ce privește comportamentul politic, avînd ca posibilă consecință o ruptură politică încă și mai drastică. Totuși, în 1994, a luat ființă un nou partid, Forza Italia, condus de potentatul mass media Silvio Berlusconi, care a reintrodus pe agenda politică unitatea națională și chiar naționalismul. Unitatea națională era susținută și de un alt partid, Alleanza Nazionale, compus mai cu seamă din foști fasciști. Aceste două partide s-au reunit cu Liga Nordului într-o coaliție dificilă, Polo della Liberta, care a format guvernul după alegerile din martie 1994. Cîteva luni mai tîrziu, Liga Nordului și-a retras sprijinul acordat guvernului. Noi alegeri politice au avut loc în 1996 avînd de această dată ca rezultat formarea unei coaliții de centru-stînga, Ulivo, care a purces să formeze următorul cabinet. De atunci, Liga Nordului s-a deplasat decisiv spre un secesionism fățiș, în timp ce celelalte partide au pretins că au îmbrățișat federalismul sub o formă sau alta, nu în ultimul rînd pentru a confisca acest cal de bătaie al Ligii Nordului. Unul din posibilele obstacole pe drumul spre un stat federal rămîne chestiunea diviziunii Nord/Sud. Am să abordez mai profund această problemă în cele ce urmează.

Politică regională și dezvoltare regională

Problema regională italiană pivotează în jurul subdezvoltării Sudului, atît proiectele de politici regionale, cît și cele de dezvoltare regională fiind dominate de necesitatea soluționării acestei diviziuni fundamentale între Nord și Sud. Prima încercare serioasă de promovare a dezvoltării sociale și economice în regiune a avut loc în primul deceniu al secolului douăzeci, cînd guverne italiene succesive, conduse la început de Giuseppe Zanardelli și apoi de Giovanni Giolitti, au pregătit o serie de legi destinate cîtorva regiuni sudice. Italia începuse la acea vreme să se industrializeze (se consideră că prima lansare industrială a țării a avut loc între 1896 și 1913). S-au conceput prevederi referitoare la ameliorări agricole, lucrări publice și structuri de sănătate. În ce privește dezvoltarea industrială, orașul Neapole a fost desemnat drept zonă de creștere industrială, deschizîndu-se în suburbiile sale o nouă uzină siderurgică. Această politică a dat greș în mare măsură, în parte din cauza unei lipse de cultură antreprenorială autohtonă, dar, mai ales, din pricina lipsei de resurse și a corupției: *„aici se află începuturile temelor constante ale politicii italiene din secolul al XX-lea: distribuirea de subvenții și patronaj în Sud de către agențiile centrale de dezvoltare ale statului și folosirea acestor agenții pentru atragerea de sprijin politic”* (Clark. 1983. p. 133).

În anii cincizeci, statul italian a făcut o încercare mult mai hotărîtă de a dezvolta economia Sudului. În august 1950, a fost votată Legea de constituire a Cassa per Opere Straordinarie di Pubblico Interesse nell'Italia Meridionale, cunoscută mai bine sub numele de Cassa per il Mezzogiorno. Funcția Cassei era clară din însăși denumirea sa, și anume să-și asume „intervenții extraordinare” în afara a ceea ce ar fi putut realiza ministerele obișnuite din componența guvernului. În intenția legiferatorilor, Cassa urma să fie un organ public cu statut legal propriu, în mare măsură independent de serviciul civil. Totuși, ea era responsabilă în fața ministerului pentru Mezzogiorno și supusă controlului guvernamental. Eforturile depuse de Cassa pentru dezvoltarea Sudului pot fi separate în trei faze principale — 1950-57, cînd accentul a fost pus pe modernizarea agriculturii și pe construirea infrastructurii legate în primul rînd de agricultură; 1957-71, cînd industria a fost aleasă (Legea 634 din 1957) ca sectorul care necesita să primească cea mai mare atenție; 1971-84, adică perioada de după „industria grea” și anii de recesiune.

Prima fază a fost marcată nu numai de crearea Cassei, ci și de legile privind reforma agricolă din 1950 — Legge Sila în mai, Legge stralcio în octombrie și Legge siciliana în decembrie. Aceste legi aveau ca țintă reducerea puterii și întinderii proprietăților marilor latifundiați absenți (latifondisti). Parte din terenurile lor au fost expropriate și subdivizate în loturi mici de pămînt care au fost atribuite micilor proprietari și țăranilor lipsiți de pămînt. Loturile fermiere astfel create au avut ca efect imediat reducerea șomajului cronic din zonă și relaxarea tensiunilor sociale, precum și dejucarea atuului Partidului Comunist

care sprijinise agitațiile țăranilor în anii patruzeci și primise în schimb sprijinul lor politic. Politica favorizării modelului fermei țărănești nu a fost viabilă totuși din punct de vedere economic, iar, cînd Italia s-a alăturat Comunității Europene, starea înapoiată a agriculturii din sud a devenit încă și mai evidentă. Emigrația spre Nord, la acea vreme miracolul economic al țării, a secătuit și ea resursele umane din zona rurală de Sud și a dus la abandonarea multor ferme abia create.

Schimbarea politicii regionale de la promovarea agriculturii la promovarea dezvoltării industriale era de aceea inevitabilă. Problema cheie era ce fel de industrii trebuiau promovate. Un obiectiv important al dezvoltării regionale era încurajarea constituirii de întreprinderi mici și mijlocii precum și formarea unui antreprenariat autohton. Totuși, în realitate, statul italian a trebuit să se bazeze pe sectorul public, în principal pe cele două uriașe companii de stat IRI și ENI, pentru a face investiții în Sud, ceea ce a avut drept consecință faptul că multe din uzinele fondate în regiunile din Sud țineau de sectorul industriei grele cu capital intensiv al căror succes s-a dovedit a fi profund condiționat de evenimente externe. Odată cu criza energetică de la începutul anilor șaptezeci și cu supraproducția de oțel din întreaga Europă, soarta acestor întreprinderi a devenit extrem de incertă. În plus, au existat puține efecte secundare asupra economiei regionale/locale, iar eșecul acestor mari uzine de a stimula creșterea firmelor mici și mijlocii le-a adus renumele de „catedrale în deșert”.

Lipsa de coordonare și planificare, birocrăția exagerată și corupția au fost învinovățite în anii '70 pentru rezultatele slabe obținute de Cassa. Centralizarea excesivă a constituit alt factor considerat a fi avut efecte negative asupra dezvoltării Sudului. După constituirea regiunilor în anii '70, s-au exercitat tot mai multe presiuni pentru delegarea unora sau a tuturor puterilor Agenției Centrale către regiuni; într-adevăr, la sfîrșitul anilor '70 au existat revendicări din ce în ce mai ferme pentru desființarea Cassei. Cassa a fost în cele din urmă desființată în 1984, iar în 1986, Legea 64 a acordat puteri extraordinare regiunilor în cadrul unei alte schimbări politice majore. Se credea că dacă li s-ar da guvernelor regionale posibilitatea de a-și elabora și implementa propriile planuri, intervenția lor ar fi mult mai eficientă întrucît regiunile sînt mult mai familiarizate cu resursele, nevoile și condițiile locale.

Una din principalele probleme identificate în funcționarea Cassei era falia dintre legislație, transmiterea și traducerea ei în fapte. Aceasta s-a pus în mare măsură pe seama faptului că această instituție, Cassa, era folosită pentru îndeplinirea unei funcții politice — liderii creștin-democrați locali jefuiau sistematic resursele pentru a putea forma o bază solidă de putere pentru partidul lor (Chubb, 1990). În acest context conta prea puțin dacă planurile erau într-adevăr aplicate atîta timp cît banii continuau să susțină propria clientelă de partid. Partidul Socialist a jucat un rol asemănător în anii '80.

Legea 64 din 1986 a fost supusă unei cercetări atente și și-a atras critici severe. Guvernele regionale s-au dovedit în mare măsură incapabile să schițeze ele însele proiecte de dezvoltare, ca să nu mai pomenim de implementarea lor, iar obișnuitele probleme ale clientelismului și corupției erau încă evidente, la nivel regional de această dată. Privitor la proasta administrare din regiunile sudice politica regională și dezvoltarea regională încă nu și-au găsit cadrul administrativ/politic optim.

Urmînd colapsului Primei Republici Italiene, însuși conceptul de dezvoltare regională a fost pus la îndoială, în ciuda mereu prezentei falii dintre Nord și Sud. Aceasta s-a datorat parțial faptului că eșecul de a dezvolta Sudul în deceniile anterioare i-a făcut pe mulți nordici să se îndoiască de înțelepciunea subvenționării Sudului (Becchi, 1992). Între motivele mai puțin „nobile” s-au numărat presiunile fiscale (mai aspre în Nord), imensul deficit al guvernului și recesiunea economică care a afectat industria din Nord la sfîrșitul anilor '80.

Un studiu promovat de Consiliul Regional al Regiunii Veneția a demonstrat că între 1985 și 1990 patru regiuni din Nord, Lombardia, Piemontul, Veneția și Emilia-Romagna au plătit 45% din taxele naționale, 62% din TVA și 63,5% din taxele locale. Ele au primit de la stat 33,9% din fondurile redistribuite administrațiilor locale și regionale. Astfel pentru fiecare 100 de lire plătite statului, lombarzii au primit pentru uzul propriu 24,5, piemontezii 30, venețienii 35, iar emilienii 37. În mod contrastant, regiunea Molise putea cheltui 80, Campania 64, Puglia 58, Calabria 84, Basilicata 85 (La Repubblica, 1 aprilie 1992, p. 14). Regiunile sudice depindeau de finanțarea guvernului și „sînt terifiate că, în loc să le acorde subvenții generoase, guvernul le-ar putea cere în cele din urmă să se descurce din propriile resurse și taxe” (Haycraft, 1985, p. 19). În explicația lui Hine, în sistemul regional italian coaliția dintre Ministerul Finanțelor și regiunile sudice deține superioritatea numerică față de regiunile nordice, care au fost adesea divizate politic. Noul federalism susținut de Liga Nordului la începutul anilor '90 trebuie privit în contextul acestei frustrări crescînde și al sentimentului de neputință pe care îl are jumătatea bogată a țării.

Regionalismul italian în prezent

Evoluția descentralizării

În iunie 1990 a fost votată o nouă Lege privind administrația locală (Legea N.142) care viza două obiective importante. Primul era reducerea clientelismului și încurajarea responsabilității administrației locale față de proprii alegători, cu precădere prin intermediul unei mai mari participări a cetățenilor obișnuiți (prin referendum, petiții sau propuneri — Articolul 6), accesul la informație (Articolul 7) și crearea unui „difensore civico” sau un garant al imparțialității și al bunei administrări (Articolul 8). Cel de al doilea obiectiv era reglementarea relațiilor dintre cele trei nivele de guvernare, central, regional și local. A fost acordată o mai mare importanță

regiunilor în cadrul acestei relații tripartite, în comparație cu cea pe care le-o acorda Constituția prin articolele 117 și 118. În timp ce aceste articole prevedeau că „*Provinciile și comunele sînt entități autonome în cadrul principiilor stabilite prin legile Republicii care le hotărăsc funcțiile*”, articolul 3 al Legii 142 ridica regiunile la un nivel superior față de provincii și comune în ce privește planificarea socio-economică și teritorială. Regiunilor le-au fost atribuite funcțiile importante de hotărîre a obiectivelor politicilor generale, chiar dacă în formularea lor aveau un cuvînt de zis și administrațiile locale și provinciale. Legea 142 era sub acest aspect ambiguă deoarece nu clarifica în ce fel și pe baza căror criterii contribuie la planificarea politicilor generale comunele și provinciile.

În ciuda atribuirii de funcții mai largi către regiuni prin noua lege, ele erau departe de a fi mulțumite. Ascensiunea Partidului Liga Nordului și forma extremă de federalism pe care acesta o susținea le-au oferit regiunilor atît noi arme de luptă, cît și un sentiment înnoit al urgenței. La 19 decembrie 1990, consiliul regional al uneia din regiunile cu statut special, Friuli-Veneția Giulia, a aprobat, cu sprijinul creștin-democraților, al socialiștilor, al comuniștilor și al ecologiștilor, o agendă pentru reforma federalistă a statului italian. O revendicare similară a fost înaintată de regiunea Trentino-Alto Adige la 19 februarie 1991. A fost rîndul, la 8 martie, al unei alte regiuni „speciale”, Valle D’Aosta. Pe 26 februarie 1991, una din regiunile „obișnuite”, prospera Emilia-Romagna din Nord, a solicitat un nou tip de regionalism. Ținta principală a tuturor regiunilor menționate era articolul 117 al Constituției, care limitează funcțiile regiunilor.

Între timp, starea de spirit a italienilor părea să se fi schimbat decisiv în favoarea regiunilor, fie și numai în semn de protest împotriva proastei administrări a guvernării centrale. La 18 aprilie 1993, italienilor li s-a cerut să voteze în cadrul a opt referendumuri, dintre care două erau sponsorizate de regiuni. Unul dintre acestea se referea la desființarea Ministerului Agriculturii, celălalt la desființarea Ministerului Turismului; în ambele cazuri, funcțiile ministerelor ar fi urmat să fie preluate de regiuni. Ambele referendumuri au fost aprobate de o majoritate a italienilor.

Un al treilea referendum urma să stabilească dacă italienii doreau să extindă asupra tuturor orașelor sistemul majoritar, care atribuie două treimi din locuri listei cîștigătoare și să aleagă direct primarul în alegerile municipale. Acest referendum a fost și el aprobat deopotrivă cu un al patrulea, care stabilea că 238 de senatori din cei 315 urmau să fie aleși în baza sistemului majoritar și numai 77 în baza sistemului reprezentării proporționale instituit în Italia după căderea fascismului. Aceste două referendumuri au reprezentat un indiciu clar al voinței italienilor de a-și schimba sistemul electoral și politic din rădăcini și de a-și crea a Doua Republică.

În acest context, a avut loc în 1997 încă o mișcare pentru o mai mare descentralizare administrativă, fiind introduse de guvernul de centru-stînga două

legi, Legea 59 din 15 martie și Legea 127 din 15 mai, așa-numitele Lege „Bassanini”. Acestea au reprezentat, pe de o parte, continuarea curentului în direcția conferirii unor funcții și responsabilități mai largi regiunilor în contextul statului unitar, deja stabilit în 1990. Pe de altă parte, ele au introdus principii noi și, potențial, radicale. Sub aspectul curentului pentru continuarea descentralizării, articolul 2 al Legii 59 enumera pentru prima dată funcțiile rezervate nivelului central al statului, lăsând toate celelalte arii sub jurisdicția consiliilor locale și regionale. Lista a fost totuși criticată pentru lungimea ei exagerată — nu mai puțin de 20 de arii politice erau rezervate guvernării centrale, inclusiv unele controversate, precum telecomunicațiile și protecția patrimoniului artistic (Rugge, 1997, p. 271). În plus, legile din 1997 păstrau aceeași ambiguitate ca și Legea 142 din 1990 în ce privește relațiile dintre regiuni și nivelele inferioare de administrație locală, și au fost, în consecință, supuse aceluiași tip de critici. Cu osebire, se părea că legislatorii erau preocupați în primul rând de asigurarea unui grad înalt de consultare și cooperare între diferitele nivele de guvernare în detrimentul unui mecanism eficient de decizie. În opinia lui Rugge, totuși, legile din 1997 introduceau două noi concepte radicale. Primul era acela al „subsidiarității”, iar cel de al doilea, poate mai important în cazul Italiei, era cel al „diferențierii”, adică al ideii că gradul de autonomie locală și regională acordat consiliilor regionale și locale trebuie să varieze în funcție de priceperea și de prestația lor administrativă concretă (Rugge, pp.723-24).

Aproape de îndată ce au fost introduse legile din 1997, dezbaterile a continuat în altă direcție, concentrându-se mai degrabă asupra federalismului decât a descentralizării administrative. Cu excepția Ligii Nordului, poziția celorlalte partide politice a început să tindă spre convergență în lucrările din Bicamerale, după cum urmează să vedem.

Regionalismul ca forță politică

Astăzi Liga Nordului și-a modificat poziția. Ea susține acum secesionismul. În formularea lui Gilbert, „În campania electorală din 1996 (...) cel din urmă semn în direcția unității naționale dispăruse, și în limba italiană și-a făcut intrarea cuvântul «Padania». Modelul străin ales de Ligă era, pare-se, Cehoslovacia” (1998, p.52). Aceasta a lăsat celorlalte partide un spațiu liber pe care îl putea ocupa prin reaproprierea federalismului. După cum observa Vassallo (1997, p. 694), „La vremea alegerilor din 1992, numai reprezentanții Ligii erau susținători «federaliști» (...) ai federalismului, chiar dacă termenul era în general legat de adjective precum «solidar» sau «unitar»”. În această etapă, „federalismul” a început să însemne tot felul de lucruri pentru tot felul de partide. La sfârșitul lui ianuarie 1997, Bicamerale, sau Comisia Bicamerală pentru Reformă Instituțională, a fost instituită prin lege a Parlamentului (Gilbert, 1998, p. 53). O

primă propunere, prezentată la 4 noiembrie 1997, era în mare măsură conformă legilor „Bassanini”, atrăgându-și din această cauză aceleași critici. În timp ce pretindea că reprezintă o mișcare decisivă în direcția statului federal, nivelului central al statului revenindu-i în continuare rolul de coordonator, iar regiunilor fiind îndreptățite la autonomie financiară și la puterea întreagă de a interveni în toate sectoarele în cadrul propriilor teritorii, ea a fost socotită o simplă descentralizare administrativă botezată altfel. Mai recent, în aprilie 1998, Camera Deputaților a aprobat articolele 57, 58 și 59 ale noii Constituții, reducând de la 20 la 10 ariile politice atribuite guvernării naționale și reafirmând principiul „diferențierii”. Reacțiile la aceste articole au fost întrucâtva mai pozitive decât fuseseră la sfârșitul lui 1997, cu toate că numeroși comentatori încă mai susțineau că statul își păstra un rol cheie ca mediator între regiuni și celelalte nivele ale administrației locale. Încă și mai recent, Bicamerale a părut pe punctul să se prăbușească, ceea ce ar fi implicat o posibilitate deloc neglijabilă ca reforma instituțională să fie amînată nedefinit.

Rămîne, de aceea, în continuare extrem de dificil de prevăzut în ce fel vor fi reformate instituțiile politice ale țării, inclusiv sistemul regional. Lăsînd deoparte revendicările secesioniste ale Ligii, o soluție federalistă în linia modelului german pare să fie rezultatul cel mai probabil al revigorării regionalismului italian. Totuși, nu trebuie subestimată tentația noii clase politice italiene de a încropi o reformă a organizării statului și de a stabili un nou echilibru, bazat mai degrabă pe consens decât pe competiție, între diferitele forțe politice și nivele de guvernare.

Care să fie viitorul dezvoltării regionale?

Fie că va prevala o formă mai extremă sau una mai moderată de federalism (ori pur și simplu o devoluție mai substanțială a regiunilor), diviziunea regională italiană va persista. Întrebarea este dacă un stat federal sau o formă mai radicală de regionalism vor promova sau, dimpotrivă, vor stînjiți cauza armonizării naționale. Va reprezenta ea pur și simplu triumful noului „egoism” al regiunilor bogate sau ar putea fi considerată un pas înainte pentru regiunile mai puțin dezvoltate? Există spațiu pentru noi scheme coordonate de stat în vederea dezvoltării regionale?

Peste 40 de ani de politici regionale și dezvoltare regională au dus cel mult la un Sud modernizat, dar în mod cert nu la un Sud dezvoltat. La începutul anilor '90, părea să existe un consens crescînd că trebuie să se pună capăt subvențiilor lipsite de discernămint și transferurilor financiare motivate politic și controlate de centru de la regiunile nordice către cele sudice. Soluția Ligii ar fi una neo-liberală, în cadrul căreia catalizatorii dezvoltării ar trebui să conștie în salarii mai mici (justificate pe baza presupusului cost mai mic al traiului în Sud), în avantaje fiscale pentru afaceri cu o strictă documentare a profiturilor, în încetarea tuturor subvențiilor acordate de stat. Partidele tradiționale au fost orientate mai mult spre păstrarea unor forme de subvenționare directă, dar cu metode de control mai riguroase.

Nu pare să existe un consens în ce privește cea mai bună cale de urmat. Prestația slabă a regiunilor sudice de pînă acum ridică îndoieli serioase în ce privește capacitatea lor de a uza de un grad crescut de autonomie politică asociat cu un nivel mai scăzut al mijloacelor financiare în vederea promovării dezvoltării. Pe de altă parte, au fost urmate deja atît de multe căi încît își face tot mai mult loc un curent de opinie potrivit căruia Sudul fie își va găsi salvarea în sine însuși, fie nu și-o va găsi deloc. În acest context, soluția federală/regională este percepută de mulți ca un nou început pentru ceea ce va constitui, fără îndoială, un proces lent și dureros de construire a instituțiilor și de dezvoltare socio-economică. În opoziție, alții subliniază necesitatea ca guvernarea centrală să recîștige inițiativa și să relanseze un plan complet de dezvoltare economică, respingînd orice soluție neo-liberală.

Guvernul de centru-stînga a făcut deocamdată pași timizi în ambele direcții. El a urmat într-un fel direcția creșterii gradului de flexibilitate al pieței muncii, mergînd pînă într-acolo încît să accepte de facto reintroducerea unor diferențieri salariale între Nord și Sud, ca un stimulent pentru firme să se mute și să își deruleze activitățile în Sud. În același timp, guvernul nu pare potrivnic ideii reînstituirii unei agenții speciale pentru dezvoltare regională care să fie responsabilă de regiunile din Sud. O abordare lipsită de dogmatism, articulată și multidimensională a acestei probleme, încă mai poate avea ca rezultat cea mai bună cale înainte, cu toate că există riscul politicilor contradictorii și al absenței unei direcții ferme.

Regionalismul italian în context european

Italia este membru fondator al Comunității Europene, iar populația italiană a demonstrat un sprijin ferm pentru integrarea europeană (Hine, 1993, p. 286). Unitatea europeană nu constituie un subiect politic în Italia; dacă s-ar pune astfel problema, recent constituita Ligă a Nordului este chiar mai europeană decît partidele naționale. Aceasta se datorează faptului că membrii ei consideră că Europa Regiunilor va lua în cele din urmă locul actualei Europe a Națiunilor, permițînd astfel Italiei de Nord să se realăture vecinilor săi transalpini.

După cum afirma Umberto Bossi în autobiografia sa, „*Ce rost au frontierele dintre Piemont și Savoia sau Tirolul de Sud și Austria? Etnic, ele sînt în mare măsură identice, din punct de vedere naturalist. Din punct de vedere socio-cultural, (...) nimic nu unește Trentino sau Lombardia cu Calabria sau Campania. De aceea, spun: de ce să nu înlocuim frontierele fixe și centralismul tipic statelor unitare cu un sistem mult mai articulat, caracterizat printr-o pluralitate a centrelor instituționale, fiecare cu responsabilități specifice și limitate? De ce n-am elimina, cu alte cuvinte, frontierele rigide dintre realități foarte asemănătoare cum sînt de exemplu Lombardia și Bavaria, introducînd în același timp centre separate de decizie, fiecare dispunînd de o autonomie reală, în realități diferite, dar unite arbitrar cum sînt Nordul și Sudul Italiei?*” (Bossi, 1992, pp. 161-2).

Susținerea reîntoarcerii Italiei de Nord la leagănul ei Mitteleuropean „firesc” nu ar fi putut fi formulată mai clar. În ce privește celelalte propuneri politice ale Ligii, astfel de idealuri reflectă eșecul total, în ochii ei, al statului național italian. Integrarea europeană nu este percepută în acest context decât ca o oportunitate de realizare a obiectivului secesionist al partidului.

Posibilitatea ca Italia să nu se numere printre țările capabile să adere în primul val la moneda unică europeană, asociată cu riscul ca excluderea Italiei să alimenteze susținerea secesionismului de către Nord, a influențat puternic agenda politică a guvernului de centru-stînga. În 1996 și 1997 au fost luate măsuri eficiente de reducere a deficitului exagerat al țării, de ținere în frîu a cheltuielilor și de controlare a inflației. Pînă în 1998 a devenit clar că Italia „reușise” și că avea să adopte moneda unică, chiar de la data introducerii ei. Ea ar contribui la reducerea tensiunilor politice și regionale interne.*

Totuși, proeuropeanismul majorității italienilor avea foarte puțin de a face cu omogenitatea economică și socială transnațională și interregională, și foarte mult de a face cu o lipsă de încredere în guvernarea centrală, adică aceeași neîncredere care i-a transformat pe italieni în susținătorii unei forme radical novatoare de regionalism. După cum sublinia în 1993 revista *The Economist*, „Italia era o semnatară entuziastă a Tratatului de la Maastricht din decembrie 1991, nu numai deoarece fusese totdeauna o eurofilă, ci și deoarece convergența economică și monetară cerută la Maastricht urma să impună disciplina pe care, de regulă, guvernele italiene nu reușesc să o găsească ele însele (...). Ce se va întîmpla acum dacă procesul de la Maastricht ar deveni și mai vag? Răspunsul este acela că italienii vor trebui să se bazeze pe proprii lor politicieni, nu pe ai altora” (*The Economist*, 26 iunie 1993, p. 21).

Acum că Italia este parte a proiectului monedei unice europene, italienii pot continua să se bazeze pe Europa, să le dea un impuls pentru modernizarea politică și instituțională. În chip corespunzător, o reformă radicală și eficientă a sistemului politic al țării și constituirea unui executiv puternic și cu autoritate poate restabili credibilitatea statului-națiune în ochii cetățenilor lui. Dacă s-ar întîmpla aceasta, meritele unei Europe Unite, fie ea federală sau confederală, ar fi evaluate și judecate în sine, și nu ca furnizoare de substituenți pentru guvernări naționale slabe. □

REFERINȚE

- Bagnasco, A. (1977), *Tre Italie. La problematica territoriale dello sviluppo italiano*, Bologna, Il Mulino.
- Becchi, A. (1992), „*Incentivi statali, pesante eredità*”, apărut în *A sud di qualunque nord, Il Manifesto del mese*, n. 8.
- Bossi, U. (împreună cu D. Vimercati) (1992), *Vento dal Nord. La mia Lega la mia vita*, Milan, Sperling & Kupfer.

* Moneda unică europeană s-a introdus pe piața bancară începînd cu 1 ianuarie 1999 (n.red)

- Cammelli, M. „*Regioni e rappresentanza degli interessi: il caso italiano*”, **Stato e mercato**, N. 2 (august 1990), 151-200.
- Chubb, J. (1990), **Patronage, power and poverty in Southern Italy**, Cambridge, Cambridge University Press.
- Clark, M. (1983), **Modern Italy 1871-1982**, London & New York, Longman.
- De Mauro, T. (1963), **Storia linguistica dell'Italia unita**, Bari, Laterza.
- Delpino, L. & F. Del Giudice (1992), **Diritto amministrativo**, Naples, Simone.
- Donzelli, C. (1992), „*Le oscillazioni del federalismo*”, apărut în **A sud di qualunque nord, Il Manifesto del mese**, n.8.
- Earle, J. (1974), **Italy in the 1970s**, Newton Abbot & Vancouver, David & Charles.
- Falzone, V., F. Palermo & F. Cosentino (eds) (1976), **La Costituzione della Repubblica Italiana. Illustrata con i lavori preparatori**, Milan, Mondadori.
- Gilbert, M. (1998), „*Transforming Italy's Institutions? The Bicameral Committee on Institutional Reform*”, apărut în **Modern Italy**, 3 (1), 49-66.
- Haycraft, J. (1985), **Italian Labyrinth**, Harmondworth, Penguin.
- Hine, D. (1993), **Governing Italy. The politics of Bargained Pluralism**, Oxford, Clarendon Press.
- Italia, V. & M. Bassani (editori) (1990), **Le autonomie locali. Legge 8 giugno 1990**, n. 142, Milan, Giuffrè.
- La Repubblica**, 1 April 1992.
- Lega Lombarda-Lega Nord, **Programma elettorale**, February 1992.
- Lepschy, A. L. & G. Lepschy (1991), **The Italian Language Today**, London, Routledge.
- Lepschy, A. L. & G. Lepschy & M. Voghera (1993), „*Linguistic Variety in Italy*”, studiu prezentat la Conferința anuală a Asociației pentru Studiul Italiei Moderne din 1992 [ASIM]. Un sumar al acestui studiu a apărut în **Gazeta ASMI**, N. 23, primăvara 1993.
- Mack Smith, D. (1985), **Cavour**, London, Methuen. - (ed.) (1968), **The Making of Italy**, New York, Harper & Row.
- Nanetti, R. (1988), **Growth and Territorial Policies. The Italian Model of Social Capitalism**, London & New York, Pinter.
- Putnam, R. D. (în colaborare cu R. Leonardi & R. Nanetti) (1993), **Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy**, Princeton, New Jersey, Princeton University Press.
- Putnam, R. D., R. Leonardi & R. Nanetti (1985), **La pianta e le radici**, Bologna, Il Mulino.
- Ragionieri, E. (1976), **La storia politica e sociale, Storia d'Italia**, Vol 4:3, Turin, Einaudi.
- Rodotò, C. (1986), **La Corte Costituzionale**, Rome, Editori Riuniti.
- Rugge, F. (1997), „*Le leggi «Bassanini» mai profund: continuită e innovazioni del riformismo amministrativo*”, **il Mulino**, 4 (iulie-august), 717-26.
- Rupeni, A. (ed.) (1980), **Comuni e Province negli anni 80**, Rome, Cinque Lune.
- The Economist**, 26 June 1993.
- Vassallo, S. (1997), „*Il federalismo sedicente*”, **il Mulino**, 4 (iulie-august), 694-708.

Traducere de Doina Baci

*

Anna BULL, profesor de Studii Italiene la Universitatea din Bath, a publicat numeroase studii cu privire la culturile politice și sistemele socio-economice italiene, iar, în vremea din urmă, la Liga Nordului. Un volum avînd ca subiect culturile socio-politice ale Italiei este în

curs de apariție la Editura Berghahn, iar în prezent autoarea lucrează la un volum colectiv referitor la Liga Nordului, care urmează să fie publicat la Editura Macmillan.

Acest articol este publicat prin amabilitatea Intellect Ltd, urmînd să apară în volumul colectiv editat de Wagstaff, P. (1999) **Regionalism in the European Union**, Exeter: Intellect (ISBN 1-84150-001-1). Informații suplimentare asupra volumului se pot obține de la editor la adresa e-mail: books@intellect-net.com sau pe internet, la <http://www.intellect-net.com>.

Regionalismul bănăţean înainte şi după comunism: transformări sociale, relaţii etnice şi memorie istorică

LIVIU CHELCEA

1. Introducere: istorii liberale despre trecuturi naţionaliste

În această articol, îmi propun să ofer câteva explicaţii şi să arăt modalităţile prin care în timpul comunismului a avut loc o transformare substanţială a identităţii regionale a Banatului. În anii '70, '80 şi în perioada de după 1989, noul discurs regionalist este centrat pe toleranţă, dar şi pe pragmatism, pe relevarea rolului grupurilor etnice în istoria şi identitatea regiunii. Discursul regionalist s-a distanţat astfel de încercările constante din anii '20 şi '30 de a evacua din memoria şi identitatea regională a Banatului prezenţa grupurilor minoritare.

Cum poate fi înţeleasă o asemenea schimbare radicală a felului în care populaţia românească se raportează la celelate grupuri din Banat? Unii cercetători par înclinaţi să creadă că toleranţa a fost dintotdeauna condiţia „naturală” a acestei regiuni. Potrivit acestei naraţiuni, ura şi naţionalismul au fost efectul propagandei aparatului de stat (instituţii culturale, sistemul de educaţie etc), în timp ce la nivelul oamenilor de rând, populaţia Banatului a fost şi a rămas timp de câteva sute de ani tolerantă. Ar fi absurd să se nege rolul statului în excluderea minorităţilor etnice în diferite momente istorice. Acesta a mers de la violenţe simbolice pînă la acţiuni fizice. Pe de altă parte, dacă acţiunile statului sînt socotite independente de gradul lor de legitimitate în societate, este greu să se explice naţionalismul interbelic sau regionalismul din ultimii 20-30 de ani¹. Cum s-ar putea explica apariţia unui discurs democratic cum este regionalismul anilor '70 - '90, într-o perioadă în care naţional-comunismul a mizat tocmai pe strategii simbolice de constrîngere? Convingerea mea este, în consecinţă, că alături de politicile culturale ale statului, populaţia regiunii a fost de asemenea o sursă a naţionalismului în perioada interbelică (aşa cum mai apoi a

alimentat toleranța), dar și că în diferite momente istorice au existat distanțe sociale variabile între grupurile etnice. Din această perspectivă este nevoie de o analiză structurală a relațiilor etnice, care să considere etnicitatea ca un fenomen agregat. Fiind vorba de o perioadă lungă, mi se pare mai puțin relevantă o descriere a fenomenelor de viață cotidiană sau de circulație a ideilor și bunurilor culturale, aspecte care de multe ori conferă Banatului o aură de multiculturalism.

Pentru a nu fi acuzat de lipsă de sinceritate, mărturisesc de la început că Banatul reprezintă o regiune fascinantă. Mai nou, producția culturală legată de acesta, cum ar fi cea a grupului de cercetare „A treia Europă” generează idei interesante și pune în circulație texte binevenite. Pe de altă parte, nu pot să mă identific total cu nuanțele discursului produs la nivel popular și reconstruit uneori la nivel științific sau de discurs public în și despre Banat. Cred că merită semnalate, chiar și cu riscul de a deranja sensibilitățile², unele lucruri ignorate, greșit articulate sau abuziv interpretate. Analiza de mai jos este poate opusul textelor, altfel foarte folositoare, în care implicarea cititorului produce efecte imaginative și fantasmatic prin evocarea lumii Banatului³. Ea mai degrabă își propune să elimine din imaginarul regional iluzia unui trecut coerent, dar și acuzațiile de balcanism, și să ofere totodată câteva explicații la nivel de structură socială și de context politic și cultural. Teza mea este că articulațiile memoriei și transformările pozițiilor sociale și economice ale grupurilor etnice intervenite în perioada comunistă pot explica relațiile etnice bazate pe toleranță și discursul despre multiculturalism, mai degrabă decât o poate face un „model de conviețuire” bănățean (esențialist și aistoric).⁴

Prin urmare, încerc să explic printr-o istorie socială a relațiilor etnice (aproximativ pentru perioada ‘20-’90) cum a apărut propunerea generoasă și atractivă a unui Banat multicultural. Mai întâi voi descrie foarte pe scurt istoria regiunii, axându-mă mai ales pe poziția grupurilor etnice în structura socială a regiunii și pe relațiile lor, după anexarea Banatului la administrația românească în 1918-1920. Voi prezenta apoi conflictul dintre experiența regională și narațiunea centralistă hegemonică în perioada interbelică (dar și în prezent) a unei istorii uniforme pentru toți românii (indiferent de experiențele culturale diferite sub alte administrații). Voi discuta, de asemenea, contra-narațiunea mișcării regionaliste și relația sa ambivalentă față de narațiunea centralistă. În următoarea parte a articolului, voi descrie sumar rolul memoriei în formarea noii identități bănățene, descriind și criticând totodată câteva presupoziii larg împărtășite în societatea românească, în special cele legate de balcanism. În fine, voi descrie schimbările sociale din Banatul din perioada comunistă care au influențat istoria regiunii așa cum este construită ea în prezent.

2. O scurtă istorie socială a Banatului

Banatul a fost pentru o perioadă îndelungată parte a Imperiului Habsburgic. Austria a anexat Banatul după pacea de la Passarowitz (Pojarevac) din 1718.

Fiind lipsit de colonii extra-europene (spre deosebire de Anglia, Franța sau Spania), guvernul a hotărât să trateze într-o manieră mai productivă zonele nefolosite optim, o bună modalitate de creștere a veniturilor fiind colonialismul intern. Astfel a ajuns în regiune populația șvabă, provenită din Alsacia și Lorena. De-a lungul următoarelor două secole, până în anii '80, germanii au format grupul etnic cel mai numeros după cel al românilor, dar și referința identitară cea mai importantă din punctul de vedere al prestigiului. Mulți dintre germani erau agricultori, dar a existat de asemenea un număr semnificativ de meșteșugari. Începînd cu secolul al XIX-lea, a crescut și populația urbană compusă din muncitori și clasa de mijloc. În 1778, Banatul a trecut sub administrația Ungariei. Maghiarii din regiune erau într-o măsură mai mică angajați în agricultură în comparație cu românii și chiar cu germanii). Pe lângă țărani și un grup de meșteșugari și mici meseriași, instituțiile statului constituiau o bună nișă pentru populația maghiară. Deși prezenți în rîndul armatei, printre avocați și bîrocrăți de rang inferior (și chiar avînd și cîteva familii aristocratice), românii constituiau mai ales grupul agricultorilor, fiind lipsiți de o clasă de mijloc urbană. A existat de asemenea o populație sîrbească, și odată cu dezvoltarea deosebită a industriei în secolul al XIX-lea, și o comunitate evreiască. În fine, au existat/există alte grupuri etnice de mărime mică precum croați, slovaci, cehi, ucrainieni, bulgari, s.a.m.d, însă fără o prezență politică distinctă în viața regiunii⁵.

După ce Banatul a trecut sub administrația românească, statul român a încercat, și în final a reușit, să alimenteze mobilitatea socială a stratului larg de țărani români, de multe ori pe seama minorităților. În această perioadă ideologia națională a devenit hegemonică, iar „naționalismul naționalizant”⁶ a constituit concepția principală a politicilor culturale ale statului. Prin puterea politică cîștigată, statul român a instrumentat instituțiile educaționale și culturale din regiune, mai ales din Timișoara/Temesvár, pentru a asigura mobilitatea socială și urbanizarea populației rurale românești. Statul a încercat astfel să formeze o burghezie urbană românească în Banat, și cu precădere în capitala regională. Intențiile de îmbunătățire a poziției sociale, au fost dublate de acțiuni simbolice precum ceremonii și ritualuri susținute de stat, redenumirea străzilor ș.a.m.d, toate menite să exprime creșterea prezenței românilor în spațiul urban. Există un consens larg împărtășit în rîndul populației românești, potrivit căruia mediul urban, mai ales Timișoara, trebuia rapid românizat.

Eforturile de construcție națională au luat forma unei permanente lupte cu minoritățile, privite în mod greșit ca lipsite de empatie⁷ față de statul român. Ostilitatea statului față de acestea a dus la abuzuri ce au mers de la închiderea instituțiilor de învățămînt minoritare, pînă la excluderea lor din administrația publică. Inclusiv în Banat, a existat o puternică competiție între grupurile etnice în această perioadă, românii încercînd să excludă non-românii doar pentru a le lua locul.⁸

Caracteristic pentru politicile de construcție națională din această perioadă a fost natura centralistă a vieții politice, culturale și intelectuale. Justificat de către politicienii din București prin fragilitatea noului stat, centralismul a avut efectul pervers de a acorda instituțiilor statului o mare putere în redistribuirea resurselor mobilizate din toată țara. Acest rol de administrator incorect pentru provinciile mai bogate (Banatul și Transilvania) precum și măsurile birocratic-administrative nu au avut întotdeauna legitimitate în ochii populației din zonă. Aceste măsuri însemnau în principal că banii cheltuiți de către stat în Banat reprezentau mai puțin decât banii pe care activitățile din zonă le furnizau la buget. De asemenea, și la fel de important, puterea de redistribuire a statului a însemnat și că indivizii ce veneau din afara Banatului erau de multe ori preferați în posturi administrative și manageriale, în fața clientelei din regiune. Aceasta a provocat o puternică reacție și mișcare regionalistă, ce contestau distribuirea inegală a resurselor dintre centru și regiune. Au existat astfel acuzații deschise de colonialism la adresa Bucureștiului, precum și îndemnuri susținute la rezistență.

2.1. „Naționalismul regionalist” și hegemonia naționalistă în perioada interbelică: o relație ambiguă

Cei care vorbeau în numele Banatului și totodată erau producătorii discursului regionalist erau intelectualii și politicienii reuniți în jurul Partidului Național Țărănesc (de altfel, o bună parte a bazei electorale a acestui partid se afla în Banat și Transilvania).

Discursul regionalist al perioadei interbelice a fost cel mai bine exprimat de către un participant la aceste dezbateri prin conceptul aparent contradictoriu de **naționalism regionalist**⁹. În ciuda opoziției lor față de măsurile centraliste ale guvernului, discursul regionaliștilor era controlat de un câmp în care singurele afirmații legitime ce puteau fi făcute erau cele legate de „națiune”.

În primul rînd, discursul regionalist¹⁰ recunoștea „națiunea” drept un teren legitim de confruntare și negociere în luptele politice. Întocmai ca și centraliștii (reprezențați în plan local, dar și la București de către Partidul Național Liberal), regionaliștii erau de acord că „națiunea” era cel mai important element în viața politică a țării și că ea trebuia consolidată. Aceasta a însemnat că ei erau la fel de dispuși ca și centraliștii (uneori chiar reproșindu-le acestora din urmă că împiedică „românizarea completă”) să excludă minoritățile din viața politică, economică și culturală a Banatului. Din acest punct de vedere, elitele bănățene interbelice au furnizat încă un exemplu de ceea ce Irina Livezeanu¹¹ denumeste drept „consensul naționalist” al acelei perioade.

În al doilea rînd, versiunea lor despre istoria și cultura națională submina spațiul omogen construit de centraliști, introducînd regiunea ca un element primordial al națiunii. Acest sentiment al diferenței regionale era bazat pe situația

economică mai bună a țărănimii românești din Banat față de restul României, dar și pe un sentiment de superioritate culturală față de Vechiul Regat, considerat drept balcanic. Se poate susține în mod legitim faptul că această diferență era rezultatul prezenței și contactului cu celelalte grupuri etnice și a procesului de modernizare „de sus” întreprinse de administrația austro-ungară, începând cu secolul al XVIII-lea. Totuși, pînă la începutul comunismului (iar în timpul acestuia și în perioada ce i-a urmat, doar în mediile private sau marginale ale cîmpului puterii), nimeni nu putea recunoaște în mod public genealogiile minoritare ale identității regionale sau naționale, fără a fi acuzat de trădare națională și de subminare a securității statului¹². Prin urmare, soluția adoptată de regionaliști a fost o simplă afirmare a unei identități românești pure pentru ei și pentru Banat în general, și din această cauză superioară identității balcanice corupte și inferioare a restului României.

În timp ce astfel se prezenta situația în perioada interbelică, comunismul a schimbat fundamental organizarea discursului public și a felului în care memoria și istoria erau prezentate. Toate versiunile precomuniste ale trecutului istoric și personal s-au mutat în domeniul privatului pentru a fi salvate de încercările statului de a impune memorii false. În termenii istoricului Pierre Nora¹³, se poate spune că a existat o trecere de la „istorie” la „memorie”, și de la memorie scrisă la memorie orală¹⁴. Însă în domeniul privatului, memoriile au fost deschise la transformări și modificări, conform dorințelor, presiunilor, intereselor și relațiilor sociale ale prezentului, aspect la care mă voi referi în continuare.

3. Contextul cultural și social al noului regionalism: opoziția la național-comunism și minoritățile etnice ca resursă

Începînd cu anii '60, discursul naționalist a redevenit predominant, de data aceasta articulat pe organizarea stalinistă a statului. În descrierea lui Katherine Verdery, proliferarea discursurilor concurente despre națiune (reciclate după 1989 în distincții precum naționalismul „bun” și cel de „grotă”¹⁵) a contribuit la reproducerea comunismului în România¹⁶. „Națiunea” ca principiu de organizare a discursului a fost combinată cu marxismul instituționalizat, devenind astfel cîmpul în care versiunile concurente ale trecutului puteau fi produse. Dintre acestea, cea mai importantă pentru analiza discursului regionalist din Banat a fost versiunea pro-europeană a trecutului național, ce insistă pe aspectele benefice ale legăturilor istorice cu Europa și pe avantajele modernizării în fața unor forme (noi și hibride) de tradiționalism. Speranța neoficială a adepților acestui discurs, era că reluarea legăturilor cu Europa va însemna și democratizare. Deși reproducînd în linii generale hegemonia discursului național, această versiune era adeseori concepută de către apărătorii ei drept rezistență, însă nu la comunism, ci la versiuni mult mai naționaliste precum național-comunismul și protocronismul.

În același timp, după 1945 s-au produs transformări majore în organizarea economică și, bineînțeles, politică a regiunii. Din punctul de vedere al etnicității, regimul comunist¹⁷ a cauzat „schimbarea fostei baze a poziției de clasă și a suportului instituțional al identităților etnice”¹⁸. Clasa se constituia acum nu prin capitalul financiar sau educațional, ci prin accesul la pozițiile politice și administrative¹⁹, adică privilegiul de a distribui ce a fost acumulat de către stat.

Pentru germanii din Banat, perioada postbelică a însemnat deportări masive în Uniunea Sovietică și colectivizarea agriculturii. Noua organizare economică a condus la nivelarea poziției economice și sociale pentru întreaga populație rurală, indiferent de grupul etnic.

Naționalizarea mijloacelor de producție și a băncilor, precum și etatizarea profesiilor liberale, au redus diferențele anterioare dintre populația urbană a celor trei principale grupuri etnice. Aceasta a provocat o redefinire a relațiilor sociale ale grupurilor etnice din Banat, ele avînd acum stataturi mult mai apropiate.

Prin urmare, principala frustrare a populației românești din regiune — inegalitățile economice, ca și corolarul acestora, dorința de a exclude minoritățile, nu își mai aveau obiectul. Într-un mod pervers și neanticipat, pe termen lung comunismul a rezolvat multe din dorințele interbelice ale regionaliştilor²⁰ și ale naționaliştilor. În mod corespunzător, memoria istorică vie, adică neoficială, a putut să își relaxeze focalizarea negativă pe situația de dinainte de 1918. Ceea ce a devenit mai important după 1945, a fost adaptarea/rezistența la noua competiție pentru resursele alocate de statul socialist. Cu alte cuvinte, spre deosebire de perioada interbelică, rememorarea unui trecut conflictual cu celelalte grupuri etnice nu legitima accesul la resurse.

Primul motiv pentru apropierea simbolică dintre populația românească a Banatului și celelalte grupuri etnice din regiune ține de noile modalități de alocare a resurselor. În loc să mai concureze cu minoritățile în domeniul pieței și al capitalului, românii bănățeni trebuiau să concureze acum doar cu indivizii numiți de la centru. Ascensiunea politică și administrativă erau aproape în exclusivitate responsabile pentru diferențierea și poziția socială în comunism. Spre deosebire de perioada interbelică, cînd piața echilibra distribuția unei părți din resurse, în timpul comunismului, toate resursele erau alocate de către stat. Pozițiile superioare ale PCR erau acum „rotite” în mod regulat de la o regiune la alta, fiind ca și înainte de război numite de la centru. Pentru Banat, cele mai multe cadre de nivel înalt veneau acum din afara regiunii, blocînd astfel șansele de ascensiune politică și socială ale potențialei clientele locale.

Aproprieria pozițiilor administrative și manageriale de către birocrați din afara regiunii a întărit distincțiile mentale larg împărtășite în perioada comunismului dintre „noi” și „ei”, „societatea împotriva statului”, „ordinea socială reală împotriva sistemului politic”. Aceasta a condus la atribuirea

categoriei „noi”²¹ pentru populația locală din Banat (români, unguri, nemți, sîrbi), și a categoriei „ei” celor proveniți din alte regiuni (nu neapărat numai celor aflați în poziții privilegiate).

Un al doilea motiv pentru apropierea simbolică dintre românii bănățeni și celelalte grupuri etnice locale a fost legată de reîntărirea identității regionale românești în contextul imigrației²² masive de muncitori industriali și de țărani din Vechiul Regat. Pe lângă problema pe termen lung a accesului la posturile superioare, acum locuitorii Banatului erau puși în situația de a avea de-a face cu imigranții din afara Banatului în mod cotidian. Ca și înainte de comunism, aceștia erau percepuți ca balcanici: înapoiți, leneși, corupți și incompetenți. Pentru a semnaliza gradul de civilizație regională și diferențele culturale regionale, românii bănățeni au început să vorbească (spre deosebire de perioada interbelică) despre influența benefică pe care germanii (și într-o anumită măsură ungurii) au avut-o asupra lor. Românii din spațiul habsburgic în general i-au definit pe germani, dar și maghiari, drept grupuri „civilizate”. Printr-un transfer de sens, românii revendicau un plus de „civilizație” și se auto-complimentau prin menționarea grupurilor etnice și a regimurilor politice care le-au influențat propria identitate²³.

Un exemplu și o critică probabil că sînt de folos în acest punct. Gîndirea în termenii binari regionalism/multiculturalism/central-europeni/„noi” în opoziție cu Vechiul Regat/naționalism/Balcani/„ei” este cel mai bine ilustrată în cîteva din intervențiile lui Victor Neumann, un istoric care se ocupă între altele și de istoria culturală și intelectuală a Banatului. Referitor la crizele provocate de noul context al Transilvaniei și Banatului după 1918, autorul afirmă că: „[O] regiune formată pe coordonatele civilizației Europei Centrale și care în primele două decenii ale veacului nostru se afla în plină explozie urbanistică a intrat în raza de influență a unui mod diferit de gîndire culturală și politică. Așa se face că aspirațiile integrării în civilizația occidentală au fost estompate de o politică de orientare mai conservatoare și de profesarea principiilor de origine balcano-orientală. [...] În pofida faptului că a existat o oarecare receptare a izvoarelor franco-prusiene și deci o elită care s-a format sub această influență, estul și sudul României au fost dominate de o cultură politică și administrativă preluată de la imperiile turc și țarist.[...] Ceea ce s-a observat mai puțin sau deloc, în Vechiul Regat al Romaniei (Muntenia și Moldova), discrepanțele dintre elite și mase erau foarte mari.”²⁴

Degenerarea balcanică nu constituie o temă nouă, ci mai degrabă o continuare a regionalismului naționalist interbelic și chiar a dezbaterilor de dinainte de 1918. Interpretarea merită cîteva comentarii suplimentare, deoarece este larg răspîdită. Problema nu rezidă atît în faptul de a afirma că ceva este balcanic sau (central) european, deoarece aceasta nu explică nimic sau este similar cu argumentele de tip „caracter național”. Problema cu adevărat de fond este că

afirmații de acest gen conțin chiar negarea principiilor multiculturale enunțate. În alt articol, același autor revine asupra acestei probleme: „*O anumită cultură de tip obscur, provenind din straturile de civilizație balcanic-micasiatice și bizantine domină modul de a gândi, ca și activitățile funcționarului public la toate nivelurile.*”²⁵

În acest caz, trăsăturile și comportamentele ce însoțesc natura disfuncțională și clientelară a statului socialist sînt interpretate în termeni culturali (influențe non-europene și balcanice). Disfuncționalitățile și abuzurile trebuiesc denunțate indiferent de particularități culturale, însă soluția rezidă în interpretarea adecvată a unor astfel de fapte. Desigur că relativismul cultural nu înseamnă și relativism moral. Însă chiar dacă o suprageneralizare atît de vagă precum „civilizația balcanic-micasiatică și bizantină” ar exista, o poziție ce își asumă relativismul cultural nu ar caracteriza o arie geografică în termeni de cultură obscură. De altfel, analiștii americani ai Europei de Est sînt din ce în ce mai reținuți în a face astfel de afirmații deși, după cum arată Maria Todorova în cartea sa foarte bine primită *Imagining the Balkans* (New York : Oxford University Press, 1997), mass-media și producția științifică au abundat în astfel de clișee după 1990²⁶. În contextul românesc, singura discuție critică a folosirii conceptelor din geografia culturală și totodată punerea în discuție a orientalismului (discurs înrudit cu balcanismul) îi aparține lui Sorin Antohi²⁷, care arată că acesta se reproduce în interiorul statului-națiune.

Acest tip de gîndire este și mai problematic atunci cînd se referă la indivizi. În acelaș articol din revista *Orizont*, după ce menționează cum societatea civilă a persistat la Timișoara în perioada comunistă și deplînge pe bună dreptate emigrarea germanilor, evreilor sau maghiarilor, autorul spune: „*cultura civică a avut de suferit profund prin popularea orașului cu oameni veniți din mediul rural sau din regiuni mai înapoiate comparativ cu arealul transilvano-bănățean*”. Cunosc argumentele și probabil faptele privitoare la simpatiile politice pentru partide extremiste ale unei părți din acești imigranți, lipsa de maniere, murdăria sau chiar „mirosul”, motive tipice ale discursului de respingere. Însă descrierea lor greșește prin generalizare, esențialism sau prin ignorarea faptului că mulți imigranți veniți din Moldova aparțin unui strat social anume, și anume cel al muncitorilor industriali sau din construcții. Acest ansamblu nu este o trăsătură comună, generală și de neschimbat. Este semnificativ că întocmai ca în cazul românilor bănățeni în alte perioade istorice, acești nou veniți se schimbă. La a doua generație, ei preiau de la grupul dominant. În speță cel al localnicilor, multe elemente culturale din normele de comportament sau de pronunție din Banat. tocmai din motive ce țin de o identitate stigmatizată. Este, ca în cazul oricărui alt fenomen ce ține de relații între grupuri sociale/etnice, un proces dinamic și contextual.

Al treilea motiv este legat de aspirațiile europene și de dorința de „întoarcere în Europa”. Locuitorii Banatului cred că regiunea lor este în mod deosebit aptă pentru Europa. Spre deosebire de perioada interbelică, cînd românii ar fi dorit ca

Banatul să fie „pur” etnic, ei susțin acum că Banatul aparține atît spațiului cultural românesc, cît și celui central-european. În timpul comunismului, orice ar fi putut simboliza „Vestul” și „Europa” era valorificat și ciștiga investiția afectivă a oamenilor. Pe valul retoricii de „întoarcere în Europa”²⁸ ce a urmat frustrărilor din anii '70 și '80, Banatul a fost oferit drept exemplu României ca model European: prosperitate, inovație, modernitate reînnoită și toleranță etnică. Cum regiunea avea o lungă istorie legată de Imperiul Habsburgic, „urme” ale Europei erau într-adevăr abundente. Arhitectura vieneză fin-de-siècle; poziția cea mai vestică din România sau colonizările nemțești²⁹ au devenit veritabile *lieux de mémoire* ale unui trecut european. Aceste locuri, evenimente și chiar comunități etnice din Banat au devenit locul pe care s-a articulat istoria „adevărată” (cea europeană), păstrată vie de către memorie și izolată de dogmele oficiale ale național-comunismului.

Cel de-al patrulea motiv este legat de narațiunile întoarcerii în Europa, dar privește mai ales opoziția la socialismul de stat. Aserțiunea genealogiilor central europene era importantă pentru politica de rezistență locală față de regimul comunist. În timpul anilor '60, '70 și '80 în Ungaria, Cehoslovacia și Polonia au apărut importante mișcări de dizidență ce solicitau reformarea sistemelor comuniste. Din diferite motive, aceste mișcări de democratizare au fost aproape absente în România³⁰. Prin urmare, posibili dizidenți trebuiau să importe idei din țările comuniste învecinate. Mișcările dizidente din Europa Centrală făceau adesea referință la *Mittleeuropa* ca la un spațiu care, în virtutea naturii și a culturii sale, se poate elibera de opresiunea politică. Prin afirmarea genealogiilor central europene pentru cultura regională, intelectualii critici din Banat puteau să se afilieze simbolic la mișcărilor de disidență.

Un bun exemplu de articulare a disidenței locale în termeni de „urme” culturale ale Europei Centrale ce există în Banat, este un roman publicat în 1990. Aceasta era o perioadă cînd memoriile și discursurile neoficiale se mutau rapid în domeniul dezbaterilor publice. Romanul *Femeia în roșu*³¹, scrisă de trei critici literari născuți după 1945³², descrie viața unei femei născute în Banat, care, după aventuri fabuloase în perioada prohibiției din Chicago din anii '30, alege să se întoarcă acasă pentru a-și trăi aici restul vieții. Textul este scris reflectiv și îmbină bucăți de ficțiune și de istorie. Autorii folosesc metode aproape etnografice și istorice pentru a descrie contextul social și cultural al Banatului folosind monografii, studii istorice, ziare și chiar și surse orale. Romanul include personaje ce călătoresc în spațiul fostului Imperiu sau la Viena, dar și elemente de descriere a diferitelor grupuri lingvistice și profesionale de la începutul secolului. Romanul a fost scris înainte de 1989 și nu a putut fi publicat pînă la căderea lui Ceaușescu.

De ce menționez acest roman? Postfața romanului, scrisă imediat după 1989, sugerează cadrul în care autorii ar dori să obțină lectura cititorilor. Romanul

este situat în contextul intelectualilor anti-comuniști central europeni (Vaclav Havel, Adam Michnick, Danilo Kiš s.a.m.d.), în contextul deprimant al României anilor '80 și în cel al regiunilor de graniță. Cu alte cuvinte, meta-narațiunea postfeței, leagă referințele culturale central-europene cu activismul democratic și cu potențialul Banatului de a disemina acest spirit³³.

Un al cincilea motiv pentru redefinirea relației românilor bănățeni cu celelalte grupuri etnice, în acest caz cu germanii, este legat de penuria de bunuri de consum, provocată de mobilizarea economică cvasi-stalinistă a anilor '70 și mai ales '80. Era profitabil pentru români să aibă legături individuale cât mai apropiate cu germanii, deoarece astfel își puteau procura anumite bunuri, practic inexistente în România. După cum bine se știe, de la sfîșitul anilor '60, populația nemțească a început să emigreze spre Germania. Statul român nu permitea tuturor membrilor unei familii să emigreze dintr-o dată și, datorită separării rudelor, dar și a existenței prietenilor rămași în România, circulația de persoane și de bunuri de consum între Germania și Banat era intensă. Unele bunuri erau fie cumpărate, fie circulau ca daruri de la nemți. Acestea nu erau numai bunuri de consum rare (muzică, cosmetice, cafea, reviste de modă etc), ci și bunuri culturale: imagini din, și povestiri despre Occident.

Economia de penurie a contribuit la o redefinire a relațiilor etnice nu numai cu nemții, ci și cu ungurii și sîrbii din regiune. Începînd cu anii '60, Iugoslavia și Ungaria au avut regimuri mult mai liberale și mai orientate spre consum, în comparație cu politica impusă de Ceaușescu României. Diaspora din Banat a acestor grupuri, dar și populațiile locale de pe ambele părți ale granițelor au funcționat astfel ca o „mînă invizibilă”, suplinind lipsa pieței.

4. Concluzii

Am încercat să trasez în acest articol transformarea regionalismului bănățean al românilor, de la un discurs de excludere înainte de comunism, la unul care accentuează elementele istorice conforme relațiilor etnice actuale și nevoii de toleranță dintre români, germani, unguri și sîrbi. „Călătoria” regionalismului în zona neoficială și non-hegemonică a memoriei istorice a avut efecte pozitive, prin acomodarea la un context social mai puțin polarizat etnic și prin reprimarea amintirilor neplăcute.

Narațiunile istorice și politice care circulau în zonele neoficiale și private au investit afectiv în urmele lăsate în Banat de diferite perioade istorice. Spre deosebire de „locurile memoriei” din anii '20 și '30, cele din perioada comunistă conțineau speranțe mai „europene” și mai puțin ostile. De exemplu, arhitectura Timișoarei construită înainte de 1918 era judecată în perioada interbelică drept neromânească. Semnificative în acest sens au fost criticile foarte puternice aduse în 1934-1935 proiectului actualei catedrale ortodoxe din centrul orașului. Atunci

era judecată ca arătînd prea catolică și prea puțin „monumentală”, nepermițînd astfel distanțarea și dominația simbolică asupra orașului majoritar neromânesc³⁴. În timpul comunismului și după aceea, clădirile de dinainte de 1918 (precum și catedrala respectivă) au devenit o marcă a identității regionale. Anul trecut, marele premiu al concursului internațional *Televest* organizat la TVR Timișoara a fost cîștigat de un documentar al TVR locale, numit *Timișoara, mica Vienă*. Scenariul său prezintă Timișoara ca fiind construită ca o serie de replici la proiectele arhitectonice vieneze. Aceasta reîntărește caracterizarea pe care Pierre Nora o face „locurilor memoriei”: „[*lieux de mémoire*] sînt pentru totdeauna deschise la o serie completă de semnificații pe care le pot lua”.³⁵

Trecerea de la regionalismul naționalist interbelic la discursul regionalist democratic din prezent trebuie explicată, deoarece nu poate fi înțeleasă în termeni a-cauzali de „evoluție organică” sau „evoluție naturală”. Încercînd să explic ce factori au influențat memoria și deci identitatea regională în timpul comunismului, am identificat cinci cauze. Acestea sînt (1) modalitățile specifice statului socialist de a aloca resurse (excluderea populației regionale din pozițiile superioare datorată centralismului), (2) nevoia de a simboliza diferența regională de către românii bănățeni în fața imigrației puternice din alte zone mai puțin dezvoltate sau considerate ca inferioare cultural (Vechiul Regat), (3) puterea potențială a genealogiilor identitare central-europene de a semnifica rezistență la politica oficială, (4) existența și crearea în Banat a unor *lieux de mémoire* care puteau articula și întruchipa legăturile emoționale cu Europa și (5) oportunitatea ca germanii, maghiarii și sîrbii din regiune să furnizeze imagini și bunuri care să reprezinte „Vestul”.

După 1989, noua versiune a istoriei Banatului, elaborată neoficial în timpul comunismului, a fost făcută publică. Ea păstra într-adevăr lucruri din trecut, dar întruchipa cu precădere atitudini ce reflectau dorințele democratice din perioadele comuniste și post-comuniste decît istoria (în final!) „adevărată” a regiunii. Narațiunea istorică includea de asemenea și speranțe pentru viitor, legate de așteptări comune ale indivizilor ce au trăit în comunism (bunăstare, democrație, etc). În general, noul regionalism bănățean era apropiat de o versiune a discursului național care insista asupra modernizării și asupra nevoii de a recupera legăturile cu Vestul. Referința lor comună erau aspirațiile europene și urmele trecutului european din istoria regiunii/națiunii. În ciuda punctelor comune, unele elemente din discursul regionalist se bazau pe argumente ce se situau în afara discursului hegemonic naționalist. Aceste puncte includeau memoria Revoluției maghiare din 1956 și a impactului ei local, accentul pe toleranța etnică în momentul cînd statul adoptase un discurs naționalist sau interesul față de mișcările civice din alte țări central-europene.

Probabil că cea mai importantă problemă pe care am încercat să o ridic în acest studiu privește reacțiile ostile ale centrului atît la regionalismul interbelic, cît și la

regionalismul actual. Este legitimă întrebarea privitoare la gradul în care politicile culturale ale statului pot să recunoască și să integreze varietatea experiențelor locale (etnice și regionale), în afara unei narațiuni eclectice, teleologice și deci totalizante despre istoria națională. O „descentralizare a istoriei” ar putea transforma „destinul național” în șansă, „ființa națională” în contingent și acuzațiile de „subminare a statului” în recunoașterea importanței și autenticității experienței și istoriilor locale.

Se poate pune întrebarea dacă un discurs așa pozitiv ar trebui criticat sau relativizat, mai ales în perioada actuală când structurile național-comuniste se află în ofensivă. Identitatea europeană și relațiile etnice cooperante sînt două lucruri care nu pot fi decît de dorit. Punînd în paranteză contextul politic strict actual, construirea de narațiuni istorice prea coerente despre un trecut totuși ambiguu, presărat cu momente contradictorii și accese afective poate fi problematică. Astfel de momente includ presiuni asimilaționiste în momente mai îndepărtate sau apropiate, sentimente anti-europene și anti-democratice ale românilor, germanilor sau maghiarilor în perioada interbelică sau antisemitismul lor din aceeași perioadă. Legat de acest punct, întrebările mai generale despre cum să promovăm înțelegerea etnică ar fi: unde trebuie să căutăm explicațiile pentru conflictul/cooperarea interetnică? La nivel de „mentalitate” (dacă așa ceva există), de instituții sociale, în contextul economic, în modurile de organizare a etnicității din regiune, la frontierele simbolice sau la rolul intelectualilor în constituirea de identități colective? Probabil că la toate acestea. În plus, ele trebuie privite dintr-o perspectivă istorică care să considere acțiunile sociale în contextul în care au apărut.

În al doilea rînd, se poate spune că noua identitate europeană a regiunii este restrictivă și poate crea excludere simbolică prin invocarea unei presupuse inferiorități balcanice a celorlalte regiuni. Numărul imigranților cu poziții manageriale sau în general aparținînd nomenclaturii reprezintă doar un procent infim din numărul total al celor veniți în Banat. Acest aspect, pe care l-am discutat mai sus, este și un argument mai general pentru critica și eventual evaluarea politicii folosirii unor teorii ale stigmatului despre „Balcanii” (și a tuturor formulelor derivate). „Balcanii”, dar în egală măsură Europa Centrală ș.a.m.d sînt variații pe teme de geografie culturală de secol nouăsprezece. Ele sînt prea puțin categorii de analiză culturală sau geografii fixe, neavînd, în fond, decît o valoare de construcții simbolice. □

NOTE

1. În ultimile două decenii de comunism, acest regionalism era neoficial, circulînd atît în forme intelectuale, cît și în forme populare. După 1989, el a putut deveni public.

2. Prin extensie, și pe cele transilvănene.

3. Pentru astfel de evocări, vezi conceptul de post-memorie, „*distinct de memorie prin distanță generațională și de istorie prin legătură personală intensă*”. Post-memoria diferă de asemenea în relația pe care o are cu obiectul: „*este mediată nu de amintire, ci printr-o investiție*”

imaginativă și creație" [subl. aut]. Marianne Hirsch, **Family frames : photography, narrative, and postmemory**, Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 1997, 22.

4. Acesta articol este o relativizare a discursului regionalist de pe o poziție ce își asumă importanța pluralismului și relativismului cultural, fie și din punct de vedere geografic. Nu este nicidecum un argument printre rînduri în favoarea acuzațiilor stupide ale național-comuniștilor la adresa mișcării civice din ultimii ani din Banat. Critici de genul celor de mai jos sînt greu de formulat tocmai din cauza pericolului de a fi situat în aceeași tabără cu extremiștii.

5. Unele relații etnice, prezentate drept „confluente”, reprezintă simple „contracte sociale” între stat și diverse grupuri etnice, sau chiar între grupurile etnice (pentru o astfel de conceptualizare vezi Victor Karady, **A Social and economic history of Central European Jewry**, New Brunswick, N.J., U.S.A. : Transaction Publishers, 1990). De exemplu, acesta a fost cazul relațiilor dintre unele comunități slovace sau cehești și populația germană din zona Carașului. În general, cred că trebuie menționat cine și din ce motive învăța limbile altor grupuri. Bi- sau trilingvismul nu este rezultatul unei *pris de conscience* precoce la nivel popular în favoarea multiculturalismului, ci rezultatul presiunilor piețelor lingvistice sau de muncă, a măsurilor administrative ale statului sau a diferențelor de prestigiu.

6. Termenul este preluat din Roger Brubakers, **Myths and Misconceptions in the Study of Nationalism**, MS, 1996. El definește „naționalismul naționalizant” ca încercarea populației majoritare de a își îmbunătăți poziția socială și economică în cadrul statului națiune. Slovacia în aceeași perioadă, sau, mai recent, statele rezultate în urma dezmembrării Uniunii Sovietice ar putea constitui exemple similare. Pentru o excelentă descriere a perioadei interbelice din punctul de vedere al politicilor culturale de la noi, vezi Irina Livezeanu, **Cultură și naționalism în România Mare**, București, Humanitas, 1998. Pentru cîteva statistici și descrieri narative ale contextului social și etnic din Banat în această perioadă, vezi Liviu Chelcea, *Naționalism și regionalism în Banat în perioada interbelică : Competiție pentru resurse, elite și discursuri culturale*, **Revista de cercetări sociale**, 4/1997.

7. Populația maghiară și în special populația evreiască de limba maghiară erau privite cu suspiciuni nefondate. Pentru o relatare care contrazice acest stereotip, remarcabilă prin capacitatea de descriere a vieții de dinainte de război și tragedia unei comunități evreiești din zona Satu-Mare, vezi autobiografia lui Martin Lax, **Carașeu: a Holocaust Remembrance**, Cleveland, Ohio: Pilgrim Press, 1996.

8. Din păcate, nu am consultat prea multe surse maghiare sau germane din Banat din acea perioadă; studiul poate fi privit deci ca referindu-se în principal la românii bănățeni și mai puțin la celelalte grupuri etnice; îmi asum eventualele erori.

9. Grigore Bia-Gemene, *Naționalismul regionalist*, 1935, **Vestul** no. 1165. Acest ziar a fost principala „voce” a regionaliștilor.

10. Regionalismul în această perioadă nu se rezuma la a fi naționalist. Era de asemenea și iredentist față de Banatul sîrbesc. Anexarea acestuia era parte integrantă din programul regionalist, așa cum a fost enunțat de Sever Bocu, principalul lider politic al mișcării regionaliste.

11. Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism* ...

12. Sînt ridicole și în același timp semnificative pentru organizarea centralistă a discursului public în România acuzațiile primite de mesajul democratic ce însoțește identitatea regională actuală. Începînd cu 1990, național-comuniștii au reluat aceeași temă ca și centraliștii interbelici: orice variație regională, în măsura în care nu reproduce hegemonia centrului este învinuită că subminează unitatea statului și că reprezintă ambiții separatiste. Pentru naționalism, ca pentru orice ideologie etatistă, diversitatea, fie ea și regională, constituie o amenințare, deoarece semnifică schimbare și mai ales fragmentare. Pentru o discuție mai completă despre naționalism

(în acest caz grecesc) ca ideologie etatistă, vezi excelenta carte a lui Michael Hertzfeld, **Anthropology through the Self-looking Glass**, Cambridge University Press, 1987.

13. Pierre Nora, 1994, „*Between Memory and History*”, în **History and memory in African American culture**, volum editat de Genevieve Fabre și Robert O'Meally, New York: Oxford University Press. Sfârșitul socialismului a produs reversul acestei situații.

14. Vezi Luisa Passerini, 1987, **Fascism in Popular Memory**, Cambridge: Cambridge University Press, în special pp. 17-64 pentru descrierea diferențelor dintre memoria orală și cea personală. Pentru un studiu remarcabil despre memoria în comunism, pornind de la analiza textelor lui Milan Kundera și György Konrád, vezi Richard Esbenshade, 1995, *Remembering to Forget: Memory, History, National Identity in Postwar East-Central Europe*, în **Representations** [ediție specială despre Europa de Est], Winter 1995.

15. Este vorba, desigur, de intervențiile oportune ale lui Gabriel Andreescu, tipărite în **Naionaliști și anti-naionaliști**, Iași, Polirom, 1997.

16. Vezi Katherine Verdery, 1994, **Compromis și rezistență în cultura română sub Ceaușescu**, [trad. Mona și Sorin Antohi], București, Humanitas, 1994.

17. Înainte de comunism, populația evreiască se aflase într-o situație dramatică datorită regimului fascist al lui Ion Antonescu. După 1945, un procent mare din supraviețuitori au emigrat din Banat.

18. Kathrine Verdery, 1985, *The unmaking of an ethnic collectivity: Transylvania's Germans*, **American Ethnologist** vol. 12:4, 73.

19. Verdery, *The unmaking...*, 78.

20. Totuși, diferențele de prestigiu dintre cele trei grupuri etnice au păstrat în linii mari ierarhia interbelică.

21. „Noi” era conceptual opus statului. Vezi David Kideckel, 1993, **The Solitude of Collectivism: Romanian Villagers to the Revolution and Beyond**, Ithaca: Cornell University Press, p.3.

22. Imigrația a fost încurajată de evenimente precum deportarea germanilor, re-industrializarea Banatului, foametea din Moldova din 1946 sau balanța demografică negativă a regiunii. Totuși, nu trebuie ignorate nici acțiunile deliberate, mai difuze sau mai manifeste, de românizare a orașelor din Ardeal și Banat.

23. Nu e nimic neobișnuit în variația identității unui grup. Pentru manevrarea genealogiilor, vezi studiul clasic al lui Edmund Leach, **Political systems of highland Burma: a study of Kachin social structure**, Cambridge, Harvard University Press, 1954. Leach descrie cum o populație care își revendica o anumită origine, și-a schimbat alegerea după o anumită perioadă din cauza contextului favorabil.

24. Victor Neumann, *Cultura civică în Transilvania*, **Orizont** nr. 11 (1402) 15 nov. 1998, p. 20.

25. Victor Neumann, *Cauza riscurilor*, **Curentul**, 9 noiembrie, 1998. Sublinierea îmi aparține.

26. Un articol al lui Todorova a fost publicat și în **Secolul XX**, numărul 7/1997, însă nu a trezit nici un ecou.

27. Sorin Antohi, **Civitas Imaginalis: istorie și utopie în cultura română**, București, Litera, 1994), 268, n.5.

28. Retrasarea și crearea asocierilor cu „Europa” în foste discursuri indigeniste, în timpul, și după perioada comunismului, nu se limitează la cazul Banatului sau al României în general. Pentru cazul Ungariei, Susan Gal (*Bartok's Funeral*, **American Ethnologist**, 1991, vol. 18:4) descrie discursurile similare produse în jurul reînnoșării la Budapesta a rămășițelor compozitorului Béla Bartók (îngropat inițial la New York). Un alt exemplu, aproape protocronist,

este oferit de antropologul Stephen F. Jones care descrie imaginile create de naționaliștii post-sovietici din Georgia. În dorința de reluare a legăturilor cu Europa, ei prezintă unele mitologii populare drept o sursă de inspirație pentru lumea Greciei antice și deci pentru întreaga Europă. Vezi Stephen F. Jones, *Old Ghosts and New Chains*, în Rubie Watson (ed.), 1994, **Memory, History and Opposition Under State Socialism**, Santa Fe: School of Am. Research Press, pp. 162-163. La urma urmei, cine nu ar dori să fie european?

29. La acestea se adaugă exemple foarte exotice și interesante: francezii din Tomnatec sau spaniolii din fosta „Noua Barcelonă”.

30. Pentru trecerea în revistă a acestor motive, vezi Katherine Verdery, **What was socialism, and what comes next?**, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1996, mai ales ultimul capitol, precum și concluziile de la *Compromis și rezistență...*

31. Mircea Mihăieș, Adriana Babeți și Mircea Nedelciu, 1990, *Femeia în roșu*, București: Cartea Românească.

32. Ar fi interesant de făcut o analiză a romanului prin prisma conceptului de post-memorie (menționat în n.s. 3), adică investiția afectivă și imaginativă intensă într-un trecut care nu este direct personal, ci mediat prin generații și texte (considerate ca urme).

33. Romanul conține mai mult decât această interpretare posibilă.

34. Vezi campaniile susținute de ziarele **Vestul** și **Fruncea** din anii respectivi împotriva aspectului actualei catedrale.

35. Nora, *Between History...*, p.300.

*

Liviu CHELCEA (B.A. in Sociology - University of Bucharest, M.A. in History - Central European University, Budapest) is a student in the PhD program of Anthropology at University of Michigan, Ann Arbor: He will co-author a book (Nemira, 1999) based on oral history study of ethnic relations, popular understanding of communism and strategies of coping with 1980s consumer goods shortage in a village near the Romanian-Hungarian border (Sintana, Arad county). Several articles based on the research on Banat regionalism and ethnic relations in Sintana have been published in „Revista de Cercetari Sociale [Social Research Journal]”, *Romathan-Journal of Roma Studies* and in the edited volumes „Minoritari, Marginali, Exclusi [Minorities, Marginals and Outcasts]” (Polirom: 1996)”; “The Garden and the Workshop: Disseminating Cultural History in Central Europe” (Europa Institute Press, Budapest, 1998). Current research interests include social history and political economy of post-socialism.

Regionalism, state naționale, integrare europeană: perspective vest-europene și central-est-europene

KÁROLY GRUBER

În ultimul timp, concepte ca globalizarea, regionalismul și regionalizarea¹ au devenit cuvintele cele mai uzitate ale științelor sociale. Acești termeni au devenit atât de obișnuiți încât adeseori unii specialiști în științe sociale nici nu încearcă să le clarifice sensurile, mulți fiind tentați să le ia drept axiome. În acest eseu voi încerca să susțin câteva dintre reflecțiile personale asupra acestora.

O parte din stereotipurile și locurile comune, care își au rădăcinile în conceptele cheie de mai sus, sînt următoarele:

— Sîntem martorii unei etape a evoluției globale — sfîrșitul statului-națiune, în care, ca urmare a creșterii numărului de organisme internaționale, a unui grad nemaivăzut de internaționalizare și interdependență a economiei globale și a noilor metode de comunicare (Internet-ul și mass media globală, de exemplu), statele-națiune nu mai sînt capabile să-și mai joace rolul de dinainte, de actori independenți în politica externă, în problemele de securitate și macro-economice.

— În acest mediu global, competențele statelor-națiuni nu sînt subminate numai de procesele care le influențează de la nivele suprastatale, ci și de procesele de nivel substatat. Regiunile reprezintă o amenințare pentru vechile structuri și legitimitatea statului-națiune atît în sfera economiei cît și în cea a administrației politice.

— Dacă multe dintre statele vestice „luminate” acceptă noile provocări ale globalizării, hotărînd să renunțe la unele din puterile statului națiune în favoarea instituțiilor de tranziție ale Uniunii Europene, în schimb, unele dintre națiunile Europei Centrale și de Est preferă concepția premodernă, tribalistă și exclusivist etnică a statului și a națiunii. Urmărind această logică, cea mai mare problemă care trebuie rezolvată pentru o Europă unificată este marea discrepanță dintre Europa de

Vest „post-națională” și Europa de Est „pre-națională”, care nu a atins stagiul unui naționalism „civic” și unde naționalismul etnic încă predomină.

— Cultura globală și telecomunicațiile vor elimina în cele din urmă ura etnică și controversele naționale.

— Cooperarea regională transfrontalieră în domeniul politic, economic și cultural, va stopa, pe de o parte, ostilitatea politică dintre diferitele părți ale frontierelor naționale, iar, pe de altă parte, va înlocui soluțiile perimate ale statelor naționale la noile provocări ale globalizării.

Spațiul nu îmi permite să detaliez toate problemele ridicate mai sus dar merită să îl citez pe Christopher Harvie², care își exprimă totodată îndoiala cu privire la definițiile simpliste ale unor astfel de elemente cheie:

„Elementele culturale, economice și propagandistice sînt greu de separat și de supus aceleiași critici a statului-națiune. Aceasta, în parte, din cauza ambiguității termenilor care au fost preluați de mai multe școli de interpretare, dar i-au lăsat totuși neinterpretați.”

Urmînd această direcție, trebuie notat faptul că pentru științele sociale, în zilele noastre, problema definițiilor este în mod clar una metodologică. Este aproape imposibil astăzi să folosim vechile noțiuni pentru o realitate globală din ce în ce mai complexă și mai stratificată. Procese ca localizarea și globalizarea, integrarea și dezintegrarea, omogenizarea și heterogenizarea, care par contradictorii la prima vedere, sînt de cele mai multe ori fețele aceleiași monede. Pentru a descrie și a explica această nouă realitate, e nevoie de experimente metodologice curajoase care, încet dar sigur, vor schimba vechile noastre tipare mentale. Aceste noi abordări științifice constituie o provocare la adresa vechilor dogme metodologice ale diferitelor curente și școli pozitivistice, poate cel mai bine deconstruite de autori ca Thomas Kuhn și Paul Feyerabend. Se impune ca aceste probleme metodologice să fie aduse în discuție în domeniul nostru, care pune accentul pe studiul Europei, dar nu numai din perspectiva Uniunii Europene.

O întrebare metodologică s-ar putea ridica pentru toți cei care cercetează Europa: ce putem face noi cu metodologiile învechite care erau menite fie să analizeze procesele de integrare vest europeană în contextul Războiului Rece, fie să studieze consecințele comunismului în Europa Centrală și de Est? Aceste subiecte au necesitat diferite metodologii de studiu și au existat foarte puține terenuri comune pentru o metodologie comparativă. Totuși, o situație fundamental nouă urmează să apară într-un viitor foarte apropiat. Nu putem spune exact cînd va lua o formă concretă acest nou spațiu politic european, dar simțim și știm că această Europă „lărgită” și „aprofundată” va fi un subiect radical nou pentru cercetare. Ca atare, noi, specialiștii în științe sociale, trebuie să găsim punctele care ar putea oferi o idee despre cum va arăta noua Europă. Urmînd logica acestui credo metodologic, voi încerca să subliniez reflecțiile mele asupra regionalizării și regionalismului.

Regionalizare și regionalism

Din cauza lipsei de spațiu, nu ne vom opri asupra tuturor conceptelor cheie prezentate în paragrafele introductive ale acestui eseu, totuși vom lua în dezbatere două dintre cele mai importante concepte, regionalizarea și regionalismul, și ne vom limita investigația la procesele europene.

Pentru început, nu poate fi decât binevenită o abordare etimologică, de vreme ce ambii termeni pe care îi avem în vedere — regionalism și regionalizare — sînt derivate ale aceluiași cuvînt: „regiune”. Pare, încă de la prima vedere, evident faptul că există mai multe interpretări cu privire la regiuni. Înainte de toate, ar trebui clarificată diferența dintre „macro-regiune” și „micro-regiune”: „macro-regiunile” sînt regiuni deasupra nivelului statului-națiune, putînd fi numite în acest sens America de Nord, nord-vestul Europei sau sud-estul Asiei³, care în cadrul competiției economice globale se autodefinesc ca macro-regiuni economice, în timp ce „micro-regiunile” se află sub nivelul statelor și se autodefinesc ca actori sub-statali. Totuși, cum vom vedea mai tîrziu, problema macro- și micro-regiunilor este uneori dificil de separat, iar în următoarea secțiune a lucrării vom vedea felul în care se relaționează statele-națiune și micro-regiunile la nivel sub-statal.

În termenii observațiilor noastre metodologice, ar putea să se ridice următoarele întrebări referitoare la definițiile regionalismului și regionalizării: ce este o regiune în Europa contemporană? este regiunea germană Baden-Württemberg comparabilă cu regiunea austriacă Burgenland sau Catalonia din Spania cu sud-estul Angliei? Ce constituie o regiune? Cît de mare trebuie să fie un teritoriu și ce populație trebuie să trăiască în aria sa geografică pentru ca acesta să poată fi numit regiune?

Aparent, aceste întrebări sînt prea dificile pentru a primi răspunsuri precise; în loc de aceasta, ar trebui să găsim un termen relaționat celui de „regiune” și, fără nici o îndoială, acest concept este statul. Micro-regiunile sînt „sub” state, ele pot fi uneori unități pur administrative ca în cazul „departamentelor” în Franța, sau, în alte cazuri, uriașe puteri economice ca regiunea germană Baden-Württemberg, sau entități „etnoculturale” ca Scoția și Catalonia. Problema cheie este, din punctul nostru de vedere, relația regiunilor cu statele. Regionalizarea — în contextul relației dintre state și micro-regiuni — trebuie înțeleasă ca atitudine a statelor față de regiuni de sus în jos. Gradul regionalizării depinde mult de modul în care puterea centrală este capabilă să delege o parte din autoritatea ei administrativă, politică, educațională și economică nivelului sub-statal. Astfel, regionalismul poate fi interpretat ca un mănunchi de procese în care teritoriile, provinciile și comunitățile locale se definesc în raport cu puterile centrale ale statului. Desigur, aceste două noțiuni sînt într-o relație dialectică: cu cît statul este mai dispus să renunțe la o parte din competențele sale, cu atît mai mult regiunile pot beneficia de aceasta și aspirațiile lor pot să crească, iar cu

cît regiunile pretind mai ferm o descentralizare și o delegare a puterii, cu atît mai mult statul este presat să facă unele concesii.

Este o greșeală să se considere relația stat-regiune drept un joc cu sumă nulă, cum tind să o considere unele state și regiuni europene. Wolfgang Blaas⁴ are poate dreptate cînd subliniază faptul că diferitele atitudini față de regionalizare în cadrul statelor-membre ale Uniunii Europene pot fi un obstacol serios pentru viitorul integrării europene: „*Motivele și motivațiile fundamentale pentru crearea sau consolidarea regiunilor politice variază mult în cadrul statelor membre ale Uniunii Europene. Contrar unei tendințe generale de întărire a nivelului regional, acest nivel a fost slăbit sau chiar dezintegrat în cîteva state. Imaginea heterogenă prezentată de regiunile politico-administrative ale țărilor Uniunii Europene de astăzi se datorează acestor evoluții naționale.*”

De exemplu, Franța a fost în mod tradițional împotriva aspirațiilor regionale timp de secole de vreme ce unul din elementele fundamentale ale republicanismului francez era credința în statul secular indivizibil, în timp ce guvernele conservatoare britanice de după 1979, în opoziție cu valorile tradiționale liberale britanice, au insistat pe principiul unei suveranități nelimitate a Parlamentului de la Westminster în detrimentul aspirațiilor regionale ale galezilor, scoțienilor și ale nord-irlandezilor. În contextul britanic, această încăpăținare pe de o parte a blocat campania pentru devoluția nu numai a Scoției și Țării Galilor, dar și a regiunilor engleze predominant laburiste, iar, pe de altă parte, i-a provocat pe partenerii europeni ai Angliei, care vroiau să ducă pînă la capăt construcția Uniunii Europene⁵. De dragul comparației, care va constitui mai tîrziu miezul acestei lucrări, trebuie menționat faptul că în țările fostului imperiu sovietic, în care încă mai bîntuie tradițiile opresive ale unui stat centralizat totalitar, regionalizarea nu este la modă. Mai mult, pe ruinele statului comunist, se formează alte noi și puternice state, legitimate de forța unui naționalism exclusivist.

Cum am putut observa pînă acum, statele-națiuni sînt încă prezente, cu toată accentuarea tendințelor de globalizare. În contextul european, Uniunea Europeană, cu structurile ei interguvernamentale, este foarte departe de ceea ce au visat federaliștii europeni. Astfel, în Europa Centrală și de Est suveranitatea națională — care este un fenomen relativ recent în regiune — este un concept încă foarte popular. De exemplu, în Ungaria, care este una dintre posibilele candidate pentru calitatea de membru a Uniunii Europene în regiune, există un scepticism crescut față de integrarea europeană, cu toate că se apropie deschiderea discuțiilor de aderare.⁶

În loc să vorbim despre sfîrșitul statului-națiune, este poate mai folositor să discutăm despre șansele „redefinirii statului modern” în termenii unui nou consens între regiuni și puterile centrale ale statului. Cu siguranță, odată cu apariția Uniunii Europene ca un nou actor supranațional pe scena politicii europene,

relația a fost semnificativ modificată. Uniunea Europeană ca „macro-regiune” în economia globală a schimbat echilibrul tradițional al puterii dintre micro-regiuni și statele-națiuni. Prin adoptarea noțiunii de „Europă a regiunilor”, Uniunea a apărut ca un partener strategic pentru micro-regiuni. Voi ilustra mai târziu în acest eseu relația triumfiulară dintre regiuni, state și instituțiile supranaționale, unde practic se întrepătrunde relația dintre micro-regionalism și macro-regionalism. Totuși, paragrafele următoare le voi devota analizei aspectelor variate ale regionalismului și regionalizării în termenii relației dintre state și micro-regiuni.

Destul de des, regionalizarea începe în momentul în care legitimitatea statului a suferit o slăbire sau o prăbușire. În concordanță cu teoria democratică, când este zguduită legitimitatea internă și externă a unui stat și a fost călcat consensul contractului social dintre stat și cetățeni, regionalizarea poate funcționa ca un mijloc — folosit de stat — pentru a-și recîștiga legitimitatea democratică. De exemplu, într-un stat autoritar și totalitarist care are o populație multiethnică și care își bazează puterea pe o etnie majoritară, neacordînd celorlalte etnii nici o putere politică, regionalizarea, după prăbușirea statului, funcționează ca un mijloc de convingere a cetățenilor care au fost excluși de la putere de a adera la formarea unui stat nou. Totuși, delegarea puterii în stat și regionalizarea sînt arme cu două tăișuri în situații specifice în care — în loc să se întărească legitimitatea statului — ele tind s-o submineze. George Schöpflin⁷ susține: „*Ce se întîmplă cînd un grup particular de oameni nu consimt? Pe baza principiilor democrației, a unei legi consensuale, trebuie să li se acorde tot dreptul de a-și hotărî viitorul. Această soluție, care a fost folosită, bineînțeles, nu poate fi împinsă prea departe. Dacă se face acest lucru, atunci natura statului existent va deveni complet contingent și, astfel instabil, și de aceea va submina democrația.*”

Acesta a fost cazul prăbușirii Spaniei lui Franco în 1970 cînd noua constituție spaniolă a fost elaborată pe principiul regionalizării. Spre a-și atrage sprijinul catalanilor și al bascilor în crearea unei Spanii noi, democratice, noul stat spaniol a susținut în mod substanțial autoguvernarea pentru catalani și basci. Totuși, receptarea ofertei de regionalizare făcută de Spania a fost foarte controversată. În timp ce în Catalonia adepții regionalismului catalan au acceptat cadrul furnizat pentru dezvoltarea regională de către statul spaniol, unele cercuri ale mișcării naționaliste basce nu au considerat oferta regionalizării ca satisfăcătoare și, în consecință, au refuzat-o. Mai mult, metodologia teroristă ETA pentru o schimbare radicală în statul de drept a apărut în linii mari tot în acea perioadă.

În 1945, după căderea totalitarismului fascist al lui Hitler, aliații victorioși au fost confrunțați cu sarcina imensă de a crea o Germanie democratică. Dominația americană a predestinat Germania postbelică reorganizării federale a țării. Astfel, o putere externă a apelat la politica regionalizării pentru a face Germania capabilă să obțină o legitimitate externă în cadrul sistemului internațional postbelic. Federalizarea

Germaniei de Vest s-a dovedit a fi un succes copleșitor într-o țară în care tradițiile unui stat naționalist centralizat bismarckian ar fi fost inerente într-o perioadă ca aceea de după război. În contextul german, procesele de regionalizare cerute de puteri externe au catalizat o mișcare regionalistă foarte puternică. Unele dintre landurile germane ca Baden-Württemberg și Saarland au menținut o reprezentanță permanentă la Bruxelles astfel încât au putut să-și utilizeze imensul potențial economic și politic în Bruxelles.

Landul Baden-Württemberg a jucat de asemenea un rol important în cooperarea regională transfrontalieră, care este calul de bătaie favorit al euro-craților de la Bruxelles. În inițiativa de cooperare regională, „cele patru motoare ale Europei”, Baden-Württemberg, Lombardia, Rhone-Alpi și Catalonia, s-au aliat în 1988 pentru diseminarea și schimbul unui know-how de înaltă clasă. Unii au susținut că, cu toate că regionalizarea în Germania de după 1945 fusese un mijloc perfect de a ataca naționalismul expansionist german și de a cataliza dezvoltarea economică regională, această politică a avut și repercusiuni negative. C.Harvie susține⁸: *„O națiune reunificată de politicieni provinciali, urmărind scopuri provinciale, a dus la apariția unui stat introvertit a cărui capacitate de coeziune a fost semnificativ subminată.”*

Revenind la inițiativa „celor patru motoare ale Europei”, Țara Galilor s-a alăturat proiectului în 1990, însă nu ca un „motor cu capacitate deplină” deoarece, asemeni atitudinii negative discutate mai sus a guvernului britanic față de regionalizare, Țara Galilor nu a avut puterea administrativă de a participa la un nivel mai profund de cooperare.⁹ În ciuda dificultăților, Țara Galilor, ca zonă ce fusese serios afectată de declinul post-industrial, a fost destinatarul investițiilor de tehnologie înaltă, de exemplu, compania multinațională Bosch din landul Baden-Württemberg a deschis o uzină în Miskin, în vecinătatea orașului Cardiff.

Pentru a reveni pe scurt la abordarea inițială, accentuat metodologică, care își propunea să trateze Europa ca pe un concept larg, nu doar în sensul recente Uniuni Europene, este interesant de văzut în ce fel întrebările asupra regionalismului și a regionalizării sînt prezente pe teritoriul fostei Uniuni Sovietice.

După cum s-a arătat mai sus, nici una din structurile Uniunii Sovietice — chiar dacă formal a fost un stat federal — nu a semănat cu structurile unui federalism democrat. Mai întîi de toate, legitimitatea statului se baza pe o ideologie opresiv totalitaristă, competențele statului fiind concentrate în mîinile liderilor Partidului Comunist. Chiar principiul federalismului, principiul competențelor împărțite între regiuni și puterea centrală, nu a fost realizat în comunismul federalist. Ca atare, statele membre ale Uniunii Sovietice nu se bucurau de drepturile de care se bucurau omologii lor din statele federale vestice. După căderea Uniunii Sovietice, toate acele republici care fie avuseseră în trecut tradiția existenței ca state naționale suverane, precum statele baltice, sau care adoptaseră ideologia

autodeterminării naționale, precum Georgia și Armenia, au ales să părăsească federația și să-și formeze propriile lor state naționale. Republicile și unitățile administrative care au rămas, de această dată incluse în Federația Rusă, s-au confruntat cu o nouă situație, în care puterea centrală a statului era considerabil mai slabă decât în timpurile comuniste. În construcția noului stat a început un proces de „negociere” între puterea centrală și regiuni. Trebuie clarificat următorul lucru: chiar dacă multe „republici etnice” (Statele Baltice, Georgia, Armenia, de exemplu) au părăsit Uniunea Sovietică, totuși alte 21 de „republici etnice” au rămas în cadrul Federației Ruse. Miza acestui proces a fost redistribuirea resurselor imense ale impresionantului Imperiu Sovietic de odinioară. În lipsa unei puteri centrale solide, regiunile au făcut tot ce le-a stat în putință să obțină de la puterea centrală atât de multe resurse pe cât le-a stat în putință. „Republicile etnice” bogate în petrol și diamante, ca Tatarstan și Bashkortostan, au avut succes în negocierile cu Moscova și au putut de aceea obține drepturi fundamentale pe baza resurselor naturale deținute. Interesant, aceste republici etnice au avut mult mai mult succes în aceste negocieri asupra redistribuirii competențelor și a resurselor decât districtele pur administrative populate majoritar de ruși. Conform opiniei lui S.L. Solnick: *„Într-un decor convențional, etnia a servit în mod convenabil la divizarea unui grup de altul, din acest motiv, sistemele etno-federale sînt cunoscute ca fiind în mod periculos instabile. În jocul „negocierii” federale ruse, totuși, liderii republicilor etnice s-au focalizat pe menținerea republicilor ca o clasă privilegiată de actori subnaționali.*

(...) De aceea, revendicările etnice au servit ca un mecanism de coordonare a diferitelor republici etnice distingîndu-le de regiunile rusești.”

Firește, regionalismul din Federația Rusă diferă mult de exemplele vest-europene, dar aceste exemple pot fi de folos pentru cercetarea noastră în continuare, avînd în vedere regionalizarea și regionalismul. De exemplu, din punct de vedere economic se poate observa că regiunile vest-europene bogate în resurse naturale și umane, au tendința deseori să urmeze campanii regionaliste (de pildă, Scoția și bogăția imensă de petrol din Marea Nordului).

În Europa de Vest, pentru a face față disparităților economice regionale, statul bunăstării a urmat între 1960 și 1970 politica unei regionalizări economice prin crearea unor fonduri de investiții regionale care au fost considerate mijloace mai eficiente pentru administrarea intereselor și necesităților economice locale decât formele centralizate de realizare a deciziilor economice. Politica de regionalizare a statului bunăstării trebuie, totuși, citată ca exemplu de regionalizare cu o anumită rezervă din moment ce politica sa economică a fost centralizarea. Noțiunile de solidaritate, coeziune socială și subsidiaritate care își au rădăcinile în ideologia postbelică a statului bunăstării, au fost amintite de asemenea la constituirea Uniunii Europene. Dar noutatea politicii de regionalizare urmată de Uniunea Europeană

constă tocmai în faptul că în acest caz o instituție supranațională sprijină dezvoltarea regiunilor de nivel substatal și că statele vest europene — desigur în grade diferite — acceptă noua situație.

Dacă pînă acum ne-am concentrat atenția asupra regionalizării, de acum încolo ne vom axa discuția pe regionalism. După cum s-a susținut mai înainte, cele două sînt într-o relație dialectică, totuși trebuie recunoscut faptul că, în timp ce regionalizarea este o problemă de decizie politică și de compromis al elitelor, regionalismul implică participarea maselor. Politica de regionalizare este dusă la îndeplinire de sus în jos, în timp ce mișcările regionaliste pot mobiliza populația pentru acțiuni „la firul ierbii”. John Brutton, fostul prim ministru al Irlandei, care este unul dintre cei mai activi susținători ai politicii regionale a Uniunii Europene, sublinia într-o conferință asupra regionalismului european: *„Este dificil să obții loialitate pentru niște organisme create în scopuri pur administrative.”*

În cele ce urmează, vom încerca să reflectăm asupra diferitelor aspecte ale regionalismului. În concepția mea, cel mai important aspect al regionalismului este aspectul etnocultural, politic și economic. Voi pune în discuție pentru început aspectul etnocultural al regionalismului.

După cum au recunoscut mulți oameni de știință, modelele participării sociale și politice contemporane au suferit o schimbare de paradigmă. De la interacțiuni sociale și politice avînd ca sursă clasele sociale, intrăm în era politicilor identitare și noilor mișcări sociale. Granița dintre politic și privat, care este una dintre prezumțiile politicii moderniste, se estompează acum, de pildă, în politicile feministe sfera privată este politizată. Disocierea bisericilor de sfera politicului și secularizarea politicii este de asemenea unul dintre principiile cheie ale tradițiilor iluministe, principii care sînt însă sfidate nu numai de fundamentalismul islamic, ci și, spre exemplu, de creșterea influenței formațiunii Dreapta Creștină Americană și a lui Pat Buchanan.

Se schimbă, de asemenea, participarea politică și modurile în care pot fi influențate deciziile politice. Politicile de partid se combină sau sînt uneori substituite de grupuri de influență și de diferitele campanii ecologiste, feministe, homosexuale sau ale grupurilor etnice. Fațadele învechite ale ideologiilor pălesc în mijlocul furtunilor politice declanșate de valorile postmoderne. Folosesc termenul de post-modern pentru acest mediu politic nou bazîndu-mă pe afirmația lui Jan Pakulski.¹¹ Pakulski descrie „noua politică” în modul următor: *„Procese centrale identificate de cercetătorii noii politici includ fuziunea și interpenetrarea tot mai mare a sferei politice cu cea culturală, precum și decuplarea și depășirea de către conflictele politice a mai vechii diviziuni structurale a claselor. Principalele simptome ale acestor schimbări sînt un declin progresiv în votul claselor sau o desalinare politică, o eroziune a sprijinului dat majorității partidelor din mediul social și apariția unor forțe politice noi: ecopax-ul (ecologist și pacifist), drepturile civile, umane și ale minorităților, precum și mișcările sociale feministe.”*

În acest mediu politic post-modern, valorile învechite ale stîngii și dreptei nu mai pot răspunde cererilor societății. O conștiință nouă a pericolului raționalizării societății se manifestă acum sub forma particulară a politicii post-moderne. Apariția „mediacrației” sau creșterea influenței politice a mass-mediei constituie o altă trăsătură caracteristică „noii politici”. Pentru a reveni la discuția noastră inițială despre regionalism și regionalizare, trebuie să observăm că provocările regionalizării și regionalismului la adresa statului-națiune, care este o structură de politică modernistă provenită din secolul al XIX-lea, reprezintă componente esențiale ale „noii politici” (post-moderne). Diversele campanii politice pentru democrație locală și pentru descentralizarea puterii de decizie sînt toate părți ale acestei noi paradigme politice. Spațiul nu ne permite să dezbatem toate aspectele regimului global politic post-modern, dar autorul acestei lucrări a încercat să dezvolte aceste concepte în altă parte.¹²

Urmînd această direcție, pare logic să legăm aspectul etnocultural al regionalismului de „politica post-modernă” mai sus menționată. Grupurile etnoregionale se autodefinesc în contextul statelor multinaționale în cadrul cărora, raportate la întreaga populație, ele constituie doar o minoritate, dar la un nivel local și regional ele constituie adeseori majoritatea. Mișcările lor regionale sînt tot atîtea campanii pentru ocrotirea culturii, a limbii și a învățămîntului matern în fața pericolului reprezentat de omogenizarea urmărită de statul-națiune, de cele mai multe ori statul unei etnii majoritare, și totodată campanii pentru o mai mare autonomie politică la nivel regional și local. Regionalismul etnocultural pune sub semnul întrebării mai vechea definiție a cetățeniei, ca termen cu valoare neutră, ce indică natura pur politică de participare într-un stat ca entitate politică.¹³ Confruntarea dintre revendicările grupurilor etnoculturale și vechea definiție a cetățeniei este mai mult decît evidentă. Este greu de acceptat pentru mulți, dar cetățenia devine subiectul politicilor identitare. G. Schöpflin susține în acest sens că „*Renașterea — reală sau aparentă — a politicilor identitare din anii '90 a fost primită cu ostilitate de alte politici, care construiseră o concepție singulară a cetățeniei, destul de unitară, ca pivot al identităților lor. Ce aș vrea să subliniez este faptul că cetățenia este și ea o parte a politicii identitare și că nu există nimic pe atît de universal pe cît și-ar dori adepții ei, dar că, fără cetățenie, democrația devine aproape imposibil de menținut.*”

O mare varietate de exemple de regionalism etnocultural pot fi ușor găsite la „națiunile fără state” ale Europei de Vest (de exemplu, scoțienii, bascii, catalanii, galezii) și pînă la minoritățile naționale ale Europei Centrale și de Est (maghiarii din România și Slovacia, sîrbii din Croația). Desigur, după cum am mai spus, regionalismul și regionalizarea sînt într-o relație dialectică, iar acest fapt se aplică și regionalismului etnocultural. Procesul de radicalizare a mișcărilor etnoculturale depinde mult de măsura în care statele multinaționale respective

au acceptat principiul regionalizării. De exemplu, statul spaniol a decis în mod conștient descentralizarea structurilor lui pentru a se acomoda aspirațiilor etnoculturale ale catalanilor și bascilor în anii 1970, în timp ce Croația, Iugoslavia și Slovacia contemporană urmăresc o politică de centralizare în detrimentul grupurilor minoritare din propriile teritorii.

Relația dintre majoritate și minoritate, într-un stat multinațional, este una destul de sensibilă. Într-un regim nedemocratic efectele negative sînt duble pentru orice minoritate națională. Ca atare, într-un stat opresiv, cea mai mare rezistență poate să derive de multe ori din cercurile minorităților naționale și a națiunilor fără state (ex. campania minorității maghiare din România perioadei lui Ceaușescu sau rezistența catalană împotriva Spaniei lui Franco). Fără să subestimăm idealurile pozitive și democratice ale multora dintre mișcările etnoculturale, trebuie totuși să subliniem faptul că, în unele cazuri speciale, metodologia acestor mișcări poate sfîrși prin recurgerea la mijloace violente (de exemplu, campaniile teroriste ale IRA și ETA).

În cele mai multe din cazurile europene de regionalism, motivele etnoculturale se împletesc cu revendicările politice de descentralizare teritorială (aspectul politic al regionalismului). Maghiarii din Transilvania, la fel ca și scoțienii din Anglia, revendică — deopotrivă cu supraviețuirea lingvistică, culturală și educațională — autoguvernarea teritorială. Răspunsurile statelor respective la aceste revendicări trebuie analizate foarte amănunțit. România, care a integrat Transilvania cu un număr considerabil de maghiari în 1920, după Tratatul de Pace de la Trianon, de-a lungul istoriei s-a definit ca un „stat național unitar, indivizibil, al românilor”, urmînd modelul francez al statului iacobin unitar și centralizat. În acest cadru de referință nu mai era spațiu pentru integrarea maghiarilor în statul român. Și guvernele conservatoare britanice din 1979 încoace au împărtășit aceeași convingere de sacralitate a statului național centralizat. Sursa acestei ideologii a fost diferită, Partidul Conservator Britanic cultivînd idea suveranității indivizibile a Parlamentului de la Westminster. Dar refuzul cu care a întîmpinat aspirațiile etnoculturale ale scoțienilor, galezilor și ale irlandezilor a fost consecința directă a acestei atitudini.

Regionalismul economic nu se leagă neapărat de regionalismul etnocultural și politic. Motivele, dincolo de regionalismul economic, pot fi diferite. Unele regiuni europene se definesc pur și simplu ca regiuni doar pentru a fi mai substanțial finanțată din fondurile structurale și de coeziune europene (de exemplu, regiunile sudice ale Irlandei formează un forum regional comun pentru a se califica pentru accesul la fondurile europene, sau regiunile vestice ale Ungariei se aliază politicii Uniunii Europene pentru a avea acces la programele de cooperare internațională PHARE). Destul de des provinciile dintr-o țară anume doresc să evite povara plății unor subvenții pentru regiunile nedezvoltate (de pildă, Lega, mișcarea provinciilor nord-italiene). Din cînd în cînd, aceste mișcări, chiar dacă le lipsesc fundamentele etnoculturale ale regionalismului, tind să-și construiască o identitatea etnoculturală

artificială. Stefano Guzzini susține¹⁴: „Liga Nordului nu este un partid regionalist tipic. Regionalismul lui nu se poate lega de o limbă proprie. Într-adevăr, Padania are multe dialecte care derivă din rădăcini lingvistice diferite. În ciuda încercărilor disperate de a găsi urmele istoriei Padaniei în istoria Galiei alpine a Imperiului Roman, Padania nu are o istorie care să poată da naștere unei identități naționale.”

Un mod interesant de regionalizare economică poate fi urmărit în cazul solicitării germane de a regionaliza pe scară largă Germania postbelică. Aliații, sub conducerea americanilor, au propus federalizarea Germaniei de Vest pentru a împiedica renașterea naționalismului expansionist german. În această privință, landurile germane, cu excepția Bavariei, sînt scutite de aspirațiile locale etnoculturale. Astfel, regionalismul landului Baden-Württemberg este în principal de natură politică și economică. Ca o zonă foarte dezvoltată din punct de vedere tehnic, scopul său cel mai important poate fi acela de a-și consolida cooperarea economică cu alte zone dezvoltate ale Europei. Acest țel este foarte bine ilustrat în proiectul „celor patru motoare ale Europei”, descris deja în această lucrare.

	Regionalism		
	Etnocultural	Politic	Economic
Scoția	+	+	+
Țara Bascilor	+	+	+
Catalania	+	+	+
Țara Galilor	+		
Irlanda de Nord	+	+	
Italia de Nord		+	+
Sîrbii din Croația	+		
Maghiarii din România	+	+	+
Maghiarii din Slovacia	+	+	+
Baden-Württemberg		+	+

Regionalizarea, regionalismul și Uniunea Europeană

Diferența relevantă dintre „macro-regiuni”, ca regiuni economice aflate deasupra statelor, care încearcă să răspundă provocărilor politicii economice globale, și „micro-regiuni”, ca regiuni de nivel substatal, care tind să se definească în raport cu statul, a mai fost discutată în această lucrare. A fost trasă totodată concluzia că deseori procesele de „macro-regionalism” și „micro-regionalism” se influențează reciproc. Este și cazul Europei de Vest, unde statele cooperează în cadrul Uniunii Europene, astfel încît competitivitatea lor economică globală poate să se îmbunătățească (macro-regionalism), în aceeași macro-regiune existînd totodată o activitate nemaîntîlnită la nivelul substatal (micro-regionalism). Procesele macro- și micro-regionalismului au loc în relația triunghiulară dintre actorii instituționali substatali, statali și transnaționali. Cînd și-au

delegat o parte din competențele lor instituțiilor supranaționale ale Uniunii Europene, statele membre ale Uniunii au acceptat ideea de „cosuveranitate”. Însăși ideea unei suveranități împărțite a deschis spațiul pentru micro-regiuni pentru a negocia cu statele, în vederea delegării unei părți din putere la nivel substatat. În completare, instituțiile supranaționale au propagat și au sprijinit ideea unei „Europe a regiunilor”, încurajând în acest mod „micro-regionalismul”.

Nu mai departe de 1957, când a fost semnat, Tratatul care a pus bazele Comunității Europene a acordat o importanță deosebită dezvoltării regionale¹⁵. Partenerii tratatului anunțau faptul că sînt de acord cu „întărirea unității politicii economice și cu asigurarea unei dezvoltări armonioase prin reducerea diferențelor existente între diferitele regiuni și soluționarea decalajului regiunilor mai puțin favorizate”. Totuși, în epoca de glorie a statului bunăstării în Europa (în anii șaizeci și prima jumătate a anilor șaptezeci), politicile regionale ale Comunității Europene au prins viață ca alternativă la tendințele de centralizare macroeconomică a ideologiei bunăstării sociale. Această situație a fost considerabil modificată prin aderarea Irlandei, a Danemarcei și a Marii Britanii în 1972-1973. Statele membre, și în principal Marea Britania, au militat pentru inițiativele Comunității Europene. Scopul principal al Marii Britanii a fost realizarea unei balanțe a imensului transfer monetar în politica agricolă, de care Marea Britanie nu prea beneficia. Declinul post-industrial al Angliei de nord, a Țării Galilor și a Scoției necesita un ajutor financiar care depășea capacitatea Statelor Britanice. Ca rezultat al acestei campanii, în 1975 a fost înființat Fondul de Dezvoltare Regională Europeană (FDRE). Oricît de important a fost acest pas, FDRE-ul, în perioada de început, a funcționat numai ca un mijloc de egalizare a veniturilor între statele membre.

Ca rezultat al unui al doilea val de lărgire (1980), când țările Europei de Sud (Portugalia, Spania, Grecia) — care erau cu mult mai puțin dezvoltate decît media Comunității — s-au alăturat Comunității Europene, s-a pus problema necesității reconsiderării politicii regionale europene. Problema acută a inegalităților în creștere, după aderarea statelor mediteraneene, a necesitat o reacție rapidă. Ca atare, întregul sistem al politicii regionale europene s-a transformat. Pe lîngă FDRE au fost create alte fonduri (de exemplu, Fondul Social European — FSE, Fondul de Orientare și Garantare a Agriculturii Europene — FOGAE) pentru a rezolva problemele nou apărute. Volumul fondurilor a fost în mod semnificativ modificat în 1988. Cele cinci obiective prioritare ale reformei din 1988 au fost următoarele:

- Ajutorarea regiunilor subdezvoltate,
- Conversia economică a zonelor industriale aflate în declin,
- Șomajul cronic structural,
- Accelerarea integrării tinerilor,
- Sprijinirea dezvoltării zonelor rurale.

Cum am mai afirmat în această lucrare, cea care a catalizat dezvoltarea regională a fost Uniunea Europeană, și în principal Comisia, ca instituție supranațională.

Totuși, trebuie notat faptul că 90% din fondurile structurale sînt alocate prin guverne naționale, și de multe ori, participarea regiunilor rămîne în urmă. De exemplu, guvernul central italian este de foarte multe ori incapabil să găsească parteneri locali în Italia de Sud (Mezzogiorno) pentru proiectele europene și, astfel, aceste fonduri nu sînt folosite sau, dacă sînt totuși găsiți parteneri, aceste ajutoare sîrșesc de cele mai multe ori în mîinile mafiei. Mai ales proiectele administrate de Comisie, și în mod direct de actorii regionali, sînt mai benefice dezvoltării regionale (Interreg I, II). Programele Interreg sprijină în principal dezvoltarea colaborării fără frontiere dintre actorii sub-statali. Pentru a pregăti țările Europei Centrale și de Est pentru criteriile de aderare în termenii colaborării transfrontaliere, Comisia a lansat un proiect de colaborare transfrontalieră în cadrul programului PHARE.

Tratatul de la Maastricht al Uniunii Europene (1992) a însemnat o schimbare fundamentală în politica regională europeană. Tratatul a stabilit convergența criteriilor de aderare la Uniunea Monetară Europeană (UME). Din lipsă de spațiu nu ne vom opri asupra tuturor detaliilor acestor criterii de convergență, în loc de aceasta vom examina Tratatul de la Maastricht din punctul de vedere al dezvoltării regionale. Un așa numit „Fond de aderare” a fost stabilit pentru a face ca cele patru state membre subdezvoltate — Irlanda, Grecia, Spania, Portugalia — să întrunească criteriile de aderare la Uniunea Monetară Europeană. Tratatul a pus bazele unei instituții noi, foarte importante, Comitetul Regiunilor (COR). Conform Tratatului, Comitetul Regiunilor nu lua parte în procesul de luare a deciziilor din cadrul Uniunii, în loc de aceasta era considerat doar un organism consultativ. Competența limitată a Comitetului Regiunilor este foarte bine reflectată de cuvintele doamnei Edit Soós¹²: „*Membrii din regiunile puternice susțin că trebuie găsite mijloacele de articulare pe mai departe a vocii acestui nivel important, și acest lucru nu va fi posibil cu adevărat atîta timp cît influența directă a Comitetului Regiunilor asupra proceselor legislative europene este atît de modestă.*”

Cu toate că influența Comitetului Regiunilor era limitată, în privința deciziilor din cadrul Uniunii Europene, volumul total al întregului buget al FDRE, FSE, FOGAE între anii 1994-1999 trebuie menționat pentru a ilustra mărimea transferului monetar în cadrul politicii regionale a Uniunii Europene: 141,471 miliarde ECU(!).

Cu siguranță că noile provocări ale lărgirii către est a Uniunii Europene vor avea consecințe pe termen lung pentru politica europeană. Toate statele central-europene care aspiră la aderare sînt mai puțin dezvoltate decît oricare dintre statele membre cele mai subdezvoltate. Fără îndoială că în momentul în care lărgirea estică se va realiza pe termen mediu, va trebui reconsiderată politica regională europeană.

Documentul „Agenda 2000”¹³ este rezoluția summit-ului Uniunii Europene din Amsterdam, iunie 1997, și poate fi considerat rezultatul neoficial al răspunsurilor Conferinței Interguvernamentale din 1995-97 date la provocările lărgirii:

„Trebuie să se adere fără șovăială la prioritatea obiectivului politic al coeziunii economice și sociale. Într-adevăr, perspectiva unei largiri care să includă noi țări cu nivele de dezvoltare foarte divergente face acest lucru încă și mai necesar decât înainte. Va fi nevoie de solidaritate, în sens larg, european, dacă vrem să atingem obiectivul major al reducerii discrepanțelor în dezvoltare, cum s-a propus explicit în Articolul 130a al Tratatului.”

Regionalismul în Europa de Est și de Vest: cazul Transilvaniei și al Scoției

Urmînd remarcile noastre metodologice anterioare, trebuie să facem o comparație, în contextul integrării europene, între regionalismul scoțian și regionalismul maghiar din Transilvania. La prima vedere, această comparație poate să pară una surprinzătoare, din moment ce astăzi cazurile de comparație între Europa Centrală și de Est și Europa Occidentală sînt foarte rare. Într-adevăr, contextele istorice în care aceste regionalisme au apărut, sînt într-o măsură diferite, totuși, o cercetare detaliată ne poate oferi aspecte interesante.¹⁸ Factorul care poate închide prăpastia imensă dintre realitățile acestor două extreme geografice ale Europei este tocmai sistemul nostru internațional de globalizare, mai precis de integrare europeană. Pe de o parte, Scoția ca „națiune fără stat”, deja parte a Uniunii Europene, încearcă să-și redefinească identitatea din ce în ce mai mult nu atît în cadrul Regatului Unit, cît în cel al Uniunii Europene, în timp ce maghiarii din România speră să-și îmbunătățească statutul în cadrul României în urma aderării României la Uniunea Europeană. Întrebarea nu este dacă se va produce lărgirea spre spațiul estic, ci cum și cînd! După aceea se va forma un nou spațiu politic european din care vor face parte atît Transilvania cît și Scoția. În această privință, comparația este legitimă. Comparabilitatea exemplelor Europei Centrale și de Est cu cele ale Europei de Vest este explicată de George Schöpflin¹⁹: „*Aria mea principală de interes este Europa Centrală și de Est, dar aș vrea să sugerez faptul că unele din lecțiile post-comunismului au o aplicație mai largă. Și, într-adevăr, (noi, vesticii n.trad.) putem învăța ceva despre propriile noastre societăți prin încercarea de a face o comparație cu acele societăți care se află în plin proces — în fazele lui incipiente — de construire a unor sisteme democratice.*”

Din punct de vedere etnocultural, atît scoțienii cît și maghiarii din Transilvania reprezintă un exemplu tipic de regionalisme legitimizează preponderent de aspirațiile etnoculturale. Ambele aparțin grupului pe care H. Seton Watson l-a numit „vechile națiuni”²⁰ Ele sînt națiuni istorice, tradiționale care s-au bucurat de suveranitate feudală încă din secolul al X-lea. Scoția și-a pierdut suveranitatea prin Actul Uniunii (1707) cînd Scoția, unită cu Anglia și Țara Galilor, și-a putut menține încă multe din instituțiile proprii (de exemplu, Biserica, învățămîntul, sistemul legal). În ciuda menținerii unei relative independențe a instituțiilor cheie, observatorii contemporani nu pot să se pună

de acord dacă acest lucru a fost un compromis în favoarea progresului sau o trădare a națiunii²¹.

Transilvania a fost parte integrantă a Imperiului Ungar în perioada Evului Mediu și, mai apoi, principat maghiar independent. După secole întregi de dominație habsburgică, Transilvania, ca parte a Ungariei, și-a recâștigat o suveranitate limitată în 1867, prin (compromisul) Ausgleich care a dat naștere monarhiei duale Austro-Ungare. După încheierea Tratatului de Pace de la Trianon (1920), Transilvania, cu populația ei substanțială de maghiari, a fost integrată în România Mare.

Aparent, memoria istorică comună joacă un rol important în ambele cazuri, dar diferența care apare în cazul limbii trebuie menționată aici: dacă astăzi doar 1% din populația scoțiană mai poate vorbi vechea limbă galică, iar engleza este limba oficială, în schimb maghiarii și-au păstrat limba maternă. Cu alte cuvinte, scoțienii vorbesc limba majorității, pe când în cazul maghiarilor din România, limba funcționează ca o trăsătură distinctivă care îi face să se diferențieze de populația majoritară. Ca atare, diferența lingvistică amplifică aspectul etnocultural al regionalismului maghiar transilvan. Este demn de observat că, în timp ce scoțienii și-au pierdut vechea limbă galeză, cealaltă „națiune celtică fără stat” a Regatului Unit, și anume velșii, trec printr-o renaștere lingvistică și culturală, cel puțin jumătate din populație vorbind limba galeză. Acest exemplu încearcă să atace anumite lucruri comune, repetate de unii cercetători. După ei aspectul cultural și lingvistic al naționalismului triumfă în Europa Centrală și de Est în timp ce multe dintre naționalismele vest-europene sînt naționalisme civice care se definesc în termenii cetățeniei politice.

Din punct de vedere al aspectului politic al regionalismului, atît maghiarii din Transilvania cît și scoțienii suferă de dezavantaje majore, în termenii dreptului la autodeterminare. După cum am afirmat mai sus, ambele state căruia îi aparțin Scoția și Transilvania, Regatul Unit, România, au ezitat în a alege regionalizarea ca mijloc de democratizare și reconsiderare a contractului social. Totuși, acest lucru s-a schimbat în mod semnificativ în ultimul timp.

Noul guvern laburist condus de primul ministru Tony Blair, ales în mai 1997, a luat inițiativa în problema referendumului scoțian. Documentul prin care se stabileau detaliile pentru un guvern propriu scoțian a fost realizat surprinzător de rapid, și chiar și referendumul pe această temă a avut loc la 11 septembrie 1997. Rezultatul referendumului a constituit un sprijin neașteptat (74,3%) pentru realizarea Parlamentului scoțian; cetățenii scoțieni dîndu-și și ei (63,5%) acordul în ce privește prerogativele viitoarei Adunări scoțiene de a colecta taxele. Primul ministru Tony Blair a declarat în prefața „Cărții albe” a devoluției scoțiene că: „Guvernul este chemat să purifice și să modernizeze politica. Sîntem angajați într-un program comprehensiv de reformă constituțională. Credem că este bine

să descentralizăm puterea, să îngrădăm guvernul, să reformăm Parlamentul și să sporim drepturile individuale.”

Cu toate că schimbarea de opinie a noului guvern român al președintelui Constantinescu și a primului ministru Ciorbea nu este atât de radicală, trebuie subliniat faptul că s-a produs o schimbare pozitivă în România în problema regionalizării și a descentralizării. În primul rând, pentru prima dată în România modernă, Uniunea Democratică a Maghiarilor din România (UDMR) s-a alăturat coaliției guvernamentale în noiembrie-decembrie 1996. Noua guvernare, chiar dacă într-un mod precaut, a început să adopte legi care să catalizeze dezvoltarea regională în general (Legea administrației publice) și îmbunătățirea statutului minorității naționale maghiare (modificările aduse Legii învățământului). Conform acestor modificări, într-o regiune sau localitate în care mai mult de 20% din populația locală aparține minorităților naționale, însemnele publice trebuie să fie bilingve, iar limba minorității poate fi folosită în administrația publică și în tribunale. De asemenea, s-au înmulțit schimbările din cadrul învățământului în limba maternă pentru minorități.²²

Totuși, problemele cheie, ca autonomia teritorială, deschiderea unei universități în care limba de predare să fie maghiara și despăgubirea bisericilor maghiare pentru proprietățile confiscate, nu au fost încă rezolvate. Pe lângă întârzierea răspunsurilor la aceste probleme complexe, prezentate mai sus, implementarea legislației deja aprobate a întâmpinat dificultăți la nivel local. De exemplu, în Tîrgu-Mureș (Marosvásárhely), unde mai mult de jumătate din populație este de etnie maghiară și primarul este tot de origine maghiară, tăblițele bilingve care au fost așezate în locurile publice, au fost mîzgălite. Mesajul era că România este doar pentru români! Nici prefectul local — care este reprezentantul puterii centrale după modelul francez — nici poliția locală nu au făcut vreo o încercare de a găsi persoanele responsabile de acest sabotaj etnic.

În relația dintre puterea statală centrală și majoritate, există anumite analogii interesante între Partidul Național Scoțian (PNS) și UDMR. În contextul scoțian, aripa radicală a partidului, condusă de Brian Wilson, fostul președinte al PNS-ului, a dus o campanie pentru un „nu” hotărît în votarea referendumului asupra devoluției, acuzînd conducerea actuală, care susținea referendumul printr-o campanie comună cu Partidul Laburist și Liberal, de trădarea cauzei independenței scoțiene. În contextul transilvan, radicalii, conduși de László Tőkés și Adám Katona au refuzat participarea UDMR-ului la noua guvernare românească folosind, împotriva liderilor actuali, Béla Markó și Attila Verestóy, aceleași argumente pe care le-au folosit radicalii din PNS. Ei au argumentat că participarea la guvernare pune în pericol realizarea programului inițial al UDMR-ului, acela al autonomiei teritoriale.

Prin această discuție, ne-am reîntors la relația dialectică dintre regionalizare și regionalism. În ambele cazuri prezentate aici, guvernul central a făcut o ofertă

de descentralizare, chiar dacă în grade diferite. Reacția PNS-ului și a UDMR-ului a fost destul de asemănătoare prin faptul că au acceptat aceste oferte, aflându-se într-un proces de redefinire a identității lor politice. Reacția radicalilor a fost, de asemenea, identică prin aceea că au refuzat ofertele. Totuși, în timp ce în Regatul Unit al Marii Britanii, unde Cartea Albă a devoluției scoțiene a fost rezultatul unor discuții pe termen lung, fundamentale și unde, în general, cultura politică era cu mult mai dezvoltată decât în Europa de Est, în România, principiul „statului român indivizibil și unitar” încă mai atrage multe din forțele politice, iar cultura politică nu se poate sustrage influenței unor voci disonante ale naționalismului exclusivist.

După cum am susținut în această lucrare, Uniunea Europeană a apărut ca un nou actor în relația dintre regiuni și puterile centrale ale statului. Uniunea și, în mod special Comisia, au încercat în mod activ să sprijine dezvoltarea regională. Desigur, mișcările regionaliste încearcă să exploateze șansele oferite de integrarea europeană. Ca atare, atât PNS cât și UDMR și-au declarat sprijinul deschis pentru integrarea europeană și au considerat procesul de integrare ca un mod de a-și îmbunătăți statutul lor în cadrul statelor respective (Regatul Unit și România). Programul PNS „Independență în Europa” își imaginează viitorul Scoției ca un stat independent al Uniunii Europene.²³

„Credem că a sosit timpul ca Scoția să-și recâștige locul în lume. Ca o țară independentă, putem să ne aducem contribuția la dezvoltarea europeană și internațională. Ca partener deplin și egal în Uniunea Europeană, putem să urmărim exemplul dat de alții, inclusiv Irlanda, pentru a profita de beneficiile cooperării în Europa, și putem să milităm pentru preocupările poporului scoțian și a industriei scoțiene, de prea mult timp neglijate de reprezentanții britanici.”

Manifestul UDMR-ului declară:²⁴

„Nici unul dintre politicienii serioși și responsabili din România nu pot să se îndoiască de necesitatea intrării țării în familia democratică a statelor vest europene. Dacă România nu este inclusă în integrarea europeană, ea va sfârși printr-un dezastru în domeniul economic, al apărării și în cel social.”

În privința aspectului economic al regionalismului există prea multe asemănări. Atât Transilvania cât și Scoția sînt afectate puternic de politica economică post-industrială (închiderea minelor și a combinatelor siderurgice etc.). Dar, în timp ce în Scoția s-a inițiat o politică de ameliorare a situației, încă din prima jumătate a anilor 1970, România lui Ceaușescu a continuat investițiile majore în industria grea și în industria chimică pînă la sfîrșitul anilor 1980. Liderii Europei comuniste, alături de Ceaușescu, nu a luat în considerare pur și simplu schimbarea paradigmatică în politica economică globală de la un mod de producție Fordist la un mod post-Fordist și, de aceea, nu este deloc surprinzător faptul că, începînd cu anii 1970, discrepanța economică dintre Europa de Est și cea de Vest s-a adîncit tot mai mult.

La nivelul mișcărilor etnoregionaliste, diferența este mai pronunțată. Din anii 1970 Partidul Național Scoțian a încercat să construiască o politică economică coerentă pentru a rezolva problemele economice ale Scoției, parțial, prin realizarea de planuri de redistribuire a resurselor de petrol din Marea Nordului²⁴; însă, Uniunea Democrată a Maghiarilor din România nu a conceput o politică economică coerentă și viabilă de ameliorare a situației economice din regiune. Este posibil ca acest lucru să aibă o legătură cu faptul că democrația parlamentară și economia de piață au fost introduse în România abia după 1990. De aceea, actorii politici, printre care și UDMR-ul, au dispus doar de puțin timp pentru a se pregăti să facă față noilor provocări. Într-un fel, Europa Centrală și de Est a intrat în competiția pieții globale destul de nepregătită, iar absența unui „plan Marshall” nu a făcut decât să înrăutățească situația din regiune.

Una dintre tendințele regionalismului economic din cadrul Uniunii Europene, cum am mai susținut în această lucrare, este necesitatea obținerii de fonduri suplimentare pentru regiunile slab dezvoltate, în contextul unor fonduri structurale și regionale europene. În cazul nostru, Scoția, ca o zonă slab dezvoltată, și în special zonele rurale și agrare de graniță și de nord, precum și partea centrală post-industrială, care este afectată de un șomaj structural semnificativ, a fost un loc în care s-au făcut transferuri serioase de bani din aceste fonduri.

Într-o Europă lărgită, Transilvania, fiind o parte a ei, și unde toate teritoriile noilor membrii din Europa Centrală și de Est vor avea dreptul de a primi fonduri structurale și regionale, este evident că acele regiuni care se află deja în Uniunea Europeană și care au beneficiat de aceste subvenționări, vor suferi de pe urma lărgirii. Cu alte cuvinte, va exista o ciocnire de interese între membrii actuali ai Uniunii Europene și viitoarele state membre. Pentru a ne întoarce la comparația noastră, această controversă va apărea și în contextul scoțian. Recent, au apărut unele articole în presa scoțiană care au subliniat pericolele lărgirii spre est a Uniunii Europene pentru interesele scoțiene. Unul din aceste articole susține²⁶

„SCOȚIA luptă de pe poziții dezavantajoase pentru a-și menține partea de mai multe milioane de lire sterline din ajutorul regional al Uniunii Europene și din subvențiile pentru ferme, după decizia de ieri de remodelare radicală a Uniunii Europene și de revizuire a sistemului de plăți. Comisia Europeană a anunțat schimbări fundamentale în fondurile structurale ca o parte esențială a planului de lărgire a cadrului Uniunii pentru a introduce țările fost sovietice.

(...) Scoția va fi nevoită să lupte împotriva competiției înspăimântătoare pentru darurile Uniunii Europene declanșată de blocul țărilor estice mai puțin dezvoltate.

(...) Scoția va trebui să-și înalțe profilul în Europa și să forțeze menținerea unei cât mai mari părți din fondurile sale.”

Pentru a rezuma, regiunile cu diferite ideologii din toată Europa, atât din partea estică cât și din partea vestică, consideră integrarea europeană, cu structurile

ei supranaționale, ca un aliat strategic pentru avansarea cauzei regionalizării și a regionalismului. Viitoarea largire a cadrului Uniunii Europene va redesena imaginea „Europei regiunilor” din moment ce toate țările care vor să adere au un caracter multinațional, pe de o parte, și sînt puternic afectate de discrepanțe regionale, pe de altă parte. Faptul că toate statele aspirante ale Europei Centrale și de Est sînt mai puțin dezvoltate decît majoritatea Uniunii actuale, va complica problema și pe mai departe.

Astfel, multe dintre mișcările europene regionaliste — cu cîteva excepții — au acceptat ideea unei „suveranități împărțite sau limitate”²⁷, ideologia lor fiind scutită de revendicări iredentiste și revizioniste. Aceste mișcări consideră integrarea europeană ca o șansă de a-și recîștiga o autodeterminare limitată, din moment ce Uniunea Europeană pare să reducă competențele acelor state care se definesc în termenii unei abordări tradiționale a suveranității naționale.

Concluzie: spre o Europă post-modernă?

Criza reprezentării politice și sociale moderne, a legitimității și a participării, are consecințe fundamentale în toate sferele civilizației noastre. Atît politica internă cît și politica internațională au suferit schimbări paradigmatică în ultimele decenii. Regionalismul de jos în sus și internaționalizarea de sus în jos constituie o provocare la adresa statelor naționale moderne, care sînt arene ale politicii naționale și actori suverani ai societății internaționale. Rațiunea și persoanele care acționează rațional, pe care se bazează de fapt multe din teoriile importante ale relațiilor internaționale, sînt supuse unei critici dure. Reapariția unor identități colective comunitare ne-moderne, în anii unei faze noi de modernitate — sau postmodernitate, după alți autori — este un semn al crizei mai sus menționate.

Modernitatea universalistă a atins aproape toate regiunile lumii, chiar și cele mai îndepărtate, prin colonizare și socialism statal. Dar rezultatele sînt foarte contradictorii... Periferiile și semi-periferiile au avut experiența semi-modernizării; segmentele ne-moderne ale existenței socio-politice au rămas factori importanți în aceste teritorii. Prăbușirea principalelor proiecte moderne de socialism statal și reapariția unui etnonaționalism ne-modern și a unui fundamentalism religios (în special cel islamic) a contribuit la adîncirea crizei tradițiilor iluministe din perioada de după 1989. Stabilitatea artificială a identității și securității Războiului Rece, care a subordonat probleme reale ale politicii globale unei logici militare cinice, au dispărut subit, odată cu căderea „Cortinei de Fier”. Pe marginea durabilității diferitelor identități colective, A.D.Smith a scris următoarele²⁸

„Identitățile colective tind, totuși, să fie persuasive și persistente. Ele nu devin subiectul unor schimbări rapide și tind să fie mai intense și mai durabile, chiar atunci cînd un număr considerabil de oameni nu le mai simt și recunosc puterea.

Acest fapt este real mai ales pentru identitățile religioase și etnice, care chiar în era premodernă au fost deseori politizate.”

În Europa, proiectul vest european — care este un proiect iluminist din multe puncte de vedere — ce încearcă să creeze autorități transnaționale viabile și o securitate pe termen lung în cadrul continentului, a întâlnit severitatea și întunecimea moștenirii post-comuniste. Proiectul european, care, în 1980, părea o alternativă reală, democratică în cadrul logicii „Războiului Rece”, se găsește astăzi prins în capcana adâncirii și lărgirii. Uniunea Europeană este la răscruce de drumuri și trebuie să se decidă cum rezolvă problema mai sus menționată. Trebuie să se menționeze clar modul în care lărgirea Uniunii va afecta cadrul instituțional al Uniunii și securitatea și identitatea europeană pe termen lung.

Interpretarea greșită a crizei din Iugoslavia — nefiind înțelese conceptele diferite ale etnonaționalismului și ale politicii — de către instituțiile vestice internaționale, inclusiv Uniunea Europeană, au zguduit credința într-o alternativă democratică pan-europeană și, în general, în instituțiile internaționale. Șansa istorică din anii 1989-1990, de a construi o Europă adevărată, a dispărut; pentru a recâștiga speranțele este nevoie de o politică mai dinamică față de lărgirea cadrului european. Chiar dacă această politică implică redefinirea integrării și a cooperării. Încercarea actuală, care are drept scop crearea unității europene în funcție de o logică pur instituționalistă, ar trebui suplimentată de o logică mai deschisă spre diversitatea culturală și istorică. Richard Kearney susține²⁹: „*Acest lucru ar determina o Europă unită în care diversitățile culturale și politica economică periferică ar evolua. Una din provocările cheie cu care se confruntă Europa post-modernă va fi asocierea unui sens global al devenirii cu un sens local al apartenenței; și aceasta necesită o revizie a modelelor moștenite ale suveranității naționale. O întrebare decisivă, în momentul în care intrăm într-o Europă post-modernă, trebuie să fie: cum să realizezi o împărțire egală a loialității, pentru regiuni, națiuni și federații.*”

Firește, promovarea regionalizării de către structurile supranaționale ale Uniunii Europene prin sporirea competențelor Comitetului Regiunilor în luarea deciziilor și în realizarea politicii și acceptarea revendicărilor diferitelor mișcări regionaliste ca revendicări politice legitime va ajuta continentul nostru să ducă la îndeplinire programul propus de Richard Kearney. Atingerea acestui stadiu va însemna că redefinirea statului-națiune și formarea unei Europe „pe trei nivele” vor fi fost duse pînă la capăt. Pentru a concluziona, citez declarația finală de la conferința pan-europeană a regiunilor, organizată de Comitetul Regiunilor în paralel cu summit-ul de la Amsterdam al Uniunii Europene din iunie 1997, unde au fost reprezentate un număr substanțial de regiuni ale Europei Centrale și de Est și guverne locale:

„*Europa are un viitor numai dacă toate nivelurile conlucrează. Politicile pot fi aliniate numai prin coordonare și nu prin confruntare între niveluri: local, regional,*

național și supranațional. Această coordonare trebuie să ia subsidiaritatea ca principiu central, reflectând trăsăturile particulare ale fiecărui stat membru.”

„(...) Semințele Uniunii au fost semănate de șase țări. Acum sîntem cinsprezece, dar Uniunea Europeană nu este încă completă. Lărgirea cadrului european prin includerea Europei Centrale și de Est și a Ciprului este o oportunitate istorică — pentru ei și pentru noi. Într-adevăr, este o obligație morală. Ne aflăm alături de ei pe drumul democrației: acum, democrația noastră europeană mai largă, trebuie să le acorde locul pe care îl merită din plin.”

„(...) Autoritățile regionale, municipale și locale ale Europei doresc să contribuie la idealul european. Legăturile transfrontaliere, cooperarea interregională și parteneriatul local aduc realitatea Europei aproape de cetățenii ei.” □

NOTE

1. D.Held, **Democracy and Global Order, From the Modern State to Cosmopolitan Governance**, Polity, Cambridge, 1995; M.Waters, **Globalisation**, Routledge, London and New York, 1995; M. Featherstone (ed.), **Global Culture, Nationalism, Globalisation and Modernity**, London, 1990; M. Robertson, **Globalisation, Social Theory and Global Culture**, SAGE Publications, London, 1992; C.Harvie, **The Rise of Regional Europe**, Routledge, London and New York, 1996.

2. Chris Harvie, **The Rise of Regional Europe**, Routledge, London and New York, p.5.

3. Următoarele volume încearcă să explice cum funcționează macro-regiunile în economia politică globală: L. Fawcett și A.Hurrell (editori), **Regionalism in World Politics**, Oxford University Press, 1995; M. Svetlicic și H. W. Singer (editori), **The World Economy, Challenges of Globalisation and Regionalisation**, Macmillan, Basingstoke, 1996; Robin Murray, **Local Space, Europe and the New Regionalism**, The Centre for Local Economic Strategies, Manchester, 1991.

4. W. Blaas, **Regionalisation Processes in EU Europe**, Federal Ministry of Science and Research, Vienna, 1995, p.10.

5. C. Mellors, *Prospects for Regionalism: An English Perspective*, lucrare prezentată la seminarul „Regionalism, integrare europeană și suveranitate”, Koszeg, Ungaria, 22 martie 1997; John Bradbury, *Conservative Governments, Scotland and Wales: A Perspective on Territorial Management* in J.Bradbury și J.Mawson (editori), **British Regionalism and Devolution, The Challenges of State Reform and European Integration**, Jessica Kingsley Publishers, London, 1997, pp.74-99.

6. T.Navracscics, *A Missing Debate? Hungary and the European Union*, apărut în **Contemporary European Studies**, nr.21, Sussex European Institute, Brighton, 1997.

7. G.Schöpfli, **Citizenship, Ethnicity and Cultural Reproduction**, Frank Wright Memorial Lecture, Queen's University, Belfast, 1997, p.6

8. Harvie, p.71.

9. Despre problemele cooperării dintre guvernele locale britanice și Uniunea Europeană, vezi M.Goldsmith, *British Local Government in the European Union*, apărut în J.Bradbury and John Mawson, pp.215-235;

10. S.VSolnick, *Federal Bargaining in Russia*, în **East European Constitutional Review**, Fall 1995, pp.52-60, p.55.

11. Jan Pakulski, Stephen Crook, Malcolm Waters (editori), **Postmodernization, Change in Advanced Society**, SAGE Publications, London, 1992.
12. În primul capitol al tezei mele de doctorat, **From the Beginning of Reason to the End of History, Politics of Postmodernism**, termenul de „politică post-modernă” este dezbătut detaliat.
13. Will Kymlicka, **Multicultural Citizenship**, Clarendon Press, Oxford, 1996.
14. S. Guzzini, *Two contracts reshuffled: The Lega Nord as motor and victim of the political turmoil in Italy*, lucrare prezentată la conferința **Regionalism, Naționalism și Integrare Europeană: Perspective europene de est și de vest**, Kőszeg, Ungaria, martie 1997.
15. Citat în Blaas, p. 17.
16. Edit Soós, *‘Europe of Subsidiarity’ — The European Union’s Committee of Regions*, lucrare susținută la conferința **Regionalism, Naționalism și Integrare Europeană: Perspective ale Europei de Est și de Vest**, Kőszeg, Ungaria, martie 1997.
17. Agenda 2000: For a stronger and wider Europe, Strasbourg/Brussels, 16 July 1997, p.2.
18. O analiză mai profundă și detaliată o puteți găsi în dizertația de doctorat a autorului acestei lucrări.
19. Schöpflin, p.2.
20. Hugh Seton Watson, **Nations and States**, Methuen, London, 1977, pp.6-10. Seton Watson descrie „națiunile vechi” în următorul mod: „*Națiunile vechi din Europa anilor 1789 erau englezii, scoțienii, francezii, olandezii, castilienii și portughezii în vest, danezii, suedezii în nord și maghiarii, polonezii și rușii în est. Dintre acestea, toate, cu excepția a trei dintre ele, au trăit în state conduse de persoane de aceeași naționalitate și, de aceea, nu au avut nevoie de o mișcare de independență națională, cu toate că aceasta nu înseamnă că aceste popoare nu au suferit din cauza diferitelor grade de opresiune politică și socială, și, astfel, în opinia radicalilor și a revoluționarilor era nevoie de o eliberare. Cele trei excepții erau scoțienii care, din 1707, au trăit împreună cu englezii și galezii într-un singur stat, dar și-au păstrat instituțiile importante, maghiarii și polonezii, care erau supuși unei legi străine.*”
21. David McCrone, **Understanding Scotland, The Sociology of a Stateless Nation**, Routledge, London, 1992; Paul H. Scott, *The Truth about the Union, Scottish Affairs*, Spring 1995, pp.52-60; William Storrar, **Scottish Identity: A Christian Vision**, The Handsel Press, Edinburgh, 1990.
22. Opinia oficială a Uniunii Europene asupra României a înregistrat și schimbările pozitive. Opinia Comitetului asupra candidaturii României la intrarea în Uniunea Europeană, Brussels, 15.07.1997, p.15: „*Relațiile cu minoritatea maghiară s-au îmbunătățit considerabil de la semnarea Tratatului bilateral cu Ungaria, în septembrie 1996 și prin intrarea în guvern a doi miniștrii din UDMR. Legea din iunie 1995 (care nu a fost aplicat niciodată) referitor la învățământul care limita predarea într-o limbă minoritară și marea procentajul predării în limba română, trebuie înlocuit. Minoritățile din România vor fi, astfel, capabile să-și continue învățământul în limba maternă. Un decret nou a dat posibilitatea membrilor minorităților să realizeze acte administrative, certificate de naștere, de căsătorie și de deces în limba natală în zonele în care procentul populației minoritare depășește 20%. Aceasta se aplică la 1624 de zone din România, din care 1379 sînt populate de minoritatea maghiară.*”
23. Manifestul PNS în Alegerile Generale, «Independence in Europe», p.2.
24. **Manifestul Alegerilor Generale ale UDMR, Tîrgu-Mureș, septembrie 1996, p.14**
25. N. McCormick, **The Scottish Debate, Essays on Scottish Nationalism**, Oxford University Press, Oxford, Glasgow, 1970.
26. *European funding for Scotland under threat*, **The Scotsman**, 17 July 1997.

27. N. MacCormick, *Sovereignty: Myth or Reality*, **Scottish Affairs**, Spring 1995, pp.1-14. Profesorul MacCormick, avocat internațional renumit și vicepreședintele Partidului național Scoțian a definit principiile suveranității limitate astfel: „O problemă serioasă este următoarea: dacă se poate concepe o lume „dincolo de statul suveran” în care se formează noi tipuri de interacțiune legală și politică care exclud cererile de suveranitate din partea statelor vechi sau a noilor comunități menite să reordoneze coexistența economică și politică.”

28. A. D. Smith, *National identity and the Idea of European unity*, **International Affairs** 68, 1992, pp.55-76, p.72.

29. Richard Kearney, *Postmodernity, Nationalism and Ireland*, **History of European Ideas**, Vol. 16 No.1-3, pp.147-155, 1993, Pergamon Press Ltd, Oxford.

Traducere de Lia Conțiu

*

Károly GRÜBER, asistent în cadrul Departamentului de Studii Politice și Sociale al Colegiului Berzsényi din Szombathely, Ungaria, în prezent urmînd un stagiul de specializare la *Contemporary European Studies at Sussex European Institute, Brighton*, are ca arii de interes politica postmodernă, globalizarea și regionalismul, tranziția în țările central și est europene, colaborînd și editînd numeroase volume dintre care amintim aici *From the Beginning of Reason until the End of History, Politics of Postmodernity*, în volumul editat de A.H. Price, *Security and Identity in Europe* (1998), *Európába megy-e a megye? A magyar önkormányzati rendszer az Európai Unió kontextusában*, **Magyar Kisebbség** (1999/1).

Károly GRUBER, *Nationalism, Regionalism and European integration, Eastern and Western European perspectives*, studiu prezentat la conferința **Globalisation and Regionalisation** organizată de Universitatea din Warwick și publicat cu permisiunea autorului.

Noul parlament și viitorul Scoției

un dialog între ALICE BROWN și DAVID McCRONE

În această discuție dorim să situăm noul parlament al Scoției într-un context mai larg. Vom împărți, precum galii, ceea ce avem de spus în trei părți: în primul rînd, contextul istoric, apoi vom schița și explica atribuțiile noului parlament al Scoției iar, în cele din urmă, vom privi în viitor atît de departe pe cît e posibil. Toate aceste părți sînt esențiale. Dacă ignorăm istoria sau dacă o tratăm ca și cînd ziua de mîine nu ar exista, atunci nu vom înțelege cu adevărat această problemă foarte semnificativă a înființării unui parlament. Toți sîntem oarecum buimăciți că ne-am trezit în mijlocul unei asemenea probleme în istoria noastră. Făcînd parte din cercurile academice — în cazul nostru ca sociologi și politologi — dați-ne voie să încercăm să clarificăm aceste lucruri împreună. (...)

Dați-ne voie să începem cu istoria. Vom începe cu o simplitate totală și sperăm să fie una folositoare. În orice caz, acesta va constitui punctul de plecare al discuției noastre. Și anume, faptul că Tratatul de Uniune din 1707 a fost „o căsătorie de conveniență” între Scoția și Anglia prin care Scoția a obținut accesul la piața engleză din țară și, în special, din străinătate (lecții învățate în urma dezastrului Darien), iar Anglia și-a stabilizat granițele și relația politico-militară cu Scoția.

Î: Nu a fost oare Scoția păcălită să intre în Uniune? Ce părere ai despre faptul de „a fi cumpărată și vîndută pe aur englezesc”?

R: Nimeni nu poate nega că banii și-au schimbat stăpînul sau că Ducele de Hamilton ar fi avut o (pretinsă) durere de dinți în ziua prezentării „Protestului” final care a contribuit la elaborarea tratatului. Totuși, faptul că Uniunea a funcționat și a rezistat sugerează că, oricare ar fi fost cauzele sale imediate, ea a ajuns să fie o Uniunea stabilă, care se adaptează din mers la condițiile mereu schimbătoare.

Ideea în legătură cu Uniunea a fost că, în multe cazuri, Scoția profita de ambele lumi: accesul la influența economică/politică, precum și menținerea și dezvoltarea „societății ei civile” — sistemele legislative, educaționale și religioase autonome, precum și administrația locală (incluzînd sistemul monetar).

Î: *Așadar, Scoția nu a devenit o colonie a Angliei?*

R: Nu — acesta este un argument greu de susținut, dat fiind faptul că scoțienii au păstrat controlul asupra problemelor lor curente. Dacă privim la Irlanda și Țara Galilor, pe de altă parte, putem găsi dovezi de colonialism englez (și britanic). Este greu de susținut că scoțienii ar fi fost asupriți. Mai degrabă, ei au fost asupritori ai altor popoare, mai ales în Imperiul Britanic — „partenerii mezini” este felul în care îi descrie Tom Nairn în ansamblul imperial. Aceasta nu înseamnă, desigur, că toată lumea a profitat de pe urma Uniunii. A existat o opresiune regională considerabilă (mai ales în regiunile muntoase) precum și inegalități între clasele sociale. Scoțienii îi asupreau pe scoțieni. Numai începând cu anii ‘45, guvernul britanic a acționat unilateral, fără să se consulte cu miniștri lui scoțieni.

Una peste alta, a existat o mișcare minoră, totuși, ca Scoția să părăsească Uniunea sau să o reformeze în așa fel încât ea să dețină un parlament sau o adunare proprie. S-ar putea pune atunci întrebarea:

Î: *De ce nu poate în acest caz să continue Uniunea în forma sa actuală?*

R: Să ne reamintim metafora noastră — că Uniunea a fost un mariaj de conveniență. Cu alte cuvinte, nu a fost rezultatul cuceririi Scoției de către Anglia; sau — dacă păstrăm pentru moment metafora căsătoriei — pentru că scoțianul și englezul s-au îndrăgostit unul de altul și au devenit Domnul și Doamna Britanie. Ei au trăit în aceeași casă pentru că — și atîta timp cît — le-a convenit acest lucru.

Î: *Atunci de ce pare să nu le mai convină scoțienilor?*

R: Amintiți-vă că este o problemă de context: Marea Britanie a fost unul din cele mai mari și mai puternice state din lume începând cu mijlocul secolului al XVIII-lea și pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Fără îndoială că scoțienii au deținut o influență cu mult mai mare decît ar fi avut pe cont propriu. Cu alte cuvinte, Imperiul a fost foarte important pentru scoțieni — le-a furnizat piețe, slujbe în domeniul administrativ, putere, bani și un statut cu mult peste așteptările lor. Scoțienii, de asemenea, au făcut și ei un export de cultură prin intermediul imperiului, mai ales de principii meritocratice și de ceea ce Thomas Carlyle a numit „puritanism scoțian”.

Î: *Ce s-a schimbat? De ce nu mai este convenabilă „căsătoria”?*

R: Se află la mijloc un joc complex de forțe diferite. În primul rînd, este vorba de pierderea puterii economice și politice a Marii Britanii, de sfîrșitul Imperiului. Aceasta nu este o cauză suficientă, dar este stropul care umple paharul evenimentelor secolului al XX-lea, mai ales din a doua jumătate a lui. Aceasta este tema de fundal, dacă doriți.

În al doilea rînd, pe măsură ce Regatul Unit al Marii Britanii a devenit (treptat) democratic — amintiți-vă că a fost făurit, pentru a folosi expresia nimerit ambiguă a Lindei Colley —, statul a fost din ce în ce mai mult implicat în problemele sociale și economice. A durat destul de mult timp ca acest lucru să se întîmple într-un teritoriu în mod clasic *laissez-faire*, dar s-a întîmplat, mai ales

pentru că Regatul Unit al Marii Britanii a trebuit să urmeze exemplul statelor mai „dezvoltaționiste” ca Germania și SUA la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Î: Așadar, Marea Britanie a devenit mai centralizată. Scoțienii nu au avut nimic de obiectat în acest sens?

R: Ba da, atunci când a contat, și au obiectat și împotriva propriilor politicieni care aveau convingeri unioniste: gândiți-vă la obiecția lui Walter Scott privind schimbarea monetară care a erodat bancnota scoțiană.

În același timp, în anii '80 ai secolului trecut a fost înființat în mod oficial Ministerul Scoțian pentru o administrare mai eficientă a Scoției. Acest lucru a fost înfăptuit mai ales pentru o guvernare tehnică mai eficientă, dar nu trebuie să pierdem din vedere faptul că a fost implicat în acest lucru un grad considerabil de „identitate națională”. La urma urmei, nu s-a contestat niciodată în mod serios faptul că un cadru de guvernare eficientă era cel scoțian.

Î: Au fost scoțienii, în acest fel, atât scoțieni cât și englezi?

R: Da. Este cu mult mai dificil pentru noi astăzi să înțelegem pe deplin faptul că cineva putea fi unionist și naționalist în același timp; că poate fi foarte mândru că e scoțian și, în același timp, să aibă în vedere faptul că acest lucru îi dă posibilitatea de a fi britanic în aceeași măsură (nu englez). Vom vedea mai târziu că problemele identității sînt încă destul de complexe în țara noastră.

Întrebarea cheie este de ce nu a durat această stare?

R: A existat o contradicție fundamentală în structura statului britanic care a devenit tot mai mult un punct de tensiune: Regatul Unit al Marii Britanii era un stat „unitar” (unii l-au numit un stat „unionist”, dar punctul cheie era că exista un singur legislativ). În același timp, o parte importantă a administrației a rămas în Scoția — să ne amintim de instituțiile societății civile — și acestea au devenit mai puternice și mai semnificative odată cu trecerea timpului. Pînă în 1950 cel puțin, orice proiect legislativ care se bucura de aprobarea parlamentarilor scoțieni a fost în mod virtual acceptat, cu excepția chestiunilor constituționale precum autoguvernarea. A existat întotdeauna o tensiune potențială între administrația londoneză și cea din Edinburgh și aceasta a crescut odată cu trecerea timpului.

Î: Cum se face atunci că această tensiune a atins apogeul abia în a doua jumătate a secolului nostru și nu mai devreme?

R: Momentul de răscruce l-a constituit cel de-al doilea război mondial. La un anumit nivel, el a consolidat Uniunea foarte mult. Războaiele tind să facă societățile mai solidare, chiar dacă numai pentru un timp. Tom Johnston, Secretarul de Stat la vremea războiului, a făcut din Ministerul pentru Scoția un mecanism foarte puternic, pe care guvernele care s-au succedat, conservator precum și laburist, l-au folosit pentru a restructura economia scoțiană, îndepărtînd-o de modelele învechite și aflate în declin ale industriilor tradiționale. De aici încolo, putem începe să discutăm despre

o agendă economică scoțiană distinctă și explicită în domeniul public. Acest lucru nu s-a produs pentru că laburiștii ar fi devenit naționaliști — nici pe departe. Acesta a fost momentul în care laburiștii au dat înapoi în privința autoguvernării în interesul a ceea ce era numit în acele zile „centralism democratic”.

Î: Cum rămîne însă cu conservatorii, au jucat ei o carte naționalistă?

R: Pînă la un punct. Conservatorii nu s-au dat înapoi de la a pretinde că guvernul laburist de după război era anti-scoțian pentru că a centralizat puterea, inclusiv industriile naționalizate, la Londra. Conservatorii erau cu mult mai populari în Scoția în acea vreme, nu numai pentru că au jucat pe cartea scoțiană, dar — probabil mult mai important — ei au atras o secțiune importantă a clasei muncitoare protestante din Scoția. Partidul lor a fost singurul care a cîștigat după război (în 1955) 50 % din votul popular — în alianță cu Unioniștii liberali.

Î: Ce nu a mers totuși bine în cazul lor?

R: Spus simplu, nu au reușit să se înnoiască. Au pierdut votul clasei muncitoare pe măsură ce religia și-a pierdut puterea în politică și statul bunăstării a cîștigat în importanță. Nu au reușit să atragă populația care, în Scoția postbelică, își părăsea vechile comunități atît în termeni geografici — îndreptîndu-se spre noile orașele, de exemplu — cît și în termeni sociali — oamenii devenind mai mobili din punct de vedere social odată ieșiți din clasa muncitoare. Una peste alta, aceștia au fost oamenii care au devenit conservatori, sau cel puțin liberali, începînd cu jumătatea a doua a anilor '50.

Î: Dar întrebarea este de ce a contat aceasta în Scoția?

R: Deoarece într-un stat unitar, voința politică a majorității avea să depindă întotdeauna de felul cum votează Anglia, ceea ce nu este nicidecum irațional, englezii constituind 85 % din populația Regatului Unit al Marii Britanii. Problema era democrația de tip majoritar. Acest lucru nu a contat pentru un timp, pentru că Scoția și Anglia au votat cu tărie pentru aceleași partide din momentul în care s-a introdus sufragiul universal și pînă în anii 1950, cînd totul a început să se schimbe. De atunci, a existat o discrepanță tot mai mare în destinul partidelor de la nord și de la sud de graniță.

Î: Dar acest lucru nu înseamnă pur și simplu că scoțienii i-au votat pe laburiști?

R: Numai pînă la un punct. Divergența dintre Scoția și Anglia se explică numai parțial prin succesul laburiștilor în Scoția (sau, mai degrabă, insuccesul lor în Anglia). Celelalte partide — în mod clar Partidul Național Scoțian (PNS), dar și liberalii (mai tîrziu liberal-democrați) — s-au aliat pentru a se asigura că nu va rămîne toată puterea de decizie în mîinile laburiștilor. La urma urmei, laburiștii nu au deținut niciodată majoritatea voturilor în Scoția. Faptul că au cîștigat majoritatea fotoliilor parlamentare este o urmare a sistemului electoral bazat pe majoritate relativă.

Î: Care este locul PNS în această poveste?

R: PNS a fost la locul potrivit în momentul potrivit. Nu e o simplă coincidență că subiectul petrolului din Marea Nordului a intrat pe scena politică odată cu

PNS. Amintiți-vă: scoțienii au intrat în Uniune mai mult pentru motive economice. A existat întotdeauna senzația că era mai avantajos pentru ei să facă parte din Uniune — pînă cînd a apărut petrolul. Oricare ar fi în termeni economici meritele sau dezavantajele, petrolul a avut un impact masiv asupra psihologiei politice. Le-a permis scoțienilor să își imagineze o Scoție independentă. De aici sloganul clasic: E petrolul Scoției! Din punct de vedere legal, nu era, dar sloganul a constituit un argument politic și moral, iar petrolul a contribuit la îndepărtarea unui obstacol important din calea susținătorilor independenței.

Apelul cheie al PNS în anii '70 a fost către alegătorii scoțieni mobili, care lăsau în urmă vechea Scoție pentru locuri de muncă noi și care presupuneau calificări noi și pentru noi structuri comunitare.

Î: Da, dar PNS s-a ridicat și a căzut foarte rapid în anii '70, nu-i așa?

R: Da — cei 11 parlamentari ai săi din 1974 au scăzut, în 1979, la numai 2, și votul lor, practic, s-a înjumătățit. Aceasta s-a întîmplat bineînțeles în urma alegerilor care au adus-o pe d-na Thatcher la putere, platforma ei proclamînd revenirea la starea inițială a statului și bazîndu-se pe o majoritate a voturilor englezilor din sud. Problema partidului ei a fost că „statul” care era minimalizat în Scoția era tocmai statul scoțian — sau mai degrabă sectorul public, care jucase un rol important nu numai prin furnizarea directă de locuri de muncă, dar și prin restructurarea economiei, în principal prin atragerea investițiilor interne. Casa St. Andrews și nivelul local al statului în Scoția au fost cei care au ajutat economia să se transforme și care au pus bazele unei simbioze intense cu afacerile private.

Î: Ceea ce pare să ne ducă la întrebarea: A fost d-na Thatcher de vină?

R: Depinde pentru ce anume. Cu siguranță înțelegea prea puțin că Scoția este o parte diferită a Regatului Unit al Marii Britanii. Noi făceam aici lucrurile într-un mod diferit. Partidul ei era foarte slăbit în Scoția și nu a reușit să se adapteze unei noi Scoții. Astfel, mesajul ei nu a fost receptat în Scoția pentru că nu exista un teren propice sau, dacă exista, era foarte restrîns. Thatcher a crezut că Adam Smith era, după cum spunea chiar ea, „un scoțian de treabă”, dar nu a reușit să îi înțeleagă pe scoțieni, și nici ei pe ea. Lovitura ei de teatru a fost Predica de pe colină cînd în 1988 a ținut o prelegere Bisericii Presbiteriene a Scoției despre propriile sale concepții cu privire la Evanghelie. Aceasta s-a dovedit a nu fi o întîlnire a minților.

Pe de altă parte, revendicarea înființării unui parlament scoțian nu a fost opera ei. Acest lucru a început cu mult înainte ca d-na Thatcher să apară pe scena politică. Totuși, ea a fost un catalizator, moașa fără voie a autoguvernării scoțiene.

Î: Cum așa?

R: Ei bine, baza puterii ei erau englezii din sud. Ea vorbea în mare parte limba Angliei de mijloc. Ea era ce era. Dar acest lucru nu a prins în Scoția sau în Țara Galilor și nici nu trebuia să prindă. Scoția și Țara Galilor reprezentau doar 15 % din electoratul britanic. Simbolismul contează mult în politică. Să luăm doar taxa pe

persoană: multă lume socotește că Scoția a fost folosită ca teren de testare. Ei, bine, nu a fost așa. Conservatorii chiar au cerut introducerea acestui impozit care să înlocuiască impozitul local pe proprietate din Scoția care fusese reevaluat în anii '80. Ea, pur și simplu, le-a dat ce au dorit. În termeni electorali, acest lucru nu a avut nici un avantaj pentru nici una din părți. În 1987 conservatorii dețineau mai puțin de un sfert din totalitatea voturilor și nici măcar nu ar fi putut forma proverbiala echipă de fotbal (cinci de o parte, totuși, devenea o posibilitate). Era foarte clar că indiferent de modul în care votează Scoția, ea are un guvern ales de altcineva. Atunci „deficitul democrației” a devenit parte a limbajului politicii scoțiene.

Î: Toate acestea înseamnă că totul a durat până la doamna Thatcher. Nu a ieșit învinsă devoluția în urma referendumului din 1979? Și este cert faptul că opoziția era divizată?

R: Da și nu. În 1979 o majoritate (52%) a scoțienilor au votat în favoarea devoluției. Cu siguranță, nu era de ajuns întrunirea procentului de 40% care i-a fost impus guvernului laburist, ce trăgea să moară, de către cei ostili constituirii unei adunări scoțiene. La urma urmei, dacă nu votai — sau chiar dacă erai mort — se socotea că ai votat împotriva. Când laburiștii au căzut de la guvernare în 1979, odată cu ei a căzut și proiectul de lege pentru devoluția Scoției. Guvernul conservator care a urmat a emis o rezoluție explicită prin care anula proiectul. Laburiștii și PNS s-au simțit trădați unul de celălalt (și de electorat) în 1979 și, pentru un timp, s-au retras în umbră.

Î: Puși în fața unui guvern într-atîta de englez la a cărui cîrmă se afla un lider într-atîta de englez ca doamna Thatcher, de ce nu a avut succes PNS?

R: În noua politică de clasă a anilor 1980, laburiștii erau într-o formă ideologică mai bună pentru a forma o opoziție în Scoția. Ei au fost (re)converțiți la autoguvernare printr-un tertip al destinului politic. A fost insuită o convenție a tuturor partidelor — Convenția Constituțională Scoțiană — pentru a duce mai departe devoluția. Toate partidele au fost invitate: conservatorii nu au avut însă nici o relație cu această convenție. La urma urmei ei erau șefii acum. PNS a venit și a plecat. El optase să urmărească o linie fundamentalistă în favoarea independenței, nimic mai puțin și au fost aproape nimiciți de dezastrul din 1979 și de sprijinul acordat politicii altora. Aceasta s-a dovedit a fi în avantajul laburiștilor. Convenția Constituțională Scoțiană le-a permis laburiștilor revenirea la gruparea care susținea autoguvernarea. Parlamentarii laburiștilor (excepție făcînd reprezentantul părții vestice a regiunii Lothian) au semnat Revendicarea Drepturilor, în care se stipula faptul că scoțienii aveau dreptul de a-și alege propria lor constituție. Scena era pregătită pentru noi tipuri de politică. După un start electoral greșit în 1992, lovitura de grație a venit în mai 1997. Prima dată de la Legea reformei din 1832 nu a existat nici un parlamentar conservator în Scoția. Urma să ia ființă un Parlament scoțian, dar nu înainte de un referendum. Am fi tentați să întrebăm

Î: Am mai văzut asta — în 1979. De ce un nou referendum?

R: Bună întrebare. Când Partidul Laburist a anunțat că, dacă va fi ales, va ține un referendum, mulți dintre adepții autoguvernării au fost foarte sceptici că aceasta ar duce la o re-editare a lui 1979. S-a dovedit a fi o mișcare isteasă a Partidului Laburist. În primul rînd, a oprit campania Secretarului de Stat de atunci, Michael Forsyth, care făcuse pînă atunci jocurile cu „taxa pe tartan”, cu alte cuvinte, că instituirea unui parlament scoțian va duce la o ridicare a taxelor și, astfel, acesta va fi nepopular. În al doilea rînd, laburiștii au dorit un mandat clar și independent pentru parlament — pe care un referendum îl putea oferi — pentru a curăți pasajul dintre cele două Camere ale Parlamentului. Și ei își aminteau lecția lui 1979, cînd guvernul și proiectul său de lege cu privire la devoluție au fost tîrîte pînă la înfrîngere. Aceasta a fost o moștenire importantă a răposatului John Smith care călăuzise Proiectul de Lege a devoluției Scoției prin parlament și care susținuse referendumul ca pe un mijloc de reflectare, în opinia sa, a dorinței profunde a poporului scoțian. În acest timp, guvernul a emis varianta proprie a proiectului de lege în două luni de la alegerea sa. Proiectul a devenit un best-seller.

Campania în sine i-a găsit pe laburiști, liberal-democrați și PNS — care sub Alex Salmond și-au domolit atitudinea fundamentalistă în privința devoluției — înhămați în aceeași cursă avînd ca țintă înfrîngerea campaniei stîngace împotriva devoluției, dusă de un Partid Conservator înfrînt și demoralizat.

Î: A fost guvernul surprins de rezultat?

R: Cred că da. În noaptea numărării voturilor referendumului și înainte de anunțarea rezultatelor, plutea o anumită tristețe în foaierea Centrului de Conferințe de la Edinburgh, dacă nu pentru rezultatul la întrebarea întîi (Credeți că ar trebui să existe un parlament scoțian?), atunci pentru întrebarea a doua — întrebarea referitoare la variația impozitelor, și o tristețe în special privind rezultatul voturilor. Pesimismul a fost depășit. Susținerea a fost de 3 la 1 pentru principiul constituirii unui parlament; 2 la 1 pentru a doua întrebare; și un rezultat final de 60% care, dată fiind caracterul perimat al evidențelor electorale, era de fapt echivalentul a 67% potrivit unor evidențe actualizate. Raportat la rezultatele pe care le obțin de obicei referendumurile, acestea erau cu adevărat respectabile. Cercetări precum Studiul Referendumului Scoțian indică faptul că alegătorii sînt mult mai interesați de posibilele acțiuni ale unui parlament scoțian decît ale celui din Westminster.

Guvernul s-a grăbit să treacă legea prin Parlament înainte de Crăciun. Clauza 1 (1) spunea clar: „*Se instiue un parlament scoțian*”.

Î: Ce va face noul parlament scoțian, ce puteri va deține? Pe de altă parte, ce responsabilități îi vor reveni Parlamentului de la Westminster?

R: În esență, orice prerogative care nu au fost explicit rezervate Westminsterului, sînt delegate parlamentului scoțian. Acesta este reversul a ceea ce a fost propus pentru Camera legislativă scoțiană în 1979. Să începem așadar cu aria de responsabilități rezervate Londrei:

Puteri Rezervate:

- Constituția Regatului Unit al Marii Britanii
- Politica Externă a Regatului Unit al Marii Britanii, inclusiv relațiile cu

Europa

- Apărarea și Securitatea națională a Regatului Unit al Marii Britanii
- Protecția granițelor
- Sistemul fiscal, economic și monetar al Regatului Unit
- Piețe comune pentru produsele și serviciile Regatului Unit
- Legislația muncii
- Securitatea socială
- Reglementarea unor anumite profesii
- Siguranța și reglementarea transportului
- Aspecte ale sănătății, medicinei, mass-media și culturii.

Edinburgh-ul va avea următoarele responsabilități.

Puterile Parlamentului scoțian:

Toate ariile nerezervate, incluzând:

- Sănătate
- Învățământ (de la învățământul primar pînă la învățământul superior)
- Instruirea
- Guvernarea locală
- Asistența socială
- Spațiile locative
- Dezvoltarea economică
- Transportul
- Legislația și afacerile interne
- Mediul înconjurător
- Agricultură, pescuitul și silvicultura
- Sportul și artele
- Cercetarea și statistica

Î: Nu este aceasta rețeta ideală de conflict? Cum se pot împărți puterile în asemenea mod?

R: Ei, bine, multe țări fac acest lucru. La urma urmei, sistemele federale sînt bazate pe diviziunea responsabilităților guvernamentale.

Î: Da, dar aici nu este vorba de federalism, nu-i așa?

R: Nu, dacă te referi la federalismul din SUA sau Germania unde fiecare stat sau regiune are puteri similare. Acela este federalism simetric. Există, desigur, și federalism asimetric. În Spania, de exemplu — care se descrie ca un „*stat al autonomiilor*” — națiunile istorice — Catalonia, Țara Bascilor și Galicia, toate

au mai multe puteri decât regiunile Spaniei. Se pare că sistemul funcționează destul de bine.

Î: Atunci de ce nu avem și noi federalism?

R: Ei, bine, într-un fel este chiar ceea ce se întâmplă dacă punem la socoteală Adunarea Țării Galilor, cea a Irlandei de Nord și parlamentul Scoției. Este asimetric, bineînțeles, dar deschide regiunilor engleze posibilitatea de a forța obținerea unei autonomii regionale mai mari. Dacă ne gândim la federalismul simetric, atunci sînt două probleme legate de acesta: Anglia este prea mare pentru a fi o regiune de sine stătătoare — 85% din populație trăiește aici; și în al doilea rînd, nu poți împărți ușor Anglia în regiuni, sau aștepta ca ele să își formuleze propriile revendicări. Pur și simplu acest lucru nu este realizabil. Dar, bineînțeles, aceasta lasă, totuși, loc întrebării:

Î: De ce ar trebui Scoția să obțină mai mult decât alții?

R: Pentru că ea totdeauna a fost o națiune în cadrul statului Britanic, nu o regiune. Ne întoarcem din nou la analogia noastră cu căsătoria de conveniență. Scoția a fost unul din partenerii fondatori ai Marii Britanii și a deținut întotdeauna un grad semnificativ — și în continuă creștere — de delegare de competențe începînd cu 1707. A fost mai mult o devoluție administrativă decât politică. Un alt motiv este că Scoția a avut o legislație separată încă din timpul Uniunii.

În multe moduri, constituirea unui parlament va conferi transparență și democrație proceselor pe care Ministerul pentru Scoția le controla deja. Scoția are, de asemenea, sistemul ei juridic propriu pe care nu îl are Principatul, dar Provincia nu va avea puterea de a crea legislație primară.

Î: Și nu ar trebui să i se dea aceste puteri?

R: Dacă le dorește la timpul potrivit, de ce nu le-ar avea? Devoluția puterii în acest mod nu este un joc cu sumă nulă, în care dacă Scoția primește mai multă putere, atunci celelalte națiuni și regiuni nu o mai pot avea. Este o chestiune de revendicare politică. De exemplu, cererea Țării Galilor de delegare a puterii a fost mai puțin puternică decât cea a Scoției, și guvernul a trebuit să cîntărească cu atenție cît de multe sau cît de puține competențe să delege Adunării Galeze pentru a-i spori șansele la referendum. Dacă se oferă un grad prea mare de devoluție, atunci unii ar putea vota împotriva; în timp ce dacă se oferă mai puțin, atunci ar fi alții care ar putea vota împotriva — este ceea ce numim problema ușii batante. Trebuie să judeci foarte bine în ce parte înclini balanța pentru a duce la maximizarea voturilor pozitive, oricare ar fi motivele. După cum știm, în Țara Galilor a fost o cursă umăr la umăr.

Î: Nu va genera un parlament scoțian conflicte cu Westminster-ul?

R: Nimic nu este inevitabil în politică, dar conflictul — condus în mod deschis și înțelept — constituie însăși substanța politicii: cine obține ceea ce va trebui dezbătut și hotărît cu seriozitate. Dînd vina pe altcineva — de pildă, Westminster-ul pentru problemele tale — nu îți va face ție, or sistemului nici un bine.

Există și potențiale probleme cu două tăisuri:

Securitatea socială, spre exemplu, este o putere rezervată, dar beneficierea de spațiu locativ este o competență delegată. Merită să fie urmărit cum va funcționa aceasta în practică, mai ales dacă guvernul duce la îndeplinire intenția sa de a reforma sistemul asistenței sociale. Putem observa, de exemplu, felul în care variațiile teritoriale ale nivelului de beneficiere se armonizează cu variațiile salariale și în prețurile locuințelor.

În mod similar, politica macro-economică este păstrată de Westminster, dar constituie un punct de convergență care de fapt ghidează economia în timpurile noastre care sînt ale piețelor globale. Folosirea unor rate ale dobînzilor foarte mari pentru a domoli economia unor anumite regiuni ale Regatului Unit al Marii Britanii în timp ce alte părți resimt nejustificat această domolire, este încă un domeniu potențial care merită atenție. Deja am observat plîngerii din partea unor regiuni ca Nordul Angliei în legătură cu echilibrul dezavantajos dintre inflație și șomaj.

Mass media audio-vizuală este o altă sferă mult mai proeminentă în ultimul timp. De exemplu, ar trebui să existe o alternativă locală a știrilor de televiziune în Scoția și ar trebui ca BBC-ul din Scoția să aibă mai multă putere delegată? Această întrebare și-o pun multe „filiale” scoțiene ale diferitelor organizații din Regatul Unit al Marii Britanii, în contextul existenței unui parlament scoțian. Și, bineînțeles, este de presupus ca parlamentul scoțian să dezbată toate chestiunile legate de Scoția, inclusiv acelea rezervate Westminster-ului. O problemă cheie sînt banii:

Î: Cum va fi finanțat parlamentul?

R: În primul rînd prin subvenția în bloc care deja există și care se bazează pe ceea ce se numește formula Barnett. Aceasta înseamnă că există un buget de 15 miliarde lire sterline. Parlamentul va avea puterea să crească sau să descrească rata de bază a impozitului pe venit stabilită de Parlamentul Regatului Unit al Marii Britanii de un maxim de 3 penny la lira sterlină. Acest lucru înseamnă că Parlamentul Scoției va avea dreptul să decidă cum va distribui bugetul alocat de 15 miliarde lire sterline pentru diferitele arii de responsabilitate. Poate decide să direcționeze orice fonduri suplimentare spre proiecte specifice.

Î: Nu se va alătura acestor complicații și sistemul de votare al Parlamentului Scoției?

R: Haideți să conturăm ce implică de fapt sistemul de votare:

- 129 de membri ai Parlamentului Scoțian (MPS)
- aleși după o formă a sistemului membrului supleant (SMM)
- majoritatea va fi aleasă din 73 de circumscripții
- ceilalți 56 de membri — „membri supleanți” — vor fi aleși de pe listele de partid alcătuite pentru fiecare dintre circumscripțiile Parlamentului european actual (7 din fiecare cele 8 circumscripții europene).
- alegătorii vor avea două voturi:

- pentru o circumscripție electorală a Membrilor Parlamentului scoțian
- pentru partidul politic pe care îl aleg
- voturile pentru circumscripția electorală a membrilor parlamentului scoțian vor fi calculate pe baza întrunirii unei majorități relative (de exemplu, candidatul care primește cele mai multe voturi va fi ales)
- voturile pentru membrii supleanți vor fi calculate pe baza circumscripției electorale parlamentare europene. Locurile vor fi alocate prin ajustări pentru a reflecta procentajul voturilor primite de partidele politice
- partidele sînt libere să-și construiască propriul mecanism pentru a asigura o reprezentare paritară femei/bărbați.

În abordarea problemei eligibilității pentru parlamentul scoțian, guvernul a afirmat în Proiectul de lege că ține să atragă în cursa pentru Parlamentul Scoției candidații diferitelor comunități care reprezintă o paletă cît mai largă de interese. În particular guvernul acordă mare importanță oportunităților egale pentru toți — inclusiv femeilor, membrilor minorităților etnice și oamenilor cu handicapuri fizice. În document se comentează: „toate partidele politice care oferă candidați pentru parlamentul scoțian trebuie să își aducă aminte de acest fapt în procesul intern de selecție al candidaților”. Acesta este sistemul. Cum rămîne cu politica?

Î: Care este rezultatul cel mai probabil în termeni politici?

R: Este puțin probabil că vreun partid să întrunească o majoritate absolută. Acest lucru va afecta, desigur, dominația tradițională a laburiștilor în Scoția. Trebuie să ne amintim însă că această dominație este una de locuri parlamentare, și nu de voturi. De exemplu, la alegerile electorale din 1997, laburiștii au cîștigat 78% din locurile din Scoția, dar la un procent de 46% de voturi.

Donald Dewar a făcut cunoscut rezultatul posibil; scriind în jurnalul nostru, *Afaceri scoțiene*, el spunea:

„Schimbările aduse sistemului electoral sînt curajoase după orice standarde și, într-adevăr, unii dintre colegii mei de partid mai puțin caritabili consideră sistemul electoral proporțional ca o formă de sprijin caritabil aproape fără precedent în politica scoțiană.” (Dewar, număr special al jurnalului *Afaceri scoțiene*, 1998:9)

Este probabil ca laburiștii să fie cel mai mare partid, dar nu să obțină majoritatea absolută. Orice partid trebuie să cîștige 65 de locuri pentru aceasta. Este posibil un guvern de coaliție, probabil între laburiști și liberal-democrați, acești din urmă partenerii laburiștilor în Convenția Constituțională Scoțiană în anii 1980 și 1990.

Î: Cît de predictibil va fi votul? Nu vor vota oamenii pentru același partid pentru care votează de obicei?

R: Nu neapărat, din două motive. În primul rînd, anchetele și sondajele de opinie sugerează că electoratul face distincția dintre alegerile pentru Westminster și

alegerile pentru Holyrood. Laburiștii sînt cu mult înaintea Partidului Național Scoțian în alegerile pentru Westminster (de la 15 pînă la 20 procente), dar decalajul este probabil mult mai mic în alegerile pentru parlamentul scoțian. Sondajele de opinie recente îi descriu pe laburiști și PNS ca fiind umăr la umăr atît la votul pentru o majoritate relativă cît și la cel pe baza listelor de voturi ale partidelor. Dată fiind înființarea laburiștilor la primul vot, este posibil ca partidul lor să devină cel mai mare, cîștigînd aproximativ 50-55 locuri față de 45-50 ale Partidului Național Scoțian. Nu trebuie să fim surprinși de diferența dintre voturile londoneze și cele din Edinburgh. La urma urmei, în alegerile autonome din Catalonia, naționaliștii au obținut aproximativ 40% din voturi, în timp ce socialiștii au avut doar 25%. Repartiția voturilor este inversă în alegerile pentru instituțiile de nivel național.

Î: Ai afirmat că există și un al doilea motiv pentru care oamenii ar putea vota diferit.

R: Avînd loc două voturi în loc de unul, asta adaugă o notă distractivă și de imprevizibilitate. Studiul alegerilor din 1997 și studiul referendumului scoțian sugerează că aproape o treime din electorat își va împărți voturile între mai multe partide, fapt care va avea cu adevărat relevanță în opțiunea alegătorilor laburiști și a PNS. De exemplu, aproximativ două treimi din alegătorii laburiști aleg PNS ca a doua variantă și două treimi din alegătorii PNS aleg laburiștii ca a doua variantă a lor.

Î: Cum așa? Nu sînt ei dușmani de moarte?

R: Depinde de ce vrei să spui. Laburiștii sînt în favoarea devoluției, iar PNS în favoarea independenței. Totuși, analiza noastră privind comportamentul și atitudinile alegătorilor arată că ambele partide sînt de centru-stînga și se află în competiție pentru aproximativ același tip de voturi, care în Scoția sînt majoritare. Simpatizanții laburiștilor și ai PNS sînt aproape toți de centru-stînga în aproape toate problemele. Grupul mult mai restrîns de alegători ai conservatorilor (numai 17% optează pentru conservatori în primul și în al doilea rînd, față de 56% pentru laburiști și 41% pentru PNS) formează aripa de dreapta. Liberal-democrații care dețin 29% ca opțiune primă sau secundă a alegătorilor se situează undeva la mijloc, dar mai apropiați de laburiști și de PNS decît de conservatori.

Î: Ce va putea influența modul în care vor vota oamenii în mai anul viitor?

R: Avem două dovezi; studiul efectuat imediat după alegerile din mai 1997 și unul similar după votul referendumului din septembrie. Ambele sugerează că electoratul este influențabil de trei factori. Factorul cu maximum de influență este despre cine socotește electoratul că lucrează pentru interesele Scoției. Conservatorii au ieșit prost la acest punct, pe cînd PNS a ieșit foarte bine. Al doilea factor de influență este ce fel de politici doresc oamenii să urmărească parlamentul. Electoratul scoțian este în mai mare măsură de centru-stînga decît cel britanic, astfel încît orice partid care se înscrie în acest curent, este bine

văzut. Al treilea factor, și aici unii ar putea fi surprinși, este atitudinea față de independență. Când spui acest lucru, automat se ridică o întrebare:

Î: Nu este acesta un parlament devoluat? Ce legătură are cu independența?

R: Adevărat, dar electoratul nu pare să facă distincțiile clare implicate în această întrebare. De exemplu, oamenii au mari așteptări din partea eficacității parlamentului scoțian, și sînt optimiști în legătură cu faptul că parlamentul va oferi oamenilor obișnuiți un drept mai mare de decizie în modul în care Scoția este condusă, vor avea o voce mai puternică în Regatul Unit al Marii Britanii și în Europa. Atitudinea față de independență va deveni o problemă cheie în politica scoțiană. Aproximativ patru din zece alegători doresc independența. Aceasta nu este o majoritate bineînțeleasă, dar aproximativ 60% din scoțieni, indiferent de ceea ce preferă, se așteaptă ca independența să fie cîștigată în decursul a 20 de ani. Aceasta înseamnă că ea nu mai pare de neconceput.

Î: Nu sînt sigur că mi-ai răspuns la întrebare. Ce legătură are asta cu independența?

R: Ei, bine, susținătorii independenței nu le pot avea pe amîndouă. Dacă parlamentul devoluat funcționează, dacă oamenii își socotesc satisfăcute așteptările, atunci vor putea afirma că scoțienii pot să-și poarte singuri de grijă și vor vrea să facă mai mult. Dacă, pe de altă parte, parlamentul nu va avea impactul scontat, ei pot argumenta că este din cauză că nu are suficientă putere, ceea ce numai independența o poate oferi.

Î: Nu înseamnă aceasta că afirmația făcută de unii anterior cum că devoluția este o pantă alunecoasă ar fi în cele din urmă adevărată?

R: Nu. Nimic nu este inevitabil în politică și avem toate motivele pentru a putea intra în joc. Va depinde doar de electorat dacă independența se va produce sau nu. Ea nu poate fi pur și simplu scoasă de pe agenda politică.

Haideți să aruncăm o privire asupra scenariilor. Este adevărat că dacă PNS poate mobiliza preferințele politice și dacă acest fapt va fi cuplat cu absența unei ostilități profunde pentru independență, partidul va putea înregistra mari progrese electorale. Una din descoperirile cruciale ale analizei noastre este aceea că scoțienii diferă de restul britanicilor în privința politicilor de urmat tocmai în domeniile rezervate Westminster-ului — securitate socială, politică economică, iar învățămîntul este aria politică în care scoțienii diferă cel mai mult de restul britanicilor. Aceasta este, bineînțeleas, o putere care a fost delegată.

Dacă guvernul nu va face progrese în ce privește problema sărăciei și îmbunătățirea economiei, atunci PNS se va afla pe o poziție puternică. Totuși, PNS încă trebuie să treacă peste obstacolul reprezentării proporționale pentru a cîștiga puterea. Și, dacă o va face și cînd o va face, va trebui să convingă electoratul ca printr-un referendum să voteze pentru independență.

Î: Laburiștii nu pot face nimic?

R: Ba da. Laburiștii sînt cel mai mare partid din Scoția, cu o prezență enormă în toate aspectele vieții scoțiene. Sistemul electoral actual îi poate spori susținerea în alegeri, dar laburiștii constituie o parte centrală a consensului social-democratic în Scoția și a făcut parte din el mai mult timp decît PNS. Obiectivul partidului este de a dezvolta o atitudine independentă față de Londra, pentru a deveni un partid scoțian laburist autentic, un lucru de la care a reușit să se eschiveze pînă acum. Aceasta înseamnă să susțină cauza scoțiană chiar atunci cînd Partidul Laburist Britanic este de altă părere. Nu este imposibil. Partidul Socialist din Spania și cel din Catalonia au fost tot timpul puși în fața acestui lucru. Depinde, de asemenea, de liberal-democrați, de posibilitățile lor parteneri de coaliție, de a-i menține pe laburiști onești cu ei înșiși.

Î: Nu ai menționat nimic despre conservatori. Ei nu mai prezintă nici o relevanță în momentul de față?

R: Nu se poate anula cel mai vechi partid politic din Scoția. Totuși, el se află într-o anumită dezordine. Continuă să rămînă în ghetto-ul în care s-a retras încă din 1950. Aflarea la putere pentru 18 ani, din 1979 pînă în 1997, a dăunat foarte mult conservatorismului scoțian. El nu a deținut un mandat independent la nord de graniță. Are putere, dacă vrei, dar nu susținere. El se confruntă cu trei probleme acum în Scoția. În primul rînd, ei reprezintă o atracție doar pentru o minoritate care are opinii ferme de dreapta. Celelalte partide din Scoția sînt mult mai mult apropiate de valorile politice și preferințele politice ale scoțienilor. Mai mult de 90% din cei care se consideră neconservatori se așteaptă ca aceștia să activeze în interesul Scoției „numai pentru un timp” sau „aproape niciodată”. Ei sînt considerați un partid anti-scoțian. Și în cele din urmă, sînt „împovărați” cu moștenirea unui parlament căruia i s-au opus vehement. În timp ce partidul scoțian începe să se obișnuiască, dacă nu să iubească, cu delegarea puterii, există elemente la sud de graniță — asociate cu naționalismul englez — care sînt mult mai ostile.

Aceasta ridică o întrebare care pare în ochii multora drept un lucru îngrijorător:

Î: Nu este cumva naționalismul de orice fel — englez sau scoțian — bazat pur și simplu pe o rivalitate, sau chiar ură, etnică? Nu cumva parlamentul Scoțian nu ar face altceva decît să deschidă această cutie a Pandorei?

R: Cred că există o serie de neclarități în această problemă. Pentru început, să ne referim la problema naționalismului englez. Englezismul este o creatură foarte curioasă și neobișnuită în măsura în care este implicit, și în care este confundat cu a fi britanic. Identitățile naționale — ori naționalitatea — de obicei trebuie să aibă un „altul” în contrast cu care să se poată identifica. Mă întreb dacă Scoția este „altul” pentru Anglia în vreun mod semnificativ. Noi nu sîntem nici destul de mari și nici destul de importanți pentru a conta. Cred că ar trebui

să aruncăm o privire spre Europa continentală — spre Franța și/sau Germania — pentru acest lucru. În al doilea rînd, avem multe dovezi că oamenii din Anglia nu sînt ostili devoluției scoțiene. Cred că s-ar putea descrie poziția lor ca fiind situată între o susținere reținută și neutralitate.

Î: OK. Dar nu este oare Anglia pentru noi acel „celălalt”? Parlamentul nu va resuscita atitudinea etnică anti-engleză?

R: Fără a dori să par vanitos, mă îndoiesc de aceasta foarte mult. Să mai privim o dată dovezile. Părți ale mass-mediei au activat din greu pentru a găsi dovezi de anti-englezism, este un fel de profeție care își provoacă împlinirea. Nu avem nici o dovadă, fie în atitudine, fie în comportare, că anti-englezismul ar fi în creștere. Chiar mai mult, s-ar putea afirma că avînd un sistem electoral în care Scoția are un deficit de 18 ani, ar fi fost într-adevăr de presupus crearea un curent anti-englezesc.

În urma studiilor noastre avem dovezi chiar mai puternice. De ce votează oamenii un parlament scoțian? Ei, bine, ați putea spune că așa își exprimă etnicitatea lor scoțiană. Plauzibil, dar incorect. Identitatea națională a jucat un rol minor în modul în care s-a votat în septembrie trecut. De exemplu, 72% din populația care s-a autoidentificat drept scoțiană a votat în favoarea înființării parlamentului. La fel au făcut 63% din cei care s-au autoidentificat drept britanici. Sprijinul acordat parlamentului scoțian atît de amplu s-a reflectat în majoritatea clară a fiecărui grup social: atît femeile cît și bărbații; clasa muncitoare și clasa de mijloc; atît bătrînii cît și tinerii; atît catolicii cît și protestanții, ș.a.m.d.

Î: Ce este, dacă nu o exprimare a etnicității, dorința de înființare a unui parlament scoțian?

R: Pe scurt: oamenii din Scoția au votat pentru un parlament pentru că s-au așteptat ca acesta să le îmbunătățească viața. Poziția socială, identitatea națională au jucat un rol mic în decizia de a vota sau nu pentru parlament. Acesta este motivul pentru care, la o adică, oamenii au votat ca parlamentul să dețină competența modificării impozitelor. Mulți s-au așteptat ca impozitele să crească, dar acest lucru nu a contat foarte mult în modul în care au votat în septembrie și aceasta din cauză că se așteptau, de asemenea, ca aceste impozite mai mari să fie utilizate cu înțelepciune pentru asistența socială și în beneficiul social, și pentru ameliorarea economiei, a șomajului, a învățămîntului, a domeniului sanitar ș.a.m.d. Cu alte cuvinte, se pare că se acționează în virtutea unei agende bazate mai mult pe dimensiuni „civice” decît „etnice”. Este mai puțin o problemă de origine și strămoși, și mai mult una de rezidență și angajament.

Este important să subliniem acest punct. Am menționat faptul că există un consens social-democratic în Scoția. Adevărat, el nu este într-atît de diferit de cel al altor regiuni din Marea Britanie, dar valorile și preferințele politice ale scoțienilor sînt mai apropiate de centru-stînga decît cele ale restului Marii Britanii. În particular, ei sînt mai pregnant în favoarea unui tip mai puțin

exclusivist de școală, a distribuirii mai echilibrată a bunăstării, în favoarea suportării unor impozite mai mari dar care să asigure servicii mai bune. În concluzie, Scoția este mai socialistă, mai liberală și mai puțin britanic-națională decât restul Angliei.

Î: Vrei să spui că scoțienii au încetat să mai fie britanici?

R: Nu. Am spus mai puțin britanici. Este adevărat că oamenii din Scoția mai degrabă afirmă că sînt scoțieni decît britanici (42% la 36%) și dau prioritate faptului de a fi scoțieni. Fără îndoială, ei continuă să aibă identitate dublă; aproximativ 70% din scoțieni acceptă faptul de a fi „britanic” drept parte a naționalității lor. Bineînțeles că oamenii vor apela la termenii „scoțian” și „britanic” în funcție de context și de ceea ce ei consideră mai potrivit la momentul respectiv. De exemplu, cînd am cerut oamenilor, în studiul referendumului, să-și decline naționalitatea, 33% din ei au spus că sînt scoțieni, nu britanici. Aceasta în comparație cu 23% din studiul alegerilor de anul trecut. Este probabil că acest lucru a fost influențat de faptul că referendumul a fost un eveniment „scoțian”. „Scoțianismul” a fost mai izbitor decît în contextul alegerilor britanice. Cu alte cuvinte, oamenii sînt destul de complecși în legătură cu eticheta de identitate la care apelează în contexte diferite. Problema rămîne, totuși, că fiind scoțian mai degrabă decît britanic este pe muchie de cuțit în aceste zile. Am putea întreba:

Î: Unde duc toate acestea? Este devoluția o punte spre independență așa cum speră PNS? Sau este sfîrșitul drumului?

R: Ar trebui să avem puteri supranaturale ca să putem răspunde. Să analizăm însă opțiunile înainte de a încheia. Vechiul *status quo* — de a nu avea nici un fel de parlament, altul decît cel de la Westminster — nu mai este o opțiune. Am observat că ai folosit în întrebarea ta cuvîntul „devoluție”. În sensul strict, aceasta înseamnă „devoluția” puterii și a responsabilităților. Aș putea să-ți cer să-mi îndeplinești dorințele, dar ele sînt dorințele mele. Aceasta este devoluția. Enoch Powell a afirmat odată că puterea delegată este putere reținută. Aceasta înseamnă că responsabilitatea principală — suveranitatea, dacă dorești — rămîne la Westminster. Cred că asta este ideea pe care o are primul ministru. Puterea rămîne la el — în calitate de membru al Parlamentului Britanic (el a spus englez, dar cred că a vrut să spună britanic).

Î: Și-atunci care este alternativa?

R: Termenul de „autogovernare” a intrat în circulație de cînd liberalii au încercat să o introducă în Irlanda, în anii 1880. Ei au fost înfrinți în încercarea lor de către Unioniștii intransigenți, iar restul a devenit istorie. În multe privințe, totuși, termenul a supraviețuit și după aceea. Este, bineînțeles, ambiguu — poate să însemne devoluție în sensul pe care l-am folosit noi — ca și guvernare proprie, un alt termen ambiguu. El a fost folosit chiar și ca echivalent al independenței totale.

Î: Nu este asta un talmeș-balmeș conceptual?

R: Numai dacă crezi că aceste probleme au fost tranșate și rămân încremenite în viața politică reală. Problema este că nu sînt. Este preferabil să privești întreaga chestiune ca pe un proces, nu un eveniment. Autoguvernarea se poate întinde de la o devoluție concepută într-un mod îngust pînă la autonomie și independență oficială. Este un continuum de putere. La urma urmei, există un al treilea jucător pe această scenă — Uniunea Europeană — da, o altă uniune. Cine ne poate spune unde ne vom trezi în această geometrie variabilă a puterii în secolul următor?

Î: *Cît va dura aceasta?*

R: Am fi tentați să răspundem că va dura cît va dura. Amintiți-vă metafora care am folosit-o în deschidere — căsătoria de conveniență. Locul Scoției în Uniune de la 1707 încoace constituie o parte importantă a istoriei noastre. Am comite o mare greșeală să negăm aceasta. Marea ei forță a stat în capacitatea ei de a se adapta la circumstanțe schimbătoare. Uniunea — cea cu Anglia, Țara Galilor și Irlanda de Nord — nu este cea în care am intrat la 1707. Această Uniune va conta pentru scoțieni dacă — și atîta timp cît — va fi avantajoasă. Noul Parlament este o adaptare majoră la condițiile economice, politice și sociale de la sfîrșitul secolului al XX-lea. Ne-am putea aștepta ca acest fapt să dea Uniunii Britanice (care se găsește în Uniunea Europeană) un nou avînt. Istoricii susțin că singura uniune acceptabilă pentru scoțieni în anul 1707 era aceea care le oferea controlul asupra instituțiilor sociale, a societății civile. Acest lucru este acum și mai adevărat.

Î: *Nu ar trebui să privim mai degrabă spre viitor decît spre trecut?*

R: Într-adevăr. Dar dacă nu învățăm din trecut, este posibil să îi repetăm greșelile. Problema este că s-ar putea să trăim într-o lume mai confuză, din punct de vedere constituțional vorbind, decît cea pe care am moștenit-o. Suveranitatea politică nu mai este un joc cu sumă nulă — dacă a fost vreodată. Scoția a fost confruntată cu acest fapt din momentul intrării în Uniunea Britanică în 1707. Un parlament nou ar putea să pună în lumină această problemă a suveranității și a responsabilității într-un mod nou, dar acest fapt nu e inevitabil. Trebuie să ne obișnuim să împărțim puterile între diferite nivele iar, în cazul scoțian, aceasta va implica o discuție despre relațiile dintre nivelul scoțian (național), britanic (statal) și european (supra-statal). Ce formă va lua această împărțire, rămîne de văzut. □

Traducere de Lia Conțiu

*

David McCrone, specialist în sociologia comparată a naționalismului, autor al volumelor: The Sociology of Nationalism: tomorrow's ancestors (1998); The Scottish Electorate: the 1997 general election and beyond (1999); Politics and Society in Scotland (1996); Scotland — the Brand: the making of Scottish Heritage (1995); Understanding Scotland: the sociology of a stateless nation (1992).

Alice BROWN, politolog, profesor la Universitatea din Edinburgh, co-autoare a volumelor *The Scottish Electorate* (Macmillan, 1998), *Politics and Society in Scotland* (Macmillan, 1996, 1998), *Gender Equality in Scotland* (EOC, 1997) și *A Major Crisis?* (Dartmouth, 1996).

David McCrone și Alice Brown, *A New Parliament and Scotland's Future*, dezbateră susținută în cadrul Lothian European Lecture, Edinburgh, 9 noiembrie 1998, și publicată cu acordul autorilor.

Relațiile etnice și teoria politică occidentală

WILL KYMLICKA

1. Introducere

Statele central- și est-europene, aflate într-un recent proces de democratizare, își îndreaptă uneori privirea spre mai vechile democrații occidentale pentru a vedea în ce fel au tratat acestea diferitele chestiuni politice. Transplantarea ca atare a unor instituții sau politici de la o țară la alta este rareori posibilă ori potrivită, mai ales dacă ele au istorii și condiții economice atât de diferite precum cele dintre Europa de Vest și cea de Est. Totuși, reformatorii democratici doresc adeseori măcar să înțeleagă idealurile și principiile fundamentale care stau la baza funcționării cu o asemenea stabilitate și legitimitate a democrațiilor liberale occidentale. Cu alte cuvinte, reformatorii doresc să cunoască teoria politică a democrațiilor occidentale, chiar dacă implementarea practică a acestor principii de bază ar putea diferi semnificativ în Europa Centrală și de Est (de aici încolo „ECE”).

În unele domenii, mai ales în ce privește drepturile politice și civile fundamentale ale individului, identificarea acestor principii de bază este relativ ușoară. Toate democrațiile occidentale au în comun statul de drept, libertatea presei, libertatea de conștiință, *habeas corpus*, alegerile libere, sufragiul universal al persoanelor adulte etc., iar literatura politologică și juridică occidentală care explică importanța acestor valori este vastă și de lungă durată. Putem spune, într-adevăr, că protejarea acestor drepturi și libertăți face parte din însăși definiția unei democrații liberale. În consecință, pretenția țărilor din ECE de a fi „democratice” este apreciată în funcție de măsura în care acceptă și susțin aceste principii.

Dar când trecem la problema relațiilor etnice, ne este mult mai greu să identificăm principiile care ghidează democrațiile occidentale. Putem găsi o paletă foarte largă de politici în diferitele democrații occidentale, dar este greu de spus

dacă și ce anume au ele în comun. Care sînt așadar trăsăturile definitorii ale unei abordări liberal-democratice în administrarea diversității etnoculturale?

Problema nu constă doar în faptul că diferitele democrații occidentale au dat acestor chestiuni răspunsuri diferite, ci și în acela că întreg domeniul relațiilor etnoculturale a fost surprinzător de neglijat de către politologii din Vest. În cea mai mare parte a acestui secol, etnicitatea a fost văzută de politologi ca un fenomen marginal care va dispărea treptat odată cu modernizarea și nu a constituit, de aceea, un subiect important pentru politologii a căror privire era îndreptată spre viitor. Ca urmare, chiar și la mijlocul anilor '80, erau foarte puțini filosofi politici și politologi care se ocupau de acest domeniu¹ (Același lucru se poate afirma în bună măsură și despre multe alte discipline academice, de la sociologie la geografie și istorie).

Astăzi totuși, după decenii de relativă neglijare, problema drepturilor grupurilor etnoculturale a ajuns în prim-planul politologiei occidentale. La această înnoire a interesului politologilor occidentali față de chestiunile referitoare la etnicitate au contribuit o serie de motive. În mod paradoxal, cel mai important dintre ele a fost probabil valul de conflicte etnice din ECE din timpul și de după prăbușirea comunismului. Cei mai mulți teoreticieni occidentali consideraseră că democrația liberală va renaște fără nici un fel de asperități din cenușa comunismului, și mulți dintre ei au dorit să înțeleagă de ce problemele etnicității și naționalismului au putut totuși să deturneze această tranziție.

Existau însă numeroși factori care indicau o accentuare a etnicității chiar și în interiorul democrațiilor occidentale: reacția autohtonistă împotriva imigranților și refugiaților din multe țări occidentale (cu deosebire în Franța, Marea Britanie, Germania și Statele Unite); resuscitarea și mobilizarea politică a popoarelor indigene, avînd ca rezultat proiectul de declarație al Națiunilor Unite cu privire la drepturile popoarelor indigene; de asemenea, continua, chiar crescîndă amenințare a secesiunii în interiorul cîtorva dintre cele mai înfloritoare democrații occidentale, de la Quebec la Scoția, Flandra și Catalonia.

Toți acești factori, care au atins punctul culminant la începutul anilor '90, au arătat clar faptul că democrațiile liberale occidentale nu rezolvaseră sau depășiseră de fapt tensiunile pe care le pot produce diferențele etnoculturale. De aceea, nu este nicidecum surprinzător că politologii și-au îndreptat tot mai mult atenția către această problemă. În ultimii ani, de pildă, am fost martorii apariției după decenii (sau poate dintotdeauna) a primelor cărți englezești de filosofie a normelor privitoare la secesiune, naționalism, emigrare, multiculturalism și drepturile indigenilor².

În această privință, politologii democrați preocupați de relațiile etnice din Occident nu sînt cu mult mai avansați decît cei din ECE. Cu siguranță, cele mai multe țări occidentale au o lungă (și uneori sîngeroasă) istorie a tratării diversității etnice în cadrul constituțional liberal-democratic. Dar pînă foarte de curînd, lecțiile acestei istorii nu au fost articulate într-o teorie bine definită, astfel încît

adevăratele idealuri și principii după care se ghidează democrațiile occidentale au rămas obscure, adesea chiar și pentru cei implicați în mod cotidian în administrarea relațiilor etnice. Mai mult, după cum vom vedea, în multe din democrațiile occidentale, odată ce vechile presupoziii și politici sînt probate și se dovedesc deficitare, relațiile etnice trec ele însele printr-o stare fluctuantă.

Datorită tuturor acestor motive, politologia occidentală ar putea avea relativ puține de oferit popoarelor din ECE, care se confruntă cu tipurile de conflicte etnice discutate aici. În comparație cu literatura despre drepturile civile, dispunem doar de începuturile unei literaturi teoretice cu privire la relațiile etnice. În plus, această literatură încearcă să elaboreze teorii asupra unei realități aflate într-o schimbare rapidă. În timp ce susținerea protecției juridice și constituționale a drepturilor civile ale individului nu a fost niciodată atît de puternică în democrațiile occidentale ca în momentul de față, nu există un consens similar în ce privește tratarea diferențelor etnice, și, într-adevăr, orice aspect al relațiilor etnice din Vest constituie un potențial subiect de controversă.

Scopul meu în această lucrare nu e, așadar, acela de a stabili în ce măsură se conformează politicile curente din țările ECE cu privire la relațiile etnice unor vechi și bine-definite principii occidentale, pentru simplul fapt că asemenea principii nu există. Scopul meu este mai degrabă acela de a contura cîteva din contribuțiile interesante de ultimă oră ale politologilor occidentali și de a vedea dacă au relevanță pentru discuțiile actuale. Eu cred că toate aceste teorii occidentale pot aduce puțină lumină asupra opțiunilor politice pentru țările din ECE, dar cred de asemenea că dezbaterile din Europa Centrală și de Est pot la rîndul lor pune în lumină limitările acestor teorii noi.

Unul din motivele pentru care politologii occidentali nu au reușit să trateze satisfăcător chestiunea diferențelor etnice este acela că au fost orbiți de ceea ce voi numi mitul „neutralității etnoculturale”. Elaborarea unei teorii liberal-democratice coerente a relațiilor etnice a devenit posibilă doar cînd a fost lăsat în urmă acest mit. Îmi voi începe deci lucrarea prin analizarea acestui mit (secțiunea 2), iar apoi voi explica modelul alternativ al relațiilor etnice elaborat de cîteva politologi liberali-democratici mai noi (secțiunea 3). Voi încheia prin analizarea cîtorva dintre posibilele aplicații ale acestei teorii la țările ECE (secțiunile 4 și 5).

2. Mitul neutralității etnoculturale

După cum observam mai devreme, politologii occidentali au avut puține lucruri explicite de spus în privința modului de abordare a diferențelor etnoculturale. Dar și atunci cînd ei au dat totuși un răspuns, acesta a fost acela că statul trebuie să fie „neutr” în ce privește diferențele etnoculturale. Statele liberale trebuie să fie „neutre” față de identitatea etnoculturală a cetățenilor lor

și indiferente față de capacitatea grupurilor etnoculturale de a se perpetua în timp. Potrivit acestei concepții, statele liberale tratează cultura în același fel ca și religia, adică, ca pe ceva care ține de viața particulară a oamenilor și care nu constituie o preocupare pentru stat (atâta timp cât ei respectă drepturile celorlalți). Așa cum liberalismul exclude instituirea unei religii oficiale, tot așa nu pot exista culturi oficiale care să se bucure de un statut privilegiat față de alte apartenențe culturale posibile.

De pildă, Michael Walzer susține că liberalismul implică un „*divorț acut între stat și etnicitate*”. Statul liberal se situează deasupra tuturor grupurilor etnice și naționale din țară, „refuzînd să subscrie modul lor de viață sau să-l susțină, sau să se intereseze în mod activ de perpetuarea lor socială”. În schimb, statul este „*neutru cu privire la limba, istoria, literatura, calendarul*” acestor grupuri. El spune că cel mai elocvent exemplu al unui astfel de stat liberal neutru îl reprezintă Statele Unite, a căror neutralitate etnoculturală se reflectă în faptul că nu este recunoscută constituțional nici o limbă oficială³.

Într-adevăr, unii politologi susțin că tocmai aceasta este ceea ce deosebește „națiunile civice” liberale de „națiunile etnice” neliberale. Națiunile etnice consideră perpetuarea unei anume identități și culturi etnonaționale drept unul din scopurile lor cele mai importante. Dimpotrivă, națiunile civice sînt „neutre” în ce privește identitatea etnoculturală a cetățenilor lor, și definesc apartenența națională doar în termenii aderenței la anumite principii ale democrației și justiției⁴.

Acest principiu al neutralității etnoculturale a fost adesea invocat în Vest ca motiv de respingere a oricăror pretenții ale minorităților la drepturi speciale care depășesc setul standard de drepturi politice și civile ale individului acordate tuturor cetățenilor. Potrivit acestei concepții, acordarea unor drepturi sau a unei recunoașteri explicite unei comunități minoritare înseamnă o îndepărtare radicală de la neutralitatea tradițională a statului liberal.

Unii apărători ai drepturilor minorităților sînt de acord că aceste drepturi implică o deviere majoră de la funcționarea normală a statului liberal, dar insistă asupra faptului că interesele puse în joc sînt suficient de importante pentru a justifica măsuri excepționale. Charles Taylor, de pildă, susține că în lumea modernă oamenii au o nevoie esențială de „recunoaștere” și că în absența drepturilor minorităților, multe comunități se simt insuficient recunoscute sau de-a dreptul invizibile⁵. În mod similar, Joseph Raz susține că „apartenența” la un grup joacă un rol vital în asigurarea respectului de sine al indivizilor, și merită de aceea recunoaștere și susținere publice. Atît Taylor cît și Raz sînt de acord că sarcina demonstrării acestei idei revine acelorora care doresc să se abată de la regula neutralității etnoculturale, și constă în identificarea unor nevoi importante care ar rămîne altminteri nesatisfăcute într-un stat care se cramponează de neutralitatea etnoculturală.

Așadar, pînă destul de curînd, atît criticii cît și apărătorii drepturilor minorităților din Vest împărțeau această concepție că statul liberal este în mod

tipic neutru din punct de vedere etnocultural, iar centrul de greutate al polemicii lor era întrebarea dacă există motive suficient de puternice pentru abaterea de la norma sau prezumția neutralității etnoculturale.

Totuși, se recunoaște tot mai mult că ideea neutralității etnoculturale este doar un mit. Într-adevăr, afirmația că statele liberal-democratice (sau „națiunile civice”) sînt neutre din punct de vedere etnocultural este în mod evident falsă, atît istoric cît și conceptual. Modelul religiei, cu stricta separare între biserică și stat, este total greșit ca explicație a relației dintre statul liberal-democratic și comunitățile etnoculturale.

Să luăm, de pildă, politicile actuale ale Statelor Unite care sînt, chipurile, prototipul statului „neutr”. În primul rînd, există o cerință legală ca toți copiii să învețe limba engleză la școală. În al doilea rînd, există o cerință legală ca imigranții (cei care au depășit vîrsta de 50 de ani) să învețe limba engleză pentru a putea dobîndi cetățenia americană. În al treilea rînd, există o cerință „de facto” pentru angajarea în instituțiile de stat ca respectivii candidați să cunoască limba engleză. În al patrulea rînd, deciziile privitoare la limitele guvernelor statelor și momentul admiterii lor în federație, au fost luate deliberat în așa fel încît să se asigure că anglofonii vor fi majoritari în cadrul fiecăruia dintre cele 50 de state ale federației americane⁶.

Aceste decizii privind limba de educație și angajarea în cadrul structurilor guvernamentale, condițiile pentru acordarea cetățeniei și stabilirea granițelor interne, sînt foarte importante. Ele nu sînt excepții izolate de la vreo normă a neutralității etnoculturale. Dimpotrivă, ele sînt strîns legate între ele, formînd înșăși structura statului american și modul în care statul, la rîndul său, structurează societatea. Ele au jucat un rol esențial în a determina care comunități etnolingvistice vor prospera, și care se vor restrînge.

Unul din factorii cei mai importanți care hotărăsc dacă o cultură va supraviețui este dacă limba sa este o limbă folosită în structurile oficiale sau nu, adică dacă limba respectivă este folosită în educația publică, în justiție, legislație, instituții de protecție socială, instituții de sănătate, etc. Asigurarea educației finanțate de stat în limba maternă este capitală, odată ce garantează generației următoare perpetuarea limbii și a tradițiilor asociate ei. Și, întrucît guvernele administrează 40%-50% din PIB în majoritatea țărilor, limba în care se fac contractele și angajările în structurile oficiale este de asemenea un factor major în a determina care comunitate lingvistică va prospera și care se va restrînge. Iar în țările în care serviciul militar este obligatoriu, limba vorbită în unitățile militare a jucat un rol similar. Serviciul militar obligatoriu în unitățile militare de limbă franceză a fost esențial în transformarea „țăranilor în francezi” după cum spune un celebru studiu asupra naționalismului francez, tot așa cum serviciul militar obligatoriu din unitățile militare de limbă ebraică rămîne unul din mijloacele importante de integrare națională din Israelul de azi⁷.

Data fiind amploarea educației obligatorii și standardizate, pretențiile educaționale înalte la locurile de muncă și larga interacțiune cu instituțiile guvernamentale, orice limbă care nu este publică devine atât de marginalizată încât este puțin probabil să supraviețuiască astfel decât fie în rîndul unei elite restrînsă, fie într-o formă ritualizată, fie în teritorii rurale izolate, și nu ca o limbă vie și în dezvoltare, care stă la baza unei culturi active. Deciziile guvernului în privința limbii folosite în educația și administrația publică sînt practic decizii ce stabilesc care comunități lingvistice vor supraviețui.

În Statele Unite, aceste decizii au avut ca rezultat impunerea hegemoniei limbii engleze. Iar acest lucru nu a fost un produs secundar accidental sau neintenționat — a fost scopul expres al deciziilor guvernului de a impune această hegemonie. Toate aceste decizii au fost luate cu intenția promovării integrării în ceea ce numesc o „cultură societală”, prin care înțeleg o cultură masată într-un anumit teritoriu, bazată pe o limbă comună care este folosită într-un număr larg de instituții sociale, atât în viața publică cît și în cea privată (școli, mass-media, drept, economie, guvern, etc.), acoperind întregul domeniu al activităților umane, inclusiv viața socială, educațională, religioasă, recreațională și economică. O numesc cultură societală prentu a sublinia că ea implică o limbă și instituții sociale comune, mai degrabă decât credințe religioase, obiceiuri de familie și stiluri de viață personală comune. În cadrul democrației liberale, culturile sociale sînt inevitabil pluraliste, incluzînd atât creștini, cît și musulmani, evrei și ateî; atât heterosexuali, cît și homosexuali; atât specialiști urbani cît și fermieri rurali; atât conservatori cît și socialiști. O asemenea diversitate este rezultatul inevitabil al drepturilor și libertăților garantate cetățenilor dintr-o țară liberală — cuprinzînd libertatea de conștiință, libertatea de asociere, libertatea cuvîntului, a diferenței politice și dreptul la viață privată — mai ales cînd sînt combinate cu o populație diversă din punct de vedere etnic.

Guvernul american a promovat în mod deliberat integrarea într-o asemenea cultură societală, adică a încurajat cetățenii să-și considere oportunitățile ca aflate în strînsă legătură cu participarea în instituțiile sociale comune, care funcționează în limba engleză. La toate nivelele de guvernare — federal, de stat și municipal — a fost evidențiat faptul că există un interes public legitim în promovarea unei limbi comune, iar Curtea Supremă a sprijinit în mod repetat această afirmație dînd cîștig de cauză legilor care prevăd învățarea limbii engleze și folosirea ei în școli și posturile din structurile oficiale. După cum spunea Gerald Johnson, *„E una din micile ironii ale istoriei că nici un imperiu poliglot al Vechii Lumi nu a îndrăznit să fie atât de neîndurător în impunerea unei singure limbi întregii sale populații precum a fost republica liberală «devotată principiului că toți oamenii sînt creați egali»”*⁸.

Evident, sensul în care americanii anglofoni împărtășesc o „cultură” comună este unul foarte diluat de vreme ce ea nu exclude diferențele religioase, ale valorilor

personale, ale relațiilor familiale și nici alegerea modului de viață. Într-adevăr, această folosire a termenului „cultură” este în disonanță cu felul în care este el folosit în cadrul celor mai multe discipline academice, unde cultura este definită într-un sens foarte consistent, etnografic, referindu-se la împărtășirea unui folclor, a unor obiceiuri și ritualuri comune. Cetățenii unui stat liberal modern nu împărtășesc o cultură comună într-un sens atât de consistent, etnografic. Dar dacă dorim să înțelegem natura construcției moderne a statului, avem nevoie de o concepție foarte diferită și mai consistentă a culturii, centrată pe o limbă comună și instituțiile societale comune.

Chiar dacă acest tip de cultură comună este diluat, este totuși departe de a fi lipsit de importanță. Dimpotrivă, așa cum voi arăta mai jos, încercările de integrare într-o asemenea cultură societală comună au întâmpinat adesea o puternică rezistență. Cu toate că integrarea, înțeleasă în acest fel, lasă loc atât pentru exprimarea personală cât și publică a diferențelor individuale și colective, unele comunități au respins vehement ideea că ar trebui să-și considere oportunitățile ca fiind legate de instituțiile societale funcționând în limba majorității.

Chiar dacă ideea unui stat neutru din punct de vedere cultural este un mit, aceasta nu înseamnă că guvernele pot promova doar o singură cultură societală. Politicile oficiale pot încuraja susținerea a două sau mai multe culturi societale într-o singură țară — într-adevăr, după cum voi arăta în cele ce urmează, tocmai acest lucru caracterizează statele multinaționale precum Canada, Spania, Belgia sau Elveția.

Totuși, de-a lungul istoriei, toate democrațiile liberale au încercat de fapt, într-un moment sau altul, să impună o singură cultură societală pe întregul lor teritoriu. ESTE nevoie deci să înlocuim ideea unui stat „neutru sub aspect etnocultural” cu un nou model de stat democratic-liberal — care s-ar putea numi modelul „construcției naționale”. Teoreticienii occidentali se află încă la începuturile elaborării detaliilor acestui model al „construcției naționale” a statului democratic și a explicării modului și cauzelor care au dus la o formă „națională” atât de marcată a democrațiilor liberale. De ce implementarea principiilor liberal-democratice și consolidarea statelor democratice liberale au fost atât de strâns legate istoric de promovarea unei limbi naționale și a unei culturi societale comune?

S-ar putea crede că această construcție națională este o chestiune pur și simplu de imperialism cultural sau de prejudecată etnocentrică. Dar mulți dintre noii politologi liberali — cunoscuți sub numele de „naționaliști liberali” — susțin că acest tip de „construcție națională” se pune în slujba unei serii de idealuri democratice importante și legitime⁹. De pildă, o economie modernă are nevoie de o forță de muncă flexibilă, educată și calificată. Educația publică standardizată, desfășurată într-o limbă comună, a fost adesea considerată o condiție esențială pentru ca toți cetățenii să aibă șanse egale în obținerea unui loc de muncă în

economia modernă. Într-adevăr, șansele egale se definesc tocmai în termenii unui acces egal la instituțiile principale care funcționează în limba dominantă.

De asemenea, participarea la o cultură societală comună a fost adesea considerată ca esențială pentru generarea solidarității în cadrul statelor democratice moderne. Tipul de solidaritate cerută într-un stat al bunăstării reclamă din partea cetățenilor să aibă un puternic sentiment de apartenență și identitate comună și deci să facă sacrificii unul pentru altul, iar această identitate comună se presupune a fi favorizată de o limbă comună. În plus, o limbă comună a fost considerată ca esențială pentru democrație — cum va putea „poporul” să guverneze dacă cei care fac parte din el nu se înțeleg unul pe celălalt? Pe scurt, promovarea integrării într-o cultură societală comună a fost considerată ca esențială pentru egalitatea socială și coeziunea politică în statele moderne.

Astfel toate statele occidentale s-au angajat în acest proces de „construcție națională”, adică, un proces de promovare a unei limbi comune și a unui sentiment de apartenență comună și de acces egal la instituțiile sociale bazate pe acea limbă¹⁰. Deciziile privind limba oficială, programa de învățământ și condițiile dobândirii cetățeniei au fost făcute toate cu intenția expresă a răspîndirii unei anumite culturi în întreaga societate și a promovării unei anumite identități naționale bazate pe participarea la acea cultură societală.

Existența acestor programe de construcție națională este un lucru foarte important în democrațiile occidentale, dar care a fost, cu toate acestea, ignorat aproape în totalitate de poliologii liberali. Nici una dintre marile figuri ale tradiției liberale nu s-a angajat într-o discuție susținută a justificării scopurilor politicilor de construcție națională sau a limitelor permise ale formele lor. De pildă, este de permis unui stat liberal să impună imigranților învățarea limbii majorității drept o condiție a cetățeniei? În zadar am căuta discutarea uneia sau alteia dintre aceste politici de construcție națională la Locke, Kant, Mill, Popper, Rawls sau Dworkin. Aceasta este o lacună majoră în teoria liberală și rămân multe lucruri de făcut pentru a o remedia.

3. Echitate etnoculturală

În timp ce rolul construcției naționale în funcționarea democrațiilor liberale necesită un studiu mai larg, este deja limpede, cred eu, că acest model de construcție națională ne obligă să regîdim radical problema drepturilor minorităților. Întrebarea care se pune nu mai este cum să justificăm îndepărtarea de o anumită normă a neutralității, ci mai degrabă dacă nu cumva eforturile de construcție națională ale majorității creează nedreptăți pentru minorități? Și dacă drepturile minorităților contribuie la protecția împotriva acestor nedreptăți? Cu alte cuvinte, standardul pentru evaluarea revendicărilor de drepturi ale minorităților nu mai este o chestiune de neutralitate etnoculturală, ci de echitate etnoculturală.

Politologii occidentali sînt doar la începuturile regîndirii drepturilor minorităților în această nouă lumină. Acest proces de regîndire este complicat de faptul că acest model de construcție națională are impact diferit asupra diferitelor tipuri de comunități. Prin urmare, tipurile de drepturi ale minorităților revendicate și problemele de echitate pe care le ridică variază de la o țară la alta și de la o comunitate la alta. Politologii occidentali abia acum încep să se implice într-o analiză atît de amănunțită a cazurilor particulare. Oricum, în ultimii ani s-au adus destule contribuții pentru a se putea evidenția liniile generale ale unei noi teorii liberale a drepturilor minorităților, linii pe care voi încerca să le schițez în această ultimă parte a secțiunii de față.

După cum observă Charles Taylor, procesul de construcție națională privilegiază inevitabil membrii culturii majoritare:

„Dacă o societate modernă are o limbă „oficială”, în sensul cel mai strict al termenului, adică o cultură și o limbă pe care statul le finanțează, le inculcă și le definește, în care atît economia, cît și statul funcționează, atunci este evident că reprezintă un avantaj imens pentru oameni dacă această limbă și cultură este a lor. Vorbitorii altor limbi sînt net dezavantajați”¹¹.

Culturile minoritare sînt, așadar, puse în fața unei alegeri. Dacă toate instituțiile publice își desfășoară activitățile într-o altă limbă, minoritățile au de înfruntat pericolul marginalizării lor în principalele instituții economice, academice și politice ale societății. Confruntate cu această dilemă, minoritățile vor avea (simplificînd foarte mult) trei opțiuni principale:

(i) pot accepta integrarea în cultura majorității, chiar dacă încearcă probabil să renegocieze condițiile integrării;

(ii) pot căuta tipurile de drepturi și competențe din sfera auto-guvernării de care au nevoie pentru a-și menține propria cultură societală — adică, pentru a-și crea propriile instituții economice, politice și educaționale în limba proprie. Aceasta înseamnă că ele pot urma propria formă de construcție națională în concurență cu ale celorlalte grupuri;

(iii) pot accepta o marginalizare permanentă.

Se pot identifica grupuri etnoculturale pentru fiecare din aceste categorii precum și grupuri care sînt situate într-o poziție intermediară. De pildă, unele comunități de imigranți aleg marginalizarea permanentă. Se pare că acest lucru este valabil în cazul huteriților din Canada și al comunității Amish din Statele Unite. Dar alegerea de a accepta marginalizarea nu prezintă interes decît pentru sectele religioase a căror teologie impune evitarea oricărui contact cu lumea modernă. Huteriții și comunitatea Amish nu sînt preocupați de marginalizarea lor în universități și organe legislative, deoarece ei consideră asemenea instituții „lumești” drept corupte.

Teoretic, toate celelalte minorități etnoculturale încearcă totuși să ia parte la viața lumii moderne, și pentru a putea face acest lucru ele trebuie fie să se

integreze în societatea majoritară, fie să obțină prerogativul autoguvernării de care au nevoie pentru a-și crea și susține propriile instituții moderne. Puse în fața acestei alegeri, comunitățile etnoculturale au răspuns în moduri diferite. Voi discuta pe scurt cinci tipuri de comunități etnoculturale care pot fi întâlnite în democrațiile occidentale: minoritățile naționale, imigranții, sectele etnoreligioase, metecii și castele rasiale. În fiecare caz voi arăta cum au fost ele afectate de construcția națională a majorității, ce fel de revendicări de drepturi ale minorităților au înaintat ca reacție la această construcție națională și legătura pe care o au aceste revendicări cu principiile liberal-democratice de bază.

(a) *Minoritățile naționale.* Prin minorități naționale înțeleg comunități care formau societăți active și complete în țara lor istorică înainte de a fi încorporați într-un stat mai mare. Încorporarea unor asemenea minorități naționale a avut loc de obicei împotriva voinței lor, ca urmare a colonizării, cuceririi sau cedării de teritoriu de la o putere imperială la alta, dar se poate produce și în mod voluntar ca rezultat al federalizării.

Aceste minorități naționale se întâlnesc atât în democrațiile „Lumii Vechi”, cât și în cele ale „Lumii Noi”. În America de Nord, de pildă, fac parte din această categorie indienii americani, portoricanii, mexicanii în Statele Unite și popoarele băștinașe și quebecanii din Canada. Unele dintre țările Lumii Vechi sînt multinaționale, fie pentru că au integrat în mod forțat populațiile indigene (de exemplu, Finlanda), fie pentru că s-au format prin federalizarea mai mult sau mai puțin voluntară a două sau mai multe culturi europene (de exemplu, Belgia și Elveția). Consecințele încorporării au fost adesea mult mai catastrofale pentru popoarele indigene decît pentru alte minorități naționale.

Indiferent de felul în care au fost încorporate, minoritățile naționale au răspuns de obicei construcției naționale a majorității prin angajarea într-o construcție națională concurentă proprie. Într-adevăr, pentru a promova această construcție națională, ele caută adesea să folosească aceleași mijloace pe care le folosește majoritatea, de exemplu ele caută să dobîndească controlul în regiunea lor asupra limbii de predare și a programei școlare, asupra limbii folosite în administrație, asupra condițiilor imigrării și naturalizării sau asupra stabilirii granițelor interne. Acesta este un lucru care se observă clar în cazul naționalismului flamand sau quebecan, care s-a preocupat tocmai de obținerea și exercitarea acestor prerogative ce țin de construcția națională. Dar acest lucru este valabil tot mai mult și în cazul popoarelor indigene din America de Nord, care au adoptat limba „națiunii proprii”. Ideea că relațiile cu popoarele indigene trebuie să se desfășoare ca „de la națiune la națiune” a fost afirmată în Canada de recenta Comisie Regală a Popoarelor Autohtone. După cum observă această Comisie, primul pas în a face ca un asemenea model să funcționeze este ca popoarele băștinașe să se angajeze într-o campanie majoră de construcție

națională, care necesită exercitarea unor competențe mult mai mari de autoguvernare și înființarea multor noi instituții societale¹².

Pe scurt, minoritățile naționale au căutat de obicei să-și mențină sau să-și sporească autonomia lor politică. Dus la extrem, acest lucru poate implica revendicarea unei secesiuni categorice, dar de cele mai multe ori implică o formă sau alta de autonomie regională. În mod obișnuit, minoritățile naționale se mobilizează pe o linie naționalistă, folosind limba „naționalității” pentru a descrie și justifica aceste pretenții de autoguvernare. În timp ce ideologia naționalistă consideră de obicei independența deplină ca punctul final „normal” sau „firesc”, pentru unele minorități naționale acest lucru este indezirabil, din motive economice sau demografice. În plus, idealul istoric al unui stat pe deplin suveran este tot mai învechit în lumea de astăzi a economiei globalizate și a instituțiilor transnaționale. Prin urmare, este tot mai mare interesul pentru explorarea și a altor forme de autoguvernare, cum este federalismul.

Cum ar trebui să răspundă democrațiile liberale unui astfel de naționalism al minorităților? Istoric vorbind, democrațiile liberale au încercat să suprimă naționalismul minorităților, adesea fără milă. De pildă, în diferite momente ale secolelor optsprezece și nouăsprezece, în Franța s-a interzis folosirea limbilor bretonă și bască în școli și în publicații, și au fost interzise orice grupări politice care urmăreau promovarea naționalismului liberal minoritar; Canada i-a privat pe quebecani de dreptul la instituții proprii în limba franceză și a restabilit granițele politice astfel încât quebecanii să nu fie majoritari în nici o provincie; de asemenea, Canada a declarat ilegale grupările politice ale băștinașilor care aveau ca scop promovarea revendicărilor lor naționale; iar când SUA a cucerit zona de sud-vest în urma războiului cu Mexicul din 1848, i-a privat pe hispanicii stabiliți de mai mult timp acolo de dreptul de a avea propriile lor instituții în limba spaniolă, le-a impus testele de alfabetizare pentru a le îngreuna votul și a încurajat imigrarea masivă în acel teritoriu pentru ca hispanicii să fie depășiți numeric.

Toate aceste măsuri erau menite să slăbească puterea minorităților naționale și să le elimine orice sentiment al deținerii unei independențe naționale distincte. Acest lucru a fost justificat prin faptul că minoritățile, care se consideră ca națiuni distincte, vor fi neloiale și potențial secesioniste. Așadar, minoritățile naționale au fost prima țintă de atac a campaniilor de promovare a construcției naționale a majorității.

Dar atitudinea democrațiilor liberale față de naționalismul minoritar a cunoscut o schimbare dramatică în acest secol. Se admite tot mai mult că suprimarea naționalismului minoritar a fost o greșeală atât din motive empirice cât și normative. Empiric vorbind, dovezile arată că forțarea minorităților naționale să se integreze în comunitatea națională predominantă este pur și simplu lipsită de eficacitate. Statele occidentale s-au înșelat asupra trăinicieii identității

naționale a minorităților. Caracterul unei identități naționale se poate schimba rapid, ne-o arată bunăoară eroii, miturile și obiceiurile tradiționale. Dar identitatea în sine — sentimentul de a constitui o națiune distinctă cu o cultură națională proprie — este mult mai stabilă. Guvernele democratice liberale au folosit uneori toate mijloacele avute la dispoziție pentru a distruge sentimentul unei identități separate în rîndul minorităților lor naționale, de la interzicerea tradițiilor tribale pînă la interzicerea limbii minoritare în școli. Dar în ciuda secolelor de discriminare juridică, de prejudecăți sociale și de indiferență, minoritățile naționale și-au păstrat atît sentimentul că formează o națiune distinctă, cît și dorința lor de autonomie națională.

Prin urmare, atunci cînd statul atacă sentimentul de naționalitate distinctă a minorității, rezultatul este mai degrabă unul de sporire decît de reducere a amenințării neloialității și a mișcărilor secesioniste. Într-adevăr, cercetările recente ale conflictelor etnonaționaliste de pe glob indică faptul că structurile de autogovernare diminuează probabilitatea unor conflicte violente, în timp ce refuzul sau respingerea dreptului la autogovernare este de natură să intensifice gradul conflictului¹³. În experiența democrațiilor occidentale, cel mai bun mod de a se asigura loialitatea minorităților naționale a fost acela de a accepta, iar nu de a ataca sentimentul lor de naționalitate distinctă.

Aceasta este tendința evidentă în majoritatea democrațiilor occidentale care includ minorități naționale. De pildă, Canada a adoptat un sistem federal care le acordă quebecanilor drepturi lingvistice și autonomie regională semnificative, Statele Unite au acordat drepturi lingvistice și o formă specială de autonomie regională în Puerto Rico. Atît Canada cît și Statele Unite și țările scandinave au acordat popoarelor indigene dreptul la autogovernare, iar Belgia, Spania și Marea Britanie au evoluat de asemenea în direcția acordării autonomiei regionale pentru minoritățile lor naționale. În toate aceste țări, a fost abandonat obiectivul eliminării identității naționale a minorităților, fiind acceptat în prezent faptul că aceste comunități vor continua să se considere națiuni distincte care se autoguvernează în cadrul unui stat mai larg.

A existat o perioadă în care eliminarea sentimentului național al minorităților naționale a constituit o posibilitate reală. În definitiv, în secolul al XIX-lea Franța a reușit mai mult sau mai puțin să-i integreze în comunitatea națională franceză a majorității pe basci și bretoni, chiar dacă nu și pe corsicani. Acest lucru a încetat să mai reprezinte o posibilitate reală pentru democrațiile occidentale. Faptele demonstrează că nici o comunitate națională care a supraviețuit pînă în acest secol păstrîndu-și intact sentimentul identității sale naționale, nu poate fi forțată să renunțe la dorința ei de recunoaștere și autonomie națională. Franța a avut succes în secolul al XIX-lea doar pentru că în cazul bascilor și al bretonilor a folosit constrîngerea într-un grad care ar fi de neconceput azi. Chiar și acolo unde, în secolul nostru, acest

tip de constrângere a fost folosit într-o măsură asemănătoare (de exemplu, împotriva unor popoare indigene), el s-a dovedit ineficace în a elimina identitatea națională a minorității. Puține sînt exemplele acestui secol în care comunități naționale recunoscute au acceptat integrarea într-o altă cultură, chiar dacă în cazul multora dintre ele au existat o importantă susținere economică și presiuni politice care să le determine să acționeze în această direcție. Așa cum observă și Anthony Smith „*e indiferent cînd și cum este făurită o identitate națională; odată stabilită, devine foarte greu, dacă nu chiar imposibil de eradicat (excluzînd genocidul total)*”¹⁴.

Prin urmare, mai vechile încercări de a suprima naționalismul minoritar au fost abandonate ca ineficiente și într-adevăr contraproductive. Dar ele au fost respinse și pe baze morale. În definitiv, pe ce considerent poate politologia liberal-democratică justifica suprimarea naționalismului minorităților în timp ce permite construcția națională a majorității? Din punct de vedere moral, cele două par în egală măsură îndreptățite. Dacă majoritatea se poate angaja în mod legitim într-o construcție națională legitimă, de ce nu ar putea și minoritățile naționale, mai ales acelea care au fost încorporate împotriva voinței lor în alt stat, să facă același lucru?

Cu siguranță principiile liberale stabilesc anumite limite modului în care se derulează construcția națională a comunităților naționale. Principiile liberale exclud orice tentative de purificare etnică, de retragere a cetățeniei sau de violare a drepturilor omului. După cum notam mai sus, democrația liberală se bazează pe principiul respectării drepturilor civile și politice ale individului. Mai mult decît atît, principiile liberale vor mai insista ca orice comunitate națională implicată într-un proiect de construcție națională să respecte dreptul altor națiuni aflate sub jurisdicția sa de a-și proteja și construi propriile instituții naționale. De pildă, quebecanii sînt îndreptățiți să-și susțină drepturile naționale față de restul Canadei, dar numai cu condiția ca ei să respecte la rîndul lor dreptul băștinașilor din Quebec de a-și susține drepturile naționale față de restul Quebec-ului.

Aceste limite sînt importante, dar ele lasă încă loc într-o măsură semnificativă unor forme legitime de naționalism minoritar. În plus, este probabil ca aceste limite să fie similare atît pentru națiunile minoritare cît și pentru cele majoritare. Egale sub celelalte aspecte, minoritățile naționale ar trebui să aibă acces la aceleași mijloace de construcție națională ca și națiunea majoritară și să fie supusă acelorași limitări liberale.

Cu alte cuvinte, avem nevoie de o teorie socială asupra formelor de construcție națională admisibile în cadrul democrațiilor liberale. Nu cred că politologii occidentali să fi elaborat pînă acum o astfel de teorie. Unul dintre multele efecte secundare regretabile ale influenței modelului de „neutralitate etnoculturală” a statului liberal este acela că politologii liberali nu au abordat niciodată această problemă într-un mod explicit. Totuși, aceasta este întrebarea pertinentă pe care trebuie să ne-o punem. Problema nu este dacă „ne-au dat minoritățile naționale un motiv convingător pentru

abandonarea normei neutralității etnoculturale?”, ci mai degrabă „de ce să nu dispună și minoritățile naționale de aceleași prerogative de construcție națională de care se bucură majoritatea?” Acesta este contextul în care trebuie evaluat naționalismul minoritar, ca un răspuns la construcția națională a majorității, prin folosirea acelorăși mijloace în construcția națională. Iar dovezile trebuie să le aducă aceia care vor să le conteste minorităților naționale aceleași prerogative în construcția națională ca cele pe care majoritatea națională le consideră firesc să le aibă pentru sine.

Prin urmare, atît din motive morale cît și din precauție, un număr tot mai mare de democrații occidentale, care includ minorități naționale, acceptă ideea că sînt mai degrabă state „multinaționale” decît „state naționale”. Ele recunosc coexistența a două sau mai multe națiuni în perimetrul granițelor lor și recunosc că fiecare națiune constituentă are un drept la fel de întemeiat la drepturi lingvistice și prerogative de autoguvernare necesare pentru menținerea ca o cultură societală distinctă. Iar acest caracter multinațional este afirmat frecvent, în mod explicit, în constituția acestor țări.

De asemenea, un număr tot mai mare de state multinaționale recunosc că aceste drepturi naționale sînt cel mai bine protejate sub forma federalismului. de vreme ce federalismul permite crearea de unități politice regionale controlate de minoritatea națională și cu puteri de guvernare substanțiale (și protejate de constituție). Așadar, ceea ce vedem că apare acum în cadrul mai multor democrații occidentale este o nouă formă de „federalism multinațional”, adică un model al statului ca federație de popoare sau națiuni concentrate regional, în care granițele sînt stabilite și puterile sînt distribuite în așa fel încît să se asigure fiecărei comunități naționale menținerea unei culturi societale distincte și cu o autoguvernare proprie¹⁵.

Această tendință, cred, reprezintă unul din progresele cele mai importante înregistrate de democrațiile occidentale în acest secol. Se vorbește mult (și pe bună dreptate) despre rolul extinderii priorității acordate oamenilor de culoare, femeilor și clasei muncitoare în societățile în curs de democratizare din Vest. Dar în felul său, această trecere de la oprimare la acomodare cu naționalismul minorităților a jucat un rol esențial în consolidarea și fundamentarea democrației. Într-adevăr, este important de subliniat că aceste federații multinaționale au succes din toate punctele de vedere. Nu numai că ele au rezolvat într-un mod pașnic sau democratic conflictele provenite din rivalitatea identităților naționale, dar au asigurat cetățenilor lor și un nivel înalt de prosperitate economică și libertate a individului. Acesta este un lucru cu adevărat remarcabil dacă luăm în considerare puterea imensă a naționalismului în acest secol. Naționalismul a dezmembrat imperii coloniale și dictaturi comuniste și a redefinit granițe în întreaga lume. Totuși, federațiile multinaționale democratice au reușit să îmblînzească forța naționalismului. Federalismul democratic a îmblînzit și pacificat naționalismul, respectînd în același timp drepturile și libertățile individului. Cu greu ne putem închipui orice alt sistem politic despre care să se poată afirma același lucru.

(b) *Imigranții*. Prin imigranți înțeleg grupuri formate prin decizia unor indivizi și familii de a-și părăsi țara natală și de a emigra într-o altă societate, adesea părăsindu-și prietenii și rudele. Această hotărîre este de obicei luată din motive economice, și uneori chiar din motive politice, pentru a trăi într-o țară mai liberă sau mai democratică. Dar este esențial să distingem de la început două categorii de imigranți — cei care au și cei care nu au dreptul de a dobîndi cetățenia țării gazdă. S-a produs multă confuzie în literatura de specialitate și în dezbaterile publice mai largi, tocmai prin nediferențierea acestor două cazuri. Voi folosi termenul de „grup imigrant”, doar pentru primul caz, iar pentru cel de al doilea, despre care am să discut mai apoi, am să folosesc termenul de „meteci”.

Așadar, imigranții sînt cei cărora politica de imigrare a țării gazdă le acordă dreptul de a dobîndi cetățenia într-o perioadă relativ scurtă de timp — să spunem 3-5 ani — și pentru care cerințele sînt minime (învățarea limbii oficiale, cunoștințe minime despre istoria țării și despre instituțiile sale politice). Aceasta a fost politica tradițională în privința imigrării în cele trei mari „țări de imigrare”, și anume SUA, Canada și Australia.

De-a lungul istoriei, comunitățile imigrante au reacționat la construcția națională a majorității într-un mod foarte diferit față de minoritățile naționale. Spre deosebire de acestea, opțiunea de a se implica într-o construcție națională concurentă nu a fost nici de dorit și nici realizabilă pentru comunitățile de imigranți din democrațiile occidentale. De obicei, ele sînt prea mici și prea dispersate teritorial pentru a spera să realizeze, într-o țară nouă și pornind de la zero, propria lor cultură societală. Dimpotrivă, ele au acceptat întotdeauna convingerea că se vor integra în cultura societală dominantă. Într-adevăr, foarte puține grupuri de imigranți s-au opus cerinței de a învăța limba oficială ca o condiție de obținere a cetățeniei sau ca în școală copiii lor să învețe limba oficială. Membrii acestor grupuri au acceptat presupunerea că șansele lor, și chiar mai mult, cele ale copiilor lor, sînt legate de participarea la instituțiile principale care funcționează în limba majorității.

Democrațiile occidentale au acumulat o experiență de peste 200 de ani în privința integrării acestor grupuri și există puține dovezi că imigranții legali, care au dreptul de a primi cetățenia, vor constitui vreo amenințare de orice fel pentru unitatea sau stabilitatea unei democrații liberale. Sînt foarte puține exemple de grupuri de imigranți mobilizate alături de mișcările secesioniste sau care să fi susținut partide politice naționaliste ori mișcări revoluționare de răsturnare de la putere a guvernelor alese. În schimb, ele se integrează în sistemul politic existent întocmai cum se integrează din punct de vedere economic și social¹⁶.

Așadar imigranții nu s-au opus campaniilor de construcție națională ale majorității de a-i integra în societatea dominantă. Totuși, ceea ce imigranții au încercat să facă a fost să renegocieze termenii integrării. Într-adevăr, dezbaterile

recente despre „multiculturalism” din țările de imigrare sînt în fond dezbateri despre renegocierea termenilor integrării. Imigranții cer o abordare mai tolerantă sau „multiculturală” a integrării, care să permită și să încurajeze imigranții în a-și menține diferite aspecte ale tradiției lor etnice, chiar dacă ei se integrează în instituțiile comune care funcționează în limba majorității. Imigranții insistă că trebuie să fie liberi să-și păstreze o parte din vechile obiceiuri în privința bucătăriei, portului, recreerii, religiei, și să se întrunească în scopul păstrării acestor practici. Acest lucru nu trebuie considerat ca „nepatriotic” sau „neamerican”. Mai mult, instituțiile societății dominante ar trebui să se adapteze pentru a asigura recunoașterea și mai multe facilități de acomodare acestor identități etnice, de exemplu, școlile și alte instituții publice ar trebui să țină cont de sărbătorile lor religioase, restricțiile de dietă ș.a.m.d.

Cum ar trebui să răspundă statele democratice liberale unor asemenea cereri de multiculturalism ale imigranților? Din nou, democrațiile liberale s-au opus în cursul istoriei acestor cereri. Pînă în anii '60, toate cele trei mari „țări de imigrație” au adoptat în această privință un model „anglo-conformist”. Adică, se aștepta ca imigranții să asimileze normele culturale existente și, în timp, să nu se mai deosebească în vorbire, îmbrăcăminte, obiceiuri culinare, număr de membri de familie, identități ș.a.m.d. de cetățenii autohtoni. Această puternică politică de asimilare a fost considerată necesară pentru a se asigura faptul că imigranții vor fi membri loiali și productivi ai societății.

Totuși, începînd din anii '70, s-a recunoscut tot mai mult că acest model asimilaționist este nerealist, inutil și nedrept. Este nerealist pentru că indiferent cît de multă presiune se exercită pentru a-i asimila, imigranții nu-și pierd niciodată identitatea și practicile distincte. Imaginea *melting pot*-ului nu a fost niciodată corectă. Imigranții se integrează într-adevăr în instituțiile comune și învață limba dominantă. Dar ei rămîn în mod vizibil distincți în identitatea și atașamentul lor etnic, fiind totodată mîndri de acest lucru. Exercițarea de presiuni pentru a-i asimila pe imigranți e, de asemenea, inutilă, deoarece dovezile arată că imigranții care-și păstrează sentimentul puternic al identității și mîndriei etnice pot totuși fi cetățeni loiali și productivi. În fine, forțarea asimilării este nedreaptă atîta timp cît aceasta refuză un respect egal pentru imigranți și transformă integrarea într-un proces opresiv.

Cererile imigranților pentru un model „multicultural” de integrare reprezintă, cred, un răspuns corect față de construcția națională a majorității. Dacă țările liberal-democratice vor face presiuni ca imigranții să se integreze în instituțiile comune care funcționează în limba majorității, atunci trebuie să ne asigurăm că termenii integrării sînt onești. Pentru mine, această cerință implică două elemente de bază:

(i) trebuie să recunoaștem că integrarea nu se petrece peste noapte, că este un proces lung și dificil care se produce cu trecerea unor generații. Aceasta

înseamnă că este nevoie de înlesniri speciale pentru imigranți, justificate de tranziția prin care trec aceștia. De exemplu, anumite servicii ar trebui să fie efectuate în limba maternă a imigranților, iar acelor grupuri și organizații din cadrul comunităților de imigranți care contribuie la stabilirea și integrarea lor, ar trebui să li se acorde un sprijin aparte.

(ii) trebuie să ne asigurăm că instituțiile comune în care se fac presiuni de integrare a imigranților, asigură același grad de respect și înlesniri pentru identitățile și tradițiile minorităților etnoculturale care este asigurat dintotdeauna și pentru comunitatea dominantă. Acest lucru reclamă o cercetare sistematică a instituțiilor noastre sociale pentru a vedea cum funcționează și dacă normele structurale și simbolurile lor nu-i dezavantajează pe imigranți. De pildă, trebuie să ne examinăm codul vestimentar, sărbătorile naționale și chiar restricțiile în privința înălțimii și greutateii, pentru a vedea dacă ele nu sînt defavorizante pentru anumite comunități de imigranți. Trebuie să mai cercetăm și locurile pe care le ocupă minoritățile în programele școlare și în mass-media pentru a vedea dacă există stereotipuri, sau dacă acestea recunosc contribuția comunităților etnoculturale la istoria națională sau cultura universală.

Este nevoie de aceste măsuri pentru a se asigura că statul oferă imigranților condiții corecte de integrare. Politica guvernamentală a „multiculturalismului” adoptată în Australia și Canada reprezintă, după părerea mea, tocmai o încercare de a defini condiții echitabile de integrare. Unii se tem că aceste cereri de multiculturalism ale imigranților nu implică doar o negociere a condițiilor integrării, ci de fapt implică o respingere chiar a ideii de integrare. Conform acestor critici, cererile în favoarea multiculturalismului sînt de fapt încercări ale imigranților de a evita integrarea în societatea dominantă și de a evita să participe la instituțiile comune care funcționează în limba majorității.

Dar acest lucru este incorect. Imigranții s-ar înșela pe sine dacă ar susține niște politici de multiculturalism care să le împiedice propria integrare. În definitiv, motivul preponderent pentru care oamenii emigrează este cel economic — de a-și asigura lor și copiilor lor o viață mai bună. Ei au hotărît să-și părăsească societatea și cultura de origine și să emigreze spre o altă societate mai prosperă, cu speranța de a profita de posibilitățile educaționale și de angajare mai mari pe care aceasta le asigură. Ei iau această hotărîre știind foarte bine că pot profita de aceste șanse numai dacă sînt dispuși să se adapteze noii societăți, să învețe limba și obiceiurile și să se integreze în instituțiile ei academice, economice și politice. Dacă ar prețui conservarea culturală mai mult decît cîștigul economic, atunci nu ar mai fi venit¹⁷. Însă de vreme ce principala motivație a imigranților este de natură economică, este de înțeles de ce imigranții își doresc doar acel tip de multiculturalism care să nu se afle în contradicție cu integrarea lor socio-economică în societatea dominantă; adică, un tip de multiculturalism care să le ușureze integrarea, nu unul care să le-o facă mai dificilă.

Și într-adevăr, constatăm acest lucru dacă ne uităm la adevăratele revendicări ale cetățenilor imigranți. Cea mai corectă interpretare a acestor revendicări este aceea de revizuire a condițiilor integrării și nu de abandonare a scopului integrării¹⁸. Imigranții doresc să se producă schimbări în instituțiile dominante — școli, locuri de muncă, justiție, forțele de poliție, instituțiile de protecție socială — pentru a-și ușura participarea la ele. Ei vor să reformeze aceste instituții în așa fel încât să li se asigure o mai mare recunoaștere a identității lor etnoculturale, să obțină înlesniri mai mari pentru tradițiile lor etnoculturale și să se simtă mai apropiați de aceste instituții. Astfel, ei doresc ca și în școli să se vorbească mai mult despre comunitățile de imigranți din țară; ca sărbătorile lor religioase sau îmbrăcămintea lor tradițională să fie luate în considerare la locurile lor de muncă; ca instituțiile oficiale să asigure îngrijire medicală și asistență socială într-un fel care să țină seama de cerințele lor culturale etc. Departe de a împiedica integrarea, aceste politici o favorizează.

Aceasta indică faptul că temerile în ce privește impactul multiculturalismului asupra integrării au fost exagerate. Spunând asta, nu trebuie să se înțeleagă ceva greșit. După părerea mea este rezonabil ca statele liberale să continue să le ceară imigranților învățarea limbii dominante ca o condiție a acordării cetățeniei și, de asemenea să învețe câte ceva despre istoria și instituțiile politice ale noii lor societăți. În mod similar, este recomandabil ca statele liberal-democratice să continue să pretindă învățarea în școală a acestor lucruri de copiii imigranților.

De fapt, foarte puțini imigranți din democrațiile occidentale se opun acestor cerințe. Când imigranții cer multiculturalism, nu resping ideea că ei și copiii lor au responsabilitatea de a învăța despre societatea dominantă și că societatea dominantă este interesată să le insuflă copiilor lor cunoștințele de care au nevoie ca cetățeni ai unui stat democratic.

În acest sens, multiculturalismul nu este considerat ca rival sau ca substitut al cetățeniei. Multiculturalismul este mai degrabă un auxiliar al cetățeniei. El reprezintă o recunoaștere a faptului că integrarea noilor cetățeni este o stradă cu două sensuri. Întocmai cum cetățenilor imigranți li se cere să ia un angajament față de noua societate, să învețe limba și să aibă cunoștințe minime despre istoria și instituțiile ei, tot așa societatea dominantă trebuie să-și exprime angajamentul față de cetățenii imigranți și să-și adapteze instituțiile pentru a se acomoda cu identitatea și tradițiile lor. Întocmai cum cetățenilor imigranți li se cere să considere țara care îi primește drept noua lor patrie, tot așa țara care îi primește trebuie să-i facă să se simtă acasă.

Trebuie să subliniez din nou că discut tipul de multiculturalism care este urmat de cetățenii imigranți. Acesta este foarte diferit de tipul de „multiculturalism” care este oferit metecilor, ca de pildă politicile multiculturaliste pe care le-a adoptat Germania față de lucrătorii sezonieri turci, pe care le voi discuta mai jos.

După părerea mea, cele mai multe lucruri care se fac sub deviza politiciii multiculturaliste în Canada și Australia, nu doar la nivel federal, dar și la nivel

provincial și municipal, în școli și firme particulare, pot fi justificate că promovează condiții corecte de integrare.

S-ar putea ca unii să nu fie de acord în ce privește corectitudinea unora dintre aceste politici. Condițiile corectitudinii nu sînt întotdeauna evidente, mai ales cînd vorbim de oameni care au ales să vină într-o altă țară. Nici în acest caz politologii occidentali nu au elaborat o teorie pe deplin satisfăcătoare a unor condiții corecte de integrare. Dar tocmai aceasta este întrebarea relevantă la care trebuie să ne referim. Problema nu este dacă imigranții ne-au dat sau nu un motiv convingător pentru a ne abate de la norma neutralității etnoculturale, ci mai degrabă, cum ne putem asigura că sînt corecte politicile ce își propun să-i determine pe imigranți să se integreze?

(c) *Grupurile etnoreligioase izolaționiste.* În timp ce majoritatea imigranților doresc să se implice în societatea dominantă, există unele comunități mai mici de imigranți care se izolează de bună voie de aceasta și evită orice participare la viața civică și politică a societății. După cum am arătat mai devreme, opțiunea unei marginalizări voluntare poate prezenta interes doar pentru sectele etnoreligioase a căror teologie impune evitarea oricărui contact cu lumea modernă, ca de pildă huteriții, comunitatea Amish și evreii hasidici, care toți au emigrat pentru a scăpa de persecuțiile pe care și le-au atras datorită convingerilor lor religioase. Pe aceștia nu îi preocupă marginalizarea în societatea dominantă sau în viața politică, deoarece ei concep aceste instituții „lumești” ca fiind corupte, încercînd să-și păstreze același mod de viață tradițional pe care îl aveau și în țara lor de origine.

Pentru a putea evita contactul cu lumea modernă și pentru a-și păstra modul tradițional de viață, aceste grupuri trebuie scutite de numeroase legi. De pildă, ele cer scutirea de la serviciul militar sau de la activarea într-un juriu, pe considerentul că aceste lucruri le-ar implica în conducerea treburilor lumești. Ei au mai cerut și scutirea de legile care prevăd educația obligatorie, pentru a se asigura că copiii lor nu vor fi expuși influențelor corupătoare (de exemplu, ei cer dreptul de a-și putea scoate copiii de la școală înaintea vârstei legale de 16 ani, iar aceștia să fie scutiți de acele părți din programa școlară care îi învață despre stilul de viață al lumii moderne).

Răspunsul acestor grupuri față de construcția națională a majorității este foarte diferit, atît față de cel al minorităților naționale cît și față de cel al grupurilor de imigranți. În definitiv, construcția națională urmărește integrarea cetățenilor într-o cultură societală modernă, cu instituțiile ei academice, economice și politice comune, adică tocmai ceea ce sectele etnoreligioase se străduiesc să evite. În plus, tipurile de legi de care aceste grupuri urmăresc să fie scutite sînt tocmai acelea care țin de esența construcției naționale moderne (de exemplu, educația publică).

Cum ar trebui să răspundă statele liberal-democratice unor asemenea cereri de scutire de la construcția națională a majorității? Poate în mod surprinzător,

multe din țările democratice occidentale au fost de-a lungul istoriei lor destul de înțelegătoare față de aceste cereri. Acest lucru este surprinzător cu atât mai mult cu cât, după cum am amintit, aceste grupuri nu au nici un fel de loialitate față de stat. Mai mult, ele au adesea o organizare internă neliberală. Ei împiedică orice încercare a membrilor comunității de a contesta practicile tradiționale sau autoritățile lor religioase (și într-adevăr încearcă adesea să-i împiedice pe copii să dobândească orice capacitate de gândire critică) și le pot impune femeilor să-și dedice viața exclusiv gospodăriei. Nu sînt cetățeni responsabili, în sensul că nu sînt interesați în tratarea problemelor din societatea generală (de exemplu, nu sînt interesați în rezolvarea problemei sărăciei din orașe, a poluării, a abuzului de droguri).

Jeff Spinner spune că aceste grupuri doresc să fie „cetățeni parțiali”, deoarece renunță de bunăvoie atât la drepturile cât și la responsabilitățile ce decurg din cetățenia democratică¹⁹. Ei nu-și exercită dreptul la vot și nici cel de a deține funcții oficiale (și dreptul de a beneficia de asistență socială), și prin acest lucru ei încearcă de asemenea să evite responsabilitatea lor civică de a se interesa de problemele țării. Așadar, spre deosebire de majoritatea minorităților naționale și a grupurilor de imigranți, aceste secte etnoreligioase resping principiile loialității față de stat, ale libertăților într-un stat liberal și al responsabilității civice.

De ce au fost totuși acceptate cererile acestor grupuri? Unul din motive, cel puțin în ce privește America de Nord, este acela că ele s-au stabilit aici într-un moment în care atât Statele Unite cât și Canada căutau cu disperare imigranți care să populeze coasta de Vest; pentru a cumula grupuri mari de imigranți care se pricepeau la agricultură, guvernele de atunci ale acestor state au fost dispuse la concesi. Nu este sigur că democrațiile liberale de azi ar fi la fel de dispuse să facă aceleași concesi sectelor etnoreligioase care s-ar stabili acum.

Și într-adevăr, nu este sigur că acordarea unor asemenea concesi ar fi recomandabilă din perspectiva principiilor liberal-democratice. În definitiv, aceste grupuri îngrădesc pînă și libertatea propriilor membri, evitînd obligațiile civice față de restul societății. Din acest motiv, s-au făcut mai multe încercări de-a lungul anilor de a nu mai acorda aceste scutiri, și de a forța aceste grupuri să-și îndeplinească îndatoririle civice (serviciul militar și datoria de a face parte dintr-un juriu), și de a-i determina pe copii să urmeze învățămîntul obligatoriu pe întreaga sa durată, cu programa școlară standard, pentru a învăța să fie cetățeni democratici competenți, capabili să participe la viața lumii din afara comunității lor.

Cu toate acestea, cele mai multe state democratice tolerează în general aceste grupuri, atîta timp cît nu aduc vreo vătămare flagrantă celor din cadrul grupului (de exemplu, abuzarea sexuală a copiilor), atîta timp cît nu încearcă să-și impună concepțiile asupra celor din afară și cît membrii au dreptul de a părăsi grupul. Această toleranță este justificată de obicei fie pe motivul (discutabil) al libertății religioase, fie pe motivul că acestor comunități li s-au făcut anumite promisiuni

de toleranță când s-au stabilit în țară — promisiuni istorice care nu au fost făcute altor imigranți²⁰.

Aceste prime trei tipuri de grupuri — minoritățile naționale, imigranții și sectele etnoreligioase — au fost fiecare ținte ale programelor de construcție națională ale majorității. Odată ce statele liberale s-au angajat în proiectele lor de răspîndire a unei culturi societale comune pe întreg teritoriul statului și au întâlnit aceste tipuri de grupuri, ele au urmărit să le determine să se integreze.

Ultimele două tipuri de comunități pe care le voi discuta — anume, „metecii” și grupurile de castă rasială, cum sînt afro-americanii — sînt foarte diferite. Nu doar că nu s-au făcut presiuni ca ele să se integreze în cultura majorității, dar integrarea le-a fost de fapt interzisă. În timp ce primele trei tipuri de grupuri au fost forțate să se integreze, chiar dacă vroiau să rămînă aparte, aceste două grupuri din urmă au fost ținute separat în mod forțat, deși ele vroiau să se integreze. Această istorie a excluderii continuă să cauzeze multe dificultăți democrațiilor occidentale.

(d) *Metecii*. În timp ce grupurile izolaționiste, precum comunitatea Amish, renunță voluntar la cetățenie, există unii imigranți cărora nu li se dă niciodată oportunitatea de a deveni cetățeni, fie pentru că au intrat în țară ilegal (nord-africanii în Italia), fie că au intrat ca studenți sau ca „muncitori sezonieri” însă și-au depășit termenul de ședere acordat inițial prin viză (turcii din Germania). La venirea lor în țară, acești oameni nu au fost considerați ca viitori cetățeni sau nici măcar ca rezidenți pe termen lung, și într-adevăr, dacă ar fi fost priviți astfel, nu ar mai fi fost lăsați să intre în țară de la bun început. Cu toate acestea și în ciuda legilor oficiale, ei s-au stabilit mai mult sau mai puțin permanent. În principiu, și într-o anume măsură și practic, mulți dintre ei trăiesc sub amenințarea deportării în cazul în care sînt depistați de autorități sau dacă sînt condamnați pentru o infracțiune. Dar cu toate acestea, în anumite țări ei formează comunități largi, își găsesc un loc de muncă, legal sau ilegal, și se pot căsători și forma o familie. Acest lucru este valabil, de pildă, în cazul mexicanilor din California, al turcilor din Germania, al nord-africanilor din Italia sau Spania. Împrumutînd un termen din Grecia antică, Michael Welzer, numește aceste comunități — „meteci” — adică rezidenți pe termen lung, care sînt totuși excluși din polis²¹. Deoarece „metecii” întîmpină obstacole enorme — legale, politice, economice, sociale, psihologice — în calea integrării, ei tind să-și ducă existența la marginea societății dominante.

În general vorbind, cea mai elementară cerere a „metecilor” este aceea de reglementare a statutului lor ca rezidenți permanenți și de a avea acces la acordarea cetățeniei. Practic, ei vor să poată urma calea imigranților spre integrare în societatea dominantă, chiar dacă inițial ei nu au fost primiți în țară ca imigranți.

Cum ar trebui să răspundă democrațiile liberale acestei cereri de acces la cetățenie? De-a lungul istoriei, democrațiile occidentale au răspuns acestor cereri în moduri diferite. Unele țări — mai ales țările tradiționale de imigrație — au

acceptat aceste cereri vrînd-nevrînd. Lucrătorilor sezonieri care depășesc perioada legală de ședere li se acordă adesea rezidență permanentă, iar pentru imigranții ilegali se acordă amnistii periodice, astfel încît, cu timpul, ei devin prin statutul lor legal și oportunitățile sociale similari cu imigranții.

Unele țări însă — în mod special acelea care nu se consideră țări de imigrație — s-au opus acestor cereri. Nu numai că ele nu i-au admis pe acești indivizi ca imigranți, ele nu admit nici un imigrant, dar probabil că nu și-au pus la punct nici un fel de proces sau infrastructură pentru integrarea imigranților. În plus, mulți din acești „meteci” fie au încălcat legea pătrunzînd în țară (imigranți ilegali), fie și-au încălcat promisiunea de a se întoarce în țara de origine (lucrătorii sezonieri), și astfel sînt priviți ca nedemni pentru a primi cetățenia. Pe deasupra, țările fără tradiție în acceptarea noilor veniți sînt adesea mai xenofobe și înclină să îi considere pe toți străinii drept potențiale amenințări ale siguranței sociale, sau îi suspectează de neloialitate sau, pur și simplu și irevocabil, îi consideră „alogeni”. În aceste țări, printre care cele mai cunoscute sînt Germania, Austria și Elveția, politica oficială nu este aceea de a încerca să-i integreze pe „meteci” în comunitatea națională, ci de a-i face să părăsească țara, fie prin expulzare, fie prin întoarcere voluntară.

Această politică o putem vedea reflectată în concepția despre „multiculturalism”, adoptată pentru imigranții cărora li se refuză accesul la cetățenie — o concepție foarte diferită de aceea din țările de imigrație cum sînt Canada sau Australia. În Germania, de pildă, guvernul nu le-a permis copiilor turci accesul în școlile germane, înființînd în schimb școli separate pentru turci, unde se predă adesea în limba turcă, de către profesori aduși din Turcia, cu o programă bazată pe pregătirea copiilor pentru viața din Turcia. Acesta a fost numit „multiculturalism”, dar spre deosebire de multiculturalismul din Canada sau Australia, el nu a fost privit ca un mod de îmbogățire sau suplimentare a cetățeniei germane. Mai degrabă, a fost adoptat tocmai pentru că acești copii nu erau considerați cetățeni germani. Era de fapt un fel de a spune că locul acestor copii nu este aici și că adevărata lor „patrie” este Turcia. Era o cale de reafirmare a faptului că sînt străini, și nu cetățeni. Multiculturalismul fără acordarea cetățeniei este aproape întotdeauna o rețetă pentru excludere și raționalizarea ei.

Pe scurt, se spera că dacă se refuză „metecilor” cetățenia, așa încît să nu aibă decît un statut legal precar în țară, și dacă li se repetă tot timpul că adevărata lor patrie este țara de origine și că nu sînt doriți ca membrii ai societății, ei vor pleca în cele din urmă din țară.

Dar se recunoaște tot mai mult că acest mod de abordare a „metecilor” nu este viabil și că este fundamentat pe greșeli atît morale cît și practice. Din punct de vedere practic, a devenit clar acum că „metecii” care au locuit mai mulți ani într-o țară doresc din ce în ce mai puțin să se întoarcă acasă, chiar dacă statutul lor legal este precar. Acest lucru este valabil mai ales pentru „metecii” care s-au

căsătorit și au copii în țara de adopție. Din acel moment, „patria” lor devine noua țară în care au emigrat, și nu țara lor de origine. Și într-adevăr, s-ar putea ca aceasta să fie singura patrie pe care copiii și nepoții „metecilor” o cunosc. Odată ce s-au stabilit, au întemeiat o familie și au început să-și crească copiii, nimic în afara expulzării nu i-ar mai putea determina să se întoarcă în țara de baștină.

Așadar, o politică bazată pe reîntoarcerea voluntară este pur și simplu nerealistă. Mai mult, ea pune în pericol societatea dominantă, deoarece rezultatul cel mai probabil al unei asemenea politici este crearea unei clase de jos aflate la marginea societății, permanent lipsită de drepturi, alienată și definită rasial. „Metecii” și-ar putea dezvolta o subcultură rivală, în care pînă și ideea de a-și căuta succesul în instituțiile dominante ar fi privită cu suspiciune. Consecințele predictibile cuprind un amestec de alienare politică, criminalitate și fundamentalism religios în rîndul imigranților, mai ales la cea de-a doua generație, ducînd mai departe la creșterea tensiunii rasiale și chiar la violență, în întreaga societate.

Pentru a se evita acest lucru, există o tendință crescîndă în democrațiile occidentale, chiar și în țările care nu primesc imigranți, legată de adoptarea unor programe de amnistiere a imigranților ilegali și de acordare a cetățeniei pentru lucrătorii sezonieri și copiii lor. Practic, „metecii” stabiliți de mult timp sînt priviți tot mai mult ca imigranții legali, permițîndu-li-se și fiind încurajați să se integreze după modelul imigranților.

Acest lucru nu reprezintă doar o precauție, ci și o cerință morală, deoarece violează una din ideile principale ale democrației liberale, și anume aceea de a avea grupuri de rezidenți pe termen lung care nu au dreptul la cetățenie. Un sistem democratic liberal este un sistem în care cei ce se supun autorității politice au dreptul de a participa la delegarea acelei autorități. Faptul de a avea rezidenți permanenți care se supun statului, dar fără a avea drept de vot, înseamnă crearea unui fel de sistem de castă care subminează creditul democratic al statului²².

Cu siguranță, acești oameni au sosit fără nici o așteptare sau îndreptățire de a deveni cetățeni, și se prea poate să fi venit ilegal. Dar de la un moment dat, condițiile inițiale de admitere în țară devin irelevante. Practic vorbind, țara aceasta este acum patria metecilor, iar ei sînt membrii *de facto* ai societății, care au nevoie de drepturile ce le revin prin cetățenie.

Există așadar atît motive ce țin de precauție, cît și motive morale în acordarea cetățeniei pentru meteci. Unora din democrații s-ar putea să le displacă ideea naturalizării străinilor. În acest caz însă, ei n-ar trebui să permită deloc străinilor să se stabilească în țară, eliminînd programele pentru „lucrători sezonieri” și prevenind imigrația ilegală. Democrațiile nu au nici o obligație de a permite potențialilor meteci să intre în țară. Dacă însă o țară permite unui grup de străini să se stabilească și să devină rezidenți permanenți, atunci, conform principiilor liberal-democratice, acești meteci se pot naturaliza.

Ar putea părea naiv să credem că simpla acordare a dreptului la cetățenie pentru meteci va împiedica pericolul formării unei clase de jos definite rasial. Unii cred că imigranții săraci din Africa de Nord ar forma o astfel de clasă în țările vest-europene, chiar dacă ei ar fi primiți în țară cu dreptul de a se naturaliza. Unii cred că diferențele culturale sînt prea mari pentru ca asemenea imigranți să se integreze, indiferent care ar fi politica oficială privitoare la imigrație.

Însă faptele nu sînt în consens cu această concepție. Studiile arată că oriunde și oricînd imigranții au fost primiți ca viitori cetățeni, diferențele culturale nu au împiedicat integrarea lor. Dacă privim la experiența polonezilor din Franța, a nigerienilor din Anglia, a iranienilor din Canada, a chinezilor din Statele Unite sau a vietnamezilor din Australia, integrarea s-a produs în ciuda diferențelor culturale enorme. Integrarea s-a produs indiferent dacă ei erau catolici, protestanți, evrei, hinduși, șiiți, budiști sau musulmani; indiferent dacă au venit în număr mare sau mic; indiferent dacă au venit din țări democratice, dictaturi militare, țări comuniste sau teocrații; indiferent dacă aveau studii înalte sau erau analfabeți; și așa mai departe. Ritmul integrării a fost firește altul pentru comunități diferite din țări diferite, însă același model esențial de integrare socială, economică și politică s-a aplicat în mod repetat. Atîta timp cît li s-a dat acestor imigranți dreptul de a deveni cetățeni, ei au început, fără excepție, să se integreze.

Diferite studii au arătat că factorul cheie care determină integrarea grupurilor de imigranți în diferite țări, nu îl reprezintă diferențele culturale dintre țara de origine și țara care îi primește, ci mai curînd politicile țării care îi primește. Integrarea sau excluderea imigranților nu sînt determinate de diferențele culturale sau de nivelul diferit de educație, ci de politica statului în privința stabilirii în țară și a acordării cetățeniei²³.

Iar acest lucru nu trebuie să ne surprindă. În definitiv, cetățenii imigranți diferă imens de imigranții ilegali în așteptările, încurajarea și șansele lor privind integrarea. În plus, însă la fel de important, este și faptul că așteptările și încurajările societății gazdă diferă foarte mult în ce privește aceste grupuri.

Un imigrant legal cu dreptul de a se naturaliza este considerat un viitor cetățean. Într-adevăr, procesul de selectare a unor asemenea imigranți este privit tocmai ca un proces de selectare a unor viitori cetățeni. Prin urmare, societatea gazdă reprezintă un pilon important în integrarea acestor imigranți — se așteaptă ca ei să se stabilească permanent, să se naturalizeze și să voteze, să aibă copii care vor fi la rîndul lor cetățeni incontestabili. Subvenționarea integrării imigranților este prin urmare o investiție prevăzătoare din partea societății gazdă, care se reflectă în lucruri precum cursurile de limbă, acordarea cetățeniei și programele de formare profesională care sînt de obicei oferite imigranților în mod gratuit sau pe baza unor subvenții puternice; finanțarea organizațiilor etnice care ajută la stabilirea imigranților (cazare, locuri de muncă, tratative cu

guvernul); la fel este și insistența ca copiii imigranților să frecventeze școala și atenția sporită acordată progresării lor în sistemul de învățământ. Investind în acești imigranți, guvernul dorește apoi să fie recompensat pentru investiția sa, prin încurajarea imigranților să se stabilească permanent și să se naturalizeze. Aceasta se reflectă nu doar în campanii explicite de încurajare a naturalizării, dar și în diferite alte politici guvernamentale, ca de pildă legislația împotriva discriminării și programele de acțiune afirmativă.

Spre deosebire de acest caz, încurajările societății gazdă pentru imigranții ilegali sînt mai mici sau inexistente. Dimpotrivă, scopul oficial al guvernului este de a-i depista și a-i deporta cît mai repede posibil. El sau ea poate scăpa nedepistat(ă) mulți ani de zile, însă doar prin evitarea tocmai a programelor finanțate de guvern și create pentru a-i ajuta pe imigranți să se integreze. Într-adevăr, imigranții ilegali nu prea vor să-și înscrie copii la școală sau să se implice activ în problemele școlii, de teamă că astfel ar putea fi identificați ca imigranți ilegali. Mai mult, departe de a fi protejați împotriva discriminării în găsirea unui loc de muncă, lor le este interzis prin lege să se angajeze și nu au dreptul legal de a se plînge dacă sînt supuși discriminării în găsirea unei locuințe. Pe scurt, imigranții ilegali nu pot profita de avantajele programelor și instituțiilor care i-ar putea ajuta să se integreze.

Unii critici postmoderni ai democrației liberale au tendința de a descrie programele guvernamentale care au ca scop integrarea imigranților ca „opresive” de vreme ce ele încearcă să suprimă diferențele în numele unei identități naționale comune. Dar situația metecilor arată, cred eu, că de fapt excluderea de la astfel de programe de construcție națională este cu adevărat opresivă. Metecii sînt scutiți de presiunea majorității de a se integra, dar acest lucru nu poate fi considerat motiv de satisfacție, din punct de vedere democratic-liberal.

Accesul la cetățenie afectează de asemenea și interesul imigranților de a investi în societatea gazdă. Imigranții legali, care au dreptul la muncă, la ședere permanentă și la naturalizare au un interes mult mai mare de a face efortul necesar integrării, decît imigranții ilegali care trăiesc sub amenințarea continuă de a fi deportați. ESTE mult mai probabil ca un imigrant legal să investească timp și bani pentru a învăța bine limba țării cînd sosește, să își formeze deprinderile profesionale cerute în noua societate, să își întemeieze sau reunească familia și, în general, să își întemeieze un cămin și să se implice în comunitatea locală. Aceste tipuri de investiții implică adesea costuri economice pe termen scurt, dar profitul este unul pe termen lung, prin șansele mai bune pe care le au imigranții legali și copiii lor. Acest tip de investiție nu îl vor face decît acei oameni care au în vreun fel siguranța că ei și descendenții lor vor locui în țară pe termen lung.

Integrarea nu este o chestiune care depinde numai de deciziile imigranților și ale guvernului. Ea este influențată de asemenea și de atitudinile și reacțiile

publicului în general. Se constată și aici o prăpastie între felul cum sînt priviți imigranții legali și cei ilegali. Mulți cetățeni nu îi pot suferi pe imigranții ilegali, în parte pentru că îi văd nerespectînd legea, și în parte, deoarece se consideră că ei se bagă în față — adică, ocupă niște spații care puteau fi acordate unor imigranți sau refugiați mai „vrednici”. Această ostilitate este alimentată și întărită adesea de către guvern, care îi prezintă pe imigranții ilegali ca pe o amenințare la adresa țării.

Ostilitatea guvernelor față de imigrația ilegală este adesea ipocrită, deoarece multe guverne știu că economia lor are nevoie de un număr mare de imigranți ilegali, și astfel închid ochii în fața problemei. Iar cetățenii care critică fătîș imigrația ilegală sînt mai mult decît bucuroși să profite de mîncarea sau serviciile mai ieftine pe care le fac posibile imigranții ilegali. Dar fie că sînt sau nu ipocrite, aceste atitudini afectează în mod sigur integrarea imigranților. În țările unde imigranții sînt selectați ca viitori cetățeni, guvernul apără în mod activ nevoia de imigrare și încurajează publicul să-i vadă pe imigranți ca pe viitori cetățeni. Unii cetățeni își vor păstra desigur prejudecățile împotriva acestor imigranți ilegali, dar retorica oficială încurajează oamenii să-i considere pe imigranți ca o parte favorabilă a dezvoltării naționale. În țările în care se ignoră imigrația ilegală, dimpotrivă, guvernele își încurajează cetățenii să-i privească pe imigranții ilegali ca pe o amenințare, în loc să susțină necesitatea imigrării și cea a drepturilor imigranților.

Pe scurt, imigranții legali cu dreptul de a se naturaliza au șansa și susținerea de a se integra, iar această speranță este încurajată de guvern, care apără în mod activ imigrarea ca ținînd de interesul național. Imigranții ilegali au mai puține șanse și susținere de a se integra, ei sînt stigmatizați de către guvern, care îi identifică în mod activ ca o amenințare la adresa națiunii.

Așadar, faptul că imigranții au sau nu dreptul de a deveni cetățeni nu este o chestiune lipsită de importanță. Ea are consecințe enorme, atît pentru imigranți, cît și pentru societate în ansamblu. Iar o democrație liberală trebuie, atît din motive de justiție, cît și de interes propriu, să acorde tuturor imigranților dreptul de a deveni cetățeni.

(e) *Afro-americanii*. O ultimă comunitate despre care s-a discutat poate mult în literatura de specialitate americană mai recentă este cea a negrilor (sau a „afro-americianilor”), care sînt descendenți ai sclavilor africani aduși în Statele Unite în secolele optsprezece și nouăsprezece. În sclavie, negrii nu erau considerați cetățeni, și nici măcar „persoane”, ci pur și simplu un bun al proprietarului de sclavi, pe lîngă imobile și animale. Deși sclavia a fost abolită în anii 1860, iar negrilor le-a fost acordată cetățenia, ei au fost în continuare supuși legilor segregacioniste care le cereau frecventarea unor școli separate, serviciul militar în unități separate, călătoria în vagoane de tren separate etc., aceasta chiar pînă în anii '50 și '60. În timp ce asemenea legi discriminatorii au fost abolite, există dovezi în sensul că negrii rămîn supuși unei discriminări neoficiale atotprezente,

cînd își caută un loc de muncă sau o locuință, și că rămîn în mod disproporționat concentrați în clasa de jos și împrejurimi paupere.

Afro-americanii au o relație unică cu construcția națională americană. Ca și metecii, ei au fost de-a lungul istoriei excluși de la condiția de membri ai națiunii. Dar spre deosebire de meteci, justificarea pentru acest lucru nu era aceea că ar fi fost cetățeni ai unei alte națiuni, la care ar trebui să se întoarcă. Negrii din Africa nu pot fi considerați „străini” sau „alogeni” de vreme ce prezența lor în Statele Unite este la fel de veche ca și a albilor, și nu au nici o cetățenie străină. În schimb, ei au fost efectiv deznaționalizați — li s-a negat apartenența la națiunea americană, însă nu au fost priviți nici ca făcînd parte dintr-o altă națiune.

Afro-americanii se deosebesc de alte comunități etnoculturale occidentale. Ei nu fac parte din categoria imigranților voluntari, nu doar pentru că au fost aduși în America fără voia lor ca sclavi, ci și pentru că au fost împiedicați (mai degrabă decît încurajați) de la integrarea în instituțiile culturii majoritare (de exemplu, prin segregare rasială; prin legile împotriva căsătoriilor mixte și împotriva alfabetizării). Ei nu intră nici în categoria minorităților naționale de vreme ce ei nu au o patrie în America sau o limbă istorică comună. Ei provin dintr-o varietate de culturi africane, cu limbi diferite, și nu s-a încercat niciodată menținerea la un loc a tuturor celor de aceeași proveniență etnică. Dimpotrivă, oamenii care aparțineau aceleiași culturi (chiar din aceeași familie) au fost în mod constant despărțiți în America. Mai mult, înainte de emancipare, le era interzis prin lege să încerce să își re-creeze propria structură culturală (de exemplu, toate formele de întrunire a negrilor, cu excepția bisericilor, erau ilegale). Situația afro-americanilor este așadar una unică.

În lumina acestor circumstanțe complexe și istorii tragice, revendicările afro-americanilor au fost complexe, unice și diferite în timp. Mișcarea pentru drepturile civile din Statele Unite din anii '50 și '60 a fost considerată de mulți dintre susținători ca suficientă pentru ca negrii să poată urma modelul de integrare al imigranților, prin mai riguroasa impunere a legilor împotriva discriminării. Totuși, acei afro-americani care erau sceptici în privința posibilității de a urma modelul de integrare al imigranților, au urmat calea opusă de a redefini negrii ca „națiune” și de a promova un fel de naționalism al negrilor. O bună parte a istoriei recente a mobilizării politice a afro-americanilor poate fi privită ca o luptă între aceste două proiecte rivale.

Nici unul dintre ele nu este însă realist. Moștenirea de secole a sclaviei și segregăției a creat obstacole în calea integrării, pe care imigranții pur și simplu nu le au de înfruntat. Prin urmare, în ciuda victoriilor legale ale mișcării pentru drepturile civile, negrii rămîn într-o măsură disproporționată pe ultima treaptă economică, în ciuda faptului că unii imigranți mai noi (non-albi) s-au integrat (de exemplu, americanii asiatici). Însă dispersia teritorială a negrilor face ca

opțiunea pentru separatism național să fie la fel de nerealistă. Chiar dacă ar împărtăși aceeași identitate națională, ceea ce nu se întâmplă, nu există nici o regiune din Statele Unite în care negrii să fie majoritari.

Ca rezultat, este tot mai recunoscut faptul că pentru afro-americani va trebui să se elaboreze o abordare *sui generis* care să implice o diversitate de măsuri. Acestea pot cuprinde o compensare istorică pentru nedreptatea suferită în trecut, un ajutor special de integrare (de exemplu, acțiune afirmativă), reprezentare politică garantată (de exemplu, redesenarea granițelor electorale pentru a crea districte formate în majoritate de negri) și sprijin pentru diferite forme de autoorganizare ale negrilor (subvenții pentru colegiile tradiționale ale negrilor și pentru educația centrată pe cultura negrilor). Aceste cereri diferite par să tindă spre direcții diferite, în timp ce unele promovează integrarea, altele par să reimpună segregatia, dar ele răspund fiecare unei părți diferite a realității complexe și contradictorii în care se găsesc afro-americanii. Scopul urmărit pe termen lung este de a promova integrarea afro-americanilor în națiunea americană, dar se recunoaște că acesta este un proces pe termen lung care poate funcționa numai dacă sînt întărite comunitățile și instituțiile negrilor. Este nevoie de un anume grad de separare pe termen scurt și de conștiință a culorii pentru realizarea țelului pe termen lung al unei societăți integrate și indiferente la culoarea cetățenilor săi.²⁴

Este greu de specificat care anume principii ar trebui folosite pentru a evalua aceste revendicări, care sînt toate controversate. Ca și în cazul celor mai multe comunități, trebuie luați în calcul atît factorii morali cît și cei preventivi. Nedreptățile suferite de afro-americani sînt poate cele mai mari dintre toate comunitățile etnoculturale, atît în termenii tratamentului dur la care a fost supuși de-a lungul istoriei, cît și în cei ai proastei lor situații actuale. Sub aspect moral, așadar, avem obligația stringentă de a identifica și de a repara aceste nedreptăți. În plus, ca și în cazul metecilor, rezultatul acestei excluderi care continuă, a fost dezvoltarea unei subculturi separatiste și opozante, în care chiar și ideea urmăririi unui succes în instituțiile albilor este privită de mulți negri cu suspiciune. Prețul permiterii ca o astfel de subcultură să ia naștere este enorm, atît pentru negrii înșiși, care sînt tot mai mult condamnați să-și trăiască viața în sărăcie, marginalizare și violență, cît și pentru societate în general, în termenii risipei de potențial uman și al intensificării conflictelor rasiale. Dat fiind acest preț, pare prudent, dar și moral, să adoptăm oricare dintre reformele necesare pentru a preveni o astfel de situație.

În această secțiune am discutat cinci tipuri de comunități etnoculturale, încercînd să arăt care este cel mai bun mod de înțelegere a lor în relație cu, și ca răspuns la construcția națională a majorității. Cerințele fiecărui grup pot fi privite ca specificînd nedreptățile pe care construcția națională a majorității le-a impus asupra lor și ca identificînd condițiile în care construcția națională a majorității ar înceta să mai fie injustă.

Dacă încercăm să combinăm aceste cerințe diferite într-o concepție mai largă a dreptății etnoculturale, putem spune că construcția națională a majorității în democrația liberală este legitimă în următoarele condiții:

(a) nu există grupuri de rezidenți pe termen lung care sînt permanent excluși de la apartenența la națiune, cum sînt metecii și grupurile de castă rasială. Toți cei care trăiesc pe teritoriul unei țări trebuie să poată dobîndi cetățenia și să devină membrii egali ai națiunii, dacă doresc acest lucru;

(b) tipul de integrare socioculturală care se cere pentru apartenența la o națiune trebuie să fie înțeles într-un sens „slab”, implicînd în esență integrarea lingvistică și instituțională și nu adoptarea unor anume tradiții, credințe religioase sau moduri de viață. Integrarea în instituțiile comune care funcționează într-o limbă oficială trebuie să lase maximum de spațiu exprimării deosebirilor individuale și colective, în viața publică și cea privată, iar instituțiile publice trebuie adaptate pentru a face loc identității și tradițiilor minorităților etnoculturale. Cu alte cuvinte, concepția de identitate națională și integrare națională trebuie să fie una pluralistă și tolerantă;

c) minorităților naționale le este permis să se angajeze în propria lor construcție națională pentru a li se da posibilitatea de a se menține ca niște culturi societale distincte.

Aceste trei condiții au fost rareori îndeplinite de-a lungul istoriei în democrațiile occidentale, dar se observă totuși o tendință clară în cele mai multe democrații spre o mai mare acceptare a lor. Putem de asemenea observa o tendință clară în politologia occidentală de a înțelege și formula mai bine aceste condiții ale echității etnoculturale.

Dintre aceste cinci tipuri de grupuri, în statele democratice occidentale, imigranții și minoritățile naționale sînt cele mai numeroase și, poate ca o consecință, ele sînt și cele care s-au acomodat cel mai bine. Democrațiile liberale au învățat de-a lungul anilor foarte multe despre felul cum să se acomodeze cu aceste două forme majore de diversitate. Atît naționalismul minoritar cît și cel al imigranților continuă să producă multe conflicte și provocări pentru democrațiile liberale, dar există anumite norme bine stabilite care ajută la reglementarea și rezolvarea acestor conflicte. Există acum modelul federalismului multinațional și al multiculturalismului imigranților care au fost testate de-a lungul timpului și care s-au dovedit relativ stabile și eficiente. Totuși, în cazul altor comunități, de pildă al afro-americanilor, există mult mai multă nesiguranță și dezacord în privința modului în care ar trebui concepută relația cu ei, iar normele de bază se află în plină evoluție.

4. Relevanța pentru Europa Centrală și de Est

Am oferit, pînă aici, o schiță succintă a încercărilor recente de teoretizare a drepturilor minorităților în cadrul democrațiilor occidentale. Au acestea relevanță, și dacă da, în ce măsură, pentru conflictele din Europa Centrală și de Est discutate aici?

Este evident, cred, că statele din ECE în curs de democratizare urmează modelul statului „construcției naționale”. Aceste țări nu sînt și nici nu pretind că ar fi neutre sub aspect cultural, însă sînt angajate în mod activ în proiecte de construcție națională și de răspîndire a unei culturi societale comune pe întreg teritoriul statului. Această trăsătură „naționalizantă” a țărilor din ECE este discutată amănunțit în lucrarea lui Pettai.

Mai mult, aceste țări folosesc multe din mijloacele de construcție națională pe care le folosesc și democrațiile occidentale. De exemplu, folosirea politicilor referitoare la limba oficială în promovarea construcției naționale este discutată în lucrările lui Mitrofanov (Letonia), Pettai (Estonia și Letonia) și Jaworsky (Ucraina); încercările de a crea un sistem uniform de educație națională, în parte prin închiderea școlilor în limbile minorităților, sînt discutate în lucrările lui Strazzari (Macedonia), Tomora (Bulgaria) și Mitrofanov (Letonia); folosirea politicilor referitoare la imigrație și naturalizare în protejarea sau promovarea unei anumite identități naționale este discutată în lucrările lui Antane și Țilevici (Letonia și Estonia), Strazzari (Macedonia), Zend (Ungaria) și Gavrilova și Ossipov (Rusia).

Unii comentatori occidentali consideră aceste politici de construcție națională drept dovada că statele ECE în curs de democratizare sînt fundamental diferite de națiunile „civice” din Vest. Dar, după cum am văzut, recurgerea la construcția națională nu este, în sine, incompatibilă cu democrația liberală occidentală. Statele democratice liberale s-au angajat în campanii masive de construcție națională în efortul de a răspîndi un set comun de instituții care să funcționeze într-o limbă comună pe întregul teritoriu al statului și de a promova prin aceasta o identitate națională comună. Statele democratice liberale încearcă la fel de mult ca și cele neliberale, să dea domeniului public un caracter „național” distinct.

Prin ce se deosebește atunci construcția națională liberală de naționalismul neliberal? Aceasta este o întrebare interesantă și inadecvat tratată. Aș sublinia următoarele două deosebiri, toate avînd implicații pentru drepturile minorităților. Dacă vom analiza mișcările naționaliste prin prisma acestor două dimensiuni, ne vom putea forma o părere destul de clară despre cît sînt ele de liberale. Aș vrea să subliniez că aceste două deosebiri sînt toate o chestiune de grad: mai degrabă decît „pur liberale” sau „pur neliberale”, mișcările naționaliste sînt mai mult sau mai puțin liberale în proiectele lor de construcție națională. În plus, mișcările naționaliste pot fi mai liberale sub aspectul unor criterii și mai puțin liberale sub aspectul altora. Pe de altă parte, acest lucru este valabil atît pentru democrațiile occidentale cît și pentru țările din ECE, iar multe din exemplele de construcție națională neliberală pe care le-am dat sînt luate din istoria democrațiilor occidentale. Orice naționalism concret este un amestec complex de elemente liberale și neliberale, cu toate că formele și profunzimea neliberalismului diferă enorm de la un caz la altul.

(a) Una din deosebirile dintre formele liberale și neliberale de construcție națională constă în gradul de constrângere folosit pentru promovarea unei identități naționale comune. Ar fi neadevărat să spunem că statele liberale folosesc doar mijloace necoercitive în promovarea construcției naționale. Din perspectivă istorică, cel puțin, statele liberale au fost destul de înclinate să recurgă la constrângere în scopul construcției naționale. Nu a fost nimic necoercitiv în impunerea limbii franceze bretonilor după Revoluție, sau în impunerea limbii engleze mexicano-americanilor după războiul cu Mexicul din 1848. Până și astăzi există aspecte coercitive în modul în care sînt determinați imigranții să se integreze (ex., testele de limbă pentru naturalizare). Însă în general este adevărat că statele liberale impun mai puține penalități sau dezavantaje celor care rămîn în afara comunității naționale dominante. De pildă, în timp ce este posibil ca statele liberale să nu finanțeze școli de stat în limbile minorităților, este puțin probabil să interzică niște școli particulare de acest gen.

(b) Aceasta ne trimite la o a doua deosebire, și anume, aceea că statele liberale concep ca fiind mai restrînsă „sfera publică” relevantă în care trebuie exprimată identitatea națională dominantă, concepînd în schimb ca fiind mai extinsă sfera „privată”, în cadrul căreia diferențele sînt tolerate. De exemplu, s-ar putea ca dezbaterile parlamentare dintr-un stat liberal să se desfășoare într-o singură limbă, dar este mai puțin probabil ca statele liberale să insiste, așa cum fac unele din ECE, ca afișele și broșurile electorale să fie tipărite numai în limba dominantă, ori căsătoriile să fie celebrate în limba dominantă. Se poate ca statele liberale să insiste asupra folosirii limbii dominante în completarea unor rapoarte oficiale de sănătate și siguranță la locul de muncă, dar este puțin probabil să insiste ca întrunirile sindicale să se desfășoare în limba majorității.

(c) În al treilea rînd, este puțin probabil ca statele liberale să interzică formele de exprimare sau de mobilizare politică care contestă privilegierea unei identități naționale. Celor care doresc să dea sferei publice un caracter național diferit — poate prin adoptarea unei alte limbi oficiale sau chiar prin secesiune pentru formarea unui stat distinct — nu li se interzice deținerea de funcții oficiale. Susținerea unor asemenea schimbări nu este considerată ca lipsă de loialitate sau, chiar dacă este considerată neloială, nu este socotită drept un motiv suficient pentru restrîngerea drepturilor democratice.

(d) În al patrulea rînd, statele liberale practică de obicei o definiție mai deschisă a comunității naționale. Apartenența la națiune nu este restrînsă la cei de o anumită rasă, etnie sau religie. În general vorbind, oricine poate deveni membru al națiunii dacă dorește. Cînd statele liberale au interzis exprimarea publică a identității naționale a unei minorități — cum au făcut francezii cu bascii — ele au garantat cel puțin că minoritarii pot deveni membrii deplinși și egali ai națiunii dominante. Oricît de coercitivi au fost francezii față de basci, nu

s-a pus niciodată la îndoială că aceștia pot deveni francezi. Dimpotrivă, în unele țări, minoritarii sînt împiedicați să se integreze în comunitatea națională dominantă, cu toate că li se interzice și exprimarea propriei identități naționale. Naționalismul bulgar trece în momentul de față prin transformări majore, dar pînă de curînd el consta în aceea că un bulgar „adevărat” trebuia să aibă un nume de familie bulgăresc, să fie urmaș de etnici bulgari, să aparțină de biserica ortodoxă, să vorbească limbă bulgară fără accent străin și să se îmbrace ca un bulgar. În aceste condiții, nici nu mai trebuie spus că era foarte greu pentru turcii din Bulgaria să fie vreodată acceptați ca membri ai națiunii „bulgare”, chiar dacă doreau să se integreze.

(e) Parțial, ca urmare a acestui caracter integrator, statele liberale manifestă o concepție vizibil mai restrînsă a identității naționale. Pentru a da posibilitatea celor provenind din medii etnoculturale diferite să devină membri deplin și egali ai națiunii și pentru a lăsa spațiu maximum divergențelor individuale, condițiile acceptării ca cetățean sînt relativ ușor de îndeplinit — de ex., învățarea limbii, participarea la instituțiile publice generale și, eventual, exprimarea unui angajament în ce privește supraviețuirea pe termen lung a națiunii. A deveni membru al unei națiuni nu presupune abandonarea numelui de familie sau a religiei, obiceiurilor ori a practicilor recreaționale etc.

În măsura în care construcția națională liberală implică răspîndirea aceleiași culturi naționale pe întregul teritoriu al statului, această cultură are o formă puțin consistentă — ceva ce am numit „cultură societală”, bazată mai degrabă pe o limbă comună folosită într-o varietate de instituții societale (școli, mass-media, justiție, economie, guvern etc.), decît pe aceleași credințe religioase, tradiții în ce privește familia sau modul de viață al individului. După cum observam mai devreme, culturile societale, din cadrul statelor liberal-democratice moderne, sînt în mod inevitabil pluraliste, cuprinzînd atît creștini cît și musulmani, evrei și atei; atît heterosexuali cît și homosexuali; atît femei de carieră cît și gospodine; atît conservatori cît și socialiști. Dimpotrivă, în statele neliberale, dobîndirea unei identități naționale presupune de obicei o formă mult mai consistentă de integrare culturală, referindu-se nu doar la o limbă și instituții publice comune, dar și la elemente de religie, de ritual și mod de viață.

(f) În al șaselea rînd, parțial ca rezultat al acestei lipse de consistență culturală, este mai puțin probabil ca națiunea liberală să fie considerată valoarea supremă. Statele naționaliste neliberale consideră adesea națiunea ca un lucru sacru, ca valoarea supremă în raport cu care totul este subordonat și instrumental (ex., defînirea rolului femeilor ca „zămislitoarele națiunii”). Statele liberale urmăresc, dimpotrivă, să diminueze conținutul culturii și identității naționale așa încît alte domenii ale vieții sociale să aibă loc să se dezvolte conform specificului lor, de exemplu: religia, viața de familie, modul de viață al individului,

hobby-urile și cariera. Acestea nu sînt considerate subordonate și instrumentale pentru atingerea măreției naționale sau împlinirea unui destin național. Mai degrabă, se admite că au valoare independentă și intrinsecă. Dacă ceva are valoare instrumentală, acest lucru este tocmai națiunea. În esență, națiunea este o valoare, nu în sine și separat, ci mai degrabă pentru că ea asigură contextul în care noi ne devotăm lucrurilor care contează cu adevărat pentru noi ca indivizi: familia noastră, credința, vocația, distracția și planurile noastre. După cum spune Jonathan Glover, o maximă folositoare pentru liberal-naționaliști este: „*Totdeauna să tratezi națiunea ca pe un mijloc, și niciodată ca pe un scop în sine*”.²⁵

Desigur, chiar și într-o societate liberală, unii își vor considera națiunea ca fiind sacră, mai ales dacă aparțin unei religii care susține că ei sînt poporul ales care a făcut un legământ cu Dumnezeu, și al cărui destin național este hotărît de Dumnezeu. O societate liberală permite existența unor astfel de concepții și exprimarea lor, ca făcînd parte din libertatea religioasă, dar ele nu fac parte din concepția statului sau a constituției, iar programele liberale de construcție națională nu se bazează pe ele. Prin separarea bisericii de stat și prin diminuarea conținutului identității naționale, liberalismul desacralizează și națiunea, și lasă loc înfloririi altor valori în propriile lor condiții.

(g) În al șaptelea rînd, și tot ca rezultat al acestei dezideologizări culturale și al acestui caracter etnic integrator, culturile naționale liberale devin mai „cosmopolite”. Nu vreau să spun prin asta că cetățenii unei națiuni liberale adoptă ideologia cosmopolitismului. Ca ideologie, cosmopolitismul respinge orice formă de naționalism și se opune eforturilor statului de a proteja culturile și identitățile naționale. Este limpede că cetățenii democrațiilor occidentale nu în acest sens sînt „cosmopoliți”; dimpotrivă, ei acceptă în proporție covârșitoare faptul că una dintre funcțiile legitime ale statului este de a proteja și a exprima o anumită identitate națională. Dar în timp ce cetățenii liberali rămîn atașați principiilor și practicii construcției naționale, adevărata substanță a vieții lor zilnice este tot mai mult influențată de credințele, practicile și produsele altor părți ale lumii. Acest schimb cultural este rezultatul inevitabil al libertăților liberale, ale unui caracter etnic integrator și al dezideologizării culturii naționale oficiale.

Cu alte cuvinte, într-o națiune liberală, cultura societală este una deschisă și pluralistă, care împrumută, integrează în practicile proprii și transmite generațiilor următoare orice crede că este folositor din alte culturi. Mai mult, acest tip de schimb cultural este perceput ca un lucru pozitiv. Naționaliștii liberali resping noțiunea unei culturi care vede în interacțiunea și învățarea de la alte culturi mai degrabă o amenințare a „purității” și „integrității” decît o șansă de îmbogățire. Pe scurt, naționalismele de tip liberal doresc să devină cosmopolite în practică, în sensul îmbrățișării schimbului cultural, respingînd însă ideologia cosmopolită care neagă orice legătură mai profundă a oamenilor cu propria limbă și comunitate culturală.²⁶

Naționalismele de tip neliberal, dimpotrivă, urmăresc adesea să protejeze „puritatea” sau „autenticitatea” culturii lor de „corupția” influențelor exterioare. Pretenția naționaliștilor neliberali de a-și apăra cultura națională „autentică” este adesea un fals de vreme ce toate formele de naționalism implică remodelarea și modernizarea culturilor tradiționale. Dar chiar dacă este numai o pretenție, această retorică a protejării purității sau autenticității culturale poate avea consecințe xenofobe, atât în politicile oficiale (de exemplu, interzicerea prozelitismului altor religii, interzicerea deținerii de terenuri de către străini) cât și în discursul public (de exemplu, criticarea ONG-urilor locale pentru cooperarea cu agenții internaționale).

(h) În al optulea rând, este mai puțin probabil ca națiunile liberale să insiste ca identitatea națională să fie exclusivă. Cineva poate fi un adevărat „canadian” și să se considere în același timp membru al națiunii irlandeze sau vietnameze. Mai mult, o persoană își poate exprima public ambele identități naționale. Canadienii de origine irlandeză pot celebra simbolurile și sărbătorile naționale irlandeze întocmai ca pe cele canadiene — nu există nici o interdicție oficială sau neoficială împotriva arborării unui steag irlandez pe proprietatea cuiva sau a participării la parada de ziua Sfântului Patrick. În contrast, statele naționaliste neliberale tind să fie mai exclusiviste în concepția lor asupra identității naționale și să insiste asupra necesității renunțării la orice altă identitate națională pentru a fi un adevărat membru al națiunii. Și în acest caz, această deosebire se reflectă atât în legi oficiale (de exemplu, dacă este sau nu permisă legal dubla cetățenie), dar și în interacțiuni neoficiale (de exemplu, dacă intonarea imnului sau arborarea drapelului altei națiuni sînt considerate neloiale sau provocatoare).

Această toleranță față de dubla naționalitate are evident cea mai mare relevanță pentru imigranți sau pentru copiii rezultați din căsătorii mixte. Totuși, din moment ce tot mai mulți oameni intră în aceste categorii, este important ca o mișcare naționalistă să se poată acomoda cu acești oameni.

(i) În fine, statele liberale au acceptat, cel puțin în vremea din urmă, să acorde recunoașterea publică și să împartă sfera publică cu acele minorități naționale care au insistat în mod democratic și consecvent asupra caracterului lor național distinct. Spre deosebire de Franța postrevoluționară, sau de Statele Unite în 1848, statele liberale din prezent recunosc că grupurile compacte teritorial care au fost incorporate fără voia lor, nu pot și nu trebuie forțate să adopte identitatea națională a majorității. Dacă grupuri precum locuitorii provinciei Quebec, catalanii, flamanzii sau scoțienii se consideră națiuni distincte în ansamblul statului, atunci caracterul lor național distinct trebuie recunoscut în viața și simbolistica publice, prin mijloace ca recunoașterea statutului de limbă oficială, a drepturilor de autoguvernare și a tradițiilor lor juridice distincte.

Prin acceptarea legitimității acestui naționalism al minorităților, statele recunosc că se înscriu în tipul de state „multinaționale” pe care l-am discutat mai devreme.

Aceste nouă deosebiri sînt legate între ele și adesea se întăresc una pe alta. Este posibil însă ca mișcările naționaliste să fie mai liberale în unele privințe și mai puțin liberale în altele. De asemenea, este important să examinăm aceste nouă probleme atît la nivelul oficial ale legilor și constituției, cît și la nivelul neoficial al discursului și atitudinilor publice. De exemplu, este posibil ca un stat să aibă o constituție liberală care stipulează drepturi egale pentru femei și un discurs public neliberal care susține că femeile ce-și exercită drepturile își trădeză îndatoririle față de națiune. În mod similar, prevederile de tip liberal privind naturalizarea pot coexista cu un discurs neliberal care neagă imigranților și copiilor rezultați din căsătorii mixte calitatea de „adevărați” membri ai națiunii. Abolirea legilor neliberale, exclusiviste sau discriminatorii este evident primul pas care trebuie făcut, dar naționalismul nu poate deveni cu adevărat liberal decît dacă se dezvoltă o cultură generalizată a toleranței. Naționalismul liberal nu privește doar formalitățile legale, ci și gradul de respect care se manifestă în discursul și interacțiunea cotidiană dintre cetățeni față de diferențe și opinii divergente.

Există, fără îndoială, multe alte feluri în care construcția națională liberală se deosebește de naționalismele neliberale. Cred însă că am spus îndeajuns pentru a arăta că problema nu este dacă statele se angajează în construcția națională, ci mai degrabă felul de construcție națională în care se angajează. În timp ce statele liberale consideră că au dreptul de a promova o anumită identitate națională și de a încerca să o răspîndească pe întregul teritoriu al statului, acest proiect de construcție națională este unul moderat și cu limite autoimpuse. Minoritățile nu sînt considerate niște pete „neforești” pe teritoriul național, ci ca cetățeni deplin, ale căror interese trebuie tratate cu atenția cuvenită, și nu doar în funcție de modul cum afectează comunitatea națională majoritară. Aceasta înseamnă că orice program de construcție națională trebuie să implice o constrîngere limitată; trebuie să lase un spațiu amplu pentru exprimarea diferențelor în sfera privată; trebuie să permită nemembrilor să devină membri egali și deplin ai națiunii dacă doresc; și trebuie să accepte împărțirea sferei publice în cazul în care minoritățile naționale insistă asupra păstrării caracterului lor distinct. Prin toate acestea, democrațiile liberale resping concepția că statul aparține exclusiv comunității naționale majoritare.

Unii comentatori au încercat să rezume deosebirile dintre naționalismul liberal și cel neliberal sub etichetele de naționalism „civic” versus naționalism „etnic”. Naționalismul civic, conform acestei concepții, definește apartenența la națiune exclusiv în termenii aderării la principiile democratice, în timp ce naționalismul etnic definește apartenența la națiune în termenii unei limbi, culturi și proveniențe etnice comune. Dar această distincție nu ne este folositoare. Chiar și în țările cele mai democratice construcția națională presupune mai mult decît diseminarea unei limbi și unei culturi naționale comune. Ceea ce deosebește construcția națională liberală de naționalismul neliberal nu este absența oricărei preocupări

în ce privește limba, cultura și identitatea națională, ci mai degrabă conținutul, flexibilitatea și caracterul integrator al acestei culturi naționale, și felurile în care se realizează incorporarea în ea. În plus, între naționalismul liberal și cel neliberal nu există o singură deosebire, ci mai multe. Iar fiecare dintre aceste deosebiri este o chestiune de gradare. Așadar, nu putem împărți mișcările naționaliste reale în două categorii: „liberale” și „neliberale”. Mai degrabă, mișcările naționaliste se vor dovedi mai liberale conform unor criterii și mai puțin liberale conform altora.²⁷

În măsura în care în ECE construcția națională este de obicei mai ideologizată, mai coercitivă sau mai exclusivistă decât în democrațiile occidentale, ea impune poveri mai grele minorităților și creează nedreptăți potențiale mai mari. ESTE cu atât mai important, de aceea, ca revendicările comunităților minoritare să fie înțelese în relație cu, și ca răspuns la acest tip de construcție națională al majorității. Thompson subliniază că revendicările găgăuzilor reflectă un „naționalism reactiv”, care răspunde politicilor hotărâte de construcție națională ale majorității moldovene. În mod similar, Tomova analizează cererile turcilor din Bulgaria ca pe un răspuns la presiunea asimilaționistă a majorității bulgărești. În general, ori de câte ori o majoritate încearcă să definească statul ca uni-național, este de presupus ca minoritățile naționale să răspundă prin cererea recunoașterii lor ca „societate distinctă” sau „națiune constituantă”. Această dinamică a fost observată în mai multe lucrări, de exemplu Pettai (Țările Baltice), Mihalikova (Slovacia), Thompson (Moldova) și Strazzari (Macedonia).

În toate aceste cazuri, revendicarea drepturilor minorităților nu este neapărat o dovadă că minoritățile au devenit mai agresive sau mai revendicatoare, ci mai degrabă pot fi considerate niște răspunsuri defensive la amenințările pe care le poartă impunerea construcției naționale a majorității. În acest sens, structura de bază pe care o folosesc politologii din Vest pentru a înțelege drepturile minorităților, pare în linii mari aplicabilă la ECE. Adică, ar trebuie să considerăm drepturile minorităților drept o reacție la potențialele nedreptăți care iau naștere în procesul de construcție națională a majorității.

Cred, de asemenea, în relevanța unor principii mai specifice ale echității etnoculturale identificate de politologii occidentali. De exemplu, revendicările minorităților naționale concentrate teritorial din ECE sînt similare celor ale minorităților naționale din Vest și pare plauzibil ca în evaluarea lor să fie folosite aceleași principii. Potrivit acestor principii, țările democratice ar trebui să accepte revendicările minorităților naționale de recunoaștere națională și autonomie națională, pentru a se putea menține ca niște culturi societale viabile și funcționale, cu instituții care să opereze în propria limbă.

Într-adevăr, unele dintre mecanismele folosite pentru acomodarea cu naționalismul minoritar din Vest, cum este de exemplu federalismul, ar putea fi

folosite și în ECE. Odată ce federalismul a fost capabil să asigure pacea, democrația, libertatea și prosperitatea unor state multinaționale ca Spania, Canada, Belgia, Marea Britanie și Elveția, de ce nu ar fi același lucru posibil în Rusia, Macedonia sau Ucraina?

După cum se observă în mai multe lucrări, în țările ECE există o rezistență puternică împotriva principiului general de recunoaștere a naționalismului minorităților, precum și împotriva ideii mai concrete de federalism sau a altor forme de autonomie minoritară. Aceste idei întâmpină rezistență pentru aceleași motive pentru care au fost respinse în Vest — teama de neloialitate și separatism. Frecventa percepere a autonomiei minoritare ca pe o amenințare la adresa securității statului a fost discutată pe larg în lucrările elaborate de Mihalikova, Thompson, Strazzari și Pettai.

Totuși, majoritatea țărilor multinaționale din Vest consideră încercarea de suprimare a naționalismului minoritar ca neproductivă și înțeleg că federalismul este un mod de stabilizare a statelor multinaționale. Poate cu timpul popoarele din ECE vor ajunge la aceeași concluzie.

Cu toate acestea, adoptarea federalismului multinațional în țările din ECE este îngreunată de doi factori care nu apar în Vest. În primul rând, este moștenirea pseudo-federalismului regimurilor comuniste din Cehoslovacia, Iugoslavia și Uniunea Sovietică. Poate că în constituțiile acestor federații se specificau anumite separări ale puterii între nivelele de administrație centrale și cele locale, dar în realitate puterea era centralizată în mâinile partidului comunist. Așadar federalismul a fost discreditat de abuzurile comunismului.

Al doilea și poate cel mai important lucru este că multe minorități naționale din ECE sînt potențial iredentiste. Prin aceasta se deosebesc destul de mult de minoritățile naționale din Europa de Vest, dintre care cele mai multe nu au un stat înrudit în vecinătate cu care să poată spera să se unească sau să se reunească. Catalanii, bascii, scoțienii, flamanzii și laponii pot uneori să nutrească gândul separării, dar aceasta nu ar fi pentru a se uni cu un stat mai mare de care se simt legați prin etnie. În mod similar, sînt cel puțin o sută de ani de cînd în America de Nord au încetat să mai existe cineva care să se gîndească serios că Puerto Rico ar putea să se unească cu Spania sau că Quebec-ul ar dori să se unească cu Franța. Și firește, nici popoarele indigene din America nu au un stat înrudit.

Spre deosebire de acestea, în multe din conflictele etnice cele mai dificile din ECE sînt implicate minorități naționale care au un stat învecinat înrudit. În astfel de cazuri, problema nu este doar aceea că minoritatea ar putea avea dorința de a se reuni cu statul înrudit, ci și posibilitatea intervenției politice și chiar militare a statului înrudit pentru a „proteja” interesele poporului „său”. Un exemplu paradigmatic în acest sens a fost modul în care naziștii i-au încurajat pe etnicii germani din Cehoslovacia să depună plîngeri pentru modul cum sînt tratați, iar apoi au folosit aceste plîngeri ca pretext pentru a invada țara.

Mulți oameni din ECE se tem că o situație similară s-ar putea ivi și astăzi. Ea s-a ivit atât în cazul etnicilor ruși din Crimeea (caz discutat de Jaworsky), cât și al celor din Țările Baltice (caz discutat de Pettai și Mitrofanov); al cazacilor rusificați din Kazakhstan și Caucazul de Nord (Opalski); al etnicilor unguri din Slovacia (Mihalikova); al etnicilor albanezi din Macedonia (Strazzari); al etnicilor români din Ucraina (Jaworsky) și al etnicilor sârbi din Bosnia sau Croația (caz discutat de Crnobrnja).

În unele cazuri, minoritatea națională ar putea dori să fie condusă de statul înrudit. Jaworsky sugerează că acest lucru este valabil în cazul etnicilor români din Ucraina. Însă problema intervenției statului înrudit există și dacă minoritățile însele nu sînt iredentiste și nu doresc să se unească sau să se reunească cu statul înrudit. De exemplu, există dovezi că tot mai mulți etnici ruși din Țările Baltice nu numai că resping ideea de a se reuni cu Rusia, dar consideră că au mai multe în comun cu letonii sau estonii autohtoni decît cu etnicii ruși din Rusia. Dovezi în acest sens au fost invocate de Pettai, Antane, Trilevich și Mitrofanov. Aceasta nu elimină totuși pericolul ca naționaliștii din Rusia să se folosească de existența minorităților rusești ca pretext pentru a interveni. După cum observa Pettai, Rusia continuă să vorbească în numele etnicilor ruși din Țările Baltice și să adopte o atitudine de confruntare cu aceste țări, cu toate că localnicii ruși nu împărtășesc planurile Moscovei. În mod similar, Jaworsky notează că foarte puțini etnici ruși din Ucraina (în afara Crimeei) se consideră „coloana a cincea” pentru Rusia, și cu toate acestea unii naționaliști ruși de la Moscova continuă să presupună că etnicii ruși au (și trebuie să aibă) loialitate supremă față de Rusia.

Găsirea unui *modus vivendi* cu o minoritate națională locală este dificilă atunci cînd un stat înrudit, cu o agendă proprie, pretinde că vorbește în numele minorității. Multe dintre cele mai dificile conflicte etnice din ECE pivotează în jurul acestei relații triadice între o minoritate etnoculturală, statul gazdă și statul înrudit. Această problemă nu apare în America de Nord sau în Europa de Vest, decît poate (într-un mod foarte deosebit) în Irlanda de Nord. Acest pericol al iredentismului va continua în mod aproape sigur să creeze rezistență față de federalismul multinațional în ECE.

Totuși, nu îmi este clar care sînt mecanismele alternative pentru reconcilierea cu naționalismul minoritar. În timp ce majoritatea lucrărilor analizează rezistența față de federalismul multinațional din ECE, ele nu oferă nici un model alternativ clar pentru reconcilierea cu minoritățile naționale. După cum observă Mihalikova, în timp ce slovacii majoritari resping ideea autonomiei locale pentru etnicii unguri, ei nu oferă ca alternativă „nici o viziune coerentă a viitorului”. Într-adevăr, autoarea consideră această lipsă a unei concepții pe termen lung a echității etnoculturale ca „cea mai mare problemă” în relația majoritate/minoritate în Slovacia.

Cum rămîne însă cu echitatea etnoculturală pentru imigranți/meteci? Este relevant pentru ECE modelul apusean al integrării imigranților? Ar trebui considerați străinii din țările ECE ca viitori cetățeni și ar trebui „slăbită” în continuare noțiunea de identitate națională, așa încît să permită imigranților să-și păstreze și exprime identitatea etnică și în același timp să se integreze totuși în ansamblul națiunii?

Există două obiecții standard la adoptarea acestui model în ECE. Prima este că pînă și ideea de integrare a imigranților nu este viabilă decît pentru țările din Lumea Nouă, în care imigrarea face parte din mitul fondator al națiunii și nu poate funcționa în națiunile străvechi ale Lumii Vechi. Potrivit celei de a doua obiecții, în prezent imigranții din cadrul ECE sînt mai degrabă refugiați decît imigranți, ceea ce face ideea integrării mai complicată. Acestea constituie desigur argumente legitime, dar cred că sînt adesea exagerate.

Ideea că integrarea imigranților se poate produce numai în țările tradiționale de imigrație ale Lumii Noi este vehiculată adesea nu doar în ECE, ci și în Europa de Vest. Conform acestei concepții diviziunea fundamentală nu este între democrațiile occidentale și ECE, ci între democrațiile Lumii Noi și democrațiile Lumii Vechi. Se spune că modelul nord-american/australian de integrare a imigranților nu poate funcționa în Lumea Veche pentru că statele-națiune din Europa sînt mult mai vechi decît statele Lumii Noi și mai omogene sub aspect cultural și etnic. Imigrarea este unul dintre miturile fondatoare ale statelor Lumii Noi, care au promovat un mediu receptiv pentru valurile succesive de imigranți care au optat pentru o nouă națiune. În schimb, statele europene se întemeiază pe mitul originii comune și pe credința că aceste origini comune determină destinul întregii comunități. Conform acestei concepții, imigranții pot pătrunde pe teritoriul național, dar nu pot niciodată deveni cu adevărat membri ai națiunii.

Nu mă convinge această viziune. Există multe dovezi că politicile de integrare ce caracterizează țările de imigrație pot funcționa în Europa. În definitiv, unele țări vest-europene i-au considerat pe imigranți drept viitori cetățeni (de exemplu, Marea Britanie și Franța) și tocmai acestea sînt țările unde imigranții s-au integrat cu succes de-a lungul timpului. Dacă principiul funcționează în Franța, de ce nu ar funcționa oriunde altundeva în Europa?

Dimporivă, succesul multor țări ale Lumii Noi în integrarea imigranților nu are nimic a face cu „miturile lor fondatoare”. În realitate, doar Statele Unite s-au format întemeindu-se pe ideea imigrării. Majoritatea celorlalte țări ale Lumii Noi s-au întemeiat pe mitul că sînt avanposturi coloniale, care reproduc în noua țară cultura Lumii Vechi. Țări precum Canada și Australia au urmărit să fie cît se poate de britanice, adică (printre altele) cît se poate de „albe” și protestante. Imigrarea pe scară largă din țările ne-britanice a fost așadar interzisă foarte mult timp, constituind un fenomen relativ recent în comparație cu Statele Unite.

Într-adevăr, pînă în anii '60, Australia s-a definit ca „Australia Albă” și a urmărit să fie mai „britanică decît britanicii”.

Totuși, faptul că Australia nu s-a întemeiat pe mitul deschiderii față de imigrație nu a împiedicat-o să îi integreze pe nou-veniți. Dimpotrivă, într-o perioadă relativ scurtă de timp, s-a redefinit complet pe sine, dintr-o țară britanică monoculturală, într-o țară „asiatică” multiculturală. În momentul de față ea acceptă mai mulți imigranți *per capita* decît oricare altă țară din lume, majoritatea lor fiind non-albi și non-creștini. Cu toate că Australia s-a întemeiat pe un mit al colonizării britanice și nu pe un mit al imigrației multietnice, ea urmează acum foarte îndeaproape exemplul mai vechilor țări de imigrație precum Statele Unite.

Adevărul este că acest model de integrare a imigranților a funcționat în multe țări diferite, pentru multe grupuri diferite de imigranți, în ciuda unei lungi istorii anterioare de excludere. Dacă Australia, una din ultimele bastioane ale culturii imperiale britanice, poate adopta acest model și îl poate face să funcționeze, de ce nu ar putea face același lucru și țările Lumii Vechi? Tocmai acest lucru l-a făcut Suedia de curînd. A adoptat politicile de naturalizare și multiculturalism, foarte asemănătoare cu cele ale țărilor tradiționale de imigrație, încurajînd nou-veniții să se considere viitori cetățeni. Dacă Suedia, una dintre cele mai omogene și mai compacte societăți sub aspect etnic poate adopta această politică și o poate face să funcționeze, de ce nu ar putea Germania, Italia, Ucraina sau Ungaria?

Dihotomia Lumea Nouă/Lumea Veche este prea reducționistă pentru a ne fi de folos în analizarea provocărilor pe care le prezintă pluralismul etnocultural. Desigur că există deosebiri între țările Lumii Noi și cele ale Lumii Vechi, dar aceste deosebiri sînt adesea mai puțin semnificative decît cele existente între diferitele tipuri de grupuri atît din țările Lumii Vechi cît și din cele ale Lumii Noi. Minoritățile naționale din Lumea Nouă se deosebesc total de grupurile de imigranți din Lumea Nouă în ce privește nevoile și aspirațiile lor, deși se aseamănă foarte mult cu minoritățile naționale din Lumea Veche. Quebecanii din Canada au mult mai multe în comun cu catalanii din Spania sau cu ungurii din România, decît cu imigranții mai noi din Canada. Același lucru este valabil pentru celelalte categorii ale pluralismului etnocultural: laponii din Suedia au puține lucruri în comun cu imigranții din Suedia, dar mult mai multe cu popoarele indigene din America de Nord și Siberia. Imigranții ilegali din Statele Unite au puține în comun cu cetățenii imigranți din Statelle Unite, în privința statutului lor social, politic și economic, dar au multe în comun cu imigranții ilegali din Olanda. Și așa mai departe.

Astfel, nu văd nici o justificare pentru a exclude aplicabilitatea modelului occidental de integrare a imigranților la spațiul ECE²⁸. Dar, ca și în cazul minorităților naționale, există în ECE factori de natură să complice lucrurile și care ar putea îngreuna adoptarea acestui model. Am în vedere aici mai ales faptul

că majoritatea celor care imigrează în prezent în ECE sînt refugiați în căutarea unui azil, mai degrabă decît imigranți voluntari primiți în țară printr-o politică de imigrare. Acest lucru ridică îndoieli în privința obiectivului integrării.

Desigur, democrațiile occidentale primesc și ele mulți refugiați. Istoric vorbind, democrațiile occidentale i-au tratat pe refugiați, în ce privește rezidența și integrarea, aproape în același fel ca pe imigranți. Guvernul (și populația în general) se așteaptă ca refugiații, asemeni imigranților, să se stabilească permanent și să obțină cetățenia în noile lor țări, iar această așteptare a fost confirmată de practică.

După cum observă Zend, acest lucru este în curs de schimbare mai ales în Europa de Vest, unde multe țări tind mai degrabă spre un sistem de „protecție temporară” a refugiaților, decît spre o stabilire permanentă a acestora. Dar în majoritatea țărilor de imigrație din Vest, se așteaptă în continuare din partea refugiaților să se stabilească permanent și să dobîndească cetățenia. Una din explicațiile acestui lucru este că cei care se refugiază în democrațiile apusene sosesc de obicei în număr mic și de la distanțe mari. Refugiații nu vin în Vest dintr-un stat vecin, ci din altă parte a lumii și sosesc mai degrabă individual sau în familie, decît în grupuri mari. Astfel, lor le este mai ușor să se integreze și mai greu să se întoarcă în țara lor de origine. În ECE, dimpotrivă, refugiații sosesc adesea în număr mare, de la distanțe mici, lucru care îngreunează integrarea și face întoarcerea lor mai probabilă.

În aceste condiții, nu este clar dacă este mai potrivită încurajarea integrării imigranților sau mai degrabă acordarea pur și simplu a unui azil sigur pînă cînd situația din țara lor de origine se îmbunătățește. Acest conflict între încurajarea integrării și asigurarea protecției temporare este discutat în amănunțime în lucrările scrise de Gavrilova (Rusia), Zend (Ungaria) și Crnobrnja (Iugoslavia).

Atît Zend cît și Crnobrnja sugerează că protecția temporară va rămîne obiectivul major al politicii din ECE cu privire la refugiați. Dar chiar și aici, este posibil ca țările ECE să adopte treptat modelul occidental de integrare, cu excepția cazurilor în care este sigur că refugiații se vor întoarce curînd în țara lor de origine. În cele mai multe cazuri, refugiații vor rămîne în noua lor țară timp de mulți ani și, cu timpul, ea va deveni noua lor patrie. Ca și lucrătorii sezonieri turci, s-ar putea ca ei să rămîină credincioși speranței de a se întoarce în țara lor de origine. Dar dacă ei rămîn destul timp pentru a-și găsi o slujbă și a-și întemeia o familie în noua țară, plecarea lor este foarte puțin probabilă. În această situație, singura soluție viabilă și justă pe termen lung este de a permite și de încuraja integrarea lor în ansamblul societății. Acesta este singura cale de evitare a nedreptăților și a conflictelor asociate cu marginalizarea metecilor. După cum sugerează Gavrilova și Ossipov, prin adoptarea unei astfel de politici nu numai că se evită pericolele marginalizării, dar se și permite țării să profite din plin de educația și de îndemînarea profesională a refugiaților, așa încît ei devin un profit pentru țară, și nu o cheltuială.

Așadar, aș spune că în ce privește aceste două categorii largi, minoritățile naționale și imigranții, principiile care se elaborează în democrațiile occidentale sînt potențial aplicabile și în ECE, deși este probabil ca implementarea lor să fie mai dificilă.

Dar există alte cazuri mai importante pentru care nu există analogii evidente în experiența statelor occidentale și pentru care Vestul nu poate oferi modele sau principii utile. Voi menționa patru dintre ele.

(a) *Romii* se deosebesc de imigranți sau de minorități naționale deoarece „patria” lor este pretutindeni și nicăieri. Unii teoreticieni din ECE sînt de părere că situația afro-americanilor este exemplul occidental cel mai apropiat, de vreme ce nici ei nu sînt niciunde concentrați teritorial și, indiferent unde ar trăi, se află pe ultima treaptă socială. Mai mult, după cum observă Mihalikova, romii, ca și afro-americanii, ezită dacă să urmărească integrarea cît mai rapidă sau să urmărească recunoașterea lor ca o cultură separată și distinctă. S-a urmărit astfel cu interes dacă vreuna din politicile adoptate în America în privința negrilor ar fi potrivită în cazul romilor (de exemplu, „acțiunile afirmative”). Totuși, deoarece aceste politici nu au fost foarte eficiente în îmbunătățirea situației negrilor, nu este limpede ce putem aștepta de la ele în cazul romilor.

Mai mult, situația negrilor este în realitate destul de diferită de cea a romilor. Ei nu au o limbă distinctă și au trăit totdeauna în comunități stabile în America. În plus, în ciuda istoriei de discriminare (și desigur, în parte, datorită istoriei de segregare), negrii au reușit să-și construiască un set larg de instituții sociale, pînă la colegii și universități proprii. Pentru majoritatea negrilor moștenirea instituțiilor separate implică ambivalență, de vreme ce instituțiile segregate ale negrilor au apărut doar ca rezultat al excluderii lor din instituțiile albilor. Totuși, realitatea este că, odată cu sfîrșitul sclaviei, negrii au dispus de foarte multe instituții, deținînd multe din instituțiile moderne care le-au lipsit romilor de-a lungul timpului. Așadar, pentru negrii problema este ce să facă cu instituțiile separate pe care le-au moștenit, în timp ce pentru romi întrebarea este dacă să construiască astfel de instituții.

(b) *Rușii din străinătate apropiată*. După cum susține Gavrilova, mulți etnici ruși au părăsit Rusia în perioada post-belică pentru a se muta în alte țări ale Uniunii Sovietice, unde ei au format o minoritate a populației. Totuși, după cum remarcă Pettai și Jaworsky, acești ruși care după război s-au stabilit în țările învecinate, nu se considerau o „minoritate” sau „imigranți” în altă țară, ci că se deplasează în interiorul aceleași țări, o țară în care rușii formau, luată în ansamblu, majoritatea. Astfel ei se așteptau să găsească — și au găsit — un set întreg de instituții și servicii în limba rusă, oriunde ar fi mers în Uniunea Sovietică.

Totuși, ei se găsesc acum într-o poziție minoritară în cadrul statelor care au devenit de curînd independente. În timp ce acceptă treptat faptul că sînt o „minoritate”,

ei nu se consideră totuși o minoritate de imigranți. Mai degrabă, ei se așteaptă și cer să fie menținute toate instituțiile ce funcționează în limba rusă, cu care ei s-au obișnuit. Astfel, ei revendică tipurile de drepturi care sînt cerute în mod obișnuit de minoritățile naționale — nu doar dreptul la cetățenie, ci continuarea existenței și finanțării școlilor și instituțiilor separate și a autonomiei locale.

Cu toate acestea, pentru unii membri ai societății majoritare acești locuitori sînt mai mult niște imigranți ilegali, care nici nu ar fi avut dreptul să intre în țară de vreme ce au făcut-o ca urmare a ocupației militare a Armatei Roșii. Ca imigranți ilegali, ei au în cel mai bun caz dreptul de a dobîndi cetățenia numai după ce și-au dovedit loialitatea și dorința de a se integra (de exemplu, prin învățarea limbii țării respective). În cel mai rău caz, li se poate refuza permanent cetățenia și rezidența legală, ca și în cazul imigranților ilegali din alte țări, în speranța că se vor întoarce în cele din urmă în patria lor. Aceasta a fost într-adevăr speranța exprimată de unii naționaliști din Letonia și Estonia.

Este greu să ne imaginăm un contrast mai izbitor între percepții. Etnicii ruși resping cu tărie eticheta de imigranți ilegali întrucît imigrarea lor a fost legală nu doar din punctul de vedere al legislației Uniunii Sovietice, dar și din cel al dreptului internațional, care susține dreptul fundamental de deplasare liberă pe întreg teritoriul unei țări. (În această privință este important să ne amintim că majoritatea țărilor au recunoscut granițele Uniunii Sovietice și astfel putem susține că în Carta Națiunilor Unite se indică implicit că etnicii ruși aveau libertatea fundamentală de a se stabili în oricare dintre Republicile Sovietice). Ei nici măcar nu se consideră imigranți de vreme ce nutriră speranța și fuseseră asigurați că vor dispune de întregul set de instituții în limba rusă, oriunde se vor stabili în Uniunea Sovietică, iar fără această asigurare, nu s-ar mai fi stabilit în țările vecine²⁹.

În ciuda acestor percepții foarte diferite, există dovezi că cele două părți converg spre un fel de model de integrare a imigranților. Naționaliștii au renunțat la speranța că prin refuzul acordării cetățeniei depline etnicilor ruși îi vor încuraja pe aceștia să părăsească țara. Ca și în cazul metecilor din Europa de Vest, se recunoaște tot mai mult că etnicii ruși sînt hotărîți să rămînă. După cum remarcă Antane și Tsilevich, doar o parte infimă a etnicilor ruși din Letonia plănuiesc să se întoarcă în Rusia, chiar și dacă nu vor putea obține cetățenia letonă.

Astfel, naționaliștii din Letonia și Estonia au acceptat vrînd-nevrînd că trebuie să le ofere etnicilor ruși cetățenia și șansa de a se integra. Dar Țările Baltice nu sînt în continuare dispuse să-i considere pe etnicii ruși o minoritate națională și continuă să reducă numărul de instituții care funcționează în limba rusă. Pe scurt, naționaliștii speră acum că etnicii ruși se vor considera în cele din urmă „imigranți” și vor accepta să se integreze în societatea letonă sau estonă, chiar dacă aveau despre sine o concepție foarte diferită cînd s-au mutat în Țările Baltice. Și, după cu remarcă Pettai, se pare că mulți ruși sînt de acord să accepte această

redefinire oricât de greu le-ar fi, atîta timp cît simt că există o perspectivă reală de integrare pentru ei și pentru copiii lor. Rușii care s-au stabilit aici nu se considerau imigranți, dar nici nu au fost primiți de către societatea gazdă ca viitori cetățeni; însă dacă ambele părți își vor putea reconsidera atitudinea, modelul de integrare al imigranților ar putea totuși contribui la conturarea unei înțelegeri stabile.

(c) *Tătarii din Crimeea* au adoptat denumirea de „popor indigen” și au apelat la forumurile internaționale pentru a fi recunoscuți ca atare. Eu cred că aceasta este o folosire idiosincratică a termenului de „popor indigen”. În accepțiunea obișnuită, ceea ce deosebește minoritățile naționale de popoare indigene este că primele s-au luptat dar au fost învinse în procesul de formare a statelor din Europa, în timp ce ultimele au fost pînă foarte de curînd complet izolate de acest proces și și-au păstrat astfel un mod de viață pre-modern pînă nu demult în secolul nostru. Minoritățile naționale ar fi vrut să-și formeze propriile state, dar au fost învinse în lupta pentru putere politică, în timp ce existența popoarelor indigene s-a desfășurat în afara sistemului statelor europene. Catalanii și quebecanii sînt așadar, minorități naționale, în timp ce laponii și eschimoșii nord-americani sînt popoare indigene.

Conform acestui mod de a defini lucrurile, tătarii se apropie mai mult de minoritățile naționale decît de popoarele indigene. Hanatul Tătar a fost un concurent activ în politica europeană modernă, iar dacă balanța puterii s-ar fi înclinat puțin altfel, s-ar fi putut cu ușurință consolida ca stat european independent. Însă tătarii au pierdut, iar acum se confruntă cu multe din problemele pe care le au minoritățile naționale, de exemplu, lupta dusă împotriva presiunii construcției naționale a majorității, pentru recîștigarea drepturilor lingvistice și a competenței de a se autoguverna.

Nu putem nega că, cel puțin după unele definiții, tătarii pot fi numiți „popor indigen”. Nu există o definiție universal acceptată a „popoarelor indigene”, iar unele dintre definițiile existente i-ar include într-adevăr pe tătari. Dar indiferent de terminologia pe care o folosim, mi se pare că tătarii se deosebesc profund de majoritatea popoarelor indigene din Vest. Cazul tătarilor nu este mai special prin faptul că sînt „indigeni” (ei sînt la fel de indigeni ca ungurii din Bazinul Carpatic), ci mai degrabă prin aceea că au suferit groaznica deportare în masă din Crimeea din timpul celui de al doilea război mondial. Prin aceasta, tătarii se deosebesc nu doar de minoritățile naționale din Vest, dar și de majoritatea popoarelor indigene. Desigur că unele popoare indigene au fost supuse unei noi rezidențe, forțate, adesea sub aceleași pretexte de securitate națională, dar această deportare a lor fie că s-a întîmplat așa de demult încît nimeni nu se mai gîndește serios să se întoarcă (de exemplu indienii Cherokee din Statele Unite), fie oamenii s-au putut întoarce la vechile lor pămînturi pentru că nimeni nu le ocupase în absența lor (de exemplu, eschimoșii din nordul Canadei). Spre deosebire de

aceștia, deportarea tătarilor este destul de recentă pentru ca întoarcerea să constituie o opțiune viabilă, dar între timp toate pământurile și averile lor au trecut în mâinile ocupatorilor, care acum nu cunosc altă patrie decât Crimeea.

Așadar, problema distinctă cu care se confruntă tătarii este cum să rezolve problemele revenirii și ale compensării pentru nedreptatea din trecut. Din câte știu, nimic din experiența teoretică sau practică occidentală nu poate oferi răspunsuri acestor probleme.

(d) *Cazacii*. Grupurile de cazaci au adoptat denumirea de „națiune” și au formulat revendicările naționaliste obișnuite, de autodeterminare în acele teritorii din Rusia și țările învecinate acesteia în care sînt prezenți în număr mare. Totuși, după cum remarcă Opalski, modul în care cazacii se concep pe sine ca națiune prezintă multe trăsături derutante. Timp de secole, ei au fost mai degrabă o castă militară în cadrul națiunii ruse, răspîndiți pe tot teritoriul Imperiului Rus, decât o națiune separată înrădăcinată pe propriul teritoriu, ducîndu-și existența aparte de națiunea rusă și în paralel cu aceasta. Pînă și astăzi, cazacii continuă să se considere purtătorii „adevărâtului” rusianism și apărătorii culturii naționale rusești în fața pericolului reprezentat de popoarele și influențele neslave. Este ceva contradictoriu între modul în care cazacii urmăresc să protejeze cultura națională a Rusiei și, în același timp, urmăresc să se separe politic și teritorial de această cultură. Aceeași schizofrenie se manifestă și în modul în care decid cine se poate sau nu numi „cazac”; în anumite contexte, accentul cade asupra originii etnice, diferită de cea a rușilor; în alte situații însă, demarcația dintre cazaci și etnicii ruși se șterge pînă la a deveni invizibilă.

Oricum, în ciuda pretențiilor cazacilor la autonomie teritorială și recunoaștere a unei patrii a lor naționale, în Rusia nu există regiuni în care ei să fie majoritari, și nu este clar în ce fel este fezabilă ideea unei „Republici Cazace”.

Dată fiind dificultatea de a-și diferenția clar naționalitatea de cea a rușilor și dată fiind lipsa lor de concentrare teritorială, cazacii și-au cheltuit cea mai mare parte din energia politică nu pentru a obține autodeterminarea națională, ci pentru două scopuri mai realiste: (a) „reabilitarea” și recunoașterea lor oficială după anii îndelungați în care orice manifestare a identității cazace a fost reprimată de comuniști, ca și restituirea sau compensarea pentru averile expropriate; (b) cîștigarea (sau recîștigarea) diferitelor drepturi specifice pentru comunitatea lor în cadrul instituțiilor rusești generale, cum sînt armata, economia și parlamentul. Aceste drepturi includ neimpozitarea creditelor, garantarea reprezentării politice și echivalentul unui program de acțiuni afirmative în armată.

Aceste două scopuri s-ar potrivi mai bine situației curente a cazacilor, care sînt acum ireversibil amestecați cu națiunea rusă majoritară și încorporați în cadrul acesteia. Este totuși puțin probabil că ei vor renunța la retorica naționalității în viitorul apropiat și, de aceea, nu este clar dacă aceste forme de reabilitare și recunoaștere nu vor fi folosite ca o punte către o formă mai cuprinzătoare de separatism.

De asemenea, nu este limpede care dintre aceste drepturi specifice unor tipuri diferite de comunități, pot fi susținute din punct de vedere al normelor liberal-democratice. În timp ce cazacii au suferit o represiune deosebită sub regimul comunist, fiind astfel îndreptățiți la o formă sau alta de reabilitare și recunoaștere, se pare că multe dintre revendicările lor le-ar acorda o măsură nemeritată de putere și resurse. Cu alte cuvinte, se pare că ceea ce cazacii cer este restaurarea privilegiilor nedrepte, nu doar o compensare corectă pentru nedreptățile din trecut.

Aceasta este una dintre componentele problemei generale a identității cazacilor. Se pare că dreptul de a guverna asupra altora a devenit parte integrantă a însăși ideii de „cazacitate”. După cum spune Opalski, *„cheia succesului și ideea de bază a ethosului cazac este dominația”*. Nu este nimic neobișnuit ca o comunitate etnică sau națională să se definească pe sine în opoziție cu alte grupuri. Dar cazacii se definesc pe sine nu numai în opoziție cu alte comunități, dar și ca dominanți asupra altor grupuri. Se pare, într-adevăr, că acesta este singurul mod în care cazacii sînt capabili să-și mențină un simț coerent al identității distincte și al organizării comunității lor. Dacă ar renunța la această pretenție de dominare, nu este sigur că ar mai avea vreun temei sau motiv pentru a se delimita de alți ruși sau pentru a continua să se mobilizeze pentru obținerea drepturilor minorităților etnice.

În măsura în care acest lucru este adevărat, este evident că devine foarte dificilă, dacă nu imposibilă, reconcilierea drepturilor speciale pentru comunitatea de cazaci cu normele liberal-democratice. În orice caz, nimic din experiența occidentală nu ne poate indica cum să rezolvăm această problemă.

În toate aceste cazuri și în multe altele din ECE care s-ar putea aminti aici, avem nevoie de niște modele total diferite de echitate etnoculturală.

5. Concluzii

În această lucrare am încercat să conturez câteva din contribuțiile recente privitoare la drepturile minorităților aparținînd politologilor occidentali și să identific unele din modurile în care ele ar putea fi relevante pentru țările din ECE. Țările occidentale au avut de învățat câteva lecții aspre de-a lungul anilor în privința tratării relațiilor etnice într-o democrație și să sperăm că țările din ECE vor putea învăța ceva din aceste greșeli, evitînd astfel unele din problemele care au tulburat democrațiile occidentale în trecut. Totuși, problemele din fostele țări comuniste sînt din multe puncte de vedere unice, aspecte sub care Vestul nu oferă nici un fel de modele sau soluții.

Dar mai este o lecție pe care democrațiile occidentale au învățat-o și pe care nu am discutat-o încă, deși poate că este cea mai importantă, și anume, că disputele și conflictele în privința modalității de tratare a diversității etnoculturale nu vor dispărea sau nu se vor rezolva în mod spontan. Ele reprezintă o trăsătură permanentă a democrațiilor liberale, care trebuie abordată fără ocolișuri.

Putem privi chestiunea aceasta fie dintr-un punct de vedere optimist, fie dintr-unul pesimist. Vestea bună din democrațiile occidentale este că societățile pot învăța să-și rezolve diviziunile etnoculturale într-un mod pașnic și în concordanță cu normele liberal-democratice. Vestea rea este că simpla aderență la normele liberal-democratice nu rezolvă de la sine aceste probleme. În fapt, ceea ce dovedesc democrațiile occidentale este că instituționalizarea și consolidarea normelor liberal-democratice nu ajută cu nimic la reducerea acuității identităților etnoculturale din cadrul societății.

Acesta este un aspect important, așa dori deci să închei prin a-l clarifica. Până foarte de curînd, mulți liberali occidentali au sperat și s-au așteptat ca faliiile etnoculturale să dispară, punînd în consecință persistența conflictelor etnoculturale pe seama unor factori temporali despre care presupuneau că vor dispărea cu timpul. Liberalii occidentali susțineau că, în realitate, conflictul etnocultural este un produs secundar al unei alte probleme, mai profunde, și că va dispărea odată ce această problemă mai profundă va fi rezolvată.

De exemplu, unii liberali susțineau că adevărata problemă este incompleta democratizare și nedesăvîrșirea statului de drept, și că conflictele generate de acestea au fost puse pe seama conflictelor etnoculturale. Conform acestei concepții, odată ce drepturile și instituțiile democratice vor fi stabilite în mod eficace și vor fi accesibile tuturor cetățenilor, oamenii nu se vor mai mobiliza pe baza apartenenței etnoculturale.

Alți liberali susțineau că conflictul etnocultural este un produs al lipsei modernizării și bunăstării economice. Conform acestei concepții, adevărata problemă este că unii oameni se simțeau lăsați în urmă în procesul modernizării și odată ce se va atinge un anumit nivel de dezvoltare economică, accesibil tuturor cetățenilor, aceștia nu se vor mai mobiliza pe baza apartenenței etnoculturale.

O altă opinie împărtășită de liberali era că conflictul etnocultural se datorează persistenței unor stereotipuri și prejudecăți personale iraționale bazate pe ignorarea „celuilalt”. Conform și acestei concepții, odată ce oamenii vor dobîndi și vor interioriza deprinderile democratice ale toleranței și respectului reciproc, nu se vor mai mobiliza pe baza apartenenței etnice.

Sau, în sfîrșit, unii liberali susțineau că conflictul etnocultural este rezultatul amestecului străin în treburile interne și al folosirii agenților provocatori străini care răspîndesc minciuni și denaturări pentru a încuraja minoritățile, de altfel satisfăcute, să se plîngă de modul cum sînt tratate. Conform acestei concepții, odată ce se vor difuza informații corecte și se va demasca amestecul străin, va dispărea și mobilizarea etnoculturală.

Toate aceste explicații ale conflictelor etnoculturale sugereau că, odată cu stabilirea fermă a unei democrații prospere, atît instituțională, cît și în termenii culturii societății,

puterea și mobilizarea politică a identităților etnoculturale va dispărea sau cel puțin se va diminua substanțial.

Însă noi știm acum că aceste prognoze au fost eronate. Nu există nici cea mai mică dovadă în democrațiile occidentale că realizarea democrației, a prosperității economice și a toleranței personale va duce la o diminuare a mobilizării etnoculturale. Dimpotrivă, în loc să scadă, revendicările etnoculturale din țările occidentale au crescut, chiar dacă aceste scopuri au fost atinse. Realizarea democratizării, a prosperității și toleranței este strâns legată de creșterea mobilizării etnoculturale.

Să luăm de pildă relațiile dintre francezi și englezi în Canada. Cu patruzeci de ani în urmă, quebecanii erau săraci și inactivi politic, fiind guvernați de niște elite politice autocrate împreună cu Biserica Catolică, și fiind totodată supuși unor mari discriminări și prejudecăți din partea anglo-canadienilor. Astăzi, nivelul lor de trai este același cu al anglo-canadienilor, au o democrație puternică în Quebec și sînt reprezentați mai mult decît proporțional în guvernul federal și central. Sondajele publice arată că prejudecățile englezilor față de francezi practic au dispărut (după cum au dispărut și prejudecățile francezilor față de englezi). La nivel individual, practic nu există animozități, antipatie sau stinghereală între membrii celor două comunități; de exemplu, marea majoritate s-ar bucura dacă cineva din cealaltă comunitate s-ar muta în casa de alături sau dacă s-ar căsători cu un membru al familiei lor.

Ne-am putea aștepta astfel, ca naționalismul quebecan să se fi diminuat de-a lungul acestor patruzeci de ani. De fapt, s-a întîmplat tocmai invers. Sprijinul pentru naționalismul quebecan, chiar și pentru secesiune, a crescut în mod constant. Acest lucru nu se întîmplă doar în Canada. Putem observa același fenomen în Belgia, unde democratizarea și dezvoltarea economică din Flandra este în strînsă legătură cu intensificarea naționalismului flamand, și în Spania, unde democratizarea și prosperitatea economică din Catalonia a fost însoțită de intensificarea naționalismului catalan. Și putem observa aceeași tendință în rîndurile multor comunități de imigranți, care luptă cu tenacitate pentru recunoașterea identității etnice, chiar dacă beneficiază de același nivel de bunăstare economică și reprezentare politică ca al comunității majoritare.

Democrația, prosperitatea economică și toleranța personală sînt desigur niște bunuri importante, valoroase în sine. Dar în sine, ele nu reprezintă, nici dacă le considerăm în ansamblu, un răspuns la problemele diversității etnoculturale. Reconcilierea cu diversitatea etnoculturală va rămîne o sursă puternică de conflict — care s-ar putea într-adevăr intensifica — chiar dacă toate aceste bunuri sînt asigurate. Aceasta este cea mai importantă lecție pe care a avut-o de învățat Vestul. Doar în momentul în care guvernele occidentale au acceptat acest fapt, au putut începe să învețe cum să trateze relațiile etnoculturale într-un mod pașnic

și democratic, și să realizeze tipul de progres despre care am vorbit în secțiunea 3 a acestui studiu.

Nu văd nici un motiv pentru a crede că ECE se va deosebi sub acest aspect. Mulți oameni din țările ECE susțin astăzi că în realitate conflictele etnice sînt un substitut sau o transferare a conflictelor datorate democratizării incomplete și a dezvoltării economice insuficiente, și că ar trebui așadar să ignorăm revendicările comunităților etnoculturale și să ne concentrăm toate energiile asupra problemei „reale”. Ei spun că putem lăsa la o parte, de pildă, cererile rusofonilor din Ucraina sau ale ungarilor din Slovacia, deoarece aceste cereri vor dispărea odată ce vor fi instituite democratizarea adevărată, dezvoltarea economică și statul de drept. Aceste cereri nu sînt decît un produs secundar, și nu problema „reală”.

Această negare sau denigrare a seriozității identităților etnoculturale este tocmai greșeala pe care statele democratice din Vest au repetat-o de nenumărate ori, adesea cu consecințe teribile. Este o greșeală pe care sper că nu o vor repeta țările din ECE. Dacă nimic altceva nu se învață din experiența occidentală în privința relațiilor etnoculturale, sper că țările din ECE vor recunoaște măcar importanța abordării directe a problemelor pluralismului etnocultural. □

BIBLIOGRAFIE

- Addis, Adeno (1992) „*Individualism Communitarianism and the Rights of Ethnic Minorities*”, *Notre Dame Law Review* 67/3, pp.615-76.
- Alfred, Gerald (1995) *Heeding the Voices of our Ancestors: Kahnawake Mohawk Politics and the Rise of Native Nationalism* (Oxford University Press, Toronto).
- Anderson, Benedict (1983) *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (New Left Books, London).
- Baker, Judit (1994) (ed.) *Group Rights* (University of Toronto Press, Toronto).
- Baubock, Rainer (1994) *Transnational Citizenship: Membership and Rights in Transnational Migration* (Edward Elgar, Aldershot).
- Buchanan, Allen (1991) *Secession: The Legitimacy of Political Divorce* (Westview Press, Boulder).
- Carens, Joseph (1989) „*Membership and Morality: Admission to Citizenship in Liberal Democratic States*”, în W. Brubaker (ed.) *Immigration and the Politics of Citizenship in Europe and North America* (University Press of American, Lanham MD).
- Castles, Stephen and Mark Miller (1993) *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World* (Mac Millan).
- Connor, Walker (1972) „*Nation-Building or Nation-Destroying*”, *World Politics* 24, pp. 319-55.
- Connor, Walker (1973) „*The Politics of Ethnonationalism*”, *Journal of International Affairs* 27/1, pp. 1-21.
- Dion, Stéphane (1991) „*Le Nationalisme dans la Convergence Culturelle*”, în R. Hudon și R. Pelletier (eds.) *L'Engagement Intellectuel: Melanges en l'honneur de Léon Dion* (Les Presses de L'Université Laval, Sainte-Foy).

Frideres, James (1997) „*Edging into the Mainstream: Immigrant Adult and their Children*”, in S.Isajiw (ed.) **Comparative Perspectives on Interethnic Relations and Social Incorporation in Europe and North America** (Harney Publications, University of Toronto, forthcoming).

Galenkamp, Marlies (1993) **Individualism and Collectivism and Collectivism: the concept of collective rights** (Rotterdamse Filosofische Studies, Rotterdam).

Garet, Ronald (1983) *Community and Existence: The Rights of Groups*, **Southern California Law Review** 56/5, pp.1001-75.

Gellner, Ernest (1983) **Nations and Nationalism** (Blackwell, Oxford).

Gocknauer, Myron (1991) *Philosophical Musings on Persons, Groups and Rights*, **University of New Brunswick Law Journal** 40/1, pp.1-20.

Gurr, Ted (1993) **Minorities at Risk: a Global View of Ethnopolitical Conflict** (Washington: Institute of Peace Press).

Gutmann, Amy și Anthony Appiah (1996) **Color Conscious** (Princeton University Press).

Hannum, Hurst (1990) *Autonomy, Sovereignty and Self-Determination: The Adjudication of Conflicting Rights* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press).

Harles, John (1993) **Politics in the Lifeboat: Immigrants and the American Democratic Order** Westview (Press, Boulder).

Ignatieff, Michael (1993) **Blood and Belonging: Journeys into the New Nationalism** (Jaffar, Straus and Groux, New York).

Jenson, Jane (1993) *Warning Nations: Making Nationalist Claims in Canadian Public Discourse*, **Canadian Review of Sociology and Anthropology** vol. 30, no 3, pp. 337-57.

Johnson, Gerald (1973) **Our English Heritage** (Greenwood Press, Westport).

Johnson, Darlene (1989) *Native Rights as Collective Rights: A Question of Group Self-Preservation*, **Canadian Journal of Law and Jurisprudence** 211, pp. 19-34.

Karmis, Dimitrios (1993) *Cultures autochtones et libéralisme au Canada: les vertus médiatrices de communautarismes libéral de Charles Taylor*, **Canadian Journal of Political Science** 26/1, pp. 69-96.

Kymlicka, Will (1989) **Liberalism, Community, and Culture** (Oxford University Press, Oxford).

Kymlicka, Will (1995 a) **Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights** (Oxford University Press, Oxford).

Kymlicka, Will (1995 b) **The Rights of Minorities Cultures** (Oxford University Press, Oxford).

Kymlicka, Will (1996) *Federalismo, Nacionalismo y Multiculturalismo*, **Revista Internacional de Filosofía Política** vol. 7, pp. 20-54. Publicat în limba engleză sub titlul *Is Federalism a Viable Alternative to Secession? in Secession: Between Ethnos and Demos*, ed. Percy Lehning (Routledge, London, 1998), pp. 111-150.

Kymlicka, Will (1998) **Finding Our Way: Rethinking Ethnocultural Relations in Canada** (Oxford, University Press, Toronto).

Levy, Iacob (1997) *Classifying Cultural Rights*, în Jan Shapiro and Will Kymlicka (eds.) **Ethnicity and Group Rights** (New York University Press, New York, pp. 22-66.

Margalit, Avishai and Joseph Raz (1990) **National Self-Determination**, **Journal of Philosophy** 87/9, pp. 439-61.

McDonald, Michael (1991 a) *Questions about Collective Rights*, în D. Schneiderman (ed.) **Language and the State: the Law and Politics of Identity** (Les Editions Yvon Blais, Corvansville).

- McDonald, Michael (1991 b) *Should Communities Have Rights? Reflections on Liberal Individualism*, **Canadian Journal of Law and Jurisprudence** 4/2, pp. 217-37.
- Miller, David (1995) **On Nationality** (Oxford University Press, Oxford).
- Narveson, Jan (1991) *Collective Rights?* **Canadian Journal of Law and Jurisprudence** 4/2, pp. 329-45.
- Pfaff, William (1993) **The Wrath of Nations: Civilization and the Furies of Nationalism** (Simon and Schuster, New York).
- Phillips, Anne (1995) **The Politics of Presence: Issues in Democracy and Group Representation** (Oxford University Press, Oxford).
- Raz, Joseph (1994) *Multiculturalism: A Liberal Perspective*, **Dissent**, Winter 1994, pp. 467-79.
- RCAP – *Royal Commission on Aboriginal Peoples* (1996, volume 2: **Restructuring the Relationship** (Ottawa).
- Smith, Anthony (1993) *A Europe of Nations — or The Nation of Europe?* **Journal of Peace Research** 30/2, 129-35.
- Spinner, Jeff (1994) **The Boundaries of Citizenship: Race, Ethnicity and Nationality in the Liberal States** (Johns Hopkins University Press, Baltimore).
- Svensson, Frances (1979) *Liberal Democracy and Group Rights: The Legacy of Individualism and its Impact on American Indian Tribes*, **Political Studies** 27/3, pp. 421-39.
- Ilamir, Jael (1993) **Liberal Nationalism** (Princeton University Press, Princeton).
- Taylor, Charles (1992) *The Politics of Recognition*, in Amy Gutmann (ed.) **Multiculturalism and the Politics of Recognition** (Princeton University Press, Princeton), pp. 25-73.
- Taylor, Charles (1997) *Nationalism and Modernity*, in J. Mallahan and R. McKim (eds), **The Morality of Nationalism** (Oxford University Press, New York).
- Tully, James (1995) **Strange Multiplicity: Constitutionalism in an Age of Diversity** (Cambridge University Press, Cambridge).
- Van Dyke, Vernon (1977) *The Individual, the State, and the Ethnic Communities in Political Theory*, **World Politics** 29/3, pp. 343-69.
- Van Dyke, Vernon (1982) *Collective Rights and Moral Rights: Problems in Liberal-Democratic Thoughts*, **Journal of Politics** 44, pp. 21-40.
- Van Dyke, Vernon (1985) **Human Rights, Ethnicity and Discrimination** (Greenwood, Westport).
- Walzer, Michael (1983) **Spheres of Justice** (Basic Books, New York).
- Walzer, Michael (1992 a) *Comment*, in Amy Gutmann (ed.) **Multiculturalism and the Politics of Recognition** (Princeton University Press).
- Walzer, Michael (1992, b) **What Means to be an American** (Marsilia, New York).
- Weber Eugene (1976) **Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France** (Chatto and Windus, London).
- Young, Iris Marion (1990) **Justice and the Politics of Difference** (Princeton University Press, Princeton).

NOTE

1. Cel mai important dintre aceștia a fost Vernon Dyke care a publicat o seamă de eseuri pe această temă în anii '70 și începutul anilor '80 (eg. Van Dyke 1977; 1982 și 1985). Au existat, de asemenea, câțiva juriști care au dezbătut rolul drepturilor minorității în dreptul internațional și despre legătura lor cu principiile de non-discriminare ale drepturilor omului.

2. Baubok 1994; Buchanan 1991; Kymlicka 1995 a; Miller 1995; Spinner 1994; Tamir 1993, Taylor 1992, Tully 1995, Young 1990; Phillips 1995. Nu cunosc cărți curpinzătoare scrise de filosofi în limba engleză pe aceste teme datînd de dinainte de 1990. Pentru colecții de articole filosofice recente pe aceste chestiuni, vezi Kymlicka 1995 b, Baker 1994.

3. Waltzer 1992, 100-1. Vezi de asemeni Waltzer 1992 b: 9

4. Pfaff 1993: 162; Ignatieff 1993

5. Taylor 1992

6. Pentru o discuție detaliată asupra acestor patru subiecte, vezi Kymlicka 96

7. Weber 1976

8. Johnson 1973: 119

9. Eg. Miller 1995; Tamir 1993; Margalit and Raz 1990 – Taylor 1997. Pentru o relatare sociologică mai largă vezi Brubaker 1997

10. Despre omniprezența acestui proces, vezi Gellner 1983; Anderson 1983

11. Taylor 1997, p. 34

12. Despre adoptarea limbii națiunii de către aborigeni, vezi Jenson 1993, Alfred 1995, RCAP 1996.

13. Gurr 1993; Hannum 1990; Lapidot 1996

14. A. Smith 1993: 131, cf. Connor 1972: 350-1; 1973: 20

15. Pentru o descriere mai detaliată a teoriei și practicii federalismului multinațional, vezi Kymlicka 1996.

16. Nu are nici o importanță faptul că în marile țări de imigrație și în multe alte democrații occidentale refugiații care primesc azil sînt incluși în acea categorie de imigranți care au dreptul de a deveni cetățeni. Într-adevăr, politica guvernamentală în ce privește stabilirea și naturalizarea refugiaților este practic identică cu politica pentru imigranți și istoric vorbind, refugiații au urmat același model de integrare ca mulți alți imigranți voluntari.

17. Există, bineînțeles, excepții. Mulți oameni imigrează pentru a scăpa de persecuția din țara lor, cauzată de credințele religioase sau de identitatea etnoculturală. Dar asemenea oameni sînt mai degrabă refugiați decît imigranți.

18. Pentru o pledoarie a acestui drept, vezi Kymlicka 1998

19. Spinner 1994

20. Pentru dezbaterile referitoare la aceste comunități, vezi Spinner 1994. Invocarea libertății credinței este controversată, deoarece ea privilegiază libertatea unei comunități de a-și impune crezul asupra libertății membrilor de a se îndoii și poate de a-și revizui credințele religioase. Ea dă comunității dreptul de a trăi în conformitate cu tradițiile ei chiar pe socoteala limitării libertății individuale de conștiință. Aceasta nu este concepția tradițional-liberală a libertății religiei care privește libertatea individuală de conștiință ca fundamentală și autonomia comunității ca derivînd din aceasta. Sau așa dovedesc în Kymlicka 1995 a, capitol 8

21. Walzer 1983

22. Vezi Bauböck 1994, Carens 1989, Walzer 1983

23. Castles and Miller 1993

24. Pentru dezbateri utile privind statutul și drepturile afro-americanilor și legătura lor cu normele liberal-democratice vezi Spinner, Gutmann și Appiah 1996.

25. Jonathan Glover, *Nations, Identity and Conflict*, în Robert McKim and Jeff McMahan (ed.) *The Morality of Nationalism* (Oxford University Press, 1997, p. 29.

26. Pentru mai multe informații despre distincția dintre cosmopolitism ca ideologie și ca realitate a culturilor moderne, vezi *From Enlightenment to Cosmopolitanism to Liberal Nationalism*, în *The Enlightenment: Then and Now*, ed. Steven Lukes and Martin Hollis, Policy Press, în curs de apariție.

27. Pentru mai multe dezbateri vezi *Misunderstanding Nationalism, Dissent*, Winter 1995, pp. 130-7.

28. Trebuie să fac observația că opoziția dintre Lumea „Veche” și Lumea „Nouă” este adesea folosită într-un mod ipocrit și egoist de ambele părți ale Atlanticului. În Americi ideea unei „Lumi Noi” a fost folosită pentru a nega drepturile, pînă și existența, indigenilor. Guvernele din America de Nord ca și cele din America de Sud au susținut consecvent, prima dată în Liga Națiunilor iar acum în U.N., că deoarece ele sînt țări de imigrație, nu au minorități și astfel prevederile înțelegerilor internaționale asupra drepturilor minorităților nu se aplică în Americi. Această falsitate este înrădăcinată în negarea rasistă de către colonizatorii europeni a umanității indigenilor, dar a fost de asemenea folosită pentru negarea drepturilor altor comunități de mult stabilite care au fost colonizate involuntar sau cucerite (ex. porto-ricanii)

29. După cum remarcă Gavrilova, emigrarea rușilor în țările vecine a luat sfîrșit și și-a schimbat direcția imediat ce aceste asigurări au fost puse la îndoială la sfîrșitul anilor '80.

Traducere de Liviu Bold

*

*Will KYMLICKA, doctor în politologie al Universității din Oxford, autorul a patru cărți publicate de Oxford University Press: **Liberalism, Community and Culture** (1989), **Contemporary Political Philosophy** (1990), **Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights** (1995) și **Finding Our Way: Rethinking Ethnocultural Relations in Canada** (1998), este totodată editorul volumelor **Justice in Political Philosophy** (Elgar, 1992), **The Rights of Minority Cultures** (Oxford, 1995) și **Ethnicity and Group Rights** (N.Y.U.; 1997). În prezent, el este academician la catedra de filosofie de la Queen's University din Kingston, Canada.*

Gîndire universală, realități orientale: o evaluare a drepturilor minorităților naționale în România

GABRIEL ANDREESCU

Acest text a fost scris urmare a invitației pe care mi-a făcut-o cunoscutul teoretician al unui liberalism adaptat societăților multietnice, profesorul Will Kymlicka. Will Kymlicka a inițiat o cercetare asupra aplicabilității teoriilor occidentale, în cazul societăților multiculturale din Europa Centrală și de Est. Am fost solicitat să tratez eu cazul românesc în cadrul unui volum colectiv ce urmează să apară la Oxford University Press. Textul pregătit pentru *Altera* este o varianta semnificativ mai lungă decît studiul din volumul amintit. Am propus acest studiu revistei, cu gîndul că dialogul care se înfiripă cu teoreticianul canadian nu face decît să ofere analizei realităților interetnice românești savoarea dezbaterii internaționale.

Este oarecum surprinzător pentru un cercetător din afara spațiului occidental să descopere un *scholar*, precum Will Kymlicka, sceptic, în ceea ce privește instrumentele propriiei discipline. Limitele acesteia nu ar fi datorate numai limitelor interne ale teoriilor, ci și provocărilor unei Europe de Est aflată parcă pe un al șaptelea continent. Cînd Will Kymlicka afirmă: „*Se poate ca teoria politică occidentală să aibă relativ puține de oferit popoarelor din țările est-europene, confruntate cu tipurile de conflicte dezbătute în această carte*”, el desparte simultan realitățile occidentale de cele orientale și respectiv, gîndirea occidentală de concepțiile prin care popoarele Europei de Est sînt chemate să controleze diversitatea lor etno-culturală. Este oare realistă o astfel de demarcație?

Occidentul generic la care se referă Kymlicka este el însuși extrem de divers prin modul în care tratează eterogenitatea sa etno-culturală. Așa cum observă chiar Kymlicka, există o mare diferență între politica Canadei și politica Austriei sau Germaniei privitoare la comunitățile de emigranți sosite în aceste țări în ultimele decenii. O mare diferență există între modul în care Franța și țările scandinave —

ele însele diverse — tratează natura și rostul conceptului de „minoritate națională”. Dar nu există oare o diferență asemănătoare între tratamentul minorităților din Ungaria, România și Iugoslavia? Sînt oare aceleași temele cu care se confruntă țările baltice și Croația? Este oare mai mare distanța care separă Cehia de Portugalia decît distanța dintre Cehia și vecina ei imediată, Slovacia¹? La această ultimă întrebare aș răspunde negativ. Cu atît mai puțin am putea vorbi despre o concepție vestică și o concepție estică, unitare, privind felul în care trebuie tratate consecințele diversității etno-culturale.

În sensul celor de mai sus, voi trata temele propuse de Will Kymlicka dintr-o perspectivă diferită. Presupozițiile mele sînt: (1) există un universalism al valorilor etice, așa cum există un universalism al drepturilor omului. Valorile etice universale reprezintă referința majoră pentru rezolvarea inclusiv a problemelor pe care le reclamă comunitățile aflate în minoritate; (2) principalele teme ale societăților actuale, vestice și (într-o măsură, ce-i drept, sporită datorită rămîinerii în urmă) estice, țin nu de specificitatea determinată de istorii diferite, ci, preponderent, de necesitatea de a face față modernității; (3) enunțul anterior este cu atît mai valabil cu cît nu este avută în vedere numai dinamica internă a societăților, ci și incredibila lor amestecare într-o societate globală². În sfîrșit, toate cele trei puncte notate mai sus se legitimează, la rîndul lor, pe ideea că (4) o societate este în primul rînd un sistem funcțional, obligat să identifice și să rezolve problemele specifice vieții. Gerd Roelecke considera această perspectivă drept „*legea de bază a societății moderne, adică compararea soluției problemelor și afirmarea principiului performanței*”³.

Desigur, afirmațiile (1) ... (4) sînt ele însele un permanent subiect de controversă. Consider însă, pe urma lui Richard Falk, că „*potențial, orice moștenire culturală este suficient de bogată pentru ca, în anumite condiții și dacă este clădită cum se cuvine, să poată contribui inspirat la lupta pentru drepturile omului, democrație și dreptate socială*”⁴, adăugînd că afirmația lui se aplică la fel de bine cu privire la lupta pentru drepturile minorităților. În ceea ce privește tema modernității, aș nota că mondializarea economiilor, penetrarea tehnologiilor, progresul ciber-spațiului, extinderea și adîncirea marilor structuri regionale, *fragmegrarea* (ca expresie a tendințelor simultane spre fragmentare și integrare⁵), toate acestea sînt fenomene mult prea evidente pentru a mai avea nevoie de argumente. Iată de ce, în continuare, nu voi mai încerca să susțin presupozițiile anterioare, concentrînd discuția asupra problematicii minorităților din România. Implicit sau explicit vor fi invocate în această analiză toate observațiile prin care Will Kymlicka a intenționat să sintetizeze ideea de „*teorie politică estică versus teorie politică occidentală*”. Vom vedea în ce măsură putem vorbi despre solicitările specifice cărora „*realitățile românești*” supun teoria politică.

Diversitatea multiculturală a României

Care sînt însă aceste realități? Există oare o specificitate a eterogenității etno-culturale din România, ca stat aparținînd Estului european, în raport cu tipul de varietate etno-culturală existent în țările occidentale?

O să dau câteva date. În recensământul din 1992 au fost înregistrate 16 minorități naționale. Populația totală se ridică la 22.760.449, din care 1.620.199 maghiari; 409.723 romi⁶; 119.436 germani; 66.833 ucrainieni; 36.688 ruși-lipoveni; 29.533 turci; 29.080 sîrbi; 24.649 tătari; 20.672 slovaci; 9.953 bulgari; 9.107 evrei; 5.800 cehi; 4.247 polonezi; 4.180 croați; 3.897 greci; 2.0023 armeni. Alte 8.420 de persoane și-au declarat apartenența la carașoveni (2.775) și ceangăi (2.165).⁷

În acest sens, diversitatea etnică din România atinge cea mai mare complexitate posibilă. Un număr de 12 mici minorități sînt integrate în ansamblul populației majoritare, aflîndu-se practic în afara „tensiunilor” generate de naționalitate, dar și în afara unui aport semnificativ la multiculturalitatea țării. Numărul germanilor și evreilor s-a diminuat considerabil, dar, în ciuda numărului lor restrîns astăzi, moștenirea tradițională a celor două comunități rămîne puternică. Romii ridică mari probleme de ordin social. Nivelul lor de educație și standardul de viață se află sensibil sub media populației. Fenomenul discriminării față de romi este real și el este asociat cu cel mai scăzut indice de simpatie în rîndul populației⁸.

Maghiarimea din România constituie o tipică provocare de natură politică. Transilvania, regiunea unde se află cea mai mare parte a maghiarilor, a fost mult timp principat autonom, iar apoi a aparținut Regatului Ungariei, în cadrul Imperiului Austro-Ungar. În 1918, Transilvania a fost încorporată României, situație recunoscută prin Pacea de la Trianon. Astăzi Transilvania reprezintă granița cu Ungaria. Deși maghiarii se află în mod compact în centrul României (județele Harghita și Covasna) și nu pe graniță, totuși tema realipirii Transilvaniei la Ungaria rămîne o componentă constantă a imaginarului colectiv românesc. Ne aflăm într-o situație întîlnită și pe alte coordonate geografice, a unei puternice comunități devenită minoritate în urma mutării granițelor, masată într-o regiune contiguă cu statul de aceeași origine (ca în Italia, Slovacia, Finlanda etc.). Repet: România arată a avea o complexitate maximă a structurii sale etno-culturale, la limita de sus a complexității societăților occidentale eterogene din punct de vedere etno-cultural.

Precedente: diversitate și normă juridică

În 1989, în momentul prăbușirii regimului comunist, legislația românească privitoare la recunoașterea și protecția minorităților naționale depășea în mod sensibil ceea ce numim astăzi „standarde internaționale”, definite în documente precum Documentul de la Copenhaga a Conferinței CSCE asupra Dimensiunii Umane (1990), Recomandarea 1201, Convenția-Cadru pentru Protecția Minorităților Naționale. Conform Constituției din 1965, în Republica Socialistă România, naționalităților conlocuitoare li se garantau folosirea liberă a limbii materne și învățămîntul de toate gradele, în limba proprie. În unitățile administrativ-teritoriale locuite și de populație de altă naționalitate decît cea română, organele și instituțiile puteau folosi, oral și scris, și limba naționalităților respective (art. 22). Se asigura,

de asemenea, folosirea limbii materne în cadrul procedurilor judiciare (art. 102). Conform legii învățămîntului nr. 28/1978, în unitățile administrativ-teritoriale locuite și de populație de altă naționalitate decît cea română se organizau unități de învățămînt, secții, clase sau grupe cu predarea și în limbile naționalităților respective (art. 106). La concursurile de admitere, candidații din rîndul naționalităților conlocuitoare aveau dreptul de a susține probele în limba naționalității lor la disciplinele pe care le-au studiat în această limbă (art. 109).

Legislația existentă în 1989 (în principal, Constituția din 1965 și Legea învățămîntului nr. 28/1978, despre care am vorbit) avea rădăcini mai vechi, în primul rînd, în Statutul naționalităților (legea nr. 86) din anul 1945. La rîndul ei, legislația postbelică fusese precedată de sistemul de drepturi ale minorităților naționale dintre cele două războaie mondiale, adoptat de România în urma marilor schimbări stabilite prin tratatele de pace de la Versailles și Trianon. La sfîrșitul primului război mondial, România își extinsese teritoriul cu două noi provincii, locuite în majoritate de români: Transilvania și Basarabia. Dar în aceste teritorii mai locuiau, în proporții însemnate, maghiari, germani, evrei, ruși, ucrainieni ș.a.m.d. Succesul teritorial transforma România într-o societate pluri-etnică. (Este semnificativă, în acest sens, distribuția grupărilor etnice în Transilvania, în 1920: români 57,9%; maghiari 25,8%; germani 10,5%; evrei 3,6%). România a trebuit să își ia, cu această ocazie, anumite angajamente. Conferința de Pace de la Versailles a dus la semnarea a cinci tratate garantate de către Liga Națiunilor între Puterile Aliate învingătoare și Cehoslovacia, Polonia, România, statul Sîrb-Croato-Sloven și Grecia⁹. Principalele prevederi ale acestor „Tratate ale Minorităților” erau:

- acordarea cetățeniei, incluzînd dreptul de opțiune;
- garantarea tuturor locuitorilor a unei întregi și complete protecții a vieții și a libertății;
- garantarea exercitării oricărui crez, a oricărei religii ori credințe, și a practicării lor, în măsura în care nu contravin ordinii publice și bunelor moravuri;
- garantarea egalității în fața legii, a drepturilor civice și politice și egalitatea de tratament în lege și în practică;
- diferențele de rasă, limbă ori religie nu trebuie să aducă prejudicii nici unui cetățean în ceea ce privește accesul la funcțiile publice, demnități și onoruri, sau exercițiului profesiei și al capacităților;
- nu va exista nici o restricție în ceea ce privește libera utilizare a oricărei limbi, în viața privată sau în public;
- în orașele sau în regiunile care au o proporție considerabilă de cetățeni aparținînd minorităților rasiale, religioase ori lingvistice, acestor minorități li se poate asigura accesul în mod echitabil la sumele asigurate prin fonduri publice la activități educaționale, religioase și filantropice¹⁰.

Statul român, puternic centralizat, a acționat însă sistematic împotriva drepturilor pe care se angajase să le respecte. Lucrul acesta s-a făcut prin diverse măsuri, cum ar fi acapararea posturilor din administrația locală de către trimișii birocrăției din București, ori prin schimbarea comunității universitare din Cluj, principalul oraș al Transilvaniei. Este semnificativ, desigur, cum arată tabloul variației proporțiilor etnice în Transilvania*:

Anul	A.	B.	C.	D.	E.	F.	G.	H.	I.
1880	57,3%	26,1%	12,5%	–	–	0,4%	1,6%	0,6%	1,5%
1910	54,0%	31,7%	10,5%	–	–	0,3%	0,9%	0,6%	2,0%
1920	57,9%	25,8%	10,5%	3,6%	–	–	–	–	2,2%
1930	58,2%	26,7%	9,8%	2,0%	0,8%	0,4%	0,8%	0,7%	0,6%
1941	56,5%	28,9%	9,1%	–	–	–	–	–	5,5%
1948	65,1%	25,7%	5,8%	0,5%	–	–	–	–	2,9%
1956	65,5%	25,9%	6,0%	0,1%	0,6%	0,5%	0,7%	0,3%	0,4%
1966	68,0%	24,2%	5,6%	0,0%	0,5%	0,5%	0,7%	0,3%	0,2%
1977	69,4%	22,5%	4,5%	0,1%	1,6%	0,6%	0,5%	0,2%	0,7%
1986	68,0%	25,1%	3,2%	0,1%	1,6%	0,6%	0,4%	0,3%	0,7%
1992	73,6%	20,8%	1,4%	0,0%	2,6%	0,7%	0,3%	0,3%	0,3%

Legendă: A. Români, B. Maghiari, C. Germani, D. Evrei, E. Romi, F. Ruteni, G. Sîrbi, H. Slovaci, G. Alți

Tabloul cuprinde informații și despre evoluția ulterioară, pînă la ultimul recensămînt. Realitățile etnice din România s-au schimbat din nou, după al doilea război mondial, cînd România a pierdut Basarabia, o parte din Bucovina și ținutul Herței, cu marile lor proporții de populație rusă și ucrainiană. În plus, numărul evreilor scăzuse dramatic. În România a fost instalat un regim comunist care, în faza de început, a promovat recunoașterea minorităților ca un principiu derivativ din principiul internaționalismului proletar. Începînd cu a doua jumătate a anilor '50, comunismul de la București s-a „românizat” din nou. În 1959 a fost desființată

* K. Kocsis and E. Kocsis-Hodosi, *Hungarian Minorities in the Carpathian Basin*, Matthias Corvinus Publishing, 1995, pag. 62. Sursele sînt recensămintele ungurești din 1810 și 1910, referitoare la limba maternă, recensămintele românești din 1930, 1948, 1956, 1966, cu același criteriu, recensămintele românești din 1920, 1977 și 1992, referitoare la etnie. Datele din 1941 combină informațiile ungurești și române, iar cele din 1986 reprezintă o estimare a lui K. Kocsis. Am dat numai proporțiile — și nu valorile absolute ale populației — pentru că această caracteristică este relevantă pentru eterogenitatea regiunii.

Universitatea de limbă maghiară, Bolyai, din Cluj, înființându-se o universitate mixtă, Babeș-Bolyai. Proporția dintre studenții maghiari și români a evoluat continuu, în favoarea ultimilor. Represiunea comunistă, dar și discriminarea în ocuparea unor funcții în stat a dus la emigrarea germanilor și evreilor, pînă la proporțiile arătate prin recensămîntul din 1992. Sub regimul Ceaușescu au avut loc, cu premeditare, schimbarea proporțiilor etnice din orașele Transilvaniei. Iată deci un tablou complex, care arată că în ultimii 80 de ani, statutul minorităților din România a evoluat, depinzînd de politica centrului, care a fost în mare parte o politică de asigurare a regulei majorității. Nu trebuie uitat însă că tendința de asimilare, în România, s-a desfășurat în condițiile unui cadru legislativ relativ generos privitor la drepturile minorităților naționale, nefiind posibilă nici o comparație cu țările care nu au recunoscut existența minorităților, sau cu acele țări unde limba maternă aparținea domeniului exclusiv privat.

Exercitarea regulei majorității și lupta pentru legitimitate politică

Felul în care Europa Centrală și de Est a tratat după revoluțiile din 1989 problema minorităților naționale (și religioase) a fost exprimată de Adam Michnik în formula: „*Naționalismul este continuarea comunismului*”. La sfîrșitul perioadei, legislația și condițiile concrete privind minoritățile naționale din fostele state comuniste erau extrem de diverse. Cu greu poți să compari Polonia, unde germanii nu aveau voie să-și utilizeze limba maternă, cu România, unde există învățămînt superior în limba maghiară. La fel, este aproape imposibil să asociezi complexa alcătuire de grupuri etno-religioase din Republica Federativă Iugoslavia¹¹ și regulile care o ordonau cu situația din Ungaria. În toate aceste țări, imediat după revoluțiile din 1989, a început o amplă bătălie a fostelor elite comuniste pentru supraviețuire politică. Singura ideologie care le mai stătea la dispoziție a fost naționalismul. Numai că tendința naționalistă, generală cum observa Adam Michnik, în confruntare cu tendința democratizării nu a avut același conținut, aceeași amplitudine și desigur, aceleași consecințe, în toate țările. Ea a dus la dezmembrare și război civil în fosta Iugoslavie. A produs dezmembrarea pașnică a Cehoslovaciei. A marginalizat România în raport cu procesele de integrare europeană. A pus probleme de definire a statalității în țările baltice. A influențat doar puțin viața Poloniei și periferic viața Ungariei. A creat contexte politice extrem de interesante în Bulgaria.

În acest sens, deși formula lui Adam Michnik este în general relevantă, rămîne importantă doar pentru cîteva țări. Cadrul de emancipare a minorităților a evoluat excepțional în Polonia și Ungaria, în paralel — cum era și firesc — cu procesul de democratizare. În Slovacia naționalismul a creat regimul lui Meciar. Bulgaria și-a păstrat oarecum standardele, dar a progresat în respectarea lor.

Naționalismul, ca formă a luptei de legitimare politică aparține unui concept mai general, numit de Jon Elster, „regula majorității” (*majority rule*). Jon

Elster tratase într-un studiu apărut în 1993 posibilul conflict care s-ar dezvolta între regula majorității și drepturile individuale în urma recentelor evoluții din Europa de Est.¹² „*Ca să exagerez puțin, s-a trecut de la despotismul Partidului la despotismul majorității, ambele inamice ale protecției drepturilor minorităților*”, nota el.¹³ Cred că Jon Elster identifică corect un element specific, semnificativ, al procesului de tranziție din țările din Estul Europei (tentativa de a exercita regula majorității împotriva minorităților), dar mai cred și că acesta nu se manifestă în felurile argumentate de autor. Elster se referă la încercarea majorității parlamentare de a rămîne majoritate prin manipularea mecanismelor electorale; la patima amorului-propriu; la acțiuni precum dispozițiile de confiscare îndreptate împotriva proprietarilor; la majoritatea populară acționînd sub impulsul imediat, sub furia de moment („turbulența și nebuniile democrației”); la majoritatea populară acționînd (prin reprezentanții săi) sub impulsul unei furii de durată, permanente.

În România cel puțin, abuzul regulei majorității împotriva minorităților naționale a avut ca atu, pe lîngă miza considerabilă a legitimării politice, și moștenirea național-comunismului la nivel de mentalitate a majorității. La rîndul său, național-comunismul românesc a beneficiat de tradiția culturii românești de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea, în care discursul naționalist era predominant. Toate acestea au permis crearea extrem de rapidă a unui imaginar politic cu tentă demagogică, ușor de manipulat de către actorii care-și dispută influența și puterea.

Primele alegeri libere din România, din luna mai 1990, au avut ca miză constituirea unui Parlament care să funcționeze ca Adunare Constituantă. La capătul unor dezbateri prelungite, în decembrie 1991, a fost adoptată noua Constituție a României. Unele dintre articole au constituit subiectul marilor înfruntări parlamentare, în special cele privind natura statului român. Astfel, s-a impus (articolul 1 (1) al Constituției) definirea statului ca: „*România este stat național, suveran și independent, unitar și indivizibil*”. „*Este mai presus de orice îndoială că, la vremea adoptării Constituției în România, a fost destul de puternică perspectiva naționalistă*”, nota un atent observator al procesului constituțional din România.¹⁴ Cîteva minorități, printre care germanii, dar în primul rînd maghiarii, și-au exprimat îngrijorarea cu privire la acest articol care, în opinia lor, punea bazele asimilării lor de către majoritatea românească. Principalele minorități din România au fost afectate în special de Articolul 4 (1) al Constituției care prevede: „*Statul are ca fundament unitatea poporului român*”.

Art. 4 (1), împreună cu referirea la statul național unitar este expresia unei perspective foarte clar naționaliste. Niciodată nu au exprimat Parlamentul sau Curtea Constituțională vreo opinie potrivit căreia din poporul român (Art. 4) sau națiunea română (Art. 1) ar face parte toți cetățenii țării, indiferent de naționalitate. Mai mult decît atît, există argumente contrare. Într-un volum

colectiv despre Constituția României, la a cărei scriere colaboraseră șase experți, membri ai Comisiei de Elaborare¹⁵, Articolul 1 este interpretat în felul următor: „Statul nu este numai expresia unei comunități umane organizate, un «oarecine», totdeauna eterogen și fluctuant. Această comunitate este nepieritoare și distinctă de alte comunități tocmai prin legăturile specifice și indestructibile dintre membrii din componența sa și prin caracterul său, adică puterea sa de a constitui o națiune. De aceea, națiunea nu constituie un fenomen exclusiv etnic sau exclusiv biologic. Ea este o realitate complexă și rezultatul unui lung proces istoric avînd la bază originea etnică comună, limba, cultura, trăsături psihologice, viața și tradițiile, dorințele și, mai presus de toate, întreaga istorie și aspirația de a dăinui pe pămîntul său”, și chiar: „conceptul de «comunitate umană» este singurul compatibil cu conceptul de «națiune» deoarece sintagma de «comunitate umană» — total diferită de noțiunea de «societate» — exprimă tocmai istoria celor din componența unei națiuni, legăturile genetice dintre generațiile succesive și voința membrilor de a trăi împreună”.

Această perspectivă naționalistă evidentă, care a asigurat multe discursuri demagogice în Adunarea Constituantă, nu înseamnă totuși că ideea din spatele acestei prevederi era asimilarea minorităților. Sînt mai multe prevederile constituționale care sprijină această interpretare. Iată Articolul 6 (1): „Statul recunoaște și garantează dreptul persoanelor aparținînd minorităților naționale la păstrarea, la dezvoltarea și la exprimarea identității lor etnice, culturale, lingvistice și religioase”; Articolul 16 (1): „Toți cetățenii se bucură de drepturile și libertățile garantate prin Constituție și celelalte legi și le revin aceleași îndatoriri stabilite prin acestea”; Articolul 59 (2): „Organizațiile cetățenilor aparținînd minorităților naționale care nu întrunesc numărul de voturi pentru a fi reprezentate în Parlament au dreptul la cîte un loc de deputat, în condițiile legii electorale”.

Toate acestea înseamnă nu numai că Constituția României recunoaște minoritățile naționale, ci și că acceptă măsuri speciale pentru întărirea afirmării identității lor. Dar aceasta este doar o fațetă a opțiunilor Adunării Constituante. Cealaltă fațetă constă în faptul că ideologia naționalistă a reușit să afecteze multe din drepturile de care minoritățile s-au bucurat în România înainte de 1990 și, prin extensie, multe din drepturile ori libertățile fundamentale. Așa s-a întîmplat cu restrîngerea libertății de exprimare în Articolul 30 (7) al Constituției, potrivit căruia „Sînt interzise de lege defăimarea țării și națiunii ...”. Aceași influență naționalistă a afectat dreptul la proprietate, prin adoptarea Articolului 41 (2) al Constituției, conform căruia „Cetățenii străini și apatrizii nu pot dobîndi dreptul de proprietate asupra terenurilor”, prevedere cu consecințe negative asupra redresării economice a țării.

În același sens, nu trebuie ignorată prevederea prin care este restrîns dreptul de a folosi limba maternă în tribunal (drept de care minoritățile naționale au beneficiat anterior prin Constituția din 1965): „Procedura judiciară se desfășoară

în limba română” (Articolul 127 (1)). Conform Articolului 127, paragraful (2) „Cetățenii aparținând minorităților naționale, precum și persoanele care nu înțeleg sau nu vorbesc limba română au dreptul de a lua cunoștință de toate actele și lucrările dosarului, de a vorbi în instanță și de a formula concluzii, prin interpret”, dar numai „în procesele penale acest drept este asigurat în mod gratuit”. În toate cazurile civile, administrative, comerciale și contravenționale, persoanele aparținând minorităților naționale sînt silite să plătească dacă vor să își folosească limba maternă. De aceea, aceste persoane — cu toate că sînt cetățeni și contribuabili români — nu se bucură de aceleași drepturi ca etnicii români, nici măcar în zonele în care ele reprezintă un număr considerabil. În aceste condiții, folosirea limbii materne nu mai poate fi considerată un drept, ci un lux.¹⁶

Victoria naționalismului în România: 1992-1996

Constituția României a fost adoptată în decembrie 1991. În paralel s-a produs o întărire a forțelor naționaliste și chiar a celor extremist-naționaliste. În urma alegerilor din octombrie 1992, coaliția majoritară din România a rezultat din cooperarea unui grup de patru partide. Partidul cîștigător al alegerilor, Partidul Democrației Sociale din România (PDSR) și-a asociat la guvernare Partidul Unității Naționale a Românilor (PUNR), Partidul România Mare (PRM) și fostul partid comunist, Partidul Socialist al Muncii (PSM). Cel puțin două dintre acestea erau partide hiper-naționaliste, în terminologia lui John Mearsheimer¹⁷. Dezvoltarea ideologiei naționaliste în România a fost observată de mulți intelectuali occidentali interesați de stabilitatea regiunii: John Mearsheimer¹⁸, Huberte Hanquet și Javier Ruperez¹⁹, SIPRI Report nr. 5²⁰, UNIDIR Report nr. 21²¹; Michael E. Brown²²; Lothar Ruehl²³; Hans-Joachim Hoppe²⁴.

Formarea partidelor hiper-extremiste a avut la bază, începînd cu 1990, lansarea în mass-media a unui tip de discurs extremist de o agresivitate fără limite. Propaganda rasistă²⁵, șovinistă²⁶, xenofobă și anti-europeană²⁷ a fost folosită pe scară largă. „Țapii ispășitori” ai acestor extremiști au fost cu predilecție cele două principale minorități naționale din țară, maghiarii²⁸ și ȣiganii. Dar desigur, partidele coaliției guvernamentale înfiripate în toamna anului 1992 negau în același timp valorile europene în general, și valorile instituționale ale Europei în special²⁹ (vezi în special cazul Partidului Socialist al Muncii (PSM)³⁰).

Alianța la guvernare a PDSR-ului cu partide de tip hiper-naționalist nu s-a limitat, desigur, la discursul politic. Accederea unor membri PUNR, PRM și PSM în structurile de decizie imediat după alegerile din 1992 a avut în timp o influență constantă asupra activității ministerelor și altor instituții. Astfel de schimbări ale orientării politice au erodat bazele democratice ale statului³¹.

Trebuie relevat, ca un caz extrem, implicarea Serviciului Român de Informații (SRI) în acțiuni de intimidare publică a maghiarilor și ȣiganilor, după cum reiese

din Rapoartele cu privire la îndeplinirea de către SRI a atribuțiilor de asigurare a securității naționale (octombrie 1993 - septembrie 1994; octombrie 1994 - septembrie 1995). Primul dintre acestea sublinia acțiunile de un „naționalism exacerbat” și care aveau „tendințe extremiste și separatiste”. Drept exemplu de inițiativă de natură extremistă, Raportul lua în considerare „campania de adunare de semnături [a maghiarilor] în sprijinul unui proiect de lege cu privire la educația pentru minoritățile naționale”. În opinia Serviciului Român de Informații, exercitarea unui drept constituțional, o inițiativă legislativă care era rezultatul voinței cetățenilor reprezenta un pericol pentru siguranța națională!

Grupul etnic al romilor a fost la rîndul său atenționat. În Raportul SRI se afirma că: „...anumite elemente rome, prin denaturarea realităților din țara noastră prin denigrările și acuzațiile lor, au incitat la acțiuni de natură să afecteze imaginea României în străinătate...”. Exemplul citat în acest sens este cel al lui Csorkuly Sandor care „a furnizat informații pătinoare anumitor organisme cu privire la conflictul de la Hădăreni, prezentîndu-l denaturat, nu ca pe un delict anti-social, de drept comun, ci ca pe o confruntare interetnică”.³²

Discursul hiper-naționalist din zona politicii de guvernare demonstrează că România era într-adevăr confruntată în perioada 1992-1996 cu o problemă etnocratică. Instituții importante ale statului român, precum Consiliul Suprem al Apărării Naționale sau Serviciul Român de Informații, prin tendințele naționaliste evidente în activitatea lor, s-au dovedit a fi sub presiunea unor factori politici de orientare naționalist-extremistă³³. Dar forma limită a acestei perioade a fost schimbarea Legii Învățămîntului din 1978. La mijlocul anului 1995, Parlamentul României a adoptat o nouă normă juridică care a redus substanțial drepturile lingvistice ale minorităților naționale afectîndu-i, în primul rînd, pe maghiari. În loc să meargă în sensul noilor drepturi pe care minoritatea maghiară le considera necesare pentru afirmarea identității ei, Parlamentul României a acționat exact în direcția opusă. Protestele comunității maghiare nu au reușit să oprească un act evident de insultă, de incitare, la adresa ei. Tensiunea interetnică din toamna anului 1996 a ajuns la un nivel exploziv și doar detalii de context au permis evitarea unei explozii.

Afirmarea identității: proiecte de legi privind drepturile minorităților naționale

Pentru ucrainieni, tătari, greci, lipoveni,..., chiar pentru germani, sistemul legislativ lăsat moștenire în 1989 de regimul comunist era de departe suficient pentru a le asigura protecția identității, dacă era aplicat cu bună credință și dacă comunitatea avea conștiința unității sale. Mă refer la aceste comunități pentru că în cazul lor nu sînt necesare condiții speciale, cum ar fi o instituție independentă de învățămînt superior, ori asistența socială. În plus, nu există o problemă de mentalitate privind acomodarea cu aceste minorități. Iată de ce, cele 14 mici comunități minoritare din România recunoscute oficial nu constituie o temă practică și teoretică deosebită³⁴.

Aceasta se reflectă foarte bine în comportamentele minorităților, în România ultimilor ani, dirijate spre păstrarea sau câștigarea drepturilor lor. Un indiciu este preocuparea lor pentru introducerea unor proiecte de lege cu privire la protecția minorităților naționale. Într-adevăr, astfel de proiecte sintetizează concepția politico-juridică a minorităților naționale în sensul cel mai propriu al termenului. Prima care, într-o perioadă de efervescență (1990-1991), încercase să promoveze o lege privind minoritățile naționale a fost minoritatea germană. Inițiativa s-a stins relativ repede și, din cauză că miza ei era mică, în cazul germanilor, a cărei organizație reprezentativă, Forumul Democratic German s-a concentrat pe asistarea economică a comunității.

În luna decembrie 1993, Grupul parlamentar al minorităților naționale a înaintat Parlamentului României un Proiect de lege privind drepturile minorităților naționale. Acesta fusese adoptat de către 17 minorități naționale, după dezbateri care începuseră încă în 1991 pe marginea documentului prezentat de Forumul Democratic. Reprezentanții romilor, germanilor, sîrbilor, evreilor, grecilor, armenilor, turcilor, tătarilor, cehilor, ucrainenilor, lipovenilor, croaților, polonezilor, bulgarilor, macedonenilor, albanezilor și italienilor au fost toate de acord cu documentul. De altfel, nici una dintre asociațiile minorităților, altele decît minoritatea maghiară, nu a oferit un alt proiect. Opțiunile lor au fost în general vag și imprecis definite, prin platforme, programe, declarații.

Dar nici acestui document nu i s-a dat prea multă atenție. Și aceasta întrucît tema a fost dominată complet de programul minorității maghiare. Dintre cele 16 minorități din România, minoritatea maghiară și-a dezvoltat o structură organizatorică care a primit recunoașterea, practic, a întregii comunități. La baza acestei structuri a stat un sistem conceptual foarte bine elaborat, centrat pe drepturile minorității maghiare, dar propunînd în aceeași măsură obiective cu caracter general, privind evoluția statului român³⁵. În luna noiembrie 1993, Uniunea Democrată Maghiară din România a trimis Biroului permanent al Camerei Deputaților un proiect de **Lege privind drepturile minorităților naționale și comunităților autonome**. În luna mai 1995, Congresul al IV-lea al UDMR a adoptat un Program care sintetizează viziunea UDMR asupra întregii vieți sociale, cu accentul firesc dat drepturilor minorității maghiare. Programul UDMR a preluat cea mai mare parte a sistematizărilor din Proiectul său de lege. În câteva cazuri, el a nuanțat și a dezvoltat anumite noțiuni — cum ar fi **autodeterminarea** ori **autonomiile**.³⁶

Eforturile comunității maghiare de a obține adoptarea de către reprezentanții majorității a reglementărilor dorite au fost însă iluzorii. Așa cum s-a notat mai sus, nu numai că Parlamentul a refuzat să ia în considerare introducerea autodeterminării interne și a autonomiilor, dar a fost adoptată noua Lege a învățămîntului nr. 84/1995, îndreptată evident împotriva minorității maghiare. Eliminarea prin această lege a posibilității de a susține examenele în limba

maternă și limitarea domeniilor învățămîntului universitar maghiar lovea grav comunitatea maghiară într-una dintre valorile ei identitare cele mai importante.

Reconcilierea româno-maghiară: măsuri speciale *versus* autonomii

Procesul de deteriorare a climatului interetnic a fost stopat în urma alegerilor din noiembrie 1996. Acesta a fost de asemenea contextul internațional mai larg care a influențat schimbarea. Ar trebui adăugat la aceasta contextul mai restrîns și mai solicitant al procesului extinderii structurilor europene și euro-atlantice, temelia tuturor evoluțiilor actuale din Europa Centrală și de Est. De n-ar fi fost contextul excepțional, specific acestui sfîrșit de secol, cu greu s-ar fi putut explica specificitatea „modelului românesc” al reconcilierii româno-maghiare, conturat la finele lui 1996.

Punctul de plecare a fost invitarea maghiarilor, de către cele două formațiuni politice cîștigătoare a alegerilor, Convenția Democratică din România și Alianța Social-Democrată, de a participa la guvernare. S-a continuat apoi cu acceptarea de către autoritățile române a standardelor foarte înalte în domeniul măsurilor speciale de protecție a minorităților naționale. În paralel, grupurile naționaliste românești — fie ele culturale, precum Vatra Românească, ori politice, precum PUNR — au fost împinse la periferia vieții publice. În mai și iunie 1997, Guvernul României a adoptat noi norme legale în cea mai sensibilă arie, cea a folosirii limbii materne în administrație și educație³⁷. Simultan, România a semnat documente internaționale, precum Carta limbilor minoritare și regionale și Carta autonomiilor locale. Alte documente, precum Documentul de la Copenhaga al Conferinței CSCE asupra Dimensiunii Umane (1990), Declarația cu privire la Drepturile persoanelor aparținînd minorităților naționale, etnice, religioase și lingvistice (1992), Recomandarea 1201, Convenția Cadru pentru protecția minorităților naționale, au devenit norme juridice obligatorii în urma semnării tratatelor cu Ungaria (1996) și Ucraina (1997)³⁸.

La rîndul său, minoritatea maghiară a renunțat implicit la soluția sa pentru protecția proprie, adică la sistemul de autodeterminare internă și autonomii care nu își găsesc locul în cadrul constituțional al României³⁹. Evident, acest sistem reflectă un anumit scepticism al reprezentanților minorității maghiare față de „cooperarea” în domeniul minorităților cu instituțiile statului român. Pe de altă parte, sistemul autodeterminării interne și autonomiei a soluționat cu succes problemele minorităților în țări precum Finlanda, Spania sau Italia. Statutul maghiarilor din România este în mod cert similar cu cel al minorităților suedeze, bască ori cea de limbă germană din cadrul țărilor menționate mai sus.

Dacă clasa politică românească care a ajuns la putere după alegerile din 1996 a acceptat înaltele standarde de protecție a minorităților naționale cerute de maghiari — chiar fără să înțeleagă exact pentru ce sînt necesare acestea — s-a datorat în principal noului context internațional. Alianța Nord-Atlantică și Uniunea

Europeană i-au impus României soluționarea problemei minorităților drept criteriu obligatoriu pentru o posibilă integrare. Dorința arzătoare a clasei politice de a vedea România „intrînd în Europa” a cîștigat în fața lipsei sale de (bună)voință ce se datora faptului că nu era familiarizată cu principiile politice ale statului modern⁴⁰.

În cele din urmă, este demn de remarcat de asemenea că diferența dintre forțele conservatoare naționaliste și forțele politice reformatoare care au cîștigat alegerile din 1996 era relativ mică. Voturilor parlamentarilor maghiari s-au dovedit foarte importante în acest context. Refuzul de a colabora cu minoritatea turcă în 1995 a condus la criza politică din Bulgaria și la colapsul care i-a urmat⁴¹. Scenariul bulgar a fost evitat în România, cel puțin pînă în toamna lui 1998.

În același timp, aripa pragmatică a mișcării politice maghiare a înțeles caracterul „intangibil” — cel puțin deocamdată — al Constituției României actuale. O schimbare constituțională implică asigurarea a cel puțin 2/3 din voturile Parlamentului României și supunerea la o procedură foarte complicată⁴². Acest lucru era imposibil de realizat și, dată fiind fragilitatea democrației românești, probabil chiar greșit. Nu i-a fost ușor minorității maghiare să înțeleagă necesitatea de a renunța la proiectele sale tradiționale. Liderii politici care au acceptat acest „compromis istoric” au înțeles aceste orientări noi.

Trebuie făcută o mențiune cu privire la rolul Transilvaniei în schimbarea politică din 1996. Într-adevăr, dacă „modelul reconcilierii românești” s-a bazat pe schimbările politice din 1996, este interesant de observat în ce mod a fost realizată această schimbare în timpul alegerilor. *„Din studiul lui Szekely István asupra rezultatelor alegerilor locale din 1990 și 1992 în județele din România reiese că în timp ce în 1990 opoziția a cîștigat în alegerile parlamentare peste 40% din voturi doar în patru județe cu cea mai numeroasă populație maghiară, în 1992, județelor Harghita, Covasna, Mureș și Satu Mare li s-au alăturat Bihorul, Aradul și Timișul (cu peste 50% din voturi).”*

Punctul de ruptură s-a repetat și în alegerile din 1996 în județele situate în centrul Transilvaniei, locuite în principal de români. Acest fapt demonstrează clar că ne găsim în fața unui dat structural a cărui semnificație depășește cu mult factorul maghiar (...) Întîmplarea face de asemenea ca în 1996 Transilvania să fi fost de fapt cea care a decis rezultatele alegerilor la nivelul întregii țări”⁴³.

În aceste condiții, se poate afirma că schimbarea politică din 1996 se datorează Transilvaniei. Ce a determinat Transilvania să voteze altfel decît restul țării?

Mulți intelectuali români răspund la această întrebare în termeni de tradiție regională. Unii dintre ei consideră că transilvănenii sînt mai serioși decît regătenii și moldovenii datorită influenței benefice a Imperiului. Destul de des, identitatea transilvană este prezentată în opoziție cu mentalitatea din celelalte regiuni românești. *„Valorile central-europene ale Iluminismului, Reformei, toleranței și competiției, caracteristice mai ales românilor din Transilvania, sînt dublate în*

România cu forme de cultură socială și politică aflate sub influența contemplației și pasivității, și prin aceasta ținînd de alte coduri, mai puțin active social, caracteristice sistemului de valori al Ortodoxiei orientale”⁴⁴. Un analist maghiar, Gusztáv Molnár, afirmă: „... cînd vorbesc despre identitatea culturală specifică a transilvănenilor (fie ei români, maghiari, și desigur puținii germani care au rămas să trăiască aici), mă gîndesc în primul și primul rînd la atitudinea lor față de muncă și la cultura lor politică, strîns legată de cea dintîi”⁴⁵. Există și opinii contrare, care consideră votul din Transilvania ca fiind expresia unor conjuncturi.

De ce romii au un loc marginal în această analiză?

În România recensămîntul a arătat existența a circa 409.000 de romi. Probabil, ei sînt între 1 milion și 2 milioane, așa cum afirmă unele organizații ale comunității și așa cum rezultă din evaluări sociologice banale.⁴⁶ Iată deci o populație foarte numeroasă, cu mare „vizibilitate” socială, aflată în centrul vieții de fiecare zi și, desigur, al mass-media din România. Ei reprezintă cea mai puternică concentrare de romi din ansamblul țărilor Europei de Est. De ce totuși romii ocupă un loc marginal în această analiză?

Romii reprezintă, desigur, o comunitate importantă în România din punctul de vedere al diversității etnice. Ei au avut dintotdeauna un statut social marginal.⁴⁷ După revoluție, romii au resimțit poate mai tare decît alte grupuri impactul liberalizării mecanismelor economice. În perioada comunistă exista o minimă atenție pentru asigurarea unor locuri de muncă pentru țigani. Majoritatea — circa 50% — lucrau în agricultură; circa 70% trăiau, în 1977, în mediul rural. „În 1992, mai mult de 50% dintre persoanele eșantionului de anchetă și de vîrstă activă erau fără slujbă, dintre care doar 3% beneficiau de indemnizație de șomaj, 40% erau recenzați ca muncitori independenți ori salariați, 5% dispuneau de o pensie”⁴⁸. Pe de altă parte, romii sînt ofensivi și dinamici. Proporția romilor din totalul cetățenilor români care emigrează este foarte mare (în Germania, în 1992, ei reprezentau între 50% și 60%⁴⁹).

Unul dintre fenomenele cele mai semnificative după schimbările din 1989 a fost apariția unor lideri romi. Aceștia au încercat să promoveze, prin organizații civice sau politice, interesele comunității, pe grupuri ori în totalitate. De cele mai multe ori aceasta a însemnat fie opunerea la fenomenul de discriminare de care suferă romii, fie căutarea unor fonduri pentru proiecte avînd ca țintă comunitatea, fie elaborarea unor strategii care să asigure depășirea condiției romilor, de populație marginală, prin implicarea autorităților statului.

Totuși, tema și lupta romilor pentru drepturile lor ca minoritate națională au fost puse în umbră de militantismul elaborat al maghiarilor. Avînd un statut educațional și cultural evoluat, maghiarii au fost interesați de dezvoltarea sistemului de protecție a identității naționale mult peste nevoile celorlalte

minorități. (Aici intervin de altfel și aspectele teoretice cele mai fine și interesante.) Desigur însă, odată adoptat, de acest sistem poate beneficia oricare altă minoritate.

În plus, spre deosebire de cazul romilor, situația maghiarilor din România reprezintă o problemă de stabilitate regională.⁵⁰ Statul ungar și-a asumat prin constituție protecția maghiarilor de peste hotare. Toate guvernele din Ungaria de după 1990 au avut pe agenda lor, ca un subiect important, susținerea conaționalilor din România și Slovacia. Anvergura internațională a statutului minorităților maghiare explică de ce Înalțul Comisar al OSCE pentru Minoritățile Naționale, Max van der Stoep, a avut dese turnee la Budapesta și București, legate de problemele maghiarilor. Nu a avut însă investigații în privința romilor, deși incidentele care au avut ca victime comunități de romi au fost serioase și numeroase.⁵¹ Iată de ce, din punct de vedere practic și teoretic, marile teme ale minorităților din România se joacă în jurul temei maghiare.

Avem nevoie de o anume teorie politică care să dea soluții pentru tratarea diversității în România?

Am făcut acest lung excurs prin evoluția luptei pentru drepturile minorităților din România — care este în același timp o istorie a luptei împotriva lor — pentru a arăta că modul de rezolvare a problematicii minorităților naționale depinde foarte mult de contextele politice interne și internaționale. Tradiția, raționamentul politologic și standardele reprezintă o referință permanentă a proiectelor care se propun societății multiculturale românești. Rămâne însă o iluzie, credința că pașii principali ai evoluției spre pacea interetnică pot rezulta din pură speculație politologică.

Ar fi însă cazul să pătrundem mai în adânc și în detalii, în mecanismul de promovare *concretă* a drepturilor minorităților. Exemplul următor este, cred, unul dintre cele mai interesante: disputa din toamna lui 1998 pentru universitatea de stat de limbă maghiară.

Echilibrul politic fragil stabilit în urma intrării UDMR la guvernare în toamna anului 1996 a început să se deterioreze în a doua parte a anului 1997. Forțele politice naționaliste, interesate în autarhie ori mezialianțe cu Federația Rusă și-au întezit campania vizînd spargerea coaliției majoritare. Rezultatul a fost blocarea la Parlament a reglementărilor privind administrația și învățămîntul în limba minorităților naționale adoptate de Guvern în prima parte a anului 1997. La sfîrșitul anului 1998, presiunea politică a luat ca obiectiv crearea unei universități de stat de limbă maghiară, solicitată în mod imperativ de UDMR.⁵² La 2 septembrie, Comisia de Învățămînt a Camerei Deputaților a discutat proiectul de lege pentru modificarea Legii învățămîntului, susținînd că grupurile și secțiile în limbile minorităților sînt maximumul care poate fi fondat în cadrul învățămîntului universitar de stat. Anterior, liderii politici ai principalelor partide

din România și Ministrul Educației Naționale refuzaseră, la rîndul lor, posibilitatea fondării unei universități de stat de limbă maghiară.

Maniera în care liderii politici, inclusiv cei aflați la guvernarea țării, Ministrul Educației Naționale și o parte semnificativă a presei au răspuns cererilor minorității maghiare a reprezentat o întoarcere la politica naționalistă de dinaintea lui 1996. O astfel de politică putea periclita procesul de reconciliere dintre minoritatea maghiară și majoritate, inițiat cu doi ani în urmă. Ea putea arunca din nou România pe scena tensiunilor interetnice care ar fi putut oricînd degenera în probleme grave.

Un curent periculos îl reprezenta faptul că anumite figuri politice și oficialități ale statului prezentau o imagine falsă a instituțiilor de învățămînt în limba maternă a minorităților, care era în măsură să producă confuzie și să manipuleze opinia publică. Unul din cele mai semnificative documente de acest fel a fost publicat în august 1998 de către Secretariatul de Stat pentru Învățămîntul Universitar, intitulat *„Segregarea etnică a învățămîntului universitar din România este inoportună”*. Documentul afirmă că *„Secretariatul de Stat pentru Învățămîntul Universitar s-a confruntat constant cu cereri imperioase de segregare etnică sub diferite forme instituționale care, dacă ar fi împărțite în categorii, ar varia de la înființarea, pe criterii etnice, de secții și facultăți cu administrație proprie pînă la înființarea universității de stat în care instruirea să aibă loc în limba maghiară”*. (Termenii aleși de Ministerul Educației Naționale se însumează altora de același tip, precum „federalizarea educației”, „enclavizarea educației”, „dezvoltarea educației pe criterii etnice”.) Documentul susținea: *„sincer, ar trebui recunoscut faptul că proporția și calitatea învățămîntului universitar în limba maternă, în organizarea sa actuală din România, depășește orice comparație cu situația din Europa sau cu oricare altă parte a lumii”*.

Felul în care militanții pentru drepturile minorităților din România și reprezentanții minorității maghiare au reacționat la această situație este desigur relevant pentru tema dezbătută de către lucrarea lui Will Kymlicka. Într-adevăr, argumentarea/legitimitatea practică, relevanța argumentărilor pentru societatea românească spun esențialul despre felul în care se pot gîndi, și promova, în Est, raporturile inter-etnice.

Dar cum se pot argumenta necesitatea și dreptul la o universitate de stat de limbă maghiară, de vreme ce există instituții de învățămînt superior multilingve (Cluj, Tîrgu Mureș) care asigură utilizarea limbii materne în cîteva domenii ale învățămîntului terțiar? Iată, concret, cele patru aspecte invocate de susținătorii reconcilierii româno-maghiare prin întemeierea universității cerute de UDMR, în dezbaterea publică din toamna anului 1998:

(a) Primul aspect: respectarea documentelor internaționale în spiritul lor

România trebuie să acționeze în spiritul Convenției internaționale cu privire la drepturile civile și politice, adoptată de ONU în 1966 și ratificată de România în 1974⁵³. Art. 27 al Convenției prevede: *„În acele state în care există minorități*

etnice, religioase sau lingvistice, persoanelor aparținând acestor minorități nu trebuie să li se refuze dreptul, în comun cu alți membri ai grupului lor, să se bucure de propria cultură, de a-și profesa și practica propria lor religie, sau de a-și folosi propria lor limbă". În concordanță cu interpretarea Comitetului de la Geneva pentru Drepturile Omului care examinează încălcările Convenției, art. 27 consfințește dreptul persoanelor aparținând minorităților naționale și obligația statului care este parte a Convenției de a face pași reali și realiști în direcția împlinirii aspirațiilor lor.

Trebuie menționat că maghiarii din România sînt cea mai numeroasă minoritate în Europa (lăsînd deoparte fostele țări CIS). Revendicarea de a-și înființa propriile instituții de învățămînt superior a fost exprimată în urma unei largi consultări și prin programele UDMR, un partid politic ce a fost votat de majoritatea covârșitoare a populației maghiare. De asemenea trebuie observat că învățămîntul universitar în limba maghiară are o tradiție istorică în Transilvania. Prin urmare, trebuie luat în considerare faptul că pozițiile luate împotriva fondării, în principiu, a unei universități de stat cu predare în limba maghiară reprezintă o încălcare chiar a spiritului Convenției internaționale privitoare la drepturile civile și politice.

(b) Al doilea aspect: încercările de învinovățire a minorității maghiare și a reprezentanților săi

Calificînd revendicările minorității maghiare de înființare a unei universități de stat în limba maghiară ca „segregare etnică a educației”, „enclavizarea educației”, „dezvoltarea educației pe criterii etnice” etc. reprezintă o încercare de a acuza minoritatea maghiară pentru „vina” de a cere anumite condiții socotite necesare pentru protejarea și dezvoltarea identității sale naționale. *A învinovăți o comunitate minoritară pentru că își exprimă idealurile reprezintă un act de ostilitate și o incitare la o reacție șovinistă față de minoritatea respectivă.* Dreptul unei minorități de a-și face publice idealurile reprezintă o componentă a dreptului său la identitate. Nu acesta este dreptul care poate fi contestat, ci, dacă se pune totuși problema, mai degrabă, motivația și realismul opțiunii comunității.

Trebuie accentuat faptul că termenii de „federalizare” și „enclavizare” nu se aplică în nici un caz activităților din domeniul educației. Ei definesc relația dintre stat și teritoriu. Termenul de „segregare” se referă la educație doar în cazurile de încălcare a anumitor drepturi, iar nu de afirmare a lor. Existența școlilor și universităților în limba maternă, independente, nu poate fi privită ca federalizare, enclavizare ori segregare a educației. Am putea vorbi de „educație pe criterii etnice” numai atunci cînd disciplinele predate în școală se concentrează abuziv pe partea etnic-culturală a minorității și a majorității.³⁴

(c) Subiectul standardelor internaționale referitoare la învățămîntul universitar în limbile minorităților

Unul din subiectele invocate pentru a refuza înființarea unei universități maghiare este absența standardelor internaționale în domeniu. Într-adevăr, nici unul din

documentele internaționale la care a aderat România, adoptate de importante structuri interguvernamentale, nu include drept standard înființarea de universități de stat în limba maternă. De fapt, noțiunea de „standard internațional” aplicabilă învățămîntului universitar este lipsită de conținut. Standardele internaționale reprezintă *măsurile minime* pe care statele trebuie să le respecte pentru a asigura protecția minorităților naționale (în acest caz). De vreme ce problema învățămîntului universitar este pusă exclusiv în cazul minorităților bine reprezentate, cu o cultură bine dezvoltată, *în cazuri excepționale*, nu este aplicabil nici un standard internațional — de vreme ce ele se aplică „în general”. Acesta este motivul pentru care în domeniul învățămîntului universitar poate fi invocat mai degrabă spiritul decît litera dreptului internațional. Un rol semnificativ îl joacă modelele prin care anumite state au soluționat probleme similare în condiții analoge. Modelele naționale nu fac parte din dreptul internațional, dar joacă într-un fel rolul dreptului cutumiar.

(d) Spiritul documentelor internaționale

Spiritul documentelor internaționale în domeniu provine direct din Convenția internațională a drepturilor civile și politice. Există, pe de altă parte, recomandări referitoare la domenii „specializate”, ratificate de organizații interguvernamentale nu printr-o procedură de validare propriu-zisă, ci mai degrabă prin poziții exprimate **sub egida lor** de grupuri de experți. Astfel sînt de exemplu „*Recomandările de la Haga cu privire la dreptul la educație al minorităților naționale*” (elaborate sub egida Fundațiilor pentru relații interetnice împreună cu Înalțul Comisar pentru Minorități Naționale al OSCE, 1996). Art. 17 al documentului stipulează: „*Persoanele aparținînd minorităților naționale au dreptul la acces la învățămînt universitar în propria limbă dacă a fost demonstrată o dorință adevărată și dacă există justificarea numerică. ... Persoanele aparținînd minorităților naționale pot de asemenea urma diferite căi și mijloace pentru a-și înființa propriile instituții de învățămînt superior*”. Art. 18 este în mod special semnificativ: „*În situațiile în care o minoritate națională a menținut și deținut, în istoria sa recentă, controlul asupra propriilor instituții de învățămînt superior, acest fapt trebuie recunoscut în hotărîrea modelelor care trebuie urmate*.” De fapt, dreptul la instituții cu valoare identitară reprezintă o cerință a tuturor convențiilor internaționale privitoare la protecția minorităților pe care România are obligația legală să le respecte.

Am aminti de asemenea că Recomandarea 1353 a Consiliului Europei cu privire la accesul minorităților la învățămîntul universitar, adoptată de Adunarea Parlamentară la 27 ianuarie 1998, afirmă în art. 6 (iv): „*guvernele trebuie să recunoască libertatea fundamentală de implicare în activități de învățămînt universitar și de înființare de instituții în acest scop; astfel de instituții, odată ce au fost acreditate — pe baze nediscriminatorii și juste — și odată ce a fost demonstrată o dorință reală, ar trebui sprijinite oficial; limba nu ar trebui să constituie un criteriu în recunoașterea instituțiilor și calificărilor*”.

Luînd în considerare numărul și dezvoltarea culturală a minorității maghiare din România, se poate afirma că dacă documentele citate mai sus nu i se aplică, ele nu ar trebui să i se aplice nici unei alte comunități din Europa.

(e) Exemple de învățămînt universitar în limbile minorităților

Cum tratează alte state minoritățile? Care sînt modelele? Legea universităților din Finlanda, lege fundamentală în domeniu, în forma adoptată la 27 iunie 1997, Secțiunea 9, par. 2 afirmă: „*Limbile de predare și examinare la Universitatea din Helsinki, la Universitatea Tehnică din Helsinki, la Academia de Arte, la Academia Sibelius, la Universitatea de Arte și Design și la Academia de Teatru sînt finlandeza și suedeza. Limba de predare și examinare la Abo Academe University, la Școala Suedează de Afaceri și Economie și de Asistență Socială Suedează și la Școala de Administrație Locală este suedeza.*” (De aceea, există cîteva universități bilingve și cîteva cu predare în limba suedează pentru cei aproximativ 285,000 de suedezi din Finlanda care reprezintă 5.8% din populația Finlandei). Învățămînt universitar există de asemenea în Tirolul de Sud (Italia) pentru cei 303,000 germanofoni (0.5%). În Elveția sînt 1,3 milioane de francofoni (18%) și 500,000 de vorbitori de italiană (7%). Acestea sînt limbi oficiale în care se desfășoară învățămîntul universitar. În Ontario, Canada, unde predomină anglofonii (80% din cele 6,1 milioane de francofoni care trăiesc în Québec) există învățămînt universitar de limbă franceză (Universitatea din Ottawa).

Ultimele exemple se referă la state cu un sistem constituțional diferit (state federale). Însă din perspectiva drepturilor minorităților naționale, caracterul statului (unitar sau federal) nu prezintă nici o relevanță pentru obligația statului de a proteja minoritățile.

Este o realitate că universitățile multilingve sînt încurajate în multe state. Limbile minorităților se bucură însă de o atenție specială în astfel de universități. Astfel, la universitatea bilingvă din Ottawa (Ontario/Canada — regiune anglofonă), membrii Senatului pot vorbi în limba în care doresc. Personalul trebuie (cel puțin) să înțeleagă ambele limbi, iar profesorii trebuie să fie bilingvi. La Universitatea din Freiburg (Elveția), un rector germanofon este succedat de un rector francofon și vice-versa.

*

Sfîrșitul argumentelor! După cum se vede, într-o țară europeană precum România, apărarea identității naționale presupune invocarea documentelor internaționale, a tradiției, a spiritului și a literei legii, a valorilor politice liberale și a realităților concrete, a contextului internațional și a interesului național. *Toate acestea reprezintă ingrediente în lupta pentru pacea interetnică.* Rămîne întrebarea, cît valorează astfel de exemple în raport cu o analiză academică asupra principiilor de justiție într-o societate multiculturală? Aș aminti în acest sens poziția lui Richard Rorty, pentru care drepturile omului — și aici trebuie să includem și drepturile minorităților — presupun pasiune și curaj, nu rațiune și teorie. Pentru el, căutarea

unor temeuri filosofice pentru drepturile omului este condamnată, din punct de vedere filosofic, la eșec și este, din punct de vedere practic, lipsită de rost.⁵⁵ Poate această poziție este prea radicală și prea nedreaptă cu meritele teoreticienilor. Dar așa susține că principala resursă pentru cunoaștere în domeniul eticii politice rămîne bătălia pentru drepturi, care nu înseamnă, desigur, atitudine pură. Bătălia pentru mai multă justiție are nevoie și de concepte pentru că are nevoie de nuanțare și eficacitate.

Specificitate și particularitate în România

Și totuși, presupuziției lui Will Kymlicka, a unei specificități a Europei de Sud-Est nu i s-a răspuns mai sus în totalitate. Poate fi ea absolut artificială? Aș răspunde observațiilor lui Will Kymlicka prin distincția dintre „specificitate” și „particularitate”. Ce este specific și ce este particular în sensul propus aici? Aș numi „specifică” acea realitate care presupune o conceptualizare proprie. „Totalitarismul” este specific în raport cu „democrația” întrucît el are nevoie de o teorie specifică pentru a-i descrie logica și evoluția. Desigur, democrația americană este doar „particulară” în raport cu democrațiile europene. La fel, totalitarismul chinez rămîne un caz particular în raport cu cel nord-corean etc.

Particularitatea înseamnă diferența care nu are nevoie de lărgirea cadrului conceptual. Ci doar de aplicarea conceptelor la situații concrete.

În sensul celor de mai sus, eterogeneitatea multiculturală a țărilor din Europa Centrală și de Est constituie variante particulare ale eterogenității pe care o găsim în societățile occidentale. Desigur, este necesar și important să descriem această particularitate, de la o societate la alta. Să o aprofundăm și să îi testăm consecințele în cadrul liberalismului modern.

În cazul României am descris deja un element particular care și-a pus pecetea asupra raporturilor interetnice în ultimii ani: lupta pentru legitimare politică după căderea comunismului. Ea explică dezvoltarea conflictelor etnice mult peste ceea ce poate fi explicat prin mentalitatea majorității și a minorităților. Nu este deloc ciudat, astfel, că tema etnică s-a diluat acolo unde elitele politice au fost aproape complet schimbate, iar reforma instituțională și economică a avut succes: Polonia, Ungaria și Cehia. În România, lupta pentru legitimare a dus în acești ani la o constantă dominare a vieții politice de către propaganda naționalistă.

Un alt aspect al tranziției este existența unei lipse de așteptare, de probleme, care nu se poate parcurge deodată sau sărind etapele. Cea mai semnificativă, din acest punct de vedere, este problema noilor imigranți. Împotrivirea la multe dintre inițiativele maghiarilor, importantă minoritate istorică, a făcut aproape imposibilă introducerea pe agendă a problemelor și drepturilor celor veniți în ultimii ani.

Un al treilea aspect: relația dintre drepturi și costuri. Dar acesta este un aspect interesant în sine, și complicat, de aceea merită mai multă atenție.

a) Costuri

Perspectiva mea este aceea că diferitele tipuri de drepturi: drepturi pur individuale, drepturi individuale exercitate în comun cu alții, drepturile colective exercitate individual, drepturile pur colective se pot sprijini și consolida reciproc. De aceea, orientarea rațională în domeniul drepturilor minorităților poate și trebuie să constea în dezvoltarea continuă a sistemului de drepturi, indiferent de țară, dar luând în seamă specificitatea istorică, numerică și culturală a minorităților. În sine, provocarea pentru teoreticienii și activiștii în domeniul drepturilor este de a compatibiliza (teoretic și practic) individul și grupurile pentru a se evita contradicțiile lor. Dar, desigur, acest proiect suferă de diferite constrângeri. Una din ele provine din faptul că „*drepturile implică costuri*”.⁵⁶ Evaluarea în termenii costurilor ar conduce la o distincție reală între soarta drepturilor minorităților în Europa Occidentală și soluțiile la drepturile minorităților din alte părți, în particular, din România.

Cum rămâne atunci cu costurile implicate de drepturile minorităților? În sfera teoriei opțiunii în domeniul drepturilor⁵⁷, „costurile” se referă în general la constrângeri generale. Constrângerea de bază în domeniul drepturilor este compatibilitatea dintre diferitele tipuri de drepturi. Până una alta, drepturile au uneori „costuri” în sensul concret. Părerea mea este că există trei nivele elementare ale costurilor: costurile drepturilor civile și politice, costurile măsurilor speciale (pentru a proteja, printre altele, drepturile minorităților) și costurile drepturilor sociale și economice. Primul nivel este în general la îndemână și este de aceea o chestiune de voință (politică). Costurile drepturilor sociale și economice sînt semnificative. Din cauza acestui „detaliu”, drepturile sociale și economice sînt considerate de mulți un *desiderat*. Între aceste nivele extreme există un anumit tip de „măsurile speciale”, care reprezintă instrumentul de bază al drepturilor minorităților naționale.

Această distincție are în mod evident mai multe consecințe. Am să încep remarcînd că mărimea costurilor diferă pentru măsuri speciale diferite. A avea reprezentanți în Parlamentul național, a beneficia de libertăți privitoare la autodeterminarea internă a minorităților etc. sînt lucruri ce țin cu toate de un nivel de costuri specifice drepturilor civile și politice. Socotesc că costurile specifice ale drepturilor minorităților sînt plătite ca urmare a strategiilor de *numerus clausus*, și în general pentru sistemul de acțiuni de afirmare a identității. (Este o chestiune de cercetare specifică de determinare a costurilor.) Povara măsurilor speciale explică parțial complexitatea dezbaterii cu privire la drepturile minorităților.

Cum se poate face o evaluare a costurilor diferitelor „tipuri” de drepturi? O decizie privitoare la drepturile civile și politice depinde de deciziile Parlamentului (ori ale altei autorități cu aceeași competență). În principiu, implementarea acestei decizii nu impune costuri semnificative. Evident, instituțiile implicate de o societate democratică — judecători, avocați etc. — au nevoie de bani. Dar nu există nici un motiv să se considere costurile instituțiilor specifice unei democrații ca fiind mai

mari decît costurile instituțiilor de opresiune. De aceea, nivelul elementar pentru menținerea ordinii este în același timp nivelul drepturilor civile și politice. Cu alte cuvinte: drepturile civile și politice nu necesită costuri suplimentare.

Pentru a identifica costurile drepturilor sociale și economice, este disponibilă ierarhia produsului intern brut al țărilor prospere și al celor sărace. Dacă nivelul mediu ar fi acela elementar al drepturilor sociale și economice, atunci PIB-ul țărilor în care populația suferă de foame și e lipsită de locuințe trebuie multiplicat cu 10.

Cum rămîne atunci cu costurile drepturilor minorităților? Un indicator al costurilor drepturilor minorităților ar fi prețul plătit pentru măsurile speciale din diferite domenii. Să luăm în considerare cazul educației. Care este diferența de preț dintre o universitate monolingvă și una bilingvă? De exemplu, costul suplimentar al bilingvismului Universității din Ottawa (Ontario, Canada) reprezintă în jur de 10% din subvenția pe care provincia o acordă universității.⁵⁸

Există cazuri în care măsurile speciale costă mai mult — cum ar fi prezența în școală a romilor. În aceste condiții o importanță crescîndă o are schimbul, întrucît „*schimburile constituie un caz particular de probleme economice*”.

Este clar că costurile drepturilor minorităților nu sînt foarte mari. Multe societăți și-ar putea permite să plătească aceste costuri. Limitări reale există doar în condiții foarte precare. Concluzia mea este că în majoritatea țărilor obstacolele din calea drepturilor minorităților constituie o chestiune de voință, nu de preț. Asigurarea acestor drepturi și-o poate permite, într-o anumită măsură, și România. Într-adevăr, nu există nici un obstacol financiar real pentru a soluționa revendicarea maghiarilor cu privire la o universitate de stat în limba maghiară. Totuși, există limitări reale la promovarea unei strategii de acțiune afirmativă de care este nevoie pentru ameliorarea situației romilor.

Concluzie

La capătul evoluției politice din regiunea Europei Centrale și de Est se află societăți democratice și, în perspectivă, prospere. Iată de ce nu există nimic, adică nici o „esență” a zonei, care să oblige la o tratare a problematicii minorităților în opoziție ori divergență cu concepțiile, cu standardele și cu modelele Occidentului. Problemele ce țin de costuri și cele de natură politică, cu alte cuvinte, problemele specifice perioadei de tranziție, vor fi depășite. Ceea ce va urma va fi acomodarea internă, în sensul dezbatărilor care s-au dus și se duc în continuare în societățile occidentale, între diferitele componente ale societăților eterogene sau foarte eterogene etno-cultural ale Europei Centrale și de Est. Opinia lui Will Kymlicka, că am avea nevoie de concepte „specifice” acestei zone nu mi se pare corectă. Există desigur, soluții specifice la probleme specifice, dar ele aparțin toate tezaurului universal al cunoașterii — i.e., tezaurul universal al conceptelor — care asigură răspunsuri fericite la situațiile nefericite create uneori de eterogenitatea etnică a comunităților umane. □

NOTE

1. Slovacia lui Meciar, înaintea alegerilor din octombrie 1998, ale căror efecte asupra relațiilor interetnice urmează să le evaluăm în viitor.

2. Vorbesc despre un veritabil „amestec” întrucât comunitatea internațională actuală a depășit de mult faza interacțiunii actorilor politici tradiționali: statele. Astăzi organizațiile neguvernamentale, religiile, afacerile, comunicațiile transnaționale nu mai sînt entități închise în perimetrul granițelor teritoriale ale statelor suverane. Aș nota în acest sens dezvoltarea unei societăți civile globale și observația lui Gordon Christenson: „societatea civilă mondială (...) mai degrabă conține un sentiment global că evidențierea unei vieți diverse și pluraliste a lumii devine tot mai liberă în raport fie cu statele suverane, fie cu sistemul statelor suverane” (Gordon Christenson, *World Civil Society and the International Rule of Law*, în *Human Rights Quarterly*, vol. 19, no. 4, November 1997, p. 737).

3. Gerd Roelecke, *Nation, national-state, and nationalism in Europe*, lucrare nepublicată.

4. Richard Falk, *Cultural Foundations for the International Protection of Human Rights*, în Abdullahi Ahmed An-Na'im (ed.), *Human Rights in Cross-Cultural Perspectives*, University of Pennsylvania Press, p. 54.

5. Interesantul concept a fost introdus de James N. Rosenau, „Fragmegrative” *Challenges to National Security*, în Terry L. Heyns, ed., *Understanding US Strategy: A Reader*, Washington, DC: National Defense University, 1983, pp. 65-82. Celelalte lucrări ale lui James N. Rosenau (*Turbulence in World Politics. A Theory of Change and Continuity*, Harvester/Wheatsheaf, Princeton University Press, 1990; James Rosenau, Ernst-Otto Czempiel (ed.), *Governance without Government: Order and Change in World Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992) sînt o sugestivă argumentare privind intensitatea interacțiunilor în lumea contemporană.

6. Cifra dată de recensămînt nu corespunde în modul cel mai evident cu cea reală. Organizațiile romilor dau cifre diferite, majoritatea situîndu-se între 1 milion și 2 milioane de romi.

7. O sinteză foarte utilă privind minoritățile din România se găsește în studiul Renatei Weber, *The Protection of National Minorities in Romania: A Matter of Political Will and Wisdom*, în volumul editat de Jerzy Kranz în colaborare cu Herber Kupper, *Law and Practice of Central European Countries in the Field of National Minorities Protection After 1989*, Center for International Relations, Warszawa 1998, pp. 199-269.

8. Conform cercetării IMAS.

9. Tratatul cu Polonia: Versailles 1919; cu Cehoslovacia: Saint-Germain 1919; cu România: Paris 1919; cu Statul Sîrbo-Croat-Sloven: Saint-Germaine 1919; cu Grecia: Sevres 1920.

10. La acestea se adăugau un număr de drepturi speciale în beneficiul anumitor minorități — cum ar fi evreii din Polonia, România și Grecia.

11. Vezi distincția dintre „națiuni” și „naționalități” în legislația iugoslavă. Constituția federală din 1974 făcea diferența dintre „națiuni” (*narod*) precum sîrbii, croații, slovenii, montenegrenii, macedonenii și musulmanii și „naționalități” (*narodnosti*), celelalte grupuri slave și non-slave ale căror state nu făceau parte din Iugoslavia — precum albanezii, maghiarii, slovacii, românii, italienii (Tibor Váradi, *Minorities, Majorities, Law and Ethnicity. Reflections on the Yugoslav Case*, *Human Rights Quarterly*, Volume 19, No. 1, February 1997, pp. 1012).

12. Jon Elster, *Majority Rule and Individual Rights*, în Stephen Shute and Susan Hurley (ed.), *On Human Rights*, Basic Books, 1993, pp. 175-217.

13. *Op.cit.*, p. 176.
14. Renate Weber, *The Protection of National Minorities in România: A Matter of Political Will and Wisdom*, în Jerzy Krantz (ed.), **Law and Practice of Central European Countries in the Field of National Minorities Protection After 1989**, Center for International Relations, Warszawa 1998, pp. 199-269.
15. Cinci dintre ei erau judecători ai Curții Constituționale.
16. Gabriel Andreescu, Renate Weber, „Nationalism and Its Impact upon the Rule of Law in Romania”, în *International Studies*, no.1, 1995, pp. 49-64.
17. Vezi John Mearsheimer, *Back to the Future: Instability in Europe After the Cold War*, în **International Security**, Vol.15, No.1, Summer 1990, pp. 5-56.
18. *Ibidem*.
19. Mme Huberte Hanquet (Belgique), Javier Ruperez (Espagne), Co-rapporteurs spéciaux, „PROJET DE RAPORT SPÉCIAL - ROUMANIE: UNE TRANSITION INACHEVÉE”, AJ 75, CC (92) 5, Commission Affaires Civiles, Asssemblée de l'Atlantique Nord, mai 1992, parag. 39-47, pp. 11-13: „...problema minorității maghiare este o permanentă pepinieră de tensiuni în România...”; „[România] este una din țările europene în care problema protecției minorităților este foarte acută”.
20. Stephan Iwan Griffiths, **Nationalism and Ethnic Conflict. Threats to European Security**, SIPRI Research Report No. 5, Oxford University Press, Oxford/New York/Toronto, 1993, p. 23: „În decursul ultimilor trei ani, România a dezvoltat un sentiment extraordinar de insecuritate de pe urma existenței unei minorități maghiare atît de numeroase în Transilvania și a făcut orice pentru a se apăra de acuzațiile de discriminare aduse de maghiari. Totuși, există numeroase dovezi că în ultimii doi ani relațiile interetnice din regiune s-au polarizat dramatic și că mare parte a acestor probleme a fost cauzată de extremiștii români, acționînd cu «aprobarea» oficialilor vizibil îngăduitori”.
21. Dominique Rosenberg, *Les minorités nationales et le défi de la sécurité en Europe*, Travaux de Recherche No.
21. Institut de Nations Unies, New York, 1993, p. 17: „...tensiunile naționaliste nu au dispărut din Transilvania și sînt de așteptat provocări atît de partea română cît și de cea maghiară...pasiunile sînt exacerbate, fiind marcate mai ales de interzicerea bilingvismului, instituită de unele autorități române, de pildă primarul municipiului Cluj”.
22. Michael E. Brown, *Causes and Implications of Ethnic Conflict*, în Michael E. Brown, ed., **Ethnic Conflict and International Security**, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1993, p. 3.
23. Lothar Ruehl, *European Security and NATO's Eastward Expansion*, în **AUSSENPOLITIK**, Vol. 45, Quarterly Edition, No. 2, 1992, p. 119: „... (România și Ungaria, n. aut.) au o relație încărcată de conflicte (datorită maghiarilor din Transilvania)”.
24. Hans-Joachim Hoppe, *The Situation in Central and Southeast European Countries*, în **AUSSENPOLITIK**, Vol. 45, Quarterly Edition, No. 2, 1994, p. 143: „... (relația României cu Ungaria, n. aut.) continuă să fie tensionată din cauza minorității din Transilvania, pe care guvernul român o acuză de activități separatiste”.
25. „Vom adăuga la toate acestea și atacurile bestiale ale trenurilor, de către hoarde asiatice zăpăcite de alcool și de ură sanguinară, care îi bat pe bieții români cu lanțurile și cu ciomegele, numai pentru că vorbesc românește!” — Corneliu Vadim Tudor, „Atenție la Ungaria! (5)”, în *România Mare*, Nr.18, Anul I, 5 octombrie 1990.
- „Vasăzică ungurii, care sînt asiatici, ne împiedică pe noi, care sîntem latini și europeni, să reintrăm în concertul de valori al continentului nostru!” — Corneliu Vadim Tu-

dor, „Ardealul, Ardealul, ne cheamă Ardealul” (Scrisoare deschisă adresată Domnului Ion Iliescu), în *România Mare*, Nr. 27, Anul I, 7 decembrie 1990.

„Recent, mai mulți criminali itineranți, care operau prin trenuri, au fost arestați; firește, toți sînt de naționalitate maghiară” — Corneliu Vadim Tudor, „Atenție la Ungaria (6)”, *România Mare*, Nr.19, Anul I, 12 octombrie 1990.

26. „Tare mă tem că, în ritmul acesta, dacă tot sîntem zgîndăriți la infinit, vom mai face un galop de sănătate pînă la acel minunat oraș al ceardașului și al femeilor disponibile, și acolo vom rămîne o perioadă, ca să mai asigurăm pacea în această zonă, măcar pînă în anul 2000 — nu dorim să se ajungă pînă aici, nimănui nu-i plac campaniile militare, dar în fața alternativei Ungurii la București sau României la Budapesta, vă dați seama ce variantă vom alege și care-i muzica aceea care ne place nouă....” — Corneliu Vadim Tudor, „Atenție la Ungaria (4)”, *România Mare*, nr.17, Anul I, 28 septembrie 1990.

„Iar o paralelă între grija noastră față de românii din Basarabia și grija Budapestei față de maghiarii din Transilvania nu se poate face, pentru simplul motiv că noi avem drepturi istorice asupra pămînturilor cuprinse între Prut și Nistru, în timp ce ungurii n-au nici un fel de drept nu numai asupra Transilvaniei, dar nici măcar asupra Cîmpiei Panonice, pentru că acolo au locuit strămoșii noștri geto-dacii. Din toleranții Europei, acești nobili reprezentanți ai celor mai primitive triburi asiatice au ajuns să dea omul afară din casa lui, să facă pe jandarmul în zonă, să amenințe și să țină sub teroare populații cu mult mai vechi și civilizate decît ei” — Corneliu Vadim Tudor, „Atenție la Ungaria (5)”, *România Mare*, Nr.1, Anul I, 5 octombrie 1990. „Pe-aici nu se trece, stimați iredențiști maghiari și foarte prețuiți trădători de țară români, noi nu credem în varianta voastră pentru Casa Comună Europeană, așa sîntem noi, mai ciobani, mai primitivi, nu ne place să fim slugi și grăjdari pe la alții, vrem să dominăm în casa sufletelor noastre, n-aveți absolut nici un spor; mutați-vă gîndul, colonizați mai degrabă pusta aia, sau închiriați pămînturi prin Siberia și Asia, dar obișnuivi-vă cu ideea că Ardealul va fi veșnic românesc.” — Corneliu Vadim Tudor, „Atenție la Ungaria (3)”, *România Mare*, nr.16, Anul I, 21 septembrie 1990.

27. „Și dacă vor veni trupe de intervenție O.N.U., cum ne tot amenință unii extremiști unguri, țăranul român o să le dea și lor în cap, cu orice risc, cu orice preț, pentru că o asemenea viață de ocară nu merită trăită.” — Corneliu Vadim Tudor, „Ardealul, Ardealul, ne cheamă Ardealul”, *România Mare*, Nr. 27, anul I, 27 decembrie 1990. Aceeași idee reapare în Cuvîntarea Lui Corneliu Vadim Tudor rostită la 7 februarie 1995, în cadrul reuniunii de lucru a PDSR, PUNR, PRM și PSM (*România Mare*, Nr. 241, Anul VI, 17 februarie 1995): „țăranul acesta păduros pune mîna pe lancea lui Horea și le dă la mir! Și atunci vine o echipă de mediatori, în frunte cu Jimmy Carter, cum citesc în presă, iar baciul îi dă și lui la mir. Nu te joci cu țăranul român. Noi sîntem o populație formată, în proporție de 50% din țărani.”

28. Vezi interviul președintelui partidului, Gheorghe Funar, publicat în numărul din 27 octombrie 1994 al ziarului **Informația Zilei** din Satu-Mare, unde liderul PUNR afirmă: „După cum se știe, acest spirit nomad, această purtare barbară, prezentă în abundență în poporul maghiar și în minoritatea din România, nu au dispărut nici după 1000 de ani. Noi, românii, îi vom lecui probabil de această năpastă ca să poată deveni și ei un popor pașnic, european, civilizată, și să nu mai poftescă la teritorii străine. Să ferească Dumnezeu să întindă laba spre teritoriile românești”.

29. Gabriel Andreescu, Renate Weber, *Nationalism and its Impact on the Rule of Law in Romania*, în **International Studies**, nr. 1, 1995, pp. 49-64

30. Participînd la formarea Consiliului Consultativ Național pentru Integrare Euro-Atlantică, la 13 noiembrie 1993, PSM-ul a semnat Protocolul de fondare cu condiția unei

Declarații care exprima „rezervele în privința afirmațiilor din paragrafele 3, 4 și 5 ... care prezintă ca absolut, principiul integrării în structurile euro-atlantice, conferind o imagine unilaterală și limitată asupra politicii externe a României.” În paragrafele menționate, „integrarea completă în structurile vest-europene și euro-atlantice” este considerată „opțiunea fundamentală a României”, „integrarea euro-atlantică a României fiind un obiectiv major, de interes național” făcându-se totodată referire la necesitatea de a ajunge la un consens național al tuturor forțelor politice pentru atingerea acestui scop.

31. Gabriel Andreescu, Renate Weber, *Op.cit.*

32. Gabriel Andreescu, „Raportul SRI”, **Revista Română de Drepturile Omului**, nr. 6-7, 1994, pp. 17-25.

33. Gabriel Andreescu, Renate Weber, *Op.cit.*

34. Există și excepții, cum ar fi problema ceangăilor din România, dar acesta rămîne un subiect cu totul particular (vezi Romanian Helsinki Committee, **Human Rights Developments in Romania**, 1997 Report, Bucharest, 1998).

35. Singura concepție alternativă coerentă asupra drepturilor minorităților de care minoritatea maghiară a părut să țină cont a fost proiectul de lege al Centrul pentru Drepturile Omului (APADOR-CH). Această atenție s-a datorat nu numai calității documentului, ci și devotamentului Comitetului Român Helsinki pentru promovarea drepturilor minorităților naționale (Gabriel Andreescu, Valentin Stan, Renate Weber, „Un proiect de lege privind minoritățile naționale elaborat de Centrul pentru Drepturile Omului”, în **Legislația în tranziție**, București, 1995, pp. 102-112).

36. Vezi Gabriel Andreescu, Renate Weber, **The evolution of the DAHR conception on the Hungarian minority rights**, Centre for Human Rights, 1995.

37. Ordonanțele de urgență adoptate în mai și iunie de guvernul român au rezolvat cea mai mare problemă, aceea a folosirii limbii materne în educație și administrație. Aceste norme, care se presupune că vor fi adoptate și de Parlament, sînt extinse și prin faptul că Recomandarea 1201 a fost inclusă în dreptul intern. O lege a minorităților naționale, a cărei adoptare fusese anunțată pentru anul 1998, ar completa ultimele detalii ale sistemului de protecție a minorităților — precum folosirea limbii materne în tribunal. (Vezi Gabriel Andreescu, Renate Weber, **Evolution of the DAHR conception on the rights of the Hungarian minority**, Centrul pentru Drepturile Omului, Bucharest, 1995; Renate Weber, „România și drepturile omului: standarde interne, standarde internaționale (I)”, **Revista Română de Drepturile Omului**, București, 1996, pp. 27 - 38).

38. Gabriel Andreescu, „Recommendation 1201 and a Security (Stability) Network in Central and Eastern Europe”, în **International Studies**, nr. 3, 1997, pp. 49-63.

39. Acest sistem a fost ratificat prin UDMR și sistematizat prin proiectul de lege cu privire la minoritățile naționale și comunitățile autonome, înaintat de UDMR Parlamentului României în 1993 (vezi Gabriel Andreescu, Renate Weber, *Op.cit.*)

40. Gabriel Andreescu, „The Central European Divide”, în **War Report**, June/ July 1997, pp. 27-28.

41. Michael Shafir, „Guvernarea Ciorbea și democratizarea: bilanț intermediar”, **Sfera politicii** nr. 55, 1997, pp. 6-24.

42. De vreme ce forma de guvernămînt și „caracterul național, independent, unitar și indivizibil al Statului Român” nu pot fi supuse revizuirii conform prezentei Constituții (art. 148(1)), procedura ar trebui să înceapă prin abrogarea art. 148.

43. Gusztáv Molnár, „Problema transilvană”, **Magyar Kisebbség** no. 3-4, 1997.

44. Emil Hurezeanu, „Cine a cîștigat alegerile?”, în „22”, 4-10 decembrie 1996.

45. Gusztáv Molnár, *Op. cit.*

46. E. Pons (**Les Tsiganes en Roumanie: des citoyens à part entière?**, L'Harmattan, 1995) indică cifra de 2,5 milioane, ceea ce susțin și unii lideri politici ai minorității. Cifrele limită sînt însă mai puțin credibile.
47. Au fost dezrobiți de abia în 1987.
48. Rachid Benattig, Olivier Brachet, Rapport Final: Ministère de L'Emploi et de la Solidarité, *Les dynamiques migratoires Roumaines*, Juin 1998, p. 15
49. Rachi Benattig, Olivier Brachet, *Op.cit.*, p. 14
50. Ca și a celor din Slovacia ori Voivodina.
51. Din 1990 pînă în 1995 au avut loc circa 35 de acțiuni îndreptate împotriva comunităților de romi (**Helsinki Watch**, 1995). Mandatul Înaltului Comisar al OSCE pentru Minoritățile Naționale nu este însă de a evalua situația drepturilor minorităților, ci de a preveni (*early warning*) transformarea tensiunii interetnice într-un conflict deschis.
52. Decizia UDMR a fost determinată și de imposibilitatea de a ameliora poziția comunității maghiare în cadrul universității multilingve Babeș-Bolyai din Cluj.
53. Comunicatul APADOR-CH din ... Argumentația acestuia a fost preluată de către liderii UDMR, reprezentanți ai minorității maghiare.
54. În realitate, singura acțiune care ar putea fi etichetată drept „educație pe criterii etnice” în România a fost introducerea disciplinei „Istoria Românilor” în loc de „Istoria României”, prin Legea no. 84/1995.
55. Richard Rorty, *“Human Rights, Rationality and Sentimentality”*, în Stephen Shute & Susan Hurley eds., **On Human Rights**, 1993.
56. Hillel Steiner, *Op.cit.*, p. 55.
57. Vezi H.L.A. Hart, *“Bentham on Legal Rights”*, în **Essays on Bentham**, Oxford University Press, 1982.
58. Jean-Michel Beillard, **„Bilingualism at the University of Ottawa”**, masa rotundă de la Snagov (Romania), 6-8 februarie 1998.

*

Gabriel ANDREESCU: absolvent al Facultății de Fizică din București în 1976 este co-președintele Comitetului Helsinki Român, membru fondator al Grupului pentru Dialog Social, director executiv al Revistei Române de Drepturile Omului. A publicat numeroase articole și studii, este autorul volumelor: „Sisteme axiomatice ale logicii limbajului natural”. Funcții și operaționalizare, „Cel mai iubit dintre ambadori”, „Despre filosofia disidenței”, „Patru ani de revoluție”, „România versus România”, „Naționaliști, antinaționaliști... o polemică în publicistica românească”. A fost distins cu premiile Pro Amicitia, acordat de Asociația Ziariștilor Maghiari din România și Pro Minoritate, acordat de Guvernul Ungariei.

Legea nr. 151 din 07.15.1998 privind dezvoltarea regională în România

Parlamentul României adoptă prezenta lege.

CAPITOLUL I Dispoziții generale

Art. 1. – Prin prezenta lege se stabilesc cadrul instituțional, obiectivele, competențele și instrumentele specifice politicii de dezvoltare regională în România.

Art. 2. – Obiectivele de bază ale politicii de dezvoltare regională în România sînt următoarele:

a) diminuarea dezechilibrelor regionale existente, prin stimularea dezvoltării echilibrate, prin recuperarea accelerată a întârzierilor în dezvoltarea zonelor defavorizate ca urmare a unor condiții istorice, geografice, economice, sociale, politice, și preîntîmpinarea producerii de noi dezechilibre;

b) pregătirea cadrului instituțional pentru a răspunde criteriilor de integrare în structurile Uniunii Europene și de acces la fondurile structurale și la Fondul de coeziune ale Uniunii Europene;

c) corelarea politicilor și activităților sectoriale guvernamentale la nivelul

regiunilor, prin stimularea inițiativelor și prin valorificarea resurselor locale și regionale, în scopul dezvoltării economico-sociale durabile și al dezvoltării culturale a acestora;

d) stimularea cooperării interregionale, interne și internaționale, a celei transfrontaliere, inclusiv în cadrul euroregiunilor, precum și participarea regiunilor de dezvoltare la structurile și organizațiile europene care promovează dezvoltarea economică și instituțională a acestora, în scopul realizării unor proiecte de interes comun, în conformitate cu acordurile internaționale la care România este parte.

Art. 3. – Finanțarea programelor pentru realizarea obiectivelor prevăzute la art. 2 se asigură prin Fondul național pentru dezvoltare regională, care se constituie potrivit prevederilor prezentei legi.

CAPITOLUL II Regiunile de dezvoltare

Art. 4. – (1) Consiliile județene și Consiliul General al Municipiului București pot hotărî, cu acordul consiliilor locale interesate, ca zona care cuprinde teritoriile județelor în cauză, res-

pectiv al municipiului București, să constituie regiune de dezvoltare.

(2) Regiunile de dezvoltare nu sînt unități administrativ-teritoriale și nu au personalitate juridică.

Art. 5. – (1) Constituirea regiunii de dezvoltare se face printr-o convenție semnată de reprezentanții consiliilor județene și, respectiv, ai Consiliului General al Municipiului București.

(2) Regiunile de dezvoltare astfel constituite vor deveni, cu avizul Guvernului, cadrul de implementare și de evaluare a politicii de dezvoltare regională.

CAPITOLUL III

Structuri teritoriale

pentru dezvoltarea regională

Art. 6. – (1) Pentru coordonarea activităților de promovare a obiectivelor care decurg din politicile de dezvoltare regională, la nivelul fiecărei regiuni de dezvoltare, în termen de 60 de zile de la intrarea în vigoare a prezentei legi se înființează Consiliul pentru dezvoltare regională ca organ deliberativ.

(2) Consiliul pentru dezvoltare regională are următoarele atribuții principale:

a) analizează și hotărăște strategia și programele de dezvoltare regională;

b) aprobă proiectele de dezvoltare regională;

c) prezintă Consiliului Național pentru Dezvoltare Regională propuneri privind constituirea Fondului pentru dezvoltare regională;

d) aprobă criteriile, prioritățile, alocarea și destinațiile resurselor Fondului pentru dezvoltare regională;

e) urmărește utilizarea fondurilor alocate agențiilor pentru dezvoltare regională din Fondul național pentru dezvoltare regională;

f) urmărește respectarea obiectivelor regionale.

(3) Consiliul pentru dezvoltare regională este alcătuit din președinții consiliilor județene și cîte un reprezentant al consiliilor locale municipale, orășenești și comunale, desemnați din fiecare județ, pe durata mandatului. În cazul municipiului București, în Consiliul pentru dezvoltare regională va fi desemnat un reprezentant al Consiliului General al Municipiului București și cîte un reprezentant al consiliilor locale de sector.

(4) Consiliul pentru dezvoltare regională va avea un președinte și un vicepreședinte. Aceste funcții vor fi îndeplinite, prin rotație, pentru cîte un mandat de un an, de către reprezentanții județelor, desemnați de acestea.

(5) La lucrările Consiliului pentru dezvoltare regională participă, fără drept de vot, prefecții județelor. De asemenea, pot fi invitați și reprezentanți ai consiliilor locale, municipale, orășenești și comunale, precum și ai instituțiilor și organizațiilor cu atribuții în domeniul dezvoltării regionale, în funcție de problematica supusă dezbaterii.

(6) Consiliul pentru dezvoltare regională adoptă propriul regulament de funcționare, pe baza regulamentului-cadru elaborat de Guvern.

Art. 7. – (1) În cadrul fiecărei regiuni de dezvoltare, în termen de 30 de zile de la înființarea Consiliului pentru dezvoltare regională, se va constitui o agenție pentru

dezvoltare regională, coordonată de acesta.

(2) Agențiile pentru dezvoltare regională sînt organisme neguvernamentale, nonprofit, de utilitate publică, cu personalitate juridică, care acționează în domeniul specific dezvoltării regionale. Acestea se organizează și funcționează în condițiile prezentei legi și ale statutului de organizare și funcționare, aprobat de Consiliul pentru dezvoltare regională.

(3) Directorul Agenției pentru dezvoltare regională este numit pe bază de concurs și este eliberat din funcție de către Consiliul pentru dezvoltare regională.

(4) Finanțarea cheltuielilor de organizare și funcționare a Agenției pentru dezvoltare regională se asigură din Fondul pentru dezvoltare regională, nivelul acestora fiind aprobat de Consiliul pentru dezvoltare regională.

(5) Consiliul pentru dezvoltare regională aprobă organigrama, astfel încît fiecare județ să fie reprezentat în mod egal.

Art. 8. – Agenția pentru dezvoltare regională are următoarele atribuții principale:

a) elaborează și propune Consiliului pentru dezvoltare regională, spre aprobare, strategia de dezvoltare regională, programele de dezvoltare regională și planurile de gestionare a fondurilor;

b) pune în aplicare programele de dezvoltare regională și planurile de gestionare a fondurilor, în conformitate cu hotărârile adoptate de Consiliul pentru dezvoltare regională, cu respectarea legislației în vigoare, și răspunde față de acesta pentru realizarea lor;

c) identifică zonele defavorizate din cadrul regiunii de dezvoltare, împreună cu consiliile locale sau județene, după caz, și înaintează documentațiile necesare, aprobate, în prealabil, de Consiliul pentru dezvoltare regională, Agenției Naționale pentru Dezvoltare Regională și Consiliului Național pentru Dezvoltare Regională;

d) asigură asistență tehnică de specialitate, împreună cu consiliile locale sau județene, după caz, persoanelor fizice sau juridice, cu capital de stat sau privat, care investesc în zonele defavorizate;

e) înaintează Agenției Naționale pentru Dezvoltare Regională propuneri de finanțare, din Fondul național pentru dezvoltare regională, a proiectelor de dezvoltare aprobate;

f) acționează pentru atragerea de surse financiare la Fondul pentru dezvoltare regională;

g) gestionează Fondul pentru dezvoltare regională, în scopul realizării obiectivelor prevăzute în programele de dezvoltare regională;

h) răspunde față de Consiliul pentru dezvoltare regională și față de organele abilitate prin lege pentru corecta gestionare a fondurilor alocate.

Art. 9. – (1) Programele de dezvoltare regională se finanțează din Fondul pentru dezvoltare regională, administrat de Agenția pentru dezvoltare regională.

(2) Fondul pentru dezvoltare regională se constituie, anual, din:

a) alocații de la Fondul național pentru dezvoltare regională;

b) contribuții de la bugetele locale și județene, în limitele aprobate de consiliile locale sau județene, după caz;

c) surse financiare atrase din sectorul privat, de la bănci, investitori străini, Uniunea Europeană și de la alte organizații internaționale.

(3) Operațiunile financiare privind executarea proiectelor de investiții sînt derulate de agențiile pentru dezvoltare regională, prin unitățile teritoriale ale trezoreriei statului.

(4) Fondurile pentru dezvoltare regională nu pot avea altă destinație decît cea prevăzută de prezenta lege.

(5) Fondurile neutilizate în execuția bugetară curentă se reportează în anul următor.

CAPITOLUL IV **Structuri naționale** **pentru dezvoltarea regională**

Art. 10. – (1) În termen de 90 de zile de la intrarea în vigoare a prezentei legi se înființează Consiliul Național pentru Dezvoltare Regională, în vederea promovării obiectivelor politicii de dezvoltare regională prevăzute la art. 2.

(2) Consiliul Național pentru Dezvoltare Regională are în componența sa președinții și vicepreședinții consiliilor pentru dezvoltare regională și, la paritate cu numărul acestora, reprezentanți ai Guvernului, desemnați prin hotărîre a Guvernului.

(3) Președintele Consiliului Național pentru Dezvoltare Regională este primul-ministru.

Art. 11. – Consiliul Național pentru Dezvoltare Regională are următoarele atribuții:

a) aprobă strategia națională pentru dezvoltare regională și Programul național pentru dezvoltare regională;

b) prezintă Guvernului propuneri privind constituirea Fondului național pentru dezvoltare regională;

c) aprobă criteriile, prioritățile și modul de alocare a resurselor Fondului național pentru dezvoltare regională;

d) urmărește utilizarea fondurilor alocate agențiilor pentru dezvoltare regională din Fondul național pentru dezvoltare regională;

e) aprobă utilizarea fondurilor de tip structural, alocate României de către Comisia Europeană în perioada de preaderare, precum și a fondurilor structurale după aderarea la Uniunea Europeană;

f) urmărește realizarea obiectivelor dezvoltării regionale, inclusiv în cadrul activităților de cooperare externă a regiunilor de dezvoltare, de tip transfrontalier, interregional, la nivelul euroregiunilor.

Art. 12. – Consiliul Național pentru Dezvoltare Regională funcționează pe baza unui regulament propriu de organizare și funcționare, elaborat în termen de 90 de zile de la data intrării în vigoare a prezentei legi.

Art. 13. – (1) În scopul promovării și coordonării politicii de dezvoltare regională, se înființează Agenția Națională pentru Dezvoltare Regională, organ executiv al Consiliului Național pentru Dezvoltare Regională, cu personalitate juridică, condusă de un președinte, cu rang de secretar de stat.

(2) Statutul, sediul, modul de organizare și funcționare ale Agenției Naționale pentru Dezvoltare Regională se aprobă prin hotărîre a Guvernului, în termen de 30 de zile de la înființarea Consiliului Național pentru Dezvoltare Regională, la propunerea acestuia.

(3) Finanțarea cheltuielilor de organizare și funcționare a Agenției Naționale pentru Dezvoltare Regională se asigură, anual, din Fondul național de dezvoltare regională, nivelul acestora fiind aprobat prin hotărâre a Guvernului, la propunerea Consiliului Național pentru Dezvoltare Regională.

Art. 14. – Agenția Națională pentru Dezvoltare Regională are următoarele atribuții principale:

a) elaborează strategia națională pentru dezvoltare regională și Programul național pentru dezvoltare regională;

b) elaborează principiile, criteriile, prioritățile și modul de alocare a resurselor Fondului național pentru dezvoltare regională;

c) propune Consiliului Național pentru Dezvoltare Regională constituirea Fondului național pentru dezvoltare regională;

d) asigură managementul financiar și tehnic al Fondului național pentru dezvoltare regională;

e) promovează diferite forme de cooperare între județe, municipii, orașe, comune;

f) asigură asistență de specialitate consiliilor pentru dezvoltare regională în procesul de construcție instituțională;

g) propune Consiliului Național pentru Dezvoltare Regională nominalizarea unor zone drept zone defavorizate, pentru a fi susținute economic și financiar prin instrumentele specifice politicii de dezvoltare regională;

h) îndeplinește funcția de negociator național în relațiile cu Direcția de Politică Regională și Coeziune din cadrul Comi-

siei Europene pentru Fondul European de Dezvoltare Regională și Fondul de coeziune;

i) gestionează fondurile alocate României din Fondul European de Dezvoltare Regională;

j) gestionează fondurile alocate României din Fondul de coeziune;

k) coordonează aplicarea Planului național de dezvoltare regională, care stă la baza negocierilor cu Comisia Europeană și a finanțărilor pentru diferite programe comunitare.

Art. 15. – (1) Pentru finanțarea programelor de dezvoltare regională în România, se constituie Fondul național pentru dezvoltare regională din suma care se alocă anual prin bugetul de stat ca poziție distinctă pentru politica de dezvoltare regională.

(2) La Fondul național pentru dezvoltare regională pot fi atrase și alte surse de finanțare interne și internaționale:

a) asistență financiară permanentă din partea Uniunii Europene, în cadrul Programului PHARE;

b) sumele provenite din fondurile de tip structural, care vor fi asigurate României de către Uniunea Europeană în perioada în care va avea statutul de stat asociat;

c) sumele provenite din fondurile structurale, care vor fi asigurate României din momentul aderării sale la Uniunea Europeană;

d) asistență financiară nerambursabilă din partea unor guverne, organizații internaționale, bănci;

e) alte surse financiare din fondurile aflate la dispoziția Guvernului.

Art. 16. – (1) La solicitarea consiliilor locale sau județene, după caz, și în baza documentațiilor prezentate de agențiile pentru dezvoltare regională, consiliile pentru dezvoltare regională pot solicita Consiliului Național pentru Dezvoltare Regională să propună Guvernului declararea unor zone drept zone defavorizate, pentru a fi susținute economic prin instrumente specifice politicii de dezvoltare regională.

(2) Facilitățile de care beneficiază zonele defavorizate, criteriile și condițiile în baza cărora acestea pot fi acordate se stabilesc prin lege specială.

(3) Pe baza criteriilor prevăzute la alin. (2), Guvernul, la propunerea Consiliului Național pentru Dezvoltare Regională, stabilește facilitățile fiscale concrete de care va beneficia fiecare zonă în parte.

CAPITOLUL V

Dispoziții finale și tranzitorii

Art. 17. – Comisia Națională pentru Statistică colectează din regiunile de dezvoltare, constituite potrivit prezentei legi, datele statistice specifice, necesare fundamentării și monitorizării politicilor de dezvoltare regională.

Art. 18. – Utilizarea sumelor primite din Fondul pentru dezvoltare regională pentru proiectele de dezvoltare regională, cu nerespectarea destinației și a termenelor pentru care au fost acordate beneficiarilor, se constată și se sancționează,

potrivit legii, de către organele de control abilitate.

Art. 19. – Pentru anul 1998, finanțarea cheltuielilor de organizare și funcționare a Agenției Naționale pentru Dezvoltare Regională se asigură din bugetul de stat, pe seama Fondului de rezervă bugetară la dispoziția Guvernului, nivelul sumelor urmînd a fi aprobat prin hotărîre a Guvernului.

Art. 20. – În termen de 30 de zile de la intrarea în vigoare a prezentei legi, Guvernul va aproba prin hotărîre, la propunerea Consiliului pentru Reformă și a Departamentului pentru Administrație Publică Locală, normele metodologice de aplicare a acesteia, precum și regulamentul-cadru prevăzut la art. 6 alin. (6).

Această lege a fost adoptată de Camera Deputaților în ședința din 18 iunie 1998, cu respectarea prevederilor art. 74 alin. (2) din Constituția României.

Președintele Camerei Deputaților,
ANDREI IOAN CHILIMAN

Această lege a fost adoptată de Senat în ședința din 6 iulie 1998, cu respectarea prevederilor art. 74 alin. (2) din Constituția României.

Președintele Senatului
PETRE ROMAN □

Publicat în Monitorul Oficial nr. 265 din 07.16.1998 privind dezvoltarea regională în România

Legea 199/1997 pentru ratificarea Cartei europene a autonomiei locale,

ADOPTATĂ LA STRASBOURG LA 15 OCTOMBRIE 1985

Parlamentul României adoptă prezenta lege.

Art. 1. – Se ratifică Carta europeană a autonomiei locale, adoptată la Strasbourg la 15 octombrie 1985, cu excepția art. 7 paragraful 2 din acest instrument juridic european.

Art. 2. – România declară că prin noțiunea autoritate regională, prevăzută la art. 4 paragrafele 4 și 5 din Carta europeană, se înțelege, potrivit legislației sale în vigoare, autoritate județeană a administrației publice locale.

Această lege a fost adoptată de Camera Deputaților în ședința din 3 noiembrie

1997, cu respectarea prevederilor art. 74 alin. (2) din Constituția României.

Președintele Camerei Deputaților
ANDREI IOAN CHILIMAN

Această lege a fost adoptată de Senat în ședința din 4 noiembrie 1997, cu respectarea prevederilor art. 74 alin. (2) din Constituția României.

Președintele Senatului
PETRE ROMAN

București, 17 noiembrie 1997 □

Publicat în Monitorul Oficial nr. 331 din data de 11.26.1997

Carta europeană a autonomiei locale

STRASBOURG, 15 OCTOMBRIE 1985

PREAMBUL

Statele membre ale Consiliului Europei, semnatare ale prezentei Carte, considerînd că scopul Consiliului Europei este de a realiza o uniune mai strînsă între membrii săi, pentru a ocroti și pentru a promova idealurile și principiile care reprezintă patrimoniul lor comun,

considerînd că unul dintre mijloacele prin care se atinge acest scop este încheierea de acorduri în domeniul administrativ,

considerînd că autoritățile administrației publice locale reprezintă unul dintre principalele fundamente ale oricărui regim democratic,

considerînd că dreptul cetățenilor de a participa la rezolvarea treburilor publice face parte din principiile democratice comune tuturor statelor membre ale Consiliului Europei,

convinse că, la nivel local, acest drept poate fi exercitat în modul cel mai direct,

convinse că existența autorităților administrației publice locale împuternicite cu responsabilități efective permite o administrație, în același timp, eficientă și apropiată de cetățeni,

conștiente de faptul că apărarea și întărirea autonomiei locale în diferitele țări ale Europei reprezintă o contribuție importantă la edificarea unei Europe fondate pe principiile democrației și ale descentralizării puterii,

afirmînd că aceasta presupune existența de autorități ale administrației publice locale înzestrate cu organe decizionale, constituite democratic și beneficiind de o largă autonomie în ceea ce privește competențele, modalitățile de a le exercita și mijloacele necesare pentru îndeplinirea misiunii lor,

au convenit asupra celor ce urmează:

Art. 1 – Părțile contractante se angajează să se considere legate de articolele următoare, în modalitatea și în măsura prevăzute la art. 12 din prezenta Cartă.

PARTEA I

Art. 2 – *Fundamentarea constituțională și legală a autonomiei locale*

Principiul autonomiei locale trebuie să fie recunoscut în legislația internă și, pe cît posibil, în Constituție.

Art. 3 – Conceptul de autonomie locală

1. Prin autonomie locală se înțelege dreptul și capacitatea efectivă ale autorităților administrației publice locale de a soluționa și de a gestiona, în cadrul legii, în nume propriu și în interesul populației locale, o parte importantă a treburilor publice.

2. Acest drept se exercită de consilii sau adunări, compuse din membri aleși prin vot liber, secret, egal, direct și universal, care pot dispune de organe executive și deliberative care răspund în fața lor. Această dispoziție nu aduce atingere, în nici un fel, posibilității de a recurge la adunări cetățenești, referendum sau orice altă formă de participare directă a cetățenilor, acolo unde aceasta este permisă de lege.

Art. 4 – Întinderea autonomiei locale

1. Competențele de bază ale autorităților administrației publice locale sînt prevăzute de Constituție sau de lege. Totuși această dispoziție nu împiedică atribuirea unor competențe autorităților administrației publice locale, în scopuri specifice și în conformitate cu legea.

2. Autorităților administrației publice locale le este recunoscută, în cadrul legii, capacitatea deplină de a-și exercita inițiativa în toate domeniile ce nu sînt excluse din cadrul competențelor lor sau care nu sînt atribuite unei alte autorități.

3. Exercițiul responsabilităților publice trebuie, de manieră generală, să revină, de preferință, acelor autorități care sînt cele mai apropiate de cetățeni. La atribuirea unei responsabilități către

o altă autoritate trebuie să se țină seama de amploarea și de natura sarcinii, precum și de cerințele de eficiență și economie.

4. Competențele atribuite autorităților administrației publice locale trebuie să fie, în mod normal, depline și exclusive. Ele nu pot fi puse în cauză sau limitate de către o altă autoritate centrală sau regională, decît în cazurile prevăzute de lege.

5. În cazul delegării competențelor de către o autoritate centrală sau regională, autoritățile administrației publice locale trebuie să beneficieze, pe cît posibil, de libertatea de a adapta acțiunea lor la condițiile locale.

6. Autoritățile administrației publice locale trebuie să fie consultate, pe cît posibil, în timp util și în mod adecvat, în cursul procesului de planificare și de luare a deciziilor pentru toate chestiunile care le privesc în mod direct.

Art. 5 – Protecția limitelor teritoriale ale unităților administrativ-teritoriale

Pentru orice modificare a limitelor teritoriale locale, colectivitățile locale în cauză trebuie să fie consultate în prealabil, eventual pe cale de referendum, acolo unde legea permite.

Art. 6 – Concordanța structurilor și mijloacelor administrative cu sarcinile autorităților administrației publice locale

1. Fără a aduce atingere dispozițiilor generale prevăzute de lege, autoritățile administrației publice locale trebuie să poată stabili, ele însele, structurile lor administrative interne, în vederea adaptării acestora la nevoile lor specifice și asigurării unei gestiuni eficiente.

2. Statutul personalului autorităților administrației publice locale trebuie să

permită o recrutare de calitate, fondată pe principii de merit și de competență, vor fi prevăzute, în acest scop, condiții adecvate privind pregătirea, renumerarea și afirmarea profesională.

Art. 7 – Condițiile de exercitare a responsabilităților la nivel local

1. Statutul aleșilor locali trebuie să asigure liberul exercițiu al mandatului lor.

2. Acesta trebuie să permită o compensație financiară adecvată pentru cheltuielile efectuate în legătură cu exercitarea mandatului lor, precum și, dacă este cazul, o compensație adecvată pentru câștigul pierdut sau remunerații pentru munca depusă și o asigurare socială aferentă.

3. Funcțiile și activitățile incompatibile cu mandatul de ales local nu pot fi stabilite decât prin lege sau pe baza principiilor juridice fundamentale.

Art. 8 – Controlul administrativ al activității autorităților administrației publice locale

1. Orice control administrativ asupra activității autorităților administrației publice locale nu poate fi exercitat decât în formele și în cazurile prevăzute de Constituție sau de lege.

2. Orice control administrativ asupra activității autorităților administrației publice locale nu trebuie să privească, în mod normal, decât asigurarea respectării legalității și a principiilor constituționale. Controlul administrativ poate totuși să includă un control de oportunitate, exercitat de către autoritățile ierarhic superioare, în ceea ce privește sarcinile a căror executare este delegată administrației publice locale.

3. Controlul administrativ asupra activității autorităților administrației

publice locale trebuie exercitat cu respectarea unei proporționalități între amploarea intervenției autorității de control și importanța intereselor pe care aceasta înțelege să le protejeze.

Art. 9 – Resursele financiare ale autorităților administrației publice locale

1. În cadrul politicii economice naționale, autoritățile administrației publice locale au dreptul la resurse proprii, suficiente, de care pot dispune în mod liber în exercitarea atribuțiilor lor.

2. Resursele financiare ale autorităților administrației publice locale trebuie să fie proporționale cu competențele prevăzute de constituție sau de lege.

3. Cel puțin o parte dintre resursele financiare ale autorităților administrației publice locale trebuie să provină din taxe și impozitele locale, al căror nivel acestea au competența să îl stabilească în limitele legale.

4. Sistemele de prelevare pe care se bazează resursele de care dispun autoritățile administrației publice locale trebuie să fie de natură suficient de diversificată și evolutivă pentru a le permite să urmeze practic, pe cât posibil, evoluția reală a costurilor exercitării competențelor acestora.

5. Protejarea unităților administrativ-teritoriale cu o situație mai grea din punct de vedere financiar necesită instituirea de proceduri de egalizare financiară sau de măsuri echivalente, destinate să corecteze efectele repartiției inegale a resurselor potențiale de finanțare, precum și a sarcinilor fiscale care le incumbă. Asemenea proceduri sau măsuri nu trebuie să restrângă

libertatea de opțiune a autorităților administrației publice locale în sfera lor de competență.

6. Autoritățile administrației publice locale trebuie să fie consultate, de o manieră adecvată, asupra modalităților de repartizare a resurselor redistribuite care le revin.

7. Subvențiile alocate unităților administrativ-teritoriale trebuie, pe cât posibil, să nu fie destinate finanțării unor proiecte specifice. Alocarea de subvenții nu trebuie să aducă atingere libertății fundamentale a politicilor autorităților administrației publice locale în domeniul lor de competență.

8. În scopul finanțării cheltuielilor lor de investiții, autoritățile administrației publice locale trebuie să aibă acces, în conformitate cu legea, la piața națională a capitalurilor.

Art. 10 – Dreptul de asociere al autorităților administrației publice locale

1. Autoritățile administrației publice locale au dreptul, în exercitarea competențelor lor, de a coopera și de a se asocia, în condițiile legii, cu alte autorități ale administrației publice locale, pentru realizarea de sarcini de interes comun.

2. Dreptul autorităților administrației publice locale de a adera la o asociație pentru protecția și promovarea intereselor lor comune și acela de a adera la o asociație internațională de autorități administrative publice locale trebuie să fie recunoscut în fiecare stat.

3. Autoritățile administrației publice locale pot să coopereze, în condițiile prevăzute de lege, cu autoritățile administrației publice locale ale altor state.

Art. 11 – Protecția legală a autonomiei locale

Autoritățile administrației publice locale trebuie să dispună de dreptul de a se adresa instanțelor judecătorești, în scopul asigurării liberului exercițiu al competențelor lor și al respectului principiilor de autonomie locală care sînt prevăzute de Constituție sau de legislația internă.

PARTEA A II-A Dispoziții diverse

Art. 12 – Angajamente

Fiecare parte contractantă se angajează să se considere legată de cel puțin 20 de paragrafe din partea I a Cartei, dintre care cel puțin zece, alese dintre paragrafele următoare:

- articolul 2
- articolul 3 paragrafele 1 și 2
- articolul 4 paragrafele 1, 2 și 4
- articolul 5
- articolul 7 paragraful 1
- articolul 8 paragraful 2
- articolul 9 paragrafele 1, 2 și 3
- articolul 10 paragraful 1
- articolul 11.

2. Fiecare parte contractantă, în momentul depunerii instrumentelor de ratificare, de acceptare sau de aprobare, notifică secretarului general al Consiliului Europei paragrafele alese în conformitate cu dispozițiile paragrafului 1 al prezentului articol.

3. Fiecare parte contractantă poate, în orice moment ulterior, să notifice secretarului general că se consideră legată de orice alt paragraf din prezenta Cartă, pe care ea nu l-a acceptat încă, conform dispozițiilor paragrafului 1 al prezentului

articol. Aceste angajamente ulterioare vor fi considerate parte integrantă a ratificării, acceptării sau aprobării de către partea contractantă care a făcut notificarea și vor avea aceleași efecte din prima zi a lunii care urmează după expirarea unei perioade de 3 luni de la data primirii notificării de către secretarul general al Consiliului Europei.

Art. 13 – Autoritățile administrației publice locale la care se aplică Carta

Principiile de autonomie locală prevăzute în prezenta Cartă se aplică tuturor categoriilor de autorități ale administrației publice locale, care există pe teritoriul părții contractante. Orice parte contractantă poate, în momentul depunerii instrumentului de ratificare, de acceptare sau de aprobare, să indice categoriile la care înțelege să limiteze câmpul de aplicare sau pe care înțelege să le excludă din câmpul de aplicare a prezentei Carte. Ea poate, de asemenea, să includă alte categorii de autorități ale administrației publice locale sau regionale în câmpul de aplicare a Cartei, pe calea notificării ulterioare către secretarul general al Consiliului Europei.

Art. 14 – Comunicarea informațiilor

Fiecare parte contractantă transmite secretarului general al Consiliului Europei orice informație pertinentă privitoare la prevederile legale și la alte măsuri pe care le-a luat în scopul de a se conforma dispozițiilor prezentei Carte.

PARTEA A III-A

Art. 15 – Semnare, ratificare, intrare în vigoare

1. Prezenta Cartă este deschisă spre semnare statelor membre ale Consiliului

Europei. Ea va fi supusă ratificării, acceptării sau aprobării. Instrumentele de ratificare, de acceptare sau de aprobare vor fi depuse la secretarul general al Consiliului Europei.

2. Prezenta Cartă va intra în vigoare în prima zi a lunii care urmează după expirarea unei perioade de 3 luni de la data la care patru state membre ale Consiliului Europei vor exprima consimțământul lor de a fi legate prin Cartă, conform dispozițiilor paragrafului precedent.

3. Pentru orice stat membru care își va exprima ulterior consimțământul său de a fi legat de prevederile Cartei, aceasta va intra în vigoare în prima zi a lunii care urmează după expirarea unei perioade de 3 luni de la data depunerii instrumentului de ratificare, de acceptare sau de aprobare.

Art. 16 – Clauze teritoriale

1. Orice stat poate, în momentul semnării sau în momentul depunerii instrumentelor de ratificare, de acceptare, de aprobare sau de aderare, să desemneze teritoriul sau teritoriile cu privire la care se va aplica prezenta Cartă.

2. Orice stat poate, în orice moment ulterior, printr-o declarație adresată secretarului general al Consiliului Europei, să extindă aplicarea prezentei Carte la orice teritoriu desemnat în declarație. Carta va intra în vigoare, în ceea ce privește acest teritoriu, în prima zi a lunii care urmează expirării unei perioade de 3 luni de la data primirii declarației de către secretarul general al Consiliului Europei.

3. Orice declarație făcută în virtutea celor două paragrafe precedente poate fi retrasă, în ceea ce privește orice teritoriu

desemnat prin această declarație, prin notificare adresată secretarului general al Consiliului Europei. Retragera va produce efecte în prima zi a lunii care urmează expirării unei perioade de 3 luni de la data primirii notificării de către secretarul general.

Art. 17 – Denunțare

1. Nici o parte contractantă nu poate denunța prezenta Cartă înaintea expirării unei perioade de 5 ani de la data la care Carta a intrat în vigoare în ceea ce o privește. Un preaviz de 6 luni va fi notificat secretarului general al Consiliului Europei. Această denunțare nu afectează validitatea Cartei față de celelalte părți contractante, sub rezerva ca numărul acestora să nu fie niciodată mai mic de patru.

2. Orice parte contractantă poate, conform dispozițiilor enunțate în paragraful precedent, să denunțe orice paragraf din partea I a Cartei pe care l-a acceptat, cu rezerva ca numărul și categoria paragrafelor de care această parte contractantă este legată să rămână conforme cu dispo-

zițiile art. 12 paragraful 1. Orice parte contractantă care, ca urmare a denunțării unui paragraf, nu se mai conformează dispozițiilor art. 12 paragraful 1 va fi considerată că a denunțat Carta însăși.

Art. 18 – Notificări

Secretarul general al Consiliului Europei notifică statelor membre ale Consiliului Europei:

- a) orice semnare;
 - b) depunerea oricărui instrument de ratificare, de acceptare sau de aprobare;
 - c) orice dată de intrare în vigoare a prezentei Carte, conform prevederilor art. 15 din Cartă;
 - d) orice notificare primită în aplicarea prevederilor art. 12 paragrafele 2 și 3;
 - e) orice notificare primită în aplicarea prevederilor art. 13;
 - f) orice alt act, notificare sau declarație în legătură cu prezenta Cartă.
- În considerarea celor de mai sus, subsemnații, avînd depline puteri în acest scop, au semnat prezenta Cartă. □

Publicat în Monitorul Oficial nr. 331 din data de 11.26.1997

Autonomia regiunilor în concepția Consiliului Europei și în legislația României

ISTVÁN HALLER

Cadrul constituțional românesc al autonomiei locale

Conform **Constituției**, România este un stat „unitar și indivizibil” (art. 1 alin. 1), cu teritoriul organizat, „sub aspect administrativ, în comune, orașe și județe” (art. 3 alin. 3). „Administrația publică din unitățile administrativ-teritoriale se întemeiază pe principiul autonomiei locale și pe cel al descentralizării serviciilor publice” (art. 119), existînd în acest sens:

a) consilii locale și primari aleși, „ca autorități administrative autonome”, care „rezolvă treburile publice din comune și din orașe” (art. 120 alin. 2);

b) consilii județene alese „pentru coordonarea activității consiliilor comunale și orășenești, în vederea realizării serviciilor publice de interes județean” (art. 121 alin. 1);

c) prefect numit de Guvern, ca „reprezentantul Guvernului pe plan local”, care „conduce serviciile publice descentralizate ale ministerelor și ale celorlalte organe centrale din unitățile administrativ-teritoriale” (art. 122 alin. 2), cu dreptul de a ataca „în fața instanței de contencios administrativ, un act al consiliului județean, al celui local sau al primarului, în cazul în care consideră actul ilegal” (art. 122 alin. 4).

Privind bugetele, impozitele și taxele locale, **Constituția** face trimitere la legislația care stabilește limitele și condițiile lor (art. 137 alin. 4 și art. 138 alin. 2).

Astfel **Constituția** definește următoarea arhitectură a administrației publice locale: există două structuri alese, una la nivelul comunităților (comune, orașe) și una la nivelul județelor, iar o structură numită de Guvern la nivelul județelor, le supraveghează pe primele două. Nu se specifică nici acceptul, dar nici inter-

dicția formării altor structuri, grupări — fie în mod spontan, fie prin recunoașterea unui statut oficial — la nivelul localităților sau/și cel al județelor.¹

Autonomia în *Legea administrației publice locale*

Legea administrației publice locale² enunță în primul articol autonomia administrației publice:

„Administrația publică în unitățile administrativ-teritoriale se întemeiează pe principiile autonomiei locale, descentralizării serviciilor publice, eligibilității autorităților administrației publice locale și consultării cetățenilor în problemele locale de interes deosebit.

Autonomia privește atât organizarea și funcționarea administrației publice locale, cât și gestionarea, sub propria responsabilitate, a intereselor colectivităților pe care le reprezintă.

Aplicarea principiilor enunțate nu poate aduce atingere caracterului de stat național unitar al României.”

Unitățile administrativ-teritoriale sînt comunele, orașele și județele (art. 2), care au personalitate juridică (art. 4), iar autoritățile administrației publice „*prin care se realizează autonomia locală*” sînt consiliile locale — „*ca autorități deliberative*” — și primarii — „*ca autorități executive*” (art. 5). În fiecare județ se alege un consiliu județean „*care coordonează activitatea consiliilor locale*” (art. 7), dar „*în relațiile dintre administrația publică locală și cea județeană nu există raporturi de subordonare*” (art. 8). Prefectul, ca „*reprezentantul Guvernului*”, „*coordonează și supraveghează serviciile publice ale ministerelor și ale celorlalte autorități ale administrației centrale organizate în unitățile administrativ-teritoriale*” (art. 11), totodată, el „*poate ataca, în fața instanței de contencios administrativ, actele autorităților administrației publice locale, în cazul în care consideră că acestea sînt ilegale. Actul atacat este suspendat de drept.*” (art. 12).

În acest prim capitol al legii — *Dispoziții generale* — se poate observa o gravă contradicție care reflectă fie o incoerență, fie o duplicitate a legislatorului. Se recunoaște principiul autonomiei locale, dar acest principiu nu poate afecta caracterul „național unitar” al României. Astfel autonomia poate fi invocată în funcție de o interpretare politică, și nu una juridică.³ Consiliile locale nu sînt subordonate celor județene, dar activitatea lor este „coordoanată” de acestea din urmă, în funcție de interesele județelor.⁴ Deși legea, într-o formulare similară celei din Constituție, acordă prefectilor dreptul de a supraveghea doar serviciile publice ale ministerelor și administrației centrale, această supraveghere se extinde și asupra autorităților administrației publice locale, aceștia avînd dreptul de a ataca în contencios administrativ actele lor, suspendînd și întîrziînd efectul acestora.

Mult disputata Ordonanță de urgență pentru modificarea și completarea Legii administrației publice locale⁵ oferă o mai largă autonomie administrației publice locale.

Ordonanța introduce un nou alineat la art. 1: „*Autoritățile administrației publice centrale nu intervin în domeniile care nu țin de competența lor exclusivă, decât dacă și în măsura în care obiectivele acțiunii nu pot fi realizate de autoritățile administrației locale datorită dimensiunilor sau efectelor pe care ar urma să le producă.*” Mai mult, „*prefectul răspunde, conform legii, la cererea autorităților administrației publice locale, în cazul în care instanța de contencios administrativ stabilește că actul acestora a fost atacat în mod abuziv sau cu rea-credință*” (art. 12 alin. 3). Aceste completări aduse legii sînt menite să elimine intervențiile nejustificate ale prefectului în exercitarea autonomiei locale.

Prin ordonanță se elimină și o serie de formulări vagi, improprii. Spre exemplu, conform legii, comunele, orașele și județele „*au deplină capacitate, posedă un patrimoniu și au inițiativă în tot ce privește administrarea intereselor publice locale*” (art. 4, s.n.), dar prin ordonanță „*ele au patrimoniu, un buget propriu și hotărâsc în tot ceea ce privește administrarea intereselor publice locale*” (s.n.).

Un alt element important al ordonanței este recunoașterea specificului etnic al unor regiuni, unde, conform prevederilor tratatelor internaționale în domeniu, limba maternă a minorităților naționale trebuie să fie folosită în comunicarea dintre cetățeni și autoritatea publică locală.

Reglementările legale în contextul *Cartei europene a autonomiei locale*

Carta europeană a autonomiei locale definește în art. 3 conceptul autonomiei locale ca fiind „*dreptul și capacitatea efectivă ale administrației publice locale de a soluționa și de a gestiona [...] o parte importantă a treburilor publice*” (s.n.).

Articolele 5-11 prevăd drepturile administrației publice locale: protecția limitelor teritoriale (art. 5), formarea unei structuri administrative interne conform nevoilor specifice (art. 6), exercitarea liberă și recompensată a mandatului de ales local (art. 7), limitarea controlului administrativ al activității autorităților administrației publice locale (art. 8), accesul la resurse financiare (art. 9), asocierea liberă a autorităților (art. 10), dreptul de a se adresa instanțelor judecătorești în scopul asigurării respectului principiilor de autonomie (art. 11).

Prin **Legea 199/1997⁶**, România a ratificat **Carta europeană a autonomiei locale**, cu următoarele specificări: se ratifică documentul „*cu excepția art. 7 paragraful 2*” (art. 1) și „*România declară că prin noțiunea autoritate regională, prevăzută la art. 4 paragrafele 4 și 5 din Carta europeană, se înțelege, potrivit legislației sale în vigoare, autoritate județeană a administrației publice locale*”.

Excepția ridicată face imposibilă recompensarea materială a consilierilor,⁸ iar prin lege, noțiunea de regiune este echivalată cu cea de județ.⁹

Legea de ratificare a **Cartei** a fost urmată, după scurt timp, de **Hotărîrea Guvernamentală nr. 761/1997¹⁰**, al cărei articol unic stabilește: „*Departamentul*

Administrație Publică Locală va îndeplini atribuțiile privind promovarea politicii de dezvoltare regională, pînă la adoptarea legii privind dezvoltarea regională în România, care va stabili cadrul instituțional, principiile, obiectivele și instrumentele specifice politicii de dezvoltare regională în România.”

Legea privind dezvoltarea regională în România¹¹ înțelege prin regiuni de dezvoltare structuri formate din mai multe județe¹², și consideră că aceste regiuni „nu sînt unități administrativ-teritoriale și nu au personalitate juridică” (art. 4 alin. 2). În acest context, **Carta europeană a autonomiei locale** nu este aplicabilă acestor regiuni (**Legea 199/1997** punînd sub semnul egalității regiunile — al căror statut este reglementat de **Cartă** — și județele). Deși regiunea de dezvoltare nu este unitate administrativ-teritorială și nu are personalitate juridică (ceea ce are, la fel, efecte negative asupra aplicabilității **Cartei**), din considerente funcționale, ea are nevoie de structuri regionale, cum este Consiliul pentru dezvoltare regională, „ca organ deliberativ” (art. 6 alin. 1), Agențiile pentru dezvoltare regională, ca „organisme neguvernamentale”¹³, nonprofit, de utilitate publică, cu personalitate juridică” (art. 7 alin 2). Aceste structuri regionale sînt subordonate structurilor naționale: Consiliului Național pentru Dezvoltare Regională și Agenției Naționale pentru Dezvoltare Regională. Această ierarhizare a structurii, în mod evident, este contrară spiritului **Cartei europene a autonomiei locale**. În ce mod se va reuși, în aceste condiții, să se atingă obiectivele politicii de dezvoltare regională (prevăzute la art. 2 al **Legii nr. 151**), rămîne de văzut.

Legea privind dezvoltarea regională în România prin art. 16, a dat naștere unui alt act legislativ: **Ordonanța de urgență privind regimul zonelor defavorizate**¹³. Ordonanța definește zona defavorizată ca o arie geografică „strict delimitată teritorial” (art. 1). Cum cartierul unui oraș este delimitat teritorial la fel ca și, spre exemplu, Valea Jiului, zona defavorizată poate fi o structură mai mică decît localitatea, dar și mai mare ca județul. Ea trebuie însă să facă parte dintr-o regiune de dezvoltare (art. 2).

Concluzii

Conform legislației în vigoare, în România structura administrativă are două nivele: cel al localităților și cel al județelor. Nici regiunilor — care reunesc mai multe județe —, nici zonelor defavorizate — care pot fi anumite părți din structurile administrative — nu le sînt impuse aplicarea prevederilor **Cartei europene a autonomiei locale**, în sens strict juridic, deoarece ele nu au personalitate juridică; totodată, prin modul în care **Carta** a fost ratificată de România, ea se aplică doar autorităților locale și celor județene.

Totuși, în ce măsură respectă **Legea privind dezvoltarea regională în România** principiile **Cartei europene a autonomiei locale**? Tabelul de mai jos compară prevederile celor două documente:

Prevederile Cartei europene a autonomiei locale	Prevederile Legii privind dezvoltarea regională
Autonomia regiunilor să fie recunoscută de lege (art. 2).	Noțiunea de „autonomie” este ignorată de lege.
Soluționarea și gestionarea unei părți importante a treburilor publice de către administrația regională (art. 3).	Există Consilii pentru dezvoltare regională și Agenții pentru dezvoltare regională cu atribuții privind gestionarea treburilor publice (art. 6-9).
Protejarea autonomiei regiunilor față de autoritățile administrației centrale (art. 4).	Există structuri naționale: Consiliul Național pentru Dezvoltare Regională și Agenția Națională pentru Dezvoltare Regională, în care sînt și reprezentanți ai Guvernului (art. 10-16). În ce măsură „coordonarea” politicii de dezvoltare regională va însemna de fapt o ingerință în activitatea structurilor regionale, e greu de apreciat. Posibilitatea există.
Protecția limitelor teritoriale, modificarea lor numai după consultarea populației din regiune (art. 5).	Constituirea regiunii de dezvoltare se face printr-o convenție semnată de reprezentanții consiliilor județene, iar regiunile astfel constituite trebuie să primească avizul Guvernului. Consultarea populației interesate lipsește din ecuație.
Responsabilitatea stabilirii structurilor administrative interne să revină autorității regionale (art. 6).	Structurile administrative interne sînt stabilite de Legea privind dezvoltarea regională, Normele metodologice de aplicare a Legii și Regulamentul-cadru de organizare și funcționare a consiliilor pentru dezvoltare regională ¹⁵ .
Controlul autorităților centrale să privească doar respectarea legalității (art. 8).	Nu se prevede un control al autorităților centrale, de care nici nu este nevoie din moment ce aceste autorități sînt prezente în structurile administrative.
Accesul la resurse proprii (art. 9).	Există Fonduri pentru dezvoltare regională, care parțial se constituie din resurse proprii (art. 9).
Dreptul de a coopera și asocia cu alte autorități locale, inclusiv pe plan extern (art. 10).	Între obiectivele de bază ale politicii de dezvoltare regională în România figurează și stimularea cooperării interregionale, interne și internaționale, a celei transfrontaliere (art. 2 lit. d). Consiliul Național pentru Dezvoltare Națională „urmărește” acțiunile de cooperare internațională, dar nu se prevede în lege nici o activitate în acest sens al consiliilor și agențiilor regionale.
Protecția legală a autonomiei (art. 11).	Noțiunea de „autonomie” este ignorată de lege.

Se observă trei mari diferențe de principiu între cele două documente:

a) autonomia regiunilor nu este protejată față de autoritățile administrative centrale;

b) populația nu este consultată în stabilirea limitelor teritoriale și în modificarea lor;

c) întreaga structură administrativă este definită de o serie de acte juridice, stabilirea acestei structuri nu revine regiunii.

Aceste trei diferențe majore arată că, deși **Legea 151/1998** se referă la *dezvoltarea regională*, legiuitorii nu au reușit să depășească o mentalitate centralistă, fapt care va îngreuna mult atingerea scopurilor pentru care legea a fost elaborată. Dacă a fost elaborată în scopurile enunțate și nu doar pentru a atrage fonduri PHARE...□

NOTE

1. Spre exemplu, **Constituția Spaniei** (din 1978), care definește Spania ca „*patria [...]* indivizibilă a tuturor spaniolilor”, în același articol 2 „*recunoaște și garantează dreptul la autonomie al naționalităților și regiunilor care o compun*”, stipulînd: „*se vor putea crea grupări de comune, diferite de provincie*” (art. 141 alin. 3 — provinciile în Spania sînt unități aproximativ similare, din punct de vedere administrativ, cu județele din România). Pentru ca aceste grupări să primească un statut oficial și să se autogverneze ca și comunități autonome, este prevăzută o procedură de autorizare (art. 143-147). Nu se admite federația comunităților autonome (art. 145 alin. 1). Atît competențele comunităților autonome, cît și competențele statului sînt clar stabilite (art. 148 și 149, cu 22 respectiv 32 de subpuncte).

2. **Legea nr. 69** din 26 noiembrie 1991 a fost publicată în **Monitorul oficial** nr. 238 din 28 noiembrie 1991

3. Împotriva unor acte considerate ilegale ale primarului din Cluj, Gheorghe Funar, Guvernul nu a intervenit, considerînd că nu poate încălca principiul autonomiei locale, dar fostul ministru de interne, Gavril Dejeu, a interzis modificarea denumirii unor străzi în județul Harghita și Covasna, caz în care s-a dat uitării acestui principiu.

4. Pe baza unor legi se poate clarifica în mare măsură modul în care legislatorii interpretează relațiile dintre diferitele autorități ale administrației publice. Spre exemplu, **Legea pentru reglementarea situației juridice a unor imobile cu destinație de locuințe, trecute în proprietatea statului** (**Legea nr. 112** din 25 noiembrie 1995, publicată în **Monitorul oficial** nr. 279 din 29 noiembrie 1995) stabilește următoarele atribuții: consiliile locale „*propun constituirea comisiilor speciale învestite cu competența de a primi cererile și a verifica actele*” (s.n.) depuse de cetățeni, dar „*consiliile se numesc din ordinul prefectului*” (art. 16, s.n.). Hotărîrea finală privind retrocedarea imobilelor trecute în proprietatea statului nu aparține comisiei consiliului local, ci consiliilor județene (art. 16-18).

5. **Ordonanța de urgență nr. 22 pentru modificarea și completarea Legii administrației publice locale nr. 69/1991** din 26 mai 1997 a fost publicată în **Monitorul oficial** nr. 105 din 29 mai 1997.

6. **Legea nr. 199** din 17 noiembrie 1997 a fost publicată în **Monitorul oficial** nr. 331 din 26 noiembrie 1997, împreună cu **Carta europeană a autonomiei locale**.

7. Conform înregistrării la Consiliul Europei, România a semnat documentul la 4 octombrie 1994, l-a ratificat în 28 ianuarie 1998, intrînd astfel în vigoare la 1 mai 1998.

8. Excepții similare au fost ridicate de Bulgaria, Cipru, Grecia, Olanda, iar pe baza art. 12 al Cartei, următoarele țări nu au ratificat art. 7 alin. 2: Austria, Lituania, Liechtenstein, Malta. Din 30 de state europene care au ratificat Carta, 9 sînt în situația de a nu acorda recompensă materială exercitării mandatului de ales local.

9. Specificarea se datorează fricii legislatorului față de noțiunea de „autoritate regională”. Articolul 4. al Cartei, practic, dorește să protejeze autonomia locală față de autoritățile centrale, sau, unde există acestea, față de autoritățile regionale. Conform formulării Legii 199/1997, *autoritatea regională este autoritate județeană a administrației publice locale*. În legislația românească însă, consiliile județene nu pot limita activitatea consiliilor locale, iar prefecturile reprezintă — conform Constituției — Guvernul, deci autoritatea centrală. Alte țări (Danemarca, Germania, Ungaria, Olanda, Suedia, Regatul Unit) au desemnat teritoriile cu privire la care se va aplica Carta conform art. 13 și 16. Nici o țară nu a considerat necesar să dea explicații sensului de *autoritate regională*. Legea a omis totodată faptul că acest termen apare și la art. 13 al Cartei, la care precizarea termenului de autoritate regională — strict juridic — nu se referă.

10. Hotărîrea Guvernamentală nr. 761 din 21 noiembrie 1997 a fost publicată în Monitorul oficial nr. 338 din 2 decembrie 1997.

11. Legea nr. 151 din 15 iulie 1998 a fost publicată în Monitorul oficial nr. 265 din 16 iulie 1998.

12. Conform Normelor metodologice de aplicare a Legii nr. 151/1998, aprobate prin Hotărîrea Guvernamentală nr. 634 din 24 septembrie 1998 și publicate în Monitorul oficial nr. 379 din 5 octombrie 1998, „regiunile de dezvoltare [...] sînt zone ce corespund unor grupări de județe, constituite prin asocierea voluntară a acestora pe bază de convenție semnată de reprezentanții consiliilor județene” (art. 2 alin. 1), cu specificarea că „fiecare județ poate face parte dintr-o singură regiune” (art. 3 alin. 4). dar „constituirea regiunilor nu exclude posibilitatea asocierii localităților din județe diferite pentru realizarea unor lucrări de interes comun” (art. 3 alin. 4). Legea nu prevede modalitatea ca un județ să-și reevalueze opțiunea de a aparține uneia sau alteia dintre regiunile de dezvoltare. Restricția ca un județ să aparțină unei singure regiuni de dezvoltare poate crea disensiuni între diferite zone ale județului (vezi Gábor Kolumbán, *România într-o „Europă a regiunilor”*, publicat în Altera 9). Conform art. 10 al Cartei, județelor nu li se poate interzice asocierea neîngrădită cu județe aflate în alte regiuni de dezvoltare.

13. Cînd se referă la organisme neguvernamentale, nonprofit, de utilitate publică, cu personalitate juridică, prin ele se înțeleg, în terminologia internațională, organizații neguvernamentale, create de societatea civilă ca grupuri independente de oameni care se asociază în sprijinul unor idei. Formularea folosită de lege creează imaginea falsă al unui „ONG”, deși Agențiile de dezvoltare regională sînt create prin lege și supuse unor structuri guvernamentale sau ale administrației publice locale. Au existat și există încă organisme create prin lege, finanțate de bugetul de stat, care se prezintă ca „organizații neguvernamentale”, promovînd interesele guvernului în numele societății civile.

*

István HALLER (n. 1962) a absolvent al Facultății de Geologie din Cluj. După 1990 a fost reporter și redactor la mai multe reviste (*Erdélyi Figyelő*, *Gazeta de Mureș* etc.). Din 1993 este referentul Biroului pentru Drepturile Omului din cadrul Ligii Pro Europa. A publicat studii și articole în reviste din România și Ungaria (22, *Beszélő*), multe dintre ele fiind axate pe cazurile de violență comise împotriva comunităților de romi.

Primii teoreticieni ai transilvanismului

GÁBOR FLÓRA

Schimbarea statutului politico-teritorial al Transilvaniei la sfârșitul primului război mondial, când regiunea a devenit parte integrantă a statului român, a atras după sine o mutație profundă în situația comunității maghiare transilvănene, aceasta devenind dintr-o națiune dominantă o minoritate alăt numeric, cât și politic.

Trecerea bruscă de la statutul de națiune dominantă la cel de minoritate a fost puternic resimțită și datorită efectelor ruperii de „patria mamă”, de statul maghiar, perceput ca protectorul intereselor și culturii maghiare. De fapt, schimbarea statutului teritorial a însemnat pentru locuitorii maghiari ai Transilvaniei disocierea comunității politice de comunitatea culturală, prin pierderea abruptă a dimensiunii politico-statale a propriei identități.

În aceste condiții, ideologia și retorica națională tradiționale au devenit în mare parte irelevante. Noua situație etno-politică impunea trasarea unor noi repere spirituale pentru maghiarii din România, care să răspundă unor cerințe vitale:

— să redefinească în noile condiții *identitatea* comunității maghiare din România;

— să stabilească natura *raporturilor* comunității cu statul român și cu statul maghiar, cu maghiarimea în general și cu românii, precum și cu celelalte comunități naționale din România.

— să elaboreze un *program* de *autoorganizare* în vederea protejării și perpetuării identității naționale.

Acest rol a fost asumat la începutul anilor douăzeci de un grup de intelectuali maghiari ardeleni, mai ales scriitori (cei mai proeminenți fiind Károly Kós, Aladár Kuncz, Sándor Makkai, Sándor Reményik etc.), ale căror idei despre coexistența etnică din Transilvania au ajuns să fie cunoscute sub numele de *transilvanism*. Departe de a se constitui într-un sistem ideatic coerent și unitar, prezentând mari variații de la un autor la altul și de la o epocă la alta, transilvanismul a enunțat totuși anumite principii care au influențat profund viața comunității maghiare din Transilvania, și ale căror efecte, mai mult sau mai puțin directe, pot fi constatate și astăzi.

Noua concepție s-a structurat pe mai multe planuri:

1. Nivelul *politic*, care cuprindea așteptările și revendicările privitoare la statul politic al maghiarimii din România.
2. Formularea principiilor și argumentelor pentru *legitimarea ideologică* a dezideratelor politice comunitar-naționale.
3. Definirea *identității* și elaborarea unei retorici identitare care să susțină principiile legitimizează invocate.
4. Enunțarea unor *cerințe de autoorganizare* și a unor *norme etice* pentru comunitatea maghiară, care să faciliteze păstrarea și dezvoltarea identității și spiritualității maghiare în Transilvania.

Desigur, toate aceste nivele se condiționează și se susțin reciproc. Pentru a obține o anumită sistematizare care să faciliteze interpretarea, considerăm totuși utilă o separare metodologică a analizei pe aceste nivele distincte.

1. Statul plurinațional — condiție a reconcilierii

Concepția primilor teoreticieni ai transilvanismului era subordonată intenției și efortului de a transmite un semnal care să conțină o *ofertă alternativă nonnaționalistă* de coexistență etnică. În proclamația semnată de Károly Kós, István Zágonyi și Árpád Paál, intitulată *Kiáltó Szó*, apare o ruptură clară și explicită cu concepția naționalistă clasică „*un Stat, o Cultură, o Națiune*”¹. În viziunea lui Kós și a colaboratorilor săi, rezolvarea situației maghiarilor din România presupunea ca statul să se adapteze noilor cerințe impuse de existența mai multor comunități naționale pe teritoriul său.

Propunerea etnopolitică alternativă formulată de ideologii maghiari transilvaniști era menită să atenueze polarizarea societății în opoziția majoritate națională / minorități naționale, și să ofere asigurări care să risipească temerile românilor cu privire la integritatea teritorială a statului român. Ni se pare de o semnificație deosebită faptul că în *Proclamație* apare cât se poate de clar exprimată interdependența dintre loialitatea cetățenilor față de stat și capacitatea statului de a oferi servicii echitabile (inclusiv condiții egale de păstrare și afirmare a identității) pentru toți cetățenii săi. În viziunea transilvanistă, minoritarii pot oferi cu adevărat loialitate statului în care să se poată simți cu adevărat acasă. Modelul de integrare propus, ca de altfel întreaga concepție transilvanistă, se bazează de fapt pe asumarea acestui postulat de bază: coexistența într-un stat care să poată integra pluralitatea culturală în structurile sale.

În deceniile care au urmat, speranțele inițiale ale transilvaniștilor s-au împlinit într-o prea mică măsură în această privință. Promovarea strictă a modelului și ideologiei statului național, incapacitatea statului de a integra comunitățile minoritare au contribuit treptat la o înstrăinare tot mai pronunțată a persoanelor cu identitate națională neromânească, atât față de puterea politică cât și față de calitatea lor de cetățean, mai cu seamă la nivelul raportării emoțional-afective.

Soluția oferită de transilvanism — transformarea statului centralist în direcția afirmării depline a pluralismului cultural — rămîne deci, în continuare, de maximă actualitate. Cu atît mai mult, dacă ținem seama că în lipsa unor asemenea acorduri consensuale interne, o eventuală schimbare a frontierelor (chiar în condițiile în care ar fi acceptată de comunitatea internațională) nu ar face, în zonele mixte din punct de vedere etnic, decît să reproducă la o altă scară opoziția dintre majoritate și minoritate.

2. Acasă, în Transilvania

O reglementare de lungă durată a raporturilor interetnice în Transilvania presupunea, în concepția teoreticienilor inițiatori ai transilvanismului, stabilirea clară a criteriilor de acceptare reciprocă a legitimității locuirii în regiune. Ideea fundamentală avansată de transilvaniști era aceea a *co-legitimității*, cu alte cuvinte, a legitimității egale a tuturor celor trei comunități naționale avînd o tradiție istorico-teritorială în spațiul Transilvaniei (cea maghiară, română și germană). În concepția transilvanistă, aceste trei comunități sînt în egală măsură posesoare ale dreptului inalienabil de a considera Transilvania patria lor istorică și prezentă.

Această viziune se opunea din principiu oricăror exclusivismе de sorginte naționalistă, prin însăși afirmarea *egalei îndreptățiri* a mai multor națiuni de a se raporta la același teritoriu ca patria lor comună. Din acest punct de vedere, ideile enunțate de gînditorii transilvaniști reprezintă o alternativă atît față de poziția din care Transilvania era socotită exclusiv romînescă, cît și față de aceea din care se afirma, dimpotrivă, caracterul pur maghiar al regiunii.

În susținerea unei asemenea alternative, transilvaniștii au procedat la o reevaluare, o *reconsiderare a istoriei ca factor de legitimare națională*. O contribuție de o importanță decisivă a adus în acest sens studiul lui Károly Kós, intitulat „*Transilvania*”. Denumită de autorul ei „*o schiță de istorie culturală*”, cartea prezintă istoria Transilvaniei din antichitate pînă în zilele noastre, argumentînd că „*forța spirituală*” a pămîntului transilvan poate „*uni vocile vieții unor societăți... (etnice n.aut.) diferite, adeseori antagoniste, într-o melodie consonantă*”²

Fără a diminua rolul vechimii și al continuității într-un anumit teritoriu în stabilirea drepturilor național-comunitare, Kós le atribuie însă o semnificație complet diferită. Spre deosebire de istoriografia națională tradițională, istoria Transilvaniei nu mai apare în această lucrare ca arena confruntării perpetue dintre popoarele ei; dimpotrivă, ceea ce autorul evidențiază în întreaga lucrare este tocmai *istoria comună* a popoarelor Transilvaniei, faptele care le leagă și care au condus, în viziunea autorului, la formarea unor elemente identitare transilvănene comune:

„*Cele trei națiuni politice autonome ale Transilvaniei, ca și (...) națiunea română, au trăit fiecare viețile lor interne: fiecare și-a clădit propriile facilități culturale și sociale, unele lîngă altele, fără a se contopi, în general fără a se*

obstrucționa sau a intra în vreun fel în calea celorlalte, dar contactându-se, învățând unele de la altele și influențându-se reciproc”³

Dintr-o asemenea perspectivă, anumite întrebări puse atât de insistent de istoricii etnocenștrști (cum ar fi permanenta dispută privind înțietatea istorică între români și maghiari) își pierd sensul și nu mai reprezintă nici o „miză”. Ideologul fondator al transilvanismului urmărea de fapt o *reformare* — fie și parțială — a imaginilor identitar-istorice reciproce româno-maghiare, care erau — și au rămas în mare măsură pînă astăzi — reciproc exclusive și opuse. Conștient de tensiunile interetnice contemporane lui, autorul caută modele adecvate în trecut, care să contribuie la un demers constructiv.

Studiul lui Kós reprezintă însă o critică mai mult implicită, decît o reevaluare. critică directă a istoriografiei tradiționale. Lucrarea nu face o distincție clară între epoca premodernă, nenaționalistă și cea modernă, caracterizată prin formarea ideologiilor naționale. Nu este formulată întrebarea dacă modele istorice preluate din perioade demult depășite ale istoriei pot fi valabile în condițiile prezentului. Efortul de a subordona uneori analiza obiectivă a faptelor unei „reconstrucții” a realității istorice în sensul dorit (demonstrarea identității transilvane) îl apropie în anumite privințe pe autor de ideologii naționali „clasici”. De exemplu, Kós ignoră aproape complet deosebirile profunde ale situației etnopolitice din deceniile premergătoare apariției ideologiilor naționale moderne față de situația contemporană lui. El nu acordă o atenție aparte în explicarea genezei identității naționale a românilor, faptului că aceștia nu fuseseră recunoscuți ca națiune politică în epoca feudală. Importanța dimensiunilor care au despărțit și continuă să despartă concepțiile naționale română și maghiară, și care au făcut și fac atât de dificilă comunicarea dintre cele două națiuni, este cel puțin minimalizată, dacă nu chiar ignorată în lucrare.

Asemenea deficiențe sînt în parte tributare unui istorism excesiv, de factură tradițional-conservatoare, caracteristic epocii. Pe de altă parte însă, ele pot fi puse și pe seama dorinței autorului de a construi noi punți de legătură între popoarele transilvănene, mai ales între români și maghiari. Cu toate lipsurile lucrării, este de apreciat această motivație pragmatico-politică nobilă, de a contribui la reconcilierea națională. În acest sens, încercarea autorului transilvănean de a produce o breșă în modul în care istoria era (este și astăzi) folosită ca materie primă pentru ideologiile etnonaționaliste, rămîne un exemplu de abordare creativă, expresia unui curaj intelectual și moral deosebit. Un exemplu care, datorită influenței puternice a ideologiei și politicii naționaliste în deceniile care au urmat, a rămas mai degrabă o excepție.

3. Identități complexe, identități multiple

În elaborarea alternativei nenaționaliste propuse, transilvaniștii au procedat la o reconsiderare radicală a felului în care identitatea națională fusese tratată

pînă atunci. În locul viziunii în care conștiința apartenenței la o comunitate națională este monolitică, fondatorii transilvanismului au propus o abordare nuanțată, care să țină seama atît de complexitatea structurii interne cît și de transformările în timp ale identității.

O asemenea reevaluare era impusă de fapt de noua situație în care s-au găsit maghiarii din Transilvania după 1918. Disocierea dimensiunii politico-statale de dimensiunea culturală a identității acestei populații prin schimbarea frontierelor a creat un vid identitar — exprimat și printr-o criză de adaptare la noile realități — care necesita elaborarea unei noi concepții comunitare. Scopul transilvaniștilor era tocmai elaborarea unor matrice ale apartenenței de grup care să permită o autoorganizare rapidă și efectivă a comunității maghiare în noile condiții dificile, o flexibilitate a adaptării la așteptări și cerințe variate, adeseori opuse, o rezistență eficientă față de presiunile puterii de stat, în vederea păstrării nealterate a identității lor naționale.

Încercînd să răspundă acestor cerințe, teoreticienii transilvaniști au considerat maghiarimea din Transilvania:

- a. o comunitate *de sine stătătoare*,
- b. avînd caracteristicile unei existențe *naționale* și
- c. *minoritare*;
- d. cu trăsături *regionale specific transilvane*,
- e. fără ca aceste caracteristici specifice să altereze sau să diminueze în vreun fel *apartenența la națiunea maghiară*.

Vom încerca în continuare să evidențiem principalele semnificații ale fiecărui element în parte.

a. Postularea *caracterului de sine stătător al comunității maghiare din Transilvania* a avut o importanță deosebită pentru autoorganizarea acestei comunități, pentru ieșirea din starea de imobilism și letargie în care mulți maghiari s-au aflat după 1918. Cuvintele memorabile ale lui Károly Kós scrise în *Kiáltó Szó* au marcat în acest sens începutul unei adevărate treziri spirituale: „*Noi nu sîntem pur și simplu un număr de oameni care au fost ruși din cadrul națiunii maghiare unitare*” — sublinia gînditorul transilvan — „*ci formăm o entitate istorică distinctă de o mie de ani, cu conștiința noastră transilvăneană distinctă, cu o cultură și o conștiință de sine distinctă*”.⁴

Argumentele invocate în sprijinul acestei idei au în vedere trei factori principali. În primul rînd, maghiarii transilvăneni sînt prezentați ca posesorii unei *tradiții istorice separate*, cu particularități care îi deosebesc de restul populației maghiare. În viziunea transilvanistă, sursa acestei specificități derivă mai ales din trecutul multicultural al regiunii, din necesitatea și practica îndelungată a conviețuirii etnice și confesionale. Între trăsăturile particulare ale identității maghiare transilvănene care reflectă o asemenea experiență istorică a multiculturalității sînt amintite cel mai adesea spiritul

tolerant, realismul și flexibilitatea creativ-inovativă deosebită în conservarea propriei identități, capacitatea de a supraviețui în condiții dificile.

A doua sursă fundamentală a specificității comunității maghiare din regiune invocată de transilvaniști era existența unei tradiții și a unei *conștiințe regionale distincte*, a unei percepții speciale a raportării la pământul Transilvaniei și a atașamentului față de acesta. Mărturisirea emoționantă a lui Aladár Kuncz, „*Transilvania este patria mea*”, era menită să sintetizeze tocmai dimensiunea subiectivă a acestei legături.

Al treilea — și cel mai recent — dintre factorii considerați de transilvanism în statuarea caracterului distinct al maghiarimii din regiune era *noua realitate politico-teritorială* de după 1918, apartenența la statul român. În noile condiții, pentru a-și apăra interesele, comunitatea maghiară trebuia să se organizeze ca o comunitate politică de sine stătătoare în cadrul permis de legislația românească.

Rezultatele pozitive ale afirmării identității politice distincte a maghiarimii transilvănene s-au văzut foarte curînd. Organizațiile politice maghiare din România au avut un rol esențial în salvagardarea, atît cît s-a putut, a spațiului de afirmare și perpetuare a identității minoritare. În activitatea lor politică, liderii maghiari transilvăneni s-au sprijinit în mare măsură pe argumentele invocate de Kós și colaboratorii săi.

b. Afirmarea *caracterului național* al comunității maghiare din regiune era menită înainte de toate să contracareze încercările de diminuare a drepturilor maghiarilor de către factorii de putere. Totodată, elementul național al identității s-a constituit într-un argument solid și în argumentarea cererii ca statul să devină cu adevărat expresia politică a patriei comune a românilor, maghiarilor, germanilor și a celorlaltor națiuni conlocuitoare.

c. Intenția de a construi comunitatea, de a-i oferi perspective și un sens cît mai clar al existenței individuale și colective, reiese și din viziunea complexă în care fondatorii transilvanismului au interpretat statutul de minoritate al comunității maghiare din Transilvania. *Condiția de minoritar* era percepută de transilvaniști într-un mod ambivalent, nu doar în sens negativ, ca un motiv de îngrijorare și de regret, ci și ca o *sursă de împlinire comunitară și umană*.

Contribuția cea mai semnificativă în elaborarea teoretică a acestor dimensiuni identitare a adus-o scriitorul Kuncz Aladár, redactor al revistei *Erdélyi Helikon*. În viziunea lui Kuncz, restrîngerea posibilității minorității de a se afirma pe plan politic, datorită situației de marginalitate impusă de către statul național, era într-un anumit sens compensată de șansa nou-ivită, izvorîta din situația ei specifică, de a îmbogăți cultura și spiritualitatea maghiară, și chiar cea universală.

În argumentarea transilvanistă, viața de minoritar deschide noi orizonturi condiției umane, care pot și trebuie sintetizate prin creații literare și artistice originale valoroase. Nu trebuie să uităm, sublinia în acest sens Kuncz, că

„minoritatea este minoritate doar în politică. În literatura și cultura ei proprie ea reprezintă însăși **universalitatea**”⁶ (subl.aut.). Cultura minorității naționale apărea astfel ca purtătoarea unui mesaj general uman și umanist prin care dobîndea o semnificație internațională și europeană.

d. Scoțînd în evidență ceea ce ei considerau *dimensiunea transilvană specifică* a identității maghiarilor din această entitate teritorial-istorică, inițiatorii transilvanismului au avut probabil în vedere efectele potențial benefice pe care sublinierea unor elemente identitare comune ale românilor, maghiarilor și germanilor din Transilvania le-ar putea avea în apropierea dintre aceste popoare, în reducerea tensiunilor și negocierea unor soluții cît mai echitabile ale problemei naționale. În același timp, eforturile lor au urmărit și încurajarea *regionalismului*, atragerea românilor din Transilvania și, prin intermediul lor, și a celor din Vechiul Regat la abordări mai favorabile spiritului regional.

În susținerea tezei cu privire la identitatea transilvană Károly Kós atrage atenția asupra specificității cadrului geografic al Transilvaniei, clar delimitat de regiunile învecinate, cu o individualitate teritorială bine definită, care ar oferi regiunii caracteristicile unei entități distincte pînă și din punct de vedere economic, considerînd că trăsăturile cadrului natural și geografic au acționat de-a lungul istoriei în sensul creării unor elemente culturale comune ale popoarelor din Transilvania.

În opinia autorului, aceasta nu a însemnat însă nici pe departe o omogenizare culturală în sensul ștergerii diferențelor culturale specifice ale diferitelor etnii. Interacțiunea culturală a condus la formarea unei culturi transilvănene, fără însă a anula sau diminua în vreun fel specificitatea spirituală a fiecărei comunități. Din această perspectivă, putem considera că argumentația lui Kós se constituie într-o pledoarie pentru egalitate și unitate în diversitate, care să consolideze legăturile dintre maghiari, români și germani, în condițiile afirmării neîngrădite și echitabile a identității particulare a fiecărei comunități etnice.

Invocînd istoria ca aliat puternic în sprijinul acestui model de conviețuire, tonul autorului devine pe alocuri aproape patetic, cu implicații clare, atît de natură ideatică cît și emoțională pentru contemporanii lui, cărora de fapt se adresează:

„*Timp de o mie de ani un miracol s-a întîmplat pe teritoriul Transilvaniei, astfel că trei popoare și trei culturi trăiesc împreună, păstrîndu-și — pentru că și-au putut păstra — personalitatea lor distinctă, dar căpătînd totodată și un caracter comun, diferit de culturile și popoarele învecinate, înrudite sau nu*”⁷.

Faptul că preocupările istorice ale transilvaniștilor vizau într-adevăr prezentul devine clar din importanța acordată aprofundării legăturilor cu cultura română și germană din Transilvania, cu scriitori și alți intelectuali reprezentativi ai acestor culturi. Putem aminti în acest sens programul de traduceri din autori transilvăneni români și germani inițiat de comunitatea scriitorilor maghiari grupați în jurul revistei *Erdélyi Helikon*, publicarea în paginile acestei reviste a

numeroase creații literare românești și germane, organizarea unor evenimente comune (serate literare, întâlniri cu cititorii etc.), toate menite să contribuie la apropierea între culturile și popoarele Transilvaniei.

Este demn de subliniat aici legătura organică în concepția transilvanistă dintre *regionalism* și *europenism*. Într-o epocă profund nefavorabilă atât diviziunilor regionale cât și structurilor transnaționale, în care modelul considerat sacrosant și apărut cu strășnicie era statul-națiune centralizat, transilvaniștii au avut clarviziunea și statura morală să arate rolul și misiunea minorităților ca punți între popoare în construirea unei lumi noi, bazate pe recunoașterea și promovarea alterității, în toate aspectele ei (etnice, naționale, religioase, regionale etc.)

Programul transilvanist pentru „o Europă a regiunilor”³ formulat în termenii cei mai clari de Aladár Kuncz, avea în vedere refacerea adevăratei unități europene, crearea unei „*Europe spirituale unite*” prin fundamentarea cooperării pe „*regionalisme lăsate să se exprime liber*”⁴, prin crearea unui cadru favorabil pentru afirmarea individualității și specificității regionale. În argumentarea acestei cereri, modelul istoric al conviețuirii etnice și confesionale din Transilvania era prezentat ca un model de toleranță și pluralism cultural care ar trebui preluat și urmat și de populația din afara regiunii. Actualitatea acestor idei în noul spațiu politic european și internațional de după 1989 este, desigur, evidentă.

În descrierea genezei „identității transilvane” sînt prezentate însă în cea mai mare parte — dacă nu chiar exclusiv —, fapte și elemente care vin în sprijinul acestei identități. S-a obținut astfel o imagine întrucîtva unilaterală, și deci mai puțin credibilă, prin diminuarea importanței realităților care au despărțit popoarele transilvănene de-a lungul timpului și care au condus la dezvoltarea unor ideologii naționale separate, în anumite privințe chiar opuse.

Dincolo de aceste limite de natură intrinsecă, lipsa empatiei, răceala și chiar respingerea cu care ideea identității comune transilvănene a fost primită în cercurile politice și intelectuale influente române își au originea în faptul că ea era considerată incompatibilă cu concepția națională românească oficială. Consolidarea legitimității statului național în cadrul noilor sale frontiere impunea, în concepția unei părți importante a liderilor politici și spirituali de atunci ai românilor, promovarea unei retorici care să întărească legitimitatea schimbării teritoriale prin intermediul *mobilizării naționale exclusiv a majorității etnice*.

e. În asemenea condiții, reafirmarea *apartenenței organice a maghiarilor din Transilvania la trunchiul comun al maghiarimii de pretutindeni* — o idee care nu a fost de altfel nici un moment contestată de transilvaniști — a căpătat o pondere și o semnificație mereu crescîndă în formarea identității comunitare maghiare interbelice din regiune. În lipsa unor soluții credibile la problema minorităților, importanța elementului identitar particularizant în discursul transilvanist s-a diminuat treptat, principala idee devenind sublinierea identității

naționale comune a tuturor maghiarilor, indiferent de locul în care trăiesc și de statele de care aparțin.¹⁰

În același timp, viziunea despre rolul și misiunea specifică a minorităților și valorificarea pozitivă a statutului de minoritar a cedat pas cu pas locul concepției care considera „o imposibilitate” resemnarea pe termen lung cu condiția minoritară „nu atît din punct de vedere politic cît din punct de vedere moral”¹¹, datorită efectelor dezumanizante, de distorsionare a vieții individuale și colective implicate într-o astfel de resemnare.

4. Sociologia și etica comunității

Postularea existenței comunității maghiare din Transilvania ca o entitate socială organică separată, avînd viața ei proprie, presupunea în concepția transilvanistă necesitatea aplicării unor principii și direcții de acțiune care să faciliteze *autoorganizarea comunității, perpetuarea și dezvoltarea identității ei*. În acest sens, transilvanismul are meritul deosebit de a fi oferit, dincolo de reconstrucția identității colective, și o orientare pragmatică, o strategie comunitară pentru maghiarii din România, ce se dorea fundamentată în dublu sens: atît sociologic cît și etic.

a. O primă idee semnificativă se referea la cerința *considerării și abordării lucide a realității prezente ca un dat social*, chiar dacă această realitate era defavorabilă. Renunțarea la iluzii și ancorarea puternică în realitatea dată erau văzute de transilvaniști drept condiții sine qua non ale acțiunii sociale și comunitare eficiente. Din acest punct de vedere, comunitatea minoritară era considerată avantajată față de cei care trăiesc în cadrul statelor naționale proprii. „Autorevizuirea” (noțiunea, ca și concepția de altfel aparțin episcopului reformat transilvănean Sándor Makkai)¹² comunității minoritare putea constitui, în interpretarea transilvanistă, un punct de plecare și un exemplu pentru transformarea imaginii despre propria identitate a națiunii maghiare în general, scriitorii maghiari transilvăneni avînd, datorită situației lor specifice, „un acces mai direct la universalitate” decît cei din Ungaria.¹³

Distincția dintre ceea ce este de dorit și ceea ce este posibil, *pragmatismul și realismul politic* erau de altfel invocate — și întărite astfel din punct de vedere simbolic — și ca trăsături esențiale ale însăși tradiției și identității transilvănene. Necesitatea și programul „*autocunoașterii națiunii*”¹⁴ prin intermediul promovării cercetărilor sociale de către sociologii maghiari transilvăneni în perioada interbelică poate fi considerată o prelungire și o consecință practică nemijlocită a unui asemenea program ideologic.

b. Viziunea organică asupra comunității naționale implica în gîndirea transilvanistă și asumarea *continuității dintre trecut, prezent și viitor*, interpretate ca dimensiuni în timp, strîns legate între ele, ale vieții comunitare. Astfel, trecutul dobîndea o semnificație aparte, însă într-un sens mult diferit față de doctrinele etno-naționaliste tradiționale.

Istoria rămânea o sursă de legitimare fundamentală pentru comunitate, dar numai cu condiția dezvoltării unei atitudini critice, a asumării unei confruntări lucide cu propriul trecut. Înfrumusețarea artificială a memoriei colective în scopul de a oferi o compensație ideatică pentru lipsurile prezentului era considerată contraproductivă pentru interesele maghiarilor transilvăneni. Concepția etnocentristă predominantă pînă atunci, după care mereu numai „alții” erau de vină pentru toate evenimentele negative din viața națiunii, era percepută ca potențială producătoare de iluzii dăunătoare, și deci respinsă.

c. Realismul, în această viziune, însemna înainte de toate renunțarea la așteptări și contemplări deșarte, și la căutarea unei justeți istorice iluzorii, și trecerea la acțiune responsabilă în interesul comunității. În formularea lui Károly Kós, „justețea noastră este puterea noastră. Numai ceea ce putem dobîndi prin efortul, prin lupta noastră, va deveni al nostru”.¹⁵

Imperativul lui Kós către maghiarii din Transilvania era deci îndemnul la muncă, considerată „chemarea vieții”. „Trebuie să muncim, dacă vrem să trăim, și vrem să trăim, deci vom munci”.¹⁶ Necesitatea dezvoltării unor modele comportamentale constructive, active, care să protejeze identitatea și interesele maghiarimii din Transilvania în condițiile neprielnice ale vieții minoritare, a avut fără îndoială un ecou puternic și a marcat profund structurile valorice și atitudinea comunității, cu efecte perceptibile și astăzi.

d. Eficiența acțiunii sociale minoritare trebuia bazată în concepția transilvanistă pe principiul solidarității comunitare, singura acceptabilă, atît din punct de vedere politico-pragmatic cît și ca normă morală. Aceasta însemna înainte de toate cerința unei acțiuni politice unitare, realizarea unei coeziuni ferme în jurul interesului național. Dincolo de diferențele de statut economic și social, dincolo de diversitatea concepțiilor ideologice și politice, membrii comunității maghiare trebuiau să coopereze strîns, să-și unească forțele în scopul apărării intereselor și a rezolvării problemelor generate de statutul de minoritar.

e. Statutul de membru al comunității minoritare implica în acest sens asumarea de către indivizi a unei responsabilități speciale pentru soarta colectivității naționale. Emigrarea (fie și spre Ungaria) era echivalată cu abandonarea responsabilității și, în consecință, cu autoeliminarea din comunitate, printr-o renunțare implicită la statutul moral de membru al comunității. „Iar cei ce s-au lăsat duși de ape (au emigrat n.aut.) aici nu se mai pot întoarce, și nici să nu dorească vreodată acest lucru, pentru că ei nu vor mai avea aici nici loc, nici parte” — afirma cu o fermitate aproape pasională, Károly Kós.¹⁷

Atașamentul față de pămîntul natal, legătura organică indisolubilă dintre identitatea națională și teritoriul patriei căpăta astfel în gîndirea transilvanistă importanța unei valori identitare fundamentale. Rămînerea în Transilvania era identificată cu un angajament implicit că individul își va îndeplini datoria față

de comunitate pînă la capăt. Iar cei care nu erau pregătiți să răspundă acestor imperative morale, erau chiar sfătuiți să emigreze. „*Cei care se tem, fricoșii, cei care nu cred, cei slabi să iasă din rînd. Să plece!*”¹⁸

f. Semnificațiile atribuite *statorniciei*, *fidelității* față de locul de origine, își au desigur originea în viziunea naturalist-organică asupra comunității naționale asumate de transilvanism, dar ele derivă și dintr-un anumit mod de percepere a situației de minoritar în condițiile date. Structura etno-demografică a Transilvaniei multietnice a reprezentat o chestiune deosebit de sensibilă și intens politizată încă de la începuturile formării ideologiilor naționale. După 1918, comunitatea maghiară era însă pentru prima oară confruntată cu posibilitatea pierderii masive a pozițiilor sale demografice tradiționale. Datoria de „a rămîne acasă”, ca principiu moral, a îndeplinit deci un rol esențial ca parte a unei strategii orientate spre replierea în „adăposturi solide” ale vieții naționale și apărarea cu orice preț a acestora.

g. Un astfel de reazem sigur era considerat de transilvaniști *cultura comunității minoritare*. Ca o consecință a marginalității politice a maghiarimii transilvănene, dar și ca efect al legăturii directe dintre cultură și sfera identitară, reazemul spiritualității a dobîndit un rol fundamental nu doar în programele ideologice și politice ale minorității maghiare, dar și în eforturile de zi cu zi îndreptate spre consolidarea cadrului vitală, spre găsirea unor noi spații de afirmare ale existenței comunitare.

Poziția privilegiată a culturii derivă — în interpretarea autorilor transilvaniști — și din funcția socială — autoasumată — a minorității de a construi noi punți de înțelegere între popoare, bazate pe o nouă ordine a valorilor¹⁹, care pune cultura și arta pe primul plan.

Cultura minoritară are în această viziune rolul nobil de a transmite către alții atît experiența pozitivă a conviețuirii, cît și valorile umaniste provenite din sublimarea frămîntărilor și suferințelor trăite. Or, un asemenea efort îndreptat spre sinteză, o ridicare de la faptele și întîmplările particulare din viața comunității la nivelul unor valori și principii universal valabile se poate realiza tocmai prin intermediul creațiilor artistice, mai cu seamă al celor literare. De aici și rolul determinant atribuit intelectualilor creatori, mai ales scriitorilor, în opera de construcție comunitară.

5. Concluzii

Meritul principal al transilvanismului rezidă probabil în faptul de a fi propus și promovat un *model de integrare* care se adresează deopotrivă propriei comunități și popoarelor conlocuitoare. La baza „ideii transilvane” a stat convingerea că identitățile și ideologiile naționale ale românilor, maghiarilor și germanilor din Transilvania sînt *compatibile și conciliabile*. Fără a avea în vedere în vreun fel limitarea exprimării particularităților naționale (etnice, culturale, religioase) ale fiecărei comunități în parte, teoreticienii transilvaniști au propus

reunirea acestor identități particulare într-o formă de identitate comună mai largă: *identitatea transilvană*. Din această perspectivă, concepția transilvanistă poate fi considerată o încercare de reformulare a paradigmei naționale tradiționale etnocentriste prin înlocuirea ei cu o viziune a „unității în diversitate”.

În acest sens, transilvanismul este de fapt purtătorul a două mesaje ideatice principale. Unul, îndreptat spre comunitatea maghiară din Transilvania, care pune accentul pe *apărarea și consolidarea identității ei specifice în condițiile vieții minoritare*. Altul, adresat popoarelor conlocuitoare, este expresia unei *dorințe de deschidere, de cooperare, de regăsire reciprocă într-o identitate comună* prin care să se depășească efectul izolator al ideologiilor etnocentriste particularizante. Este adevărat că respingerea acestei oferte de deschidere de către politicienii și liderii spirituali influenți ai majorității naționale a făcut ca preocupările transilvaniștilor să se deplaseze din ce în ce mai mult spre întărirea propriei comunități, ducând spre o anumită repliere pe poziții defensive. Însă valoarea etică și semnificația politică deosebită a ofertei inițiale, îndreptată spre înțelegere și dialog cu românii și celelalte popoare din Transilvania, a rămas nealterată.

Din perspectiva reformulării ideologiei naționale tradiționale, transilvanismul a încercat să inițieze o *reconsiderare a rolului istoriei și istoriografiei*, în scopul eliminării efectelor negative, generatoare de tensiuni etnice. Recunoscând importanța istoriei în construirea identității popoarelor din regiune, transilvaniștii au căutat însă să ofere o viziune istorică constructivă, care să apropie națiunile, nu să le despartă. Strădaniile lor nu au reușit să producă o schimbare fundamentală de mentalități și atitudini în această privință, în parte datorită condițiilor politice nefavorabile, dar și datorită deficiențelor propriei lor viziuni despre istorie și identitate. Dar ideile lor novatoare cu privire la necesitatea „*autorevizuirii istorice*”, atât a felului în care istoria este scrisă cât și a imaginii despre propriul trecut, au fertilizat gândirea politică în deceniile următoare, păstrându-le în actualitate până în zilele noastre. □

NOTE

1. Oprezentare a acestei concepții în Ernest Gellner, **Nations and Nationalism**, Blackwell, Oxford, 1983.
2. Kós Károly, **Erdély. Kultúrtörténeti vázlat**, Cluj-Kolozsvár, Erdélyi Szépművészeti Társaság, 1929, p.5
3. ibid., p.64
4. Kós Károly, **Kiáltó Szó**, p.4
5. Kuncz Aladár, *Erdély az én hazám* în **Erdélyi Helikon**, 1929, p. 487-492
6. Kuncz Aladár, *Tíz év* în **Erdélyi Helikon**, 1.szám, 1928 május
7. Kós Károly, **Erdély**, p.87
8. Conceptul este utilizat de Pomogáts Béla în articolul *Régiók Európája* apărut în **Korunk** 3/1994, pp.8-14
9. Kuncz Aladár, *Erdély az én hazám*, apărut în **Erdélyi Helikon**, 1929 pp.487-492
10. Makkai Sándor, *Az erdélyi szellem* apărut în **Nem lehet**, Budapest, 1988, pp. 106-111

11. Makkai Sándor, *Nem lehet* apărut în *Nem lehet*, Budapest, 1988, p.109
12. Makkai Sándor, *Magunk revíziója*, Cluj-Kolozsvár, Erdélyi Szépművészeti Társaság, 1931.
13. *Scrisoarea* lui Kuncz Aladár către Dezső Kosztolányi, citată în *Korunk* 5/1998, p.61
14. Gáll Ernő, *Dimitrie Gusti hagyatéka és az együttműködés erkölce* în Gáll Ernő, *A sa játosság méltósága*, Magvető, Budapest, 1983, p.396.
15. Kós Károly, *Kiáltó Szó*, p.4
16. ibidem
17. Ibidem
18. Ibidem
19. Kuncz Aladár, *Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában, Erdély az én hazám* în *Erdélyi Helikon*, 1929, pp.487-492.

Gábor FLÓRA este lector universitar în sociologie la catedra de științe sociale a Facultății de Teologie Reformată din Oradea și doctorand în filozofia istoriei la Universitatea Babeș-Bolyai. În ultimii ani a urmat cursuri postuniversitare și a beneficiat de stagii de cercetare la Universitatea din Oxford și Universitatea Central Europeană (CEU). Principalele lui domenii de interes sînt sociologia relațiilor interetnice și sociologia religiei.

Instrumentalizarea etnică a religiei în sud-estul Europei

NONKA BOGOMILOVA

I. Introducere teoretică

Religia reprezintă un puternic instrument cultural în construcția și perpetuarea identității individuale și de grup. Semnificația și intensitatea ei variază în conformitate cu tipul social al grupului în a cărei perpetuare culturală este implicată. Prezența sa culturală, deși într-un mod specific, poate fi regăsită în conștiința de sine a mai multor formațiuni comunitare: feministe, ecologice, politice, economice, naționale, etnice, etc. În urmă cu două milenii creștinătatea își începea biografia culturală cu ideea și entuziasmul depășirii limitelor și contradicțiilor de toate felurile: cele provenite din rudenie sau cele legate de gen, cele teritoriale, statale, etnice, economice etc. sau, în cuvintele Apostolului Pavel: „*Căci toți sînteți fii ai lui Dumnezeu, prin credința în Hristos Isus. Toți care ați fost botezați pentru Hristos, v-ați îmbrăcat cu Hristos. Nu mai este nici Iudeu, nici Grec, nu mai este nici rob, nici slobod; nu mai este nici parte bărbătească, nici parte femeiască, fiindcă sunteți una în Hristos Isus.*”¹ Astăzi, sutele de ramificații ale creștinismului — biserici, școli, curente — fac parte din accesoriile identificationale a numeroase asociații, a căror mărime variază de la doi membri la mai multe milioane de oameni.² Se părea la sfîrșitul secolului trecut că religia își epuizase potențialul ca justificator și instrument în sîngeroasele ciocniri dintre civilizații sau în lupta pentru supremația imperială și culturală. Viitorul istoric părea să aparțină controlului rațional — economiei, politicii, organizării statale. Secolul al XX-lea a demonstrat slăbiciunea previziunilor raționale. Pînă și teoria cultural-politică (în varianta binecunoscutei și puternic controversatei teze a lui Huntington despre ciocnirea civilizațiilor pe baze religioase) a recunoscut revenirea triumfală a religiei în scena socială.³

Contrar însă ideilor de la începuturile creștinătății, religia este deseori inclusă în practicile defensive sau ofensive pe care le adoptă grupul față de mediul său și

prin care grupul își realizează perpetuarea culturală. În plus, în chiar interiorul zonelor de civilizație aparținând uneia și aceleiași religii istorice, apar complicate relații de integrare și dezintegrare. Ca parte a acestor procese, care iau de multe ori un curs dureros ce implică intervenții militare, religia reprezintă unul din pretextele importante ale acestor mecanisme. De obicei, luptele pentru eliberarea națională din secolul trecut și cel actual, precum și formarea noilor state naționale după căderea comunismului în Europa Centrală și de Est au fost însoțite de reactivarea funcțiilor religiei în identificarea comunității. În acest proces, ciocnirea civilizațiilor, în termenii lui Huntington, ca ciocnire a principalelor religii istorice, are, în opinia mea, mai puține manifestări reale și consecințe cultural-politice decât are diferențierea comunităților din cadrul aceleiași civilizații. De exemplu, conflictele dintre catolici și protestanți în Irlanda de Nord, dintre credincioșii catolici și ortodocși (croați și sârbi) din fosta Iugoslavie, dintre credincioșii ortodocși înșiși (Grecia și Macedonia), chiar și în cadrul Bisericii Ortodoxe (conflictul dintre mereu mai numeroasele sinoduri din Bulgaria, Ucraina, etc.) sînt mult mai reale și însemnate din punct de vedere social decât tradiționala opoziție abstractă creștinism/islamism. Mai mult, o aplicare similară, instrumentalizarea religiei în procesul de diferențiere și perpetuare a comunității, este la fel de larg răspîndită în așa-zisa lume islamică: 1. Rolul islamismului ca doctrină național-politică diferă de la o țară la alta (de la unul fundamental în Egipt pînă la unul nesemnificativ în Siria). 2. Islamismul este deseori invocat de marile și puternicele țări islamice ca justificare cultural-istorică pentru dominația lor asupra altor țări islamice (Egipt, Iran)⁴ 3. Numeroasele curenți și forme istorice ale islamismului sînt folosite ca un instrument al identificării comunității adeseori încărcat cu energii agresive: satul împotriva orașului, poporul împotriva elitei economice și politice, partidele cu programe modernizatoare împotriva celor conservatoare, etc.⁵

Prezentarea unui anumit conflict al comunității (etnic, internațional, economic, etc.) în termenii ciocnirii religioase a civilizațiilor are de obicei un impact nefavorabil asupra evoluției și soluționării sale, din mai multe privințe: 1. conflictul și incompatibilitatea grupurilor sînt sacralizate pe bazele unei puternice tradiții istorice împovărate de o puternică inerție culturală; 2. ajungerea la consens este astfel împiedicată și sînt implicate diferite forme de coexistență separată și ostilă a grupurilor — separarea statului, teritoriului, etc. 3. este creat un cadru politic favorabil intervenției unei a treia părți în conflict și, sub un pretext cultural plauzibil, apărarea nu a unui anumit interes al statului, ci a civilizației respective în ansamblu. Exemple edificatoare în această privință sînt: internaționalizarea conflictului israelo-palestinian și reformularea lui ca un conflict între arabii de rînd — musulmani și creștini adică occidentali, sau, altfel spus, Marile Puteri, eforturile de a interpreta într-un fel similar conflictele etnice din țările aparținînd vechii Iugoslavii etc.

De fapt, prin implicarea religiei în aceste conflicte etnice și internaționale se creează de cele mai multe ori un cadru cultural propice pentru redistribuirea sferelor de influență ale țărilor dezvoltate.

II. Cine impune această implicare a religiei în situațiile conflictuale? Care sînt mecanismele sale? Și, mai ales, de ce vorbim despre implicarea, instrumentalizarea religiei?

Religia devine element vital al unui grup național sau etnic, ideologie a unei comunități, numai atunci cînd este legată și subordonată direct perpetuării culturale, politice etc. a respectivei comunități. Cînd este asimilată în mitologia grupului. Una dintre funcțiile esențiale în procesul său de instrumentalizare este de a furniza bazele statutului ontologic al grupului, care să îi garanteze pe de o parte dreptul la existență autonomă, iar pe de altă parte superioritatea, autoritatea lui față de alte comunități de același gen.⁶ Această instrumentalizare a religiei este deosebit de intensă atunci cînd grupul locuiește într-un mediu cu o apartenență religioasă diferită. Cînd, datorită unor circumstanțe istorice oarecare, acest mediu a fost pentru un timp îndelungat sau a devenit la un moment dat ostil față de existența și păstrarea grupului, diferențele religioase ale părților conflictuale devin un element durabil al strategiilor lor agresive și defensive. Astfel catolicismul polonez și croat⁷, ortodoxia rusă și sîrbă au avut în perioade istorice diferite un puternic potențial național-patriotic.⁸

Instrumentalizarea religiei a cunoscut diferite forme în funcție de specificul fiecărei situații și de strategiile pe care le adoptă grupul față de mediu. Astfel, pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea, religia ortodoxă a constituit unul din fundamentele doctrinei imperialismului rusesc, iar astăzi ea servește ca motivație și cauză pentru căutarea unui mod diferit, autonom de dezvoltare, în opoziție cu cel occidental.⁹ Catolicismul polonez a avut drept obiectiv eliberarea națională, precum și lupta anti-comunistă, nefiind întîmplător faptul că acum, lipsit de un cadru ostil căruia să i se împotrivescă, își pierde semnificația sa națională, macro-socială.¹⁰ Cîteva forme extreme ale doctrinei naționaliste evreiești (din cadrul curenților sioniste, de exemplu) instrumentalizează iudaismul transformîndu-l într-un semn al hegemoniei și exclusivității națiunii și statului evreiesc.¹¹ În mod asemănător, islamismul este instrumentalizat de grupările militare agresive sau de elitele politice ale statului (de exemplu, în Irak, sau, în diferite perioade, în Libia și Egipt).¹²

Mecanismele instrumentalizării sînt de obicei legate de:

1. Operarea unui reducționism doctrinal asupra religiei respective. Mitologia de grup elimină apelul universal uman al religiei (fiecare religie istorică conține un asemenea apel) și își plasează religia, mai presus de orice, în legătură cu propria sa origine și trecut eroic; își sacralizează teritoriul propriu și continuitatea sa în timp, trăgîndu-și din ea energiile pentru viitor. Ideile de națiune, popor,

etnie, stat, civilizație, comunitate alese de Dumnezeu, au constituit o sursă vitală de energie pentru comunități atît în trecut cît și în zilele noastre, deși în situații și culturi limitate.¹³ Astăzi, acestea sînt de obicei exploatate de comunitățile mai puțin dezvoltate din punct de vedere social-economic. În loc să-și întemeieze supremația pe resurse ideologice, țările dezvoltate se bazează mai degrabă pe resurse economice și militare, pe acțiune reală în loc de mitologie. De aceea, religia constituie un element esențial al mitologiei grupului acolo unde o comunitate a dezvoltat strategii de preservare și strategii agresive într-un mediu ostil: lupta pentru drepturi, eliberare etc. Și astfel, după îndeplinirea acestor scopuri, rolul religiei ca sursă a identității grupului se diminuează. Este cazul credinței ortodoxe după eliberarea Bulgariei de sub jugul turcesc, al catolicismului în Croația după separarea sa ca stat autonom etc.

2. Un al doilea mecanism caracteristic instrumentalizării religiei ca temelie a identității grupului este mutarea accentului de la valoarea morală și spirituală pe care o are pentru individ la funcțiile simbolice pe care le deține în cadrul grupului. De aceea instrumentalizarea de grup a religiei este de obicei un semn fie al unui principiu individual nedevelopat (într-un mediu patriarhal), fie al unei limite psihologice de rezistență atinsă prin dezvoltarea principiului individual. Dacă instrumentalizarea etnică a religiei intră în primul tip, instrumentalizarea sa în unele forme contemporane — religii noi, mișcări feministe etc. — se subsumează de obicei celui de-al doilea tip.

3. Un al treilea mecanism principal al instrumentalizării de grup a religiei este mobilizarea sa activă, transformarea doctrinei religioase, strategia agresivă a grupului fiind de multe ori legată de aceasta. În religiile istorice răbdarea, nonrezistența, depășirea spirituală a suferinței constituie centrul de greutate. Confiscată de o etnie, de o țară sau de o altfel de grupare, religia asigură o manifestare de tip activ a grupului.

III. Implicarea religiei în conflictele din Balcani

Nu numai cruciadele din trecut, ci și conflictele contemporane din Balcani sînt pătrunse de aceleași strategii ofensive și defensive motivate religios. În această privință, ortodoxia naționalistă sîrbă și catolicismul naționalist croat s-au întrecut în intensitate în timpul războiului.¹⁴ Apartenența religioasă s-a numărat printre argumentele purificării etnice ale ambelor părți. Fiecare a atacat biserica părții opuse. Apartenența catolică a Croației este exploatată astăzi de anumite cercuri politice și intelectuale pentru a dovedi apartenența sa la Europa Occidentală și nu la Balcani. Apartenența ortodoxă sîrbă reprezintă o importantă motivație în justificarea agresiunii militare asupra Kosovo-ului islamic.¹⁵ În Bulgaria ateistă, schimbarea violentă a antroponimiei turcilor a fost justificată, în special în anii '90, prin pretinsa ireconciliabilitate dintre ortodoxie și islamism.¹⁶

Aceste mecanisme și forme ale instrumentalizării religiei lasă de obicei asupra conștiinței de sine și comportamentului grupului care recur la ele (etnie, națiune sau alt tip de formațiune), amprenta iraționalității, a dualismului maniheist, adică a unui tip de gândire exclusivist, neconsensual, care urmărește să obțină hegemonia sau o existență separată față de cealaltă parte, și nicidecum negocierea de compromisuri și drepturi. Acest tip de gândire și comportament este elocvent ilustrat și de războiul dintre sîrbii ortodocși și albanezii musulmani majoritari în Kosovo. Identificarea religioasă a comunității constituie un semn fie al absenței, fie al imaturității celorlalte tipuri de identificare: națională și statală, social-economică, civică. În alte cazuri cum ar fi revitalizarea etnică, ea poate fi un simptom al istovirii și dizolvării domeniului simbolic și a transcendenței neutre a principiului statal¹⁷, al incapacității statului de a menține un echilibru și un schimb de energii (de natură culturală, economică) între grupările etnice din componența statului respectiv. Un astfel de proces a avut loc în dezintegrarea U.R.S.S.-ului și a fostei Iugoslavii. Statul sovietic se transformase treptat într-o unealtă a supremației ruse, iar statul iugoslav își pierduse caracterul său federativ devenind în schimb un paravan pentru dominația politică sîrbă.

Cîțiva autori au arătat faptul că dacă în 1820 abia jumătate din populație aparținea unor națiuni etnice, restul neavînd un statut autonom, teritorial și politic, în anii '20 ai secolului nostru, acesta din urmă s-a ridicat pînă la valoarea de 7%, pentru ca după cel de-al doilea război mondial să scadă la 3%. Acest proces a fost numit de cercetătorul J. Krejci „*armonizarea interrelațiilor etnico-politice*”.¹⁹

Actualele conflicte din Bacani, apărute în timpul dezintegrării fostei Iugoslavii, fiind o consecință a acestui lucru, sînt o formă mai degrabă revanșardă și necivilizată de realizare a unui asemenea gen de proces. Dar războiul, pasiunile agresive, gândirea neconsensuală care îl însoțesc sînt în mare măsură o consecință inevitabilă a tensiunilor și a neîncrederii acumulate de secole, în special în secolul XX, a ciocnirilor militare din trecut, și de asemenea o consecință a asprei sorți istorice a țărilor din această regiune. Implicarea religiei în conflictele care au loc aici nu este doar o dovadă a imaturității sociale; ea constituie de asemenea și un factor al agravării lor sau al soluționării lor în sensul separării și incompatibilizării pe baze religioase. Bineînțeles, unul dintre motive se găsește chiar în natura religiei care, după spusele lui Paul Tillich, dă definiții și dimensiuni absolute. Acest lucru conferă fiecărei comunități posibilitatea sacralizării propriiei sale ființe ca pe un absolut, exclusiv și incompatibil (în limita teritoriului, vieții politice, genului, economiei) cu alte comunități. Dar de fapt această particularitate a religiei renaște și este activată doar combinată fiind cu un anumit tip de gândire și un ansamblu socio-psihologic al grupului provenit din trăsăturile complexe ale biografiei sale.²⁰ Este rolul religiei în această situație să sacralizeze, să pună amprenta onorabilă a tradiției, culturii, a sacralului asupra

unui anumit mod de gândire și unui tipar mental. Incompatibilitatea dintre sărăcie și bogăție, dintre cei puternici și cei neputincioși, dintre femeie și bărbat, dintre sârbi și croați sau albanezi, creată ca o consecință a diferențelor religioase fundamentale, devine de obicei ireconciliabilă cu consensul rațional în măsură să construiască mijloace acceptabile pentru ambele părți. Conflictul este formulat în termenii ori-ori. Fiecare parte luptă pentru un statut (teritorial, cultural, politic) corespunzător absolutului propriu întemeiat religios și, în virtutea exclusivismului, dominației. Nu e de mirare faptul că orice procedeu rațional și birocratic avînd ca finalitate reconcilierea intereselor, acceptarea coexistenței, recunoașterea drepturilor etc., devine dificil de realizat într-un asemenea context psiho-ideologic.

IV. Situația din Kosovo. Controversele etno-religioase

Este mai presus de orice îndoială că, în cazul Kosovo, este vorba de o anumită instrumentalizare. Diferențele care fuseseră interpretate, în alte perioade istorice, în limitele compatibilității, coexistenței, acceptării reciproce, sînt acum percepute în sens opus. Astfel, formarea după primul război mondial a federației iugoslave reunind sîrbii, croații, slovenii, a fost rezultatul multor ani de eforturi ale unor cercuri intelectuale și politice din acele țări, de consolidare a slavilor de sud într-un singur stat, indiferent de apartenența lor religioasă. Înconjurată de puternice și ostile state occidentale, acele elite au pus la baza unificării comunităților lor elementul etnic slav ca pe un liant al comunităților eterogene etnic și politic din Peninsula Balcanică. Dar perioada încheiată de cel de-al doilea război mondial a demonstrat inaplicabilitatea practică a idealurilor intelectuale romantice privind egalitatea și coexistența unor popoare și religii diferite într-o singură federație. Statul iugoslav s-a transformat treptat într-o unealtă și un paravan folosit de hegemonia națională sîrbă. Agresiunea reciprocă și vărsarea de sînge din timpul celui de-al doilea război mondial a deschis un abis profund (pe plan psihologic și ideologic) între popoarele de aici. Asamblată ca o creație statală artificială după cel de-al doilea război mondial, Republica Socialistă Federativă Iugoslavia a lui J.B. Tito a fost susținută și de birocrăția comunistă de stat prin combinarea flexibilității politice cu teroarea. Pentru o anumită perioadă de timp, coexistența pașnică a fost menținută pe bazele autonomiei politice și religioase a comunităților separate din punct de vedere național-politic, dar reunite istoric. Dar de-a lungul acestei perioade au apărut de asemenea destule tensiuni interne, religioase și etnice, care au condus în mod firesc la separarea sîngeroasă a acestei creații statale artificiale. Inspirația universalistă a concepției comuniste a devenit un mijloc de înăbușire a diferențelor culturale, etnice și religioase a popoarelor de aici și de abilă manipulare a lor. Astfel musulmanii din Bosnia și Herțegovina au fost declarați o națiune separată²¹, iar în Kosovo, bucurîndu-se conform Constituției din 1974 de o largă autonomie politică și teritorială, aflulul de populație albaneză a fost stimulat pe socoteala migrației populației sîrbe.²² Astăzi

mai mult de 80% din populația din Kosovo este reprezentată de albanezi musulmani. Scopul partidului comunist și al întregului aparat de stat în negarea tuturor diferențelor naționale, a fost acela de a slăbi forța vitală a naționalismului și a dominației sîrbe, principalul său rival în lupta pentru putere în federație. Dar imediat după crearea noii Republici Iugoslavia, alcătuită din Serbia, Muntenegru și regiunile autonome Kosovo și Voivodina, noua constituție sîrbă din 1990 a limitat drepturile politice ale regiunii autonome Kosovo în comparație cu cele prevăzute în constituția iugoslavă din 1974.²³ Adăugînd la aceasta specificitatea etno-religioasă a populației majoritare de aici, reiese că statutul ei politico-juridic s-a degradat pînă la cel de minoritate națională. Și asta în contextul unui stat care nu a depășit concepția națională sîrbă, ci dimpotrivă se identifică cu ea.

Există, bineînțeles, printre elitele intelectuale și politice ale ambelor părți implicate în conflict tendințe și strategii diferite. Unele accentuează puternic natura religioasă a conflictului. Nu este nicidecum o întîmplare faptul că gîndirea socio-politică sîrbă și-a îndreptat atenția înspre aspectele teoretice și politice ale ortodoxiei, înspre legăturile istorice dintre biserică, religie, națiune etc.²⁴ Acesta este doar una dintre numeroasele tendințe care caută alte temelii pentru construirea identității naționale sîrbe, dar care își mărește influența în contextul crizei din Kosovo. Religia islamică a majorității populației din Kosovo este folosită de ambele părți pentru a prezenta conflictul ca pe o formă regională a ciocnirii globale a civilizațiilor ortodoxe și islamice. Această doctrină tratează Kosovo ca pe o verigă a lanțului fundamentalismului islamic sau ca pe o parte a „Podului Verde” islamic care începe din Turcia, traversează sudul Bulgariei, Macedonia și Kosovo în direcția Albaniei, Muntenegrului și Bosniei-Herțegovina.²⁵ Conform acestor viziuni ideologice (de exemplu, cea a politologului Dr. L. Jevtič), autonomia Kosovo-ului va favoriza anexarea sa la Albania împreună cu alte părți ale fostei Iugoslavii, întărind astfel influența islamismului în zona creștinătății europene²⁶ (întrucît Albania este o membră a Conferinței Islamice). Fără doar și poate anumiți politicieni și elite ar putea avea astfel de concepții, dar prezentarea lor în termenii ciocnirii religioase a civilizațiilor expune conflictul unei largi intervenții externe și a unui rezultat neconstructiv, se creează o zonă de conflict cum este cea din Orientul Apropiat. Evenimentele care au avut loc pe la mijlocul lunii octombrie (1998 n. red.) dovedesc legitimitatea unor asemenea temeri.

Interpretarea conflictului și implicarea religiei dezvăluie, pe de o parte, imaturitatea societății civile și a elitelor respectivelor țări, iar, pe de altă parte, urmărirea unor anumite scopuri și interese de către acestea. În realitate, acordînd totală recunoaștere responsabilității interpretării cercetătorului, capabil nu numai să analizeze și să raționalizeze, dar și să creeze situații conflictuale, aş dori să mă refer pe scurt la următoarele. Există destule motive actuale și istorice pentru a interpreta conflictele din Balcani ca fiind limitate și regionale, mai mult sau mai puțin asociate, în mod firesc, cu armonizarea etnico-politică a relațiilor din

secolul al XX-lea. Dorința de autonomie în Kosovo este și o manifestare a întregii particularități culturale a populației sale; caracterizată încă de tradiții patriarhale puternice și de durată, ea cedează în silă proceselor de modernizare economică, politică, spirituală. Este firească străduința de separare într-un stat autonom și o comunitate politică care să exprime și să susțină acest stil diferit de viață. Acestei străduințe, care se poate formula economic, cultural și politic, îi este opus fundalul irațional (sau manipulator din punct de vedere rațional) al unei mitologii naționale sau a unei mitologii religioase mondiale. De partea sîrbă acest rol este jucat de mitologia regiunii Kosovo. Aceasta și-a început biografia încă din secolul al XIV-lea și este reîncarnată sub diferite forme în perioadele critice pentru statul sîrb. Kosovo este cînd simbolul luptei dintre sîrbi și turci, cînd al luptei dintre islamism și creștinătate, cînd al victoriei comunismului asupra fascismului, cînd al ideii Serbiei Mari în opoziție cu ideea Albaniei Mari etc.²⁷ De partea albaneză, sînt introduse ideologemele cu semn invers: islamul împotriva creștinătății, Albania împotriva Serbiei etc. În mod sigur această mitologizare și globalizare a unor probleme conflictuale locale își are originea într-o lipsă de conștiință rațional-pragmatică a grupului. În loc să activeze demnitatea și legitimitatea modului diferit de viață al comunității în cadrul general acceptat al normelor civile, se încurajează o separare mecanică de centrul dominant sau o asociere la fel de mecanică cu acesta. În acest caz, ca de fapt în multe altele, instrumentalizarea religiei consolidează un fundal irațional în care pragmatismul și negocierile pentru drepturi sînt subminate de entuziasmul sîngeros al reminiscentelor istorice și culturale, care constituie uneori o sursă de energie vitală, dar, mult mai des, nu sînt decît coșmare obsesive ale comunității. În acest caz, resuscitarea lor paralizează eforturile de consolidare a ființei sale prezente, înstaurînd în loc triumful amar al trecutului.

În acest context, cuvintele Apostolului Pavel sună frumos, dar neputincios: „Chiar dacă aș vorbi în limbi omenești și îngerești, și n-aș avea dragoste, sînt o aramă sunătoare sau un chimval zîngănit. Și chiar dacă aș avea darul prorociei, și aș cunoaște toate tainele și toată știința; chiar dacă aș avea toată credința așa încît să mut și munții, și n-aș avea dragoste, nu sînt nimic. Și chiar dacă mi-aș împărți toată averea pentru hrana săracilor, chiar dacă mi-aș da trupul să fie ars și n-aș avea dragoste, nu-mi folosește la nimic. Dragostea nu va pieri niciodată. Prorociile se vor sfîrși; limbile vor înceta; cunoștința va avea sfîrșit. Pentru că cea mai mare dintre ele este dragostea”.²⁸ □

NOTE

1. Biblia. Epistola către Galateeni. 3:26-28
2. *Christianity. New Religious Movements*. Apărut în: **The Penguin Dictionary of Religion**, 1984
3. S. Huntington. *The Clash of Civilization*, în: **Foreign Affairs**, vol.72, No.73, 1993

4. V. Comev, *O roly religioznoy traditsii v stranah zarubezhnogo vostoka* (Rolul tradiției religioase în Orientul Mijlociu, în limba rusă), apărut în **Zarubezhnii Vostok: religioznie traditsii i sovremennost**. Moscova, 1983, pp.36-43.
5. Y. Atasoy, *Islamic Revivalism and the Nation-State Project: Competing Claims for Modernity*, apărut în **Social Compass**, vol. 44, No. 1, 1997, pp.83-101.
6. P. Merkl, *Introduction*, în **Religion and Politics in the Modern World**, N.Y., 1985, pp. 6-8.
7. E. Nowicka, *Roman Catholicism and the content of „Polishness”*, apărut în **New Religious Phenomena in Central and Eastern Europe**, I. Borowik, G. Babinski (editori), Krakow, 1997, pp. 81-93.
8. M. Mitrowic, *Srpska vera, crkva i nacija* (Credința sîrbă, biserică și națiune — în limba sîrbă), publicat în **Religija. Crkva. Nacia** (Credința. Biserica și națiune), Nis, 1996, pp. 222-230.
9. N. Bogomilova, *Kopnezh po Absolyutnoto* (Dorul de absolut — în limba bulgară), Sofia, 1994, pp.201-202
10. I. Borowik, **Institutional and Private Religion in Poland 1990-1994**, în **New Religious Phenomena in Central and Eastern Europe**, pp. 244-248.
11. D. Biale, *Mysticism and Politics in Modern Israel*, în **Religion and Politics in the Modern World**, pp. 191-193
12. A. Dialmy, *Feminisme et islamisme dans le monde arabe: essai de synthese*, în **Social Compass**, vol.43, No.4, 1996, pp. 481-503.
13. N. Smart, *Religion, Myth and Nationalism*, apărut în **Religion and Politics in the Modern World**, pp. 15-25.
14. I. Cvitkovic, *Nacija i konfesija u ratu (1911-1995)* (Națiunea și religia în timpul războiului (1911-1995) — în limba sîrbă), apărut în **Etno-religijski odnosi na Balcanu** (Relațiile etno-religioase în Balcani — în limba sîrbă), Nis, 1997, pp. 45-57
15. *Intervyu s Dr.Jeftic* (Interviu cu Dr. Jeftic — în limba sîrbă), publicat în **Edinstovo** (Unitate — în limba sîrbă), 8 noiembrie, 1992
16. P. Mitev, **Relations of Compatibility and Incompatibility between Christians and Muslims in Bulgaria**, Sofia, 1994, pp.180-189.
17. George Schoepflin, **Post-communism as a Political System. Ethnicity and Power**, Longo Editore Ravenna, 1998, pp. 9-11.
18. T. Bonazzi, *Civic Nation and ethnic Nation*, publicat în: **Societies and identities**, ed. Anna Krasteva, Sofia, 1998, pp. 76-83.
19. J. Krejci, *What is a Nation*, apărut în **Religion and Politics in the Modern World**, pp. 41.
20. M. Carey, *Catholicism and Irish National Identity*, apărut în **Religion and Politics in the Modern World**, pp. 104-121.
21. G. Savov, **Bosna i Hercegovina** (Bosnia și Herțegovina — în limba bulgară), Sofia, 1993, p. 29
22. B. Cosutic, *Kosovo and Metohija Status in the 1990 Serbian Constitution*, apărut în **Kosovo Dossier**, Belgrad, 1996, p. 11.
23. Ibid.
24. **Religija. Crkva. Nacija** (Religie. Biserică. Națiune — în limba sîrbă), Nis, 1996; **Etno-religijski odnosi na Balcanu** (Relațiile etno-religioase în Balcani — în limba sîrbă), Nis, 1997.
25. **Kosovo Dossier**, p.28.

26. *Intervyu s Dr. Jestic* (Interviu cu Dr. Jestic — în limba sîrbă), publicat în **Edinstovo** (Unitate — în limba sîrbă), 8 noiembrie, 1992.
27. T. Emmert, Kosovo: *Development and Impact of a National Ethics*, apărut în **Nation and Ideology**, New York, 1981, pp. 65-83.
28. **Biblia**, *Prima epistolă a lui Pavel către Corintieni*, 13: 1, 2, 3, 8.

Traducere de Livia Cherecheș

*

*Nonka BOGOMILOVA (n. 1952), membră a Academiei Bulgare de Științe și cercetătoare la Institutul de Cercetări Filosofice, Departamentul de Studii Antropologice, din Sofia. Autoare a volumului **Kopnez̃h po Absolyutnoto** (Dorul de absolut — în limba bulgară) (1994), precum și a numeroase studii și articole al căror centru de interes îl constituie relația dintre religie și politică, dintre care menționăm *Le rôle de la religion dans la Bulgarie contemporaine*, publicat în volumul **La Bulgarie: une transition menacée** (1996) și *The Sacred, the Time and the Everyday Consciousness in Eastern Europe*, publicat în volumul **Il tempo e il sacri nelle società post-industriali** (1997).*

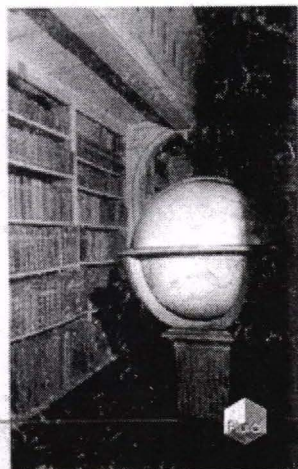
*

The Ethnically Aggressive Instrumentalisation of Religion in South-Eastern Europe, studiu elaborat în 1998 la cererea Society for the Scientific Study of Religion, din Montreal, și publicat cu permisiunea autoarei.

Adrian Marino

Pentru Europa

Integrarea României
Aspecte ideologice și culturale

Adrian Marino și ideea europeană

Una din trăsăturile sau „cărțile” pe care le joacă continuatorii național-comunismului în România perioadei de tranziție este aceea de a susține, deschis, că orice critic al realităților românești, orice promotor al (re)integrării noastre europene este anti- sau ne-român, fie maghiar, fie evreu, fie, culmea, greco-catolic, fie pe jumătate toate acestea și prin urmare, spun ei, trădător. Fără îndoială, lista invectivelor este mai lungă, iar rădăcinile aceluia tip de atitudine le putem afla undeva în a doua jumătate a secolului trecut (nu întâmplător își încheia zilele trecute TVR una din emisiunile dedicate evenimentelor din decembrie 1989 cu mirarea retorică: Ce țară-i asta? De ce a plecat Caragiale?...).

Totuși, pe lângă faptul că reprezintă o încălcare flagrantă a drepturilor omului, această căutare cu obstinație pentru a defini, chiar a impune o anume identitate cuiva, pe baza regulii lui „noi știm tot”, ea îți oferă și un indiciu, și poate chiar mai mult. Întorcându-le logica (pe cât de ușor de deslușit, pe atât de greu de acceptat), în toți cei care se află pe lista neagră a acestor adversari ai democrației, poți recunoaște, pe lângă spiritul deschis, liberal, în primul rînd verticalitatea morală. A fi ținta atacurilor celor care se declară purtătorii adevărului unic în România, reprezintă în acest sens, chiar dacă paradoxal, o confirmare.

Cu siguranță, una din personalitățile care au făcut mult pentru ecologizarea mentalității românești de după revoluție și, trebuie spus, chiar de dinainte de aceasta, prin atitudinea sa împotriva regimului comunist, este domnul Adrian Marino. În cele ce urmează, din plimbarea sa ca om al cetății prin această agoră virtuală a intelectualității românești post-decembriste, am să mă opresc la ceea ce probabil îl definește cel mai bine: scrierile/cărțile sale. Mai exact este vorba de trei titluri (în ordine cronologică: *Pentru Europa. Integrarea României. Aspecte ideologice și culturale* (1995), *Politică și cultură. Pentru o nouă cultură română* (1996) și antologia *Revenirea în Europa. Idei și controverse românești 1990-1995* (1996), primele două

publicate de Editura Polirom din Iași, iar ultima la Editura Aius din Craiova) care, luate la un loc, ar putea forma la fel de bine un volum unic intitulat eventual „România și ideea europeană”.

Sugerînd încă din titlul primeia dintre aceste cărți — *Pentru Europa* — situația în care ne aflăm sau punctul de plecare pentru „revenirea” noastră la Europa, domnul Marino ne arată nu atît ceea ce sîntem (europeni prin istorie, cultură și, argumentul ultim, prin geografie), ci ceea ce nu sîntem sau încă nu am ajuns să fim (europeni în bunăstare și civilizație, politic și economic). Bineînțeles, „ideea europeană” se constituie într-un subiect cît se poate de complex, cartea, nepropunîndu-și o abordare exhaustivă, acoperind parte din subiectele polemicii actuale din jurul acestui subiect: imaginea noastră despre Europa, „oscilațiile” culturale și literare între Occident și Răsărit, dar și între dreapta-centru-stînga, precum și o serie de aspecte documentare românești referitoare la „epoca luminilor” sau teoria „forme fără fond”.

Chiar dacă sînt voci care afirmă că a dori să devii european (integrîndu-te în structurile ei), reprezintă o poziție nespecifică europenilor (occidentali), Adrian Marino nu obosește să pledeze, idee care revine deseori în rîndurile acestor cărți, pentru „*reafirmarea energică — și uneori polemică — a adeziunii și a integrării țării și culturii noastre în sistemul instituțiilor și al valorilor europene. Pe toate planurile. O asumare deschisă a ideii europene, după decenii de izolare totalitară, și de de virulentă propagandă anti-occidentală.*” O continuare firească a acestui spirit militant îl constituie volumele *Revenirea în Europa* și *Politică și cultură*.

Dacă primul dintre ele este o *selecție personală și fără pretenții savante*, după cum susține însuși autorul, *de texte „proeuropene” publicate după 1989* și care prezintă, pe capitole, materiale publicate despre problematica europeană de către reprezentanți de marcă ai intelectualității românești ai acestor ani, începînd de la încercările de a defini acest termen, la aspecte legate de integrare, condiția „schizoidă” a României, ca țară situată la demarcația dintre Est și Vest, Ortodoxie și Catolicism, și pînă la diferitele poziții și acțiuni pro și contra acestei idei, cel de al doilea volum,

Politică și cultură, propune îndeosebi noi „perspective — ca să nu spunem «modele» politice și culturale — pentru societatea și viața noastră intelectuală”. Aceasta din urmă este „o carte fundamental critică față de trecut, profund implicată în realitatea imediată și energic proiectată spre viitor”. În demersul său de a decanta raționalul de iraționalul din istoria noastră, autorul delimitează liniile ideologice din trecut și prezent, care au împiedicat sau continuă să împiedice apropierea noastră de Europa. Adrian Marino încearcă o delitecență la nivelul mentalului nostru colectiv privitoare la „miturile” (mitizările!) ultimilor 150 de ani, cu spasmele ei — sfârșitului perioadei interbelice și comunismul. Și, cred, o face cu succes.

Din cele scrise de domnul Marino, precum și de solidarii lui în ale ideilor și faptelor, reiese că toate acestea reprezintă pentru viitor un risc, dar și o provocare. Până la urmă, toate cele trei volume încearcă să contureze imaginea relației pe care o avem cu spațiul european, „privind” înainte la șansele pe care acest patriarh al europenismului cum a fost numit, ni le acordă.

Pentru a încheia, am considerat că nimic nu poate reda mai bine spiritul acestor cărți decât înseși cuvintele autorului. De aceea, am ales două pasaje, care redau toată această tristă, dar reală înregimentare între „noi” și „ei”, între pro-europeni și anti-europeni (deși ar ajunge să spunem non-europeni), între liberi și tradiționaliști.

Pentru cei care nu au citit (dar chiar și pentru aceștia), iată câteva portrete tipice de la „vîrfurile ierarhiei oficiale și aproape inexistente la bază unde omogenizarea este aproape totală. Sînt unele din «caracterele epocii post-decembriste». Teofrast și La Bruyère nici nu au bănuț pe cine anticipă. Subliniem în același timp că orice «asemănare» cu un personaj sau altul în viață este cu totul întâmplătoare și... regretabilă.

Tipul nr. 1 aparține, să spunem, înaltei ierarhii bancare. Este afectat, superior, distant, condescendent și iremediabil sclifosit. Agasat, mai ales, că trebuie să dea explicații unor profani, de regulă jurnaliști, în fața cărora este nevoit să se justifice. O corvoadă tot mai greu de suportat. Face mari și vizibile eforturi, din vîrfurile buzelor, cu o voce subțire, pițigăiată, vădit plictisită, că trebuie să se adapteze la nivelul foarte coborît, de înțelegere al profanilor. [...]

Tipul nr. 2 este și el un tehnocrat, din domeniul însă al științelor sociale. Uneori provine, dar deloc obligator, din grupul Un viitor pentru România. Stilul său este la fel de suficient, definitiv, categoric, împănă doar de citate savante (sau mai puțin savante), totdeauna însă cu multe trimiteri și date statistice. Demonstrația se vrea impecabil de «științifică». Este viu preocupat de viitorul României în tranziție. Format de catedrele de marxism-leninism, care acum se numesc, în terminologie post-modernă, de «politologie», el știe că referințele americane fac, după 1989, cea mai bună impresie. [...]

Tipul nr. 3 este expresia perimată, agresivă și sumbră a ideologului oficial, care a pierdut definitiv poziția dominantă și acum este nevoit să se apere, în condiții

incomfortabile, la care nu este, în mod vădit, adaptat. Și atunci el revine, indignat la culme, la procedeul și stilul tradițional al demascării, amenințării și chemării drastice la ordine. Când cere «dreptul la replică», de pildă la TV, în legătură cu obiecțiile unui critic, doar că nu pune pistotul pe masă și nu dă telefon la Secu: «Umflați-l». Are gestul reflex al represiunii violente, instinctive, ripostei zdrobitoare, impulsul și voluptatea ultimului cuvânt definitiv [...]

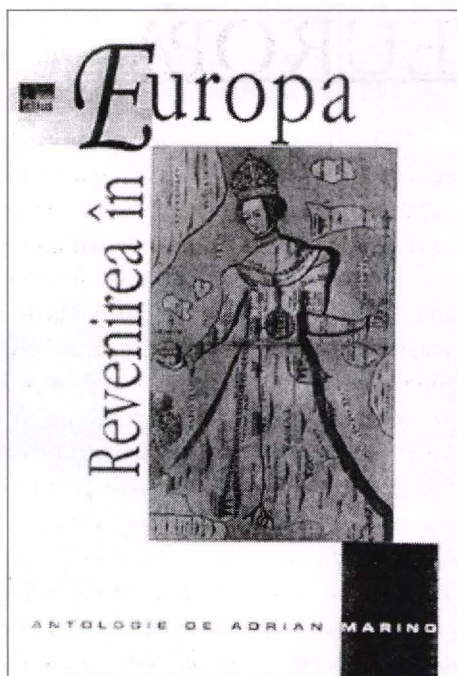
Și tipologizarea, pentru a prelua nota rîndurilor de mai sus, nu se oprește aici.

De cealaltă parte,

„Europeanul” [...] nu poate fi nici de «stînga», nici de «dreapta», ci pur și simplu de «centru». Inclusiv în cultură, oricît de relative ar fi aceste noțiuni, în funcție de un context sau altul. Definită foarte sumar, [ideea europeană] presupune echilibrul axiologic al valorilor, liberalismul (pe toate planurile), umanismul, europenismul declarat și activ, convergența și chiar sinteza între valorile naționale și universale, raționalismul și spiritul critic — atît de detestat de «filosofia» de dreapta, naționalist-intuitivă, dintre cele două războaie — respingerea misticismului, ocultismului, a tuturor formelor de mistagogie, un anumit «bun simț» care se opune oricărui bombasticism, oricărei nebulozități și dezechilibrări într-un sens sau altul. [...] Impenetrabile la culpabilizare, această mentalitate «mic burgheză» își dă întreaga adeziune ideologică la drepturile omului și cetățeanului. Ea are nostalgia societății civile și a «cetății universale a literelor» din care face parte incontestabil și literatura română. Aceasta ar fi, în cîteva cuvinte, orientările culturii europene «centriste» spre care ne îndreptăm. Cel puțin în ordinea aspirațiilor ideale.

Acest amestec de speranță vie, completată de o consecventă activitate de susținere a ei, și spirit critic, îmi aduce aminte într-un fel de umorul unuia din tricourile pe care le realiza caricaturistul Mihai Stănescu la începutul anilor 90 și care avea scris pe el graffiti-ul cu „EU-RO-PA”, cu literele care formează indicativul auto al României, în cădere (liberă) din cuvînt. Revenirea contrariantă la a fi sau a nu fi...

Marius Cosmeanu

EUROPA

Un titlu scurt, care nu spune nimic sau spune multe: Europa. Europa în concurență cu celelalte continente? Europa în dorința sa de afirmare? Noțiunea sugerează o spiritualitate, o comunitate de idei sau o varietate culturală? Prin ce se remarcă Europa pentru editorii unei reviste cu acest titlu?

Editată în Anglia, de Societatea Intellect — deci într-o zonă care se autodefineste ca fiind mai aparte față de „Europa continentală” — scopul revistei, accesibilă exclusiv pe Internet (<http://www.intellect-net.com/europa>), se definește simplu/simplist: *„Noua Uniune Europeană și problema europeană sînt discutate în mod curent în școli, universități și în rîndul populației conștiente, atît în interiorul cît și în afara Europei, în mai multe detalii decît oricînd. Europa a fost gîndită pentru a răspunde acestei provocări și să îi adauge în intensitate. Ea este o revistă internațională care abordează aspecte ale culturii, artei, civilizației și modului de viață european. Contribuțiile vin din partea unor experți în domeniile relevante, într-un stil și limbaj care permit să fie citite nu numai ca auxiliare în studiul științific, ci și ca niște catalizatoare ale unui interes autentic al persoanelor informate, dar care nu sînt specialiste.”*

Imaginea asupra scopului și locului publicației în aria celor de gen similar devine mult mai clară la o sumară trecere în revistă a conținutului unui (ultimului, 2/1998) număr: „*Le Monde*, trecut, prezent și viitor: mijloc de transmitere a valorilor culturale ale elitei franceze”, „*The Sun* și francofobia”, „*Moneda unică europeană*”, „*Închizînd ochii*” (un studiu comparativ al terorismului italian și al celui nord-irlandez).

Este evident că studiul referitor la moneda europeană nu are ca grup țintă specialiști în domeniul bancar sau în cel economic. Dar modul în care un economist, F. R. Oliver prezintă fondul problemei este captivant, iar cititorul se simte într-adevăr clarificat atît în ceea ce privește necesitatea pasului care va fi decisiv pentru Europa în viitorul apropiat, cît și greutățile și disensiunile pe care le ridică această măsură. Nemaivorbind de „*Închizînd ochii*” (în engleză: „*Turning a Blind Eye*”), care oferă o viziune generală asupra unui fenomen tragic, apărut ca urmare a netratării la timp a conflictelor, fie ele sociale, religioase sau etnice.

Ce oferă, prin urmare, revista Europa? O introducere în tot ceea ce înseamnă europenismul, introducere care însă nu se oprește în pragul ușii, nu abandonează cititorul. Într-o formulare uzuală, este o „hrană intelectuală”, dar o hrană care nu satură, ci trezește pofta.

István Haller

Contents

Editorial

5

REGIONALISM AND/OR DESCENTRALISATION

Sabina Fati

Regionalism through Decentralisation or Crisis through Fragmentation?

7

The postponing of decentralisation, the overgrowth of central bureaucracy, the state intervention in economy and a certain reluctance towards participating in cross-border cooperation are all processes disclosing Romania's hesitation in planning and implementing regional development strategies. While up to the 1996 elections this tendency was accounted for by those days government's orientation, the acceding to power of the democratic forces after '96 would have been supposed to show more openness towards regionalisation processes.

Nevertheless, the political forces now in power seem to carry on the policies of former cabinets. Instead of making use of the possibilities regionalisation would open up for the country, they have until recently rejected the process tending to take it for the dissolution of the state and finally given into it only as a concession made to the project of joining EU. In doing so, they have shown they understand neither the core values of the European integration, nor the strivings of the Romanian regions themselves.

Anna Bull

Regionalism in Italy

19

The study distinguishes three different levels of the regional question in Italy which should be approached: the regions as administrative entities, regional policy/development, and regionalism/federalism as a current of thought. Despite the pressure put on the Government by some advocates of a federal State, the question of whether to grant the regions autonomy rather than some measure of administrative devolution of power was never seriously considered since Unification. By contrast, the issue has now shifted and revolves around the alternatives of introducing a federal system of government or granting the regions considerable further administrative and fiscal powers.

In terms of regionalism/federalism as a current of opinion capable of influencing party politics, the issue at the time of the Risorgimento was how best to reconcile and integrate so many different peoples and cultures. Federalism has revived lately, thanks primarily to the rise and success of the Northern League party, and it has recently influenced all main political parties.

223

In terms of regional policy and regional development, the issue at the turn of the century was how to achieve a redistribution of resources in favour of the poorer and less developed regions of Italy, i.e. the South. Today it is the very idea of State-funded regional development which is in question.

Liviu Chelcea

Regionalism of Banat Before and After Communism: Social Changes, Ethnic Relations and Historical Memory

39

The study sets as its aim to disenchant one of the strongest myth of the Banat region: that its high degree of tolerance — unparalleled by any other Romanian region — shown towards its own multiethnic and multicultural structure is not inherent, not an essential and ahistorical trait (both state institutions and the population held nationalistic views was, but one which has been reinforced during the communist regime as an act of resistance to the official policies of erasing any sort of differences and also as a means of communication with the outside (European) world; in the post-communist years the (self-)perception of the Banat region's tolerance has developed even more, up to turning into fact. Both cultural (its historical background of convergence point of many nations and states) and economical factors (the region enjoys the highest welfare within Romania) have contributed to this.

Károly Gruber

Regionalism, Nation-States, European Integration, Central-Eastern and Western European Perspectives

54

The aim of the paper is to understand how the dynamics of regionalism, nationalism and the deepening processes of European integration influence each other. The study highlights both the problems of regional development within and outside the Union and also outlines a future-oriented vision of an enlarged Europe, able to accomodate the aspirations of regional, national and transnational political and social identities at the same time.

Through the analysis of the recent developments in Scotland as a 'stateless nation' of the European Union and in Romania as a country which wishes to join the Union as soon as possible and whose population includes substantial number of ethnic minorities, especially ethnic Hungarians, the paper outlines how the ideas of national sovereignty and of the decentralisation of state power are interpreted and sometimes misinterpreted by the various political actors in both Eastern and Western parts of Europe and how it will affect the long-term development of the Union.

DIALOGUE

Alice Brown and David McCrone

A New Parliament and the Future of Scotland

77

The debate sets Scotland's new parliament in its historical context, its establishment being accounted for by the end of convenience in the 'marriage of convenience' which the Union has been since 1707.

A lower level of government, closer to people, will enable Scotland to make a better use of its economic potential. On the other hand, the Scottish identity is gaining more and more weight. New opportunities are open within the European Union and Scotland can make herself better heard in Europe if she has a voice of her own. The success of the Scottish movement might also prove to be an incentive for other British regions to institutionalise their status. Whether the devolution process will stop once the Scottish Parliament will start working or the Scots' demands will further increase aiming at independence remains to be seen.

ANALYSIS

Will Kymlicka

Ethnic Relations and Western Political Theory

95

While Western political theory and practice can provide the newly-democratizing states of Eastern and Central Europe a model regarding individual and civil political rights, they cannot do so regarding ethnic relations because the interest in this field is relatively recent even in the West and it has been raised only as a consequence of finally having been realised that differences implied by ethnicity will not go away, as the myth of ethnocultural neutrality of the modern state has assumed, but will have to be accommodated with.

A second reason for Eastern and Central European countries' impossibility to take on a Western model of managing ethnic relations is their completely different historical background (which has given birth to specific types of minorities and, consequently, minority issues which the West has never faced) as well as their present lower economic status.

Gabriel Andreescu

Universal Thought, Eastern Facts:

Scrutinizing National Minority Rights in Romania

148

A response to Will Kymlicka's study, the paper contends that there is a universal core to ethic values underlying minority rights and that Western democratic countries lately have been approaching ethnic relations not by looking back to the past, but forward to the future; these two facts could and should constitute a model to be followed by Eastern and Central Europe. If they do not, as it is the case with Romania, it is rather because of the lack of political will and because of viewing minorities as scape goats for whatever failure in the transition to democracy. On the other hand, the granting of minority rights implies lower costs than denying them (the latter demanding a strengthening of repressive measures), so the economic argument cannot hold, either:

DOCUMENT

Law on Regional Development in Romania

175

Law on the Ratifying of the European Charter of Local Self-Government

181

European Charter of Local Self-Government

182

István Haller

Regional Self-Government in the view of the Council of Europe and of the Romanian Legislation

188

The comparative commentary points out the lacks in the Romanian laws on regionalisation and self-government: the very notion of self-government is ignored, there is no guarantee of protection of regional self-government against central institution interference, in the setting up of a development region the population has no say (as they should according to European Charter).

TRANSYLVANIAN CONVERGENCIES

Gábor Flóra

The First Theoreticians of Transylvanism

195

The change in the political and territorial status of Transylvania at the beginning of the 20th century prompted the Hungarian ethnics, who had become a minority, to build up a new theoretical system in order both to clarify their identity and to properly claim their rights from the Romanian state of which they were now a part.

In the beginning, Transylvanism stressed the convergency elements of the history of the different ethnic groups — Romanians, Hungarians, Saxons, Jews — which, in the view of Transylvanism theoreticians, had lead to a distinct Transylvanian identity; but met with distrust by the Romanian state, Transylvanism ended up in scepticism and in a defensive position meant to safeguard the Hungarian minority's identity.

ECUMENICA

Nonka Bogomilova

The Ethnically Aggressive Instrumentalisation of Religion in South-Eastern Europe

208

By the end of the past century it seemed that religion had exhausted its potential as justification and instrument for civilization clashes or imperial and cultural hegemony. But our century proved the unreliability of rational forecasts. Instead of being resorted to as the universal bind of humankind, religions are seen in their differences from one another and as catalysts of conflicts. Paradoxically, clashes of civilizations are less based on the main historical religions than on community differentiation within single civilization areas: conflicts between Catholics and Protestants (North Ireland), between Catholics and Orthodox believers (Croats and Serbs), among Orthodox believers themselves (Greece and Macedonia).

While Western prosperous countries seek hegemony through economic and military means, poorer countries resort to ideologies and instrumentalise religion in order to legitimate their distinct identities. This is why ethnic conflicts religiously legitimated have occurred so frequently and have had such high intensity in South-Eastern Europe.

REVIEWS

Adrian Marino and the European Idea

218

The three books reviewed — Pentru Europa, Politică și cultură, Revenirea în Europa — highlight their author's genuine commitment to the European idea: he points out what we are (Europeans by culture, history, geography) and what we are not, or not yet (Europeans by civilization, politics and welfare).

Europa

222

The on-line journal mirrors European diversity not only in its institutionalised forms (which are now a topic highly in fashion in academic circles), but also in its cultural dimension.

- Acest număr a fost realizat cu sprijinul Fundațiilor Heinrich Böll (Germania) și BILANCE (Olanda), cărora editorii le adresează mulțumiri.
- Opțiunile exprimate în articolele publicate aparțin autorilor.
 - Articolele nepublicate nu se restituie.
 - Drepturile de publicare sînt rezervate.

Responsabil de număr: Elek Szokoly

Grafica: Mana Bucur

Tehnoredactare: László Zsolt Pápai

Culegere: Annamária Magyar

Tipărit la S.C. MEDIAPRINT S.R.L. Tg.-Mureș

ISSN 1224-0338

